

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA (UAB)

INSTITUT DE GOVERN I POLÍTQUES PÚBLIQUES (IGOP)

Programa de doctorat en polítiques públiques i transformació social

**Polítiques públiques i sostenibilitat dels
mitjans lliures a Amèrica Llatina i la Unió Europea.
De les ràdios lliures als comuns digitals.**

Tesi doctoral

Presentada per **Núria Reguero i Jiménez**

Dirigida per Mayo Fuster i Morell - Joan Subirats i Humet

Bellaterra, 28 de juny de 2017

Amb molt d'amor:

Al Pau, a les mares que també treballen fora de la llar, a les que estan soles. A les súper àvies, als companys compromesos, a les amigues de cor gran i a totes les persones que segueixen fent de la criança una experiència comunitària. Sense elles, gran faceta invisibilitzada pel capitalisme, aquest treball no hagués estat possible. Visca la tribu.

Índex

Presentació.....	11
PRIMERA PART	15
Marc teòric i metodologia.....	15
1. Introducció metodològica	17
1.1. Els mitjans lliures. Presentació del fenomen i estat de l'art	17
1.2. Rellevància de la recerca.....	22
1.3. Preguntes i objectius.....	25
1.4. Hipòtesis i pressupòsits.....	27
1.5. Consideracions epistemològiques.....	28
1.6. Metodologia i tècniques d'investigació	30
1.7. Justificació dels països estudiats	34
1.8. Limitacions de la recerca.....	40
2. Mitjans de comunicació i democràcia. Algunes consideracions normatives	41
2.1. Les teories sobre la democràcia.....	41
2.2. Les teories de l'esfera pública.....	45
2.3. Les teories sobre els mitjans de comunicació.....	47
3. Definint els mitjans lliures. El quart sector de la comunicació?.....	55
3.1. Les teories de la societat civil. Lliure associacionisme vs tercer sector	55
3.2. Mitjans lliures, comunitaris i del tercer sector	59
4. Regular els mitjans lliures a l'estat capitalista. Dilemes de l'autogestió i l'accés a l'espectre. 67	
4.1. Autonomia vs heteronomia	68
4.2. Autogestió social vs estat capitalista	69
4.3. La regulació. Estratègia contra l'associacionisme?	78
SEGONA PART	84
Els mitjans lliures. Missió, funcionament i dilemes actuals	84
5. De les ràdios lliures als comuns digitals. L'autogestió als mitjans de comunicació	86
5.1. Anys 40s - 80s. Les ràdios lliures, alternatives als monopolis.....	86
5.2. Anys 90s-2016. Els comuns digitals contra el capitalisme cognitiu	90
6. Els mitjans lliures a Amèrica Llatina i la UE. Característiques i reivindicacions (2015-2016)... 94	
6.1. Característiques bàsiques de la mostra enquestada	94
6.2. Identitat i missió dels mitjans lliures.....	98
6.3. Forma i funcionament dels mitjans lliures.....	104
6.4. Xarxes i cooperació entre mitjans.....	120
6.5. Experiència en els processos polítics	121

7.	Indústries culturals i mitjans lliures	128
7.1.	Els mitjans de masses i les indústries de la cultura	128
7.2.	Els mitjans lliures i la recuperació del treball-oci	135
7.3.	Principals diferències. Heterogestió vs autogestió	139
	TERCERA PART	142
	Les polítiques públiques sobre els mitjans lliures i altres comunitaris	142
8.	Context. Sistemes polítics no democràtics i violació de la llibertat d'expressió	144
8.1.	Cultures polítiques i sistemes de mitjans a Amèrica Llatina i la UE	144
8.2.	Els tractats internacionals per a la llibertat d'expressió	147
8.2.1.	Vulneracions de la llibertat d'expressió a Amèrica Llatina i la UE.....	149
9.	Els processos polítics per al reconeixement legal	154
9.1.	Organització política internacional dels mitjans lliures	154
9.1.1.	Les xarxes nacionals, interconnectades	157
9.2.	Els processos a Amèrica Llatina.....	163
9.2.1.	Mèxic	164
9.2.2.	Colòmbia.....	184
9.2.3.	Argentina	195
9.3.	Els processos a la Unió Europea	205
9.3.1.	Espanya.....	205
9.3.2.	França	216
9.3.3.	Regne Unit	224
9.4.	Comparativa de casos. Radio Cholollan (Mèxic) i RTV Cardedeu (Espanya)	229
9.4.1.	Radio Cholollan. Romper un cerco en el aire para resistir en la tierra (esp.)..	230
9.4.2.	RTV Cardedeu. Promoció de la llengua, la informació i la participació local ..	237
10.	Els marcs legals nacionals sobre els mitjans lliures i altres comunitaris	244
10.1.	Recomanacions internacionals per a la regulació dels mitjans comunitaris.....	244
10.2.	Els marcs legals a Amèrica Llatina	250
10.2.1.	Mèxic	250
10.2.2.	Colòmbia.....	257
10.2.3.	Argentina	264
10.3.	Els marcs legals a la Unió Europea	270
10.3.1.	Espanya.....	271
10.3.2.	França	275
10.3.3.	Regne Unit	282
11.	Ajust dels marcs legals a la naturalesa dels mitjans lliures. Els casos de Mèxic i Espanya.....	288
11.1.	Tendències en la legislació. Poca claredat i moltes limitacions	288
11.2.	Mèxic. Ambigüetats i manca de transparència	294
11.3.	Espanya. Esforços i pressió política que queden en paper mullat	303
12.	Balanç dels processos polítics. Dilemes, reivindicacions i propostes dels mitjans lliures.....	312

12.1. Dilemes. Manténir-se al marge o integrar-se	312
12.2. Reivindicacions i propostes per a la formulació de polítiques públiques	315
12.2.1. Els mitjans lliures a favor de polítiques en economia solidària i commons....	318
QUARTA PART	322
Conclusiones, propuestas y futuras líneas de investigación. (esp.)	322
1. Resumen analítico y conclusiones.....	325
1.1 Los medios libres, canalizadores de necesidades democráticas.....	325
1.2 Los procesos políticos para la regulación de los medios libres. Escisiones y negociaciones en un entorno hostil.....	328
1.2.1 Lucha política vs clandestinidad. Un dilema constante	328
1.2.2 Las diez estrategias del estado contra los medios libres	329
1.3. Los marcos legales de los medios libres. Barreras sutiles a la libertad de expresión ..	333
1.4. El proyecto totalizante estatal y las pulsiones autoafirmativas de la sociedad civil....	339
1.5. Validación de las hipótesis: los estados se resisten aunque los gobiernos más progresistas promueven avances formales	343
1.6. Nuevas tecnologías, viejos problemas	344
1.7. Medios libres, libertad de expresión y democracia	345
2. Propuestas para unas políticas públicas sobre los medios libres.....	346
3. Futuras líneas de investigación	351
Discusión. Nuevos enfoques sobre los medios libres (esp.)	354
1 Procomún y medios de comunicación.....	354
1.1. Los medios libres como nuevos comunes.....	358
2. La economía solidaria y los medios libres	359
2.1 El cooperativismo y los medios libres	364
Referències bibliogràfiques.....	373
Abstract (Eng.).....	397
Annexos.....	399
1. Recollida de dades	399
2. Difusió i relació amb els informants.....	405
3. Mitjans que han respost al qüestionari.....	406
4. Països d'Amèrica Llatina que reconeixen els mitjans comunitaris com a tercer sector dels sistemes nacionals de comunicació	409

“Pocos tienen la posibilidad de decir su opinión en un micrófono o frente a una pantalla de televisión. La importante conquista de reconocer la libertad de expresión como un Derecho humano de todas las personas, ¿en qué se convierte si no tenemos la misma libertad de fundar una radio o utilizar un canal de TV?” (Calleja & Solís, 2007:18)

“Los medios de comunicación electrónicos y la forma en que son concesionados y permisionados son uno de los lastres más antidemocráticos de nuestra vida política. Es por ello que instamos a las autoridades gubernamentales a reconocer el derecho de los pueblos a tener sus propias radios, a validar legalmente la labor social que estos proyectos de comunicación realizan... rechazar en la actualidad los permisos a las radios comunitarias es igual a mandar quemar y destruir las maquinarias de las imprentas de los periódicos en el siglo XIX y XX” (Francisco Toledo, Carlos Fuentes, Carlos Monsiváis y Juan Goytisolo a ibid. 116-117)

Presentació

En aquesta tesi doctoral adrecem els problemes actuals al voltant de la llibertat d'expressió i la democràcia a partir del fenomen dels mitjans lliures. Aquests mitjans han estat considerats la forma més democràtica de comunicació social ja que permeten la participació i l'expressió directa de la ciutadania (Beaud, 1980; MacBride, 1980). Es tracta d'una forma d'organització social autogestionària i autònoma, essent comunitària per naturalesa, que floreix especialment en temps de crisi i que qüestiona tant els discursos hegemònics com l'estructura dels sistemes nacionals de comunicació. El fil conductor a les pàgines següents és l'argument que el caràcter contrahegemònic de les ràdios i televisions lliures les ha perjudicat en els processos polítics per a l'establiment dels seus marcs reguladors i en els requisits dictats per aquests.

La pròpia existència dels mitjans lliures posa en qüestió els principis de representativitat i neutralitat amb què es legitimen els grans mitjans de masses, i per extensió de les institucions que els regulen. Si bé les constitucions polítiques de les democràcies representatives promulguen la llibertat d'expressió, inclús algunes d'elles han reconegut les formes de comunicació comunitària com a tercer pilar dels sistemes comunicatius, la tendència és que els mitjans públics i els comercials acaparin les freqüències de l'espectre radioelèctric, els primers funcionant com a braç polític dels governs nacionals i els segons tractant les audiències com a consumidors passius. En aquest panorama, els mitjans lliures no només exigeixen un repartiment equitatiu de les freqüències sinó també participar en la presa de decisions públiques sobre aquests aspectes i sobre les polítiques de comunicació en general. A més de polítiques redistributives, aquests col·lectius estan proposant noves polítiques constituents en l'estat¹. Aquestes pulsions democratitzadores, pròpies de la societat civil en front les institucions de l'estat capitalista, acaben sent frenades per aquest.

Considerem que els processos polítics no culminen amb l'establiment dels marcs legals. Cal valorar en quina mesura les lleis s'ajusten a la naturalesa i aspiracions democràtiques dels col·lectius i en com són rebudes per ells, així com en la seva implementació, reformulacions i els efectes que això comporta. D'aquí la doble mirada que adoptem en aquest treball: de baix a

¹ Optem per emprar els termes estat, església i internet en minúscules, igual que societat civil, ciutadania, mercat, premsa, ràdio i televisió.

dalt, per conèixer com funcionen els mitjans lliures, com els afecten les regulacions i què reivindiquen, i de dalt a baix, analitzant l'acció de l'estat i els marcs normatius.

Ens centrem en les experiències de ràdio i televisió, els mitjans de masses més emprats en l'actualitat i que, a diferència de la premsa i d'internet requereixen l'autorització de l'estat per difondre, ja que han d'accedir a l'espectre. A més, fer ràdio, i sobretot televisió, comporta més coneixements tècnics, temps i recursos econòmics en comparació amb els altres suports, el que ens du a valorar especialment la tasca d'aquests col·lectius que com veurem es basen en l'autoaprenentatge. Focalitzem l'estudi a Amèrica Llatina i la Unió Europea (UE), les regions que presenten un major arrelament i nombre d'aquests mitjans, així com més avenços normatius. Els primers països a formar la UE, entre ells França i Holanda, cedirien més ràpidament a les pressions dels mitjans lliures, regulant-los i concedint-los llicències. Actualment es considera que les millors normatives del món són les d'Argentina, Uruguai, Bolívia, Equador i Veneçuela (Meda, 2014) perquè imposen polítiques redistributives, obligant a destinar amplis percentatges de freqüències a diferents tipus de mitjans comunitaris. Les recerques que comparen la situació en aquestes regions no arriben a la desena (bàsicament són les de Beaud, 1980; Lewis, 1985, Downing, 2001; Unesco, 2003; Milan, 2006; Sáez, 2008; Chaparro, 2009; Coyer & Hintz, 2010; Reguero, 2010, Mendel, 2013) i només una part aborda la qüestió dels processos polítics, normalment se centren en la normativa. D'aquí el nostre interès per contribuir al desenvolupament d'aquesta parcel·la d'estudi.

Els mitjans alternatius i radicals difícilment apareixen en les tradicions teòriques dominants de recerca en comunicació (Atton, 2002). A més de la fragmentació de la recerca i un enfocament *tecnocèntric*, una altra tendència dels estudis universitaris de comunicació social és partir d'una visió dual que situa com a únics protagonistes els mitjans públics i els comercials:

“en América Latina existen más de 300 escuelas universitarias de comunicación, con una población superior a los 120.000 alumnos. La mayor parte de estas escuelas buscan formar profesionales para los medios masivos, las actividades publicitarias, la denominada comunicación empresarial y las relaciones públicas. [...], en parte, ahí se encuentra la explicación a tanto desastre comunicacional” (Calvelo, a Gumucio: 2001:12)

D'aquí el tipus de tesi que el lector té a mans, amb pretensió de ser integral i amb vocació de dialogar amb altres disciplines més enllà de la comunicació. Hem volgut situar el fenomen el màxim possible adoptant enfocaments dialèctics (*bottom-up/top-down; micro/macro; hegemonia/ contra-hegemonia; passat/present*) i reflexionant sobre la democràcia i la comunicació de forma àmplia. Per exemple, connectem la lluita per a l'accés a l'espectre radioelèctric amb la de la neutralitat d'internet, i els mitjans lliures amb els moviments de la cultura lliure, del

procomú i de l'economia solidària, els quals que recuperen i actualitzen els principis de l'autogestió i la cooperació.

Les lliçons apreses pels mitjans lliures resulten d'actualitat en un moment en què les pràctiques culturals a internet queden cada cop més sobreregulades, en benefici de les grans corporacions i perjudicant la llibertat creativa dels usuaris (Lessig, 2004). Aquestes lògiques acaparadores, sumades a les transformacions del sistema capitalista rere la crisi dels anys 70, han motivat els moviments de l'economia solidària i els comuns digitals. Un exemple de la connexió dels mitjans lliures amb aquests ideals és la plataforma multimèdia *El salto*, que es materialitza a Espanya quan concloem aquesta tesi. *El Salto*, fruit de la integració de *Periódico Diagonal* i desenes de mitjans lliures i projectes cooperatius de l'estat espanyol, es basa en els principis de l'economia social. Si, en paraules de McLuhan, *el mitjà és el missatge*, aquesta plataforma expressa: 1) la creixent oferta d'informació alternativa a Espanya, centrada en els interessos de la societat civil; 2) l'articulació de l'ètica periodística i la financera com a condició indispensable per garantir la independència informativa, i 3) l'entrada en un nou estadi de consolidació i predisposició d'aquests actors per situar-se entre els mitjans de referència.

Per ara, internet no ve a substituir les experiències de ràdio i televisió, la tendència apunta a la convergència tecnològica. D'aquí la importància de pensar conjuntament els diferents suports, especialment en el moment actual de progressiva regulació d'aquestes formes de comunicació i també de l'economia col·laborativa (aquella mediada per l'entorn digital). El repte en ambdós casos és superar la visió dual govern/interessos lucratiu per captar, i respectar, la naturalesa fluctuant (en l'activitat, els membres, els recursos, etc.) de les formes comunicatives basades en l'autogovernança, la qual no acaba d'encaixar en les figures legals existents.

Unir aquests elements d'anàlisi i no perdre de vista la pregunta principal de recerca ha estat un repte. El resultat és un relat de molts relats que es poden interpretar junts i per separat, des de l'escala macro i la micro, des de la perspectiva política, legal, econòmica i cultural. La qüestió de fons sempre és la democràcia i dues de les seves condicions bàsiques, la llibertat d'expressió i l'autonomia de la societat civil, les quals no s'afirmen sinó sobre la justícia social. El propòsit de fons és visibilitzar la tasca democràtica i democratitzadora dels mitjans lliures, les seves formes de governança i els obstacles amb què es troben. Ens queda la satisfacció d'un procés d'aprenentatge molt ric, transdisciplinar, transcultural, intuïtiu i lliure, sorgit com a inquietud per les injustícies del sistema colonial contemporani.

Estructura de la tesi

L'estat de l'art de la recerca sobre els mitjans lliures i els aspectes metodològics ocupen la primera part del text, on també presentem el marc teòric a partir del qual interpretarem els resultats. Un breu repàs de les teories normatives al voltant de la democràcia i dels mitjans de comunicació (cap. 2) ens serveix per situar els mitjans lliures i les seves aspiracions democràtiques (cap. 3). Seguidament plantejem el problema de la regulació d'aquests actors socials fent unes pinzellades històriques sobre la relació dialèctica entre l'estat capitalista i les pulsions d'autonomia pròpies de la societat civil (cap. 4).

A la segona part del treball aprofundim en les causes del sorgiment dels mitjans lliures, en el seu funcionament i en les reivindicacions actuals. En primer lloc repassem l'evolució del sector a Amèrica Llatina i a la Unió Europea (cap. 5), i després fem una radiografia actual dels mitjans lliures a partir d'un qüestionari respost per una seixantena d'iniciatives, l'etnografia virtual de les webs i xarxes socials del sector i l'observació participant (cap. 6). Amb les dades obtingudes els describim en contraposició a les indústries culturals (cap. 7).

La tercera part la dediquem a l'estudi dels processos polítics a Mèxic, Espanya i una selecció de països que ens serveixen de context. Per situar l'anàlisi, repassem les recomanacions internacionals per a la llibertat d'expressió, perfillem les principals característiques dels sistemes polítics i comunicatius dels països estudiats i aportem algunes dades sobre la situació de la llibertat d'expressió en aquests (cap. 8). A continuació fem una anàlisi històrica dels processos polítics per al reconeixement legal del sector a escala nacional (cap. 9), centrant-nos en els casos mexicà i espanyol a partir de les experiències de Radio Cholollan i RTV Cardedeu. Seguidament, analitzem els marcs legals fixant-nos en les definicions del sector i missions que li atribueixen, així com en els requisits per accedir a l'espectre i les condicions econòmiques (cap. 10). Tanquem la tercera part valorant l'ajust dels marcs legals (cap. 11) i fent un balanç dels processos polítics a partir de les dades obtingudes als qüestionaris, els estudis de cas, la reconstrucció dels processos polítics i l'anàlisi dels marcs legals (cap. 1e).

A les conclusions, triangulem les dades empíriques i teòriques, per acabar, al capítol de discussió, assajant la reflexió sobre els mitjans lliures des de les perspectives del cooperativisme, els comuns i l'economia solidària com a línies de recerca a desenvolupar.

PRIMERA PART

Marc teòric i metodologia

1. Introducció metodològica

1.1. Els mitjans lliures. Presentació del fenomen i estat de l'art

Les primeres experiències de comunicació lliure en l'àmbit de la radiodifusió se situen a Bolívia a finals dels anys 40 amb la instal·lació de ràdios per part de comunitats de miners per tal d'informar-se d'assumptes comuns. A Mèxic encara segueix emetent la primera emissora creada per la seva pròpia comunitat, Radio Teocelo (1965). El floriment d'aquestes experiències a Europa tindria lloc als anys 70. Paral·lelament a la intensificació dels processos de concentració empresarial dels mitjans de comunicació, diferents grups socials crearien les seves pròpies estacions de ràdio acabant amb els monopolis públics i experimentant formes de producció d'informació alternatives, basades en l'autogestió i la independència dels governs i dels interessos comercials. En aquest context, a França i Itàlia, s'empraria per primer cop el terme mitjans lliures com a forma de remarcar la independència respecte els hegemònics. Des d'aleshores, molts col·lectius s'autodenominen lliures i/o comunitaris; lliures perquè cerquen la independència del govern i dels interessos comercials, comunitaris perquè sorgeixen de la pròpia comunitat a la qual pretenen servir.

El tipus d'organització política i productiva d'aquests mitjans ens remet a "altres formes" d'organització i d'economia basades en la cooperació enlloc de la competitivitat, en l'horitzontalitat en comptes de la verticalitat i en l'autogestió com antítesi de l'heterogestió. Per aquests i altres motius són considerats les formes més democràtiques d'exercir la comunicació (MacBride, 1980), però també potents iniciatives per a la transformació cap a societats més participatives, plurals, inclusives i alfabetitzades en noves tecnologies (Unesco, 2007; Parlament Europeu, 2007, 2008; Consell d'Europa, 2008, Chaparro, 2008).

El caràcter contrahegemònic i la persecució estatal a què han estat sotmesos són qüestions ja assenyalades (Gray & Lewis, 1992; Rodríguez, 2001; Calleja & Solís, 2007; Sáez, 2008; Bergés, 2012). A més de difusors d'altres agendes i punts de vista, els mitjans lliures han esdevingut un dels actors polítics més crítics amb l'estructura i el funcionament dels mitjans de comunicació de masses. Des de l'inici de la seva activitat, els reclams de les ràdios i televisions lliures per a la democratització de l'accés i el control de l'espectre radioelèctric han topat amb les resistències dels governs nacionals. La intervenció d'organitzacions com la Unesco, el Consell

d'Europa i l'Organització d'Estats Americans (OEA) ha servit per atenuar la persecució estatal, doncs aquests mitjans han estat considerats un aspecte de la delinqüència i una amenaça a la seguretat nacional.

Totes aquestes qüestions han estat abordades des de diferents disciplines acadèmiques (sociologia i antropologia de la comunicació, dret) i pels mateixos col·lectius impulsors dels mitjans lliures, els quals generen coneixement a partir de la reflexió sobre les seves pròpies experiències. Un exemple són els *Principios para un Marco Regulatorio Democrático sobre Radio y TV Comunitaria* (2009)², de l'Associació Mundial de Ràdios Comunitàries (Amarc). Aquest document ha servit de base per a l'elaboració dels estàndards internacionals en matèria de mitjans lliures i comunitaris d'institucions com la Unesco i l'OEA, i de legislacions nacionals com la d'Argentina. Pel que fa a les temàtiques, podem classificar les recerques en les que se centren en el funcionament, els continguts, els marcs legals i els processos polítics. Es tracta d'un camp d'estudi minoritari però que des de finals dels 80 ha anat prenent relleu.

L'estudi dels mitjans lliures va aparellat al debat sobre la democratització dels mitjans de comunicació. Entre els primers estudis d'aquest camp figuren les aportacions de Bertolt Brecht, a finals dels anys 20, sobre els usos democràtics de la ràdio a Europa: “hay que transformar la radio, convertirla de aparato de distribución a aparato de comunicación [...] no solamente hacer oír al radioescucha, sino también hacerle hablar” (Brecht, B., 1967: 56-57). Per a l'escriptor, la democratització del mitjà equivalia al seu apropament amb la base social, especialment, entre els sectors més febles de la població. En un context d'institucionalització de la ràdio a Europa com a servei prestat per l'estat, Brecht criticava l'ús del mitjà com a mer distribuïdor de les notícies oficials dels poders públics en comptes d'emprar l'aparell perquè el poble els interpel·lés. També lamentava l'acceleració de les rutines de producció perquè la pretensió d'immediatesa comportava la reproducció quasi automàtica d'informacions en comptes de l'apropament als esdeveniments reals.

Al voltant dels anys 70, activistes a Europa i Amèrica Llatina s'unirien als moviments polítics i intel·lectuals en defensa del dret a una comunicació alternativa a la imperant, marcada pels monopolis públics a Europa i per l'expansió dels productes d'EUA a Amèrica Llatina. Entre les reivindicacions figurava el reconeixement de les ràdios i televisions impulsades per grups socials independents. Aquestes qüestions entrarien a l'agenda internacional de les polítiques

² Ens consta que aquest conjunt de recomanacions sorgeix d'un estudi comparat *Mejores Prácticas sobre Marcos Regulatorios en Radiodifusión Comunitaria*, a la qual no hem pogut accedir.

per a la democratització dels sistemes de comunicació nacional, a finals dels anys 70 i principis dels 80. En aquells anys s'evidenciava a diferents països llatinoamericans la fallida de la reforma impulsada dues dècades abans pels governs nacionals i les agències de desenvolupament per reorganitzar els fluxos internacionals de la comunicació. Les noves esperances cap a uns fluxos d'informació més equilibrats es depositarien en els mitjans alternatius i en la descentralització dels mitjans públics. En aquest context es publiquen a Amèrica Llatina les primeres contribucions teòriques sobre les diferents formes de comunicació popular (Luis Ramiro Beltrán, Mario Kaplún, Rosa María Alfaro, Rafael Roncagliolo, etc.) als que se sumarien europeus (Armand Mattelart, Lluís Bassets, Emili Prado, Miquel de Moragas, etc.). Aquests estudis destaquen pel seu caire ideològic i la connexió amb els moviments socials de l'època.

Moltes de les contribucions en l'àmbit dels mitjans lliures s'ubiquen en el camp més ampli dels moviments socials i la contracultura (Bassets, Ll., ed., 1981; Senecal, 1986, Downing, J., 1984; 2001; Rodríguez, C., 2001; Hadl, G., 2004, 2007, Cammaerts, 2007, Milan 2009). Per exemple, Milan (2009) adopta la perspectiva dels moviments socials fixant-se en les oportunitats polítiques percebudes que fomenten o inhibeixen l'acció col·lectiva d'aquests actors. Des d'un punt de vista antropològic, Clemencia Rodríguez (2001) demostra el potencial democràtic d'aquests mitjans en tant que plataformes d'autorrepresentació de les comunitats.

Les contribucions democràtiques dels mitjans lliures han estat assenyalades per diferents organismes internacionals. Per exemple, des de la Unesco es promouen com a actors difusors d'informació alternativa i d'interès per a les comunitats (Berrigan, F., 1977; Lewis, P., 1984 i 1993), també des del Consell d'Europa (Beaud, P., 1980). El Parlament Europeu i la Comissió Europea han promogut aquestes iniciatives com a mesura per recuperar el pluralisme de continguts i actors als paisatges nacionals de comunicació (Parlament Europeu, 2007; Comissió Europea, 2009).

La literatura sobre els marcs legals se centra en Amèrica Llatina i Europa donat que són les regions on primer es desenvolupen. Les primeres recerques des d'una perspectiva internacional serien impulsades pel Consell d'Europa (Beaud, 1980) i la Unesco (Lewis, 1984, 1993). I no s'actualitzarien fins la primera dècada del 2000, quan la continuïtat de l'activitat de sector es veia amenaçada per la transició digital (Unesco, 2003, KEA, 2007; Lewis, 2008, Sáez, 2008, Amarc 2009, 2014). Altres recerques s'han promogut amb motiu dels avenços legislatius dels darrers anys a Amèrica Llatina (Chaparro, 2008; Mendel, 2013). La majoria de les sobres

analitzen les disposicions legals però no aborden els processos polítics ni l'aplicació de la normativa. Si ho fan, centrant-se en el pla nacional, Milan (2006, 2009), Fleischman, Reguero i Sáez (2010); García, Reguero i Sáez (2012), Bergès (2012), Meda (2014) i Merino et al. (2015), entre altres. Totes aquestes recerques reflecteixen el context hostil en què es troben els mitjans lliures. Per exemple, Milan (2006) estudia el efectes del marc legal de Brasil (*Llei de Ràdios Comunitàries*, núm 9.612 de 1998), considerat uns dels pitjors pel seu caire repressiu (es limita la cobertura a un quilòmetre, es prohibeix la publicitat, les ràdios lliures han de cessar les emissions en cas d'interferències amb comercials, etc). Els representants d'aquests mitjans acusen l'estat brasiler de violar els drets humans.

Els estudis que es fixen en l'aplicació de les disposicions legals des d'una perspectiva internacional representen una minoria (bàsicament són els de Peissl, 2008, Sáez, 2008, Buckley, 2010; Coyer & Hinz, 2010, Reguero, 2010 i 2011, Malerba, 2012). Seguim particularment el camí obert per Sáez (2008), qui després d'examinar la realitat i les polítiques d'aquests mitjans a Espanya, Veneçuela i Estats Units, posa de relleu la reticència dels estats a legitimar els mitjans lliures i altres comunitaris, ja sigui negant-lis un *statu quo* jurídic o imposant restriccions en les normatives. L'autora assenyalava també l'exclusió de les televisions lliures en la transició digital, la qual ha estat menys traumàtica als països on el sector comptava amb cert grau d'institucionalització (Veneçuela i EUA).

A l'hora d'estudiar la sostenibilitat dels mitjans lliures, partim de les aportacions d'Alfonso Gumucio (2003), qui distingeix tres factors: la sostenibilitat social (vincles amb la comunitat), la financera i la institucional (marcs legals). Altres estudis en què ens basem per a l'anàlisi de la sostenibilitat dels mitjans lliures són les recerques sobre les plataformes virtuals per a la producció d'informació entre iguals (Benkler, 2008; Fuster, 2010, 2014). Fuster es basa en el marc Institutional Analysis Development (IAD) formulat per Ostrom (1990) per observar el grau de democràcia de les organitzacions a partir de variables com la missió dels col·lectius, els principis o valors socials, l'autonomia dels participants alhora de fer les seves contribucions o els mecanismes de presa de decisions.

Pel que fa a internet, autors com Benkler (íbid.) i Lovink (2007) posen se relleu el potencial d'aquesta nova tecnologia per activar la participació democràtica i la movilització social. D'altra banda, l'hegemonia que està aconseguint un petit grup de corporacions comercials a la xarxa ha derivat en la incorporació de la defensa de neutralitat d'internet en les mobilitzacions transnacionals a favor dels drets de la comunicació. L'advocat Lawrence Lessig (2004)

argumenta que les legislacions actuals en matèria dels productes culturals responen a la intenció de restringir la seva circulació a favor dels monopolis. Aquesta tendència es pretén compensar amb les propostes i el moviment social per a la cultura lliure i les llicències *Creative Commons*. La investigadora del procomú Charlotte Hess (2008) inclou els mitjans de comunicació entre els nous béns comuns. De forma més específica, Bergés (2012) planteja les connexions entre els mitjans lliures i els moviments del procomú i *anti-copyright*.

Mitjans lliures vs mitjans participatius (o d'implantació)

Si als anys 70 i 80 els mitjans lliures i la comunicació alternativa rebrien l'atenció d'acadèmics i polítics, a les dècades següents es perdria l'interès. Les mobilitzacions antiimperialistes a Amèrica Llatina serien mitigades amb l'impuls de polítiques públiques nacionals, i a Europa amb la descentralització de la ràdio i la televisió públiques. En aquest context proliferaria la recerca administrada sobre la democratització dels sistemes nacionals de comunicació. Els nous protagonistes serien els mitjans municipals que s'estaven implantant a Europa, a càrrec dels governs locals, i a Amèrica Llatina, a càrrec de les agències de desenvolupament. Així, s'aniria configurant una nova línia de recerca sobre la comunicació local participativa, la qual aniria desbancant el debat sobre la comunicació alternativa per bé que en alguns casos incloïrien l'estudi dels mitjans lliures. Un treball referent en aquest àmbit és l'obra *Haciendo olas. Historias de comunicación participativa para el cambio social* (Gumucio, 2001) l'estudi de cas de 50 iniciatives a Amèrica Llatina, Àfrica i Àsia que respon a la intenció de crear sinèrgies entre les comunitats de base i les agències de cooperació internacional.

La confluència d'aquests dos àmbits d'estudi i de les demandes polítiques d'ambdós tipus de mitjans ha derivat en un ús confús de la terminologia. Avui, el terme mitjans comunitaris s'empra per denominar tant les iniciatives lliures com les participatives o controlades, és a dir, aquelles que no sorgeixen de les pròpies comunitats sinó que són implantades per altres agents, normalment agències o ONG's, així com alguns governs municipals. Aquestes experiències, típiques d'Amèrica Llatina, Estats Units i Canadà, on dinamitzen localitats i barris, també es caracteritzen per no posseir afany de lucre i la participació social. D'aquí que es coneguin també com a mitjans participatius. La diferència amb els mitjans lliures, els comunitaris per naturalesa (Beaud, 1980) és que es tracta d'una participació controlada i que els membres no poden decidir sobre la governança dels mitjans. Per això en aquest treball emprarem també el terme mitjans d'implantació per distingir-los més clarament dels lliures. Si

aquests darrers sorgeixen com a reacció als ordres polítics i econòmics hegemònics, els d'implantació o participatius compleixen una missió assistencial, contribuint a estendre el treball social allà on no arriben les institucions de l'estat.

1.2. Rellevància de la recerca

Les restriccions en la llibertat d'expressió, la convergència entre la radiodifusió i internet així com els nous moviments i pràctiques socials que reprenen els principis de l'autogestió ens duen a repensar la comunicació lliure, entesa com un context on els diferents grups socials disposen de l'autonomia i els instruments necessaris per emetre i rebre informacions públiques. D'altra banda, des de mitjan dels 2000 s'han produït avenços normatius en el reconeixement dels mitjans lliures i altres comunitaris que ja es poden avaluar.

La manipulació informativa i l'ús abusiu de les principals emissores de ràdio i televisió a Europa i Amèrica Llatina, assenyalades per diferents organitzacions com Freedom House o el Parlament Europeu, demostren que la realitat d'aquestes regions s'allunya dels ideals professats per la Declaració Universal dels Drets humans: totes les persones poden exercir la llibertat d'expressió sense obstacles i per qualsevol mitjà. L'esfondrament de les institucions democràtiques contemporànies, inclosos els mitjans de comunicació de masses, ha anat acompanyat d'importantes limitacions a la llibertat d'expressió. A això se suma l'augment de la repressió estatal a països com Espanya i Mèxic, que han sancionat diverses "lleis mordaçà" (*Ley de Seguridad Ciudadana* i "*Ley bala*", respectivament), considerades una mostra "d'intransigència i de no voler escoltar la població" per l'ex Relator Especial de Nacions Unides sobre la promoció i protecció del dret a la llibertat d'opinió i d'expressió, Frank La Rue (VV.AA, 13/07/2015). El mateix La Rue qualifica aquests estats d'autoritaris. D'altra banda, la ràdio i la televisió han estat posades al servei de l'expansió dels mercats propiciada amb la fi de les guerres mundials. En paraules de l'estudiós Armand Mattelart, el que impera des de la II Guerra Mundial és una "llibertat d'expressió comercial" (Zepeda, 2010).

"La virulencia de los dueños de los medios y la pusilanimidad de los gobiernos en dañar sus intereses muestran que tenemos todavía mucho camino por recorrer" (ibid).

L'accés a l'espectre radioelèctric per part de la ciutadania és una de les qüestions del segle XX que ha quedat sense resoldre (Calleja&Solís, 2007) i que es replanteja amb la convergència tecnològica al segle XXI. Els primers actors a reivindicar l'accés serien els impulsors de les ràdios i televisions lliures. Tenint en compte la complexitat d'aquesta forma de participació

social i els entorns polítics hostils amb què s'han trobat històricament, el nombre d'experiències en l'actualitat és considerable: només a Brasil hi ha entre 3.000 i 5.000 estacions comunitàries de baixa potència (Milan, 2006), a Colòmbia hi ha prop de 2 milers, essent Amèrica Llatina el continent que aplega més mitjans; el segueix Europa, on s'ha comptabilitzat més 2.200 ràdios i 520 televisions comunitàries (Community Media Forum Europe, 2012) a països com Dinamarca, França, Holanda, el Regne Unit, Irlanda, Hongria, Itàlia, Suècia o Espanya (Buckley, 2010).

Internet ha suposat un punt d'inflexió gràcies a l'abaratiment dels costos i la facilitat per produir i emetre continguts, potenciant el rol dels ciutadans com a comunicadors socials. La possibilitat que ofereix la xarxa per emetre ràdio i televisió sense necessitat d'autorització convida molts mitjans lliures a decantar-se per l'ús internet. Altres es mantenen fermes en la lluita per a l'accés a l'espectre radioelèctric (cal remarcar que persisteix l'“esclatxa digital” dins i entre països a causa de les condicions socioeconòmiques de la població). Aquesta lluita s'ha vist afavorida en els darrers anys amb la instauració de governs de caire socialista a diversos països llatinoamericans, que obliguen a redistribuir freqüències afavorint dels mitjans lliures i altres comunitaris.

El floriment actual d'aquest tipus mitjans es pot interpretar com una més de les respostes de la societat civil davant la crisi de confiança en les institucions estatals i en la democràcia en l'escena mundial assenyalades per Nacions Unides (PNUD, 2004). Ho hem vist de manera molt notòria a Argentina, on la recuperació de fàbriques i proliferació de cooperatives després del “corralito” ha anat acompanyada de centenars de pràctiques alternatives de producció i consum d'informació. Les subscripcions dels lectors permeten evitar ingerències en els continguts de grans anunciants i alhora posseir major control de condicions laborals dels treballadors. L'equivalent d'aquestes pràctiques que recuperen l'ètica social i el control de la producció el trobem en les comunitats de programari lliure, Viquipèdia, i en altres àmbits com l'alimentació (horts comunitaris, intercanvi de llavors, etc.). Així doncs, podem pensar els mitjans lliures com a part d'un moviment contracultural més ampli que promou principis i institucions que afavoreixin la co-governança, l'autogestió i la co-producció del bé comú (Silke Helfrich a Poynder, 2010).

Aportacions en l'àmbit d'estudi

La situació legal, i material, dels mitjans lliures com a indicadors del grau de llibertat d'expressió i de qualitat democràtica és una qüestió que sovint es passa per alt o no rep atenció suficient a les estadístiques referents sobre la temàtica. Per exemple, els índexs anuals de Freedom House no la incorporen; també és un tema absent en l'anàlisi de les polítiques culturals de l'informe del PNUD (íbid.). Això es deu en gran part a què perdura la visió dual dels sistemes de mitjans (públics i comercials). Una aportació que fem en l'àmbit dels estudis de comunicació és contribuir a la visibilització i la sistematització de coneixements sobre els mitjans de comunicació impulsats per la societat civil en tant que tercer pilar dels sistemes nacionals de comunicació. Pel que fa a l'àmbit concret dels mitjans lliures, podem resumir els aspectes més innovadors en els següents:

- 1) **Vinculació dels mitjans lliures amb la cultura de l'autogestió.** Aprofundim en el fenomen dels mitjans lliures com a alternatives al sistema capitalista connectant-los amb el moviment autogestionari a partir d'un recorregut històric d'aquest moviment, incloent variacions contemporànies com la cultura lliure, el procomú i l'economia solidària.
- 2) **Deconstrucció i crítica a la noció de tercer sector de la comunicació.** Les recerques de què partim (KEA, 2007; CoE, 2008; Hinz, 2007) posen èmfasi en la diversitat d'actors del tercer sector però sense aprofundir en les conseqüències que això suposa en el repartiment de freqüències. Aquí assenyalem un seguit d'incompatibilitats i recuperem les aportacions de Sean MacBride (1980) proposant una classificació que situï els diferents actors en igualtat de condicions en els processos d'assignació.
- 3) **Anàlisi dels processos polítics en el marc de la dialèctica estat/societat civil.** El patró de comportament per part de l'estat i les grans corporacions vers els mitjans lliures cobra sentit en el marc més ampli de les estratègies de l'estat capitalista per imposar-se sobre la societat civil. D'aquí les contradiccions i dilemes alhora de regular els mitjans lliures.
- 4) **Ajust de la normativa al funcionament dels mitjans lliures.** Interpretem l'ajust de les disposicions legals contrastant-les amb el funcionament d'aquests mitjans i les seves reivindicacions.
- 5) **Panorama local i internacional.** Les comparacions internacionals sobre els béns comuns i l'acció col·lectiva basades en el treball de camp són molt escasses perquè manquen dades bàsiques, la majoria inclouen un o dos països (Ostrom, E.; et al. 2010). En aquesta tesi presentem un major nombre de casos per extreure conclusions més representatives

(comparem les característiques dels mitjans lliures i les polítiques públiques a sis països d'Amèrica Llatina i la UE).

6) **Combinació de mètodes de recerca.** Ens aproximem al fenomen dels mitjans lliures des de l'observació participant, l'enviament d'un qüestionari, l'etnografia virtual i dos estudis de cas. En l'anàlisi de les polítiques públiques duem a terme una comparació estructurada mantenint constants algunes variables per facilitar la cerca de les relacions d'interès.

1.3. Preguntes i objectius

La pregunta que guia el nostre estudi és en quina mesura influeixen la naturalesa i les aspiracions democràtiques dels mitjans lliures en els processos polítics per a l'establiment dels marcs legals sobre la seva activitat i en el contingut d'aquests. La qüestió ve motivada per l'observació d'un seguit de dificultats i reivindicacions d'aquests col·lectius en aquells països que ja compten amb legislacions específiques. Ens centrem en els col·lectius que emeten per la senyal de l'espectre radioelèctric, ràdio i TV, ja que duen mig segle de lluita per l'accés a aquest bé comú.

Pregunta principal de recerca: *En quina mesura s'ajusten els processos d'elaboració i els continguts del marcs normatius de ràdio i TV a la naturalesa i aspiracions democràtiques dels mitjans lliures?*

A l'hora de respondre la pregunta principal apareixen incògnites relatives a la missió i al funcionament dels mitjans lliures (ML):

1. Quins motius impulsen la ciutadania a dotar-se dels seus propis mitjans?
2. Per què opten per l'autogestió aquestes comunitats productores d'informació pública?
3. Com funcionen i s'organitzen (governança, sostenibilitat, producció)?
4. Posen en pràctica o combreguen aquestes comunitats amb els ideals de l'economia solidària i el procomú?
5. Quines propostes es fan des del sector per a l'elaboració de polítiques públiques?

També sorgeixen qüestions relatives a l'actuació dels estats en front la proliferació de veus crítiques i ciutadans disposats a emprar els principals mitjans de masses:

6. Quines són les reaccions dels governs davant l'activitat dels mitjans lliures?
7. Quins marcs legals existeixen i com s'han establert?
8. Com afecten les lleis al sector? S'apliquen?
9. Les problemàtiques i avenços legals dels mitjans lliures estan lligades al context local/nacional o es tracta d'una situació global?

Objectius de recerca

Per determinar l'ajust dels marcs legals a les característiques i aspiracions dels mitjans lliures ens hem marcat tres objectius o fases de la recerca:

Objectiu 1. Aproximar-nos a les característiques dels mitjans lliures relatives a la seva identitat, funcionament i reivindicacions.

Objectiu 2. Conèixer els marcs legals, nacionals i internacionals, i fer un seguiment dels processos polítics que duen a formular-los.

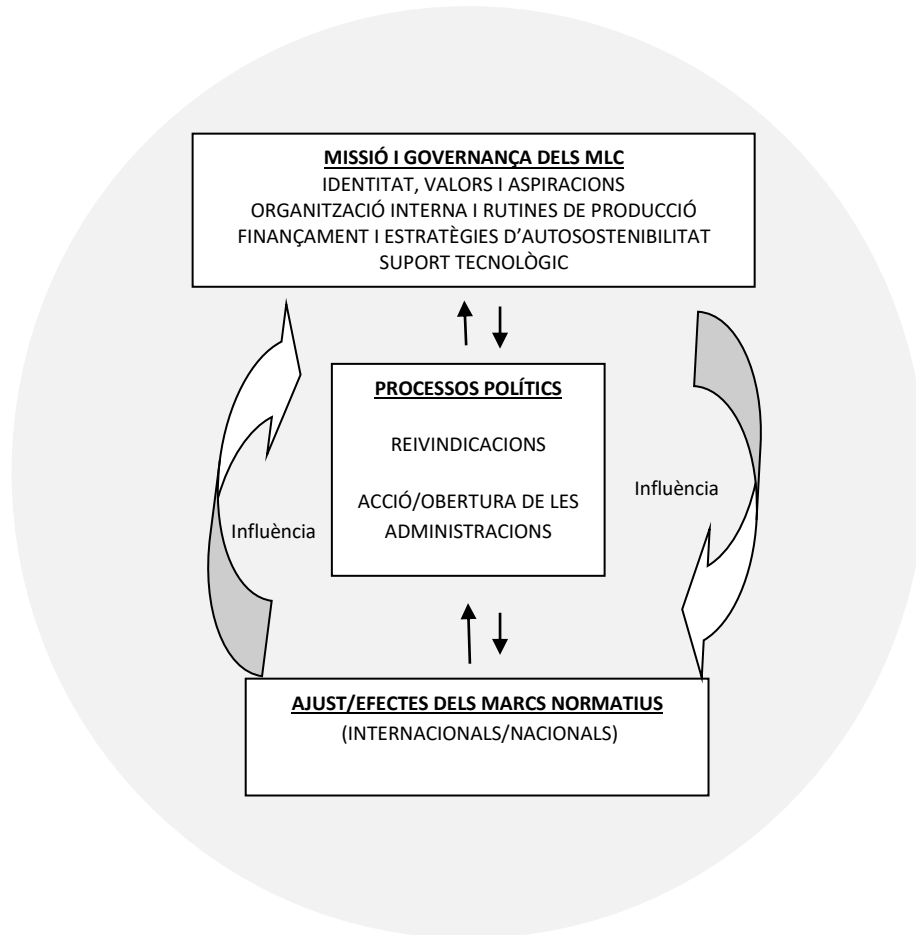
Objectiu 3. Contrastar els marcs legals amb el funcionament i reivindicacions dels ML, interpretar-los a la llum dels processos polítics i de les recomanacions internacionals.

Partim de la premissa que les polítiques públiques no són sinònim de la legislació o decisions dels governs sinó de les interaccions entre els diferents actors amb interessos en un mateix tema o recurs. A més, les lleis s'insereixen i són expressions de contextos socials i paradigmes concrets. És per aquests motius que abans d'analitzar els continguts dels marcs legals ens fixem en els contextos i en els processos polítics que condueixen a tals decisions normatives.

Model d'anàlisi

El funcionament dels mitjans lliures i les principals disposicions dels marcs legals són les dues macrovariables d'aquesta recerca, les quals interrelacionem preguntant-nos sobre els processos polítics per al canvi normatiu (permissivitat dels estats, efectes i aplicació dels marcs jurídics).

Model d'anàlisi

1.4. Hipòtesis i pressupòsits

En diferents moments i països s'ha pogut escoltar un lament del sector molt directe i precís: “ens volen petits, pocs i pobres”, conegut com el dilema de les tres “p”. Així s'expressava un grup de mitjans durant l'inici del procés de regulació a Mèxic, a principis de la dècada del 2000 (Calleja & Solís, 2007). Més d'una dècada després, el mateix lament es feia sentir a una trobada del sector a Espanya amb motiu de la I Fira d'Economia Social i Solidària de Madrid (juny de 2016). Aquesta queixa compartida pot considerar-se un indicatiu de problemes similars a ambdues bandes de l'Atlàntic.

D'altra banda, diferents governs llatinoamericans de tendència socialista han adoptat les mesures legals més favorables que fins ara s'han adoptat per al sector a Amèrica Llatina i al

món (Mendel, 2013). Aquesta qüestió ens du a aprofundir sobre la dependència de la situació legal dels mitjans lliures dels governs progressistes.

Hipòtesi 1. Hi ha una tendència global per part dels estats de cultura llatina a imposar unes regulacions que impedeixen el creixement dels mitjans lliures;

Hipòtesi 2. Els governs progressistes són més proclius a promoure legislacions més favorables als mitjans lliures.

Pressupòsits de recerca

Els pressupòsits d'investigació que ens serveixen com a guia en l'exploració i la interpretació dels resultats són els següents. Considerem que:

- 1) Les condicions legals i materials en què operen els mitjans lliures són indicadors de la llibertat d'expressió, i per tant de la qualitat democràtica dels països;
- 2) Els mitjans lliures són una materialització de les cultures contrahegemòniques i la seva activitat suposa una incomoditat per als interessos predominants a l'estat capitalista.

1.5. Consideracions epistemològiques

Ens aproximem al fenomen dels mitjans lliures i als processos polítics que endeguen adoptant les premisses de les epistemologies crítiques que les pràctiques i reivindicacions de les cultures alternatives o en clara relació antagònica amb les dominants queden construïdes com a invisibles als discursos de les elits polítiques i econòmiques (Raymond Williams a Marí, 2010; De Sousa i Monedero, 2005, 2009).

Boaventura de Sousa (2011) proposa construir la història omplint els buits i incorporant els “camins de la producció no capitalista”, aquelles les experiències de vida alternatives que romanen subterrànies, inclús per a la teoria crítica eurocèntrica, per desafiar el model hegemònic de funcionament dels estats i l'economia mundial. I va encunyar el terme epistemologies del sud per definir el conjunt de diversos epistemes construïts des de la base social i que desvelen les lògiques de poder i opressió dels grups socials hegemònics

Una altra contribució de les epistemologies crítiques en què ens fonamentem en aquesta tesi és la consideració que els mateixos patrons en les relacions de poder els podem trobar a contextos que *a priori* difereixen. Les lògiques d'opressió es donen tant al nord com al sud del planeta. Tant els estats colonitzadors com els colonitzats reproduïxen al seu interior aquestes lògiques (Quijano & Wallerstein, 1992; Casanova, 1987³). De manera que al nord geogràfic hi trobem un “sud global”, la posició que ocupen els grups a qui se'ls ha negat existir i/o que han vist els seus cossos i epistemes infravalorats pel “nord global” (Sousa, 2011).

Les recerques que parteixen d'aquests postulats adopten el punt de vista dels subjectes sotmesos a la marginació per tal de prefigurar altres ordres socials possibles-desitjables. S'interessen pels processos de transformació de la realitat que avancen cap a la justícia social (De la Garza 2001b:110 a Retamozo, 2006). La recuperació de les experiències locals en els diferents aspectes de la vida humana (organització social i econòmica, expressions culturals, etc.) és una de les formes de generar un coneixement crític i emancipador. També es valora els moviments socials com a productors de coneixement igual de legítims que l'acadèmia (De Sousa 2005; Mignolo, 2010) i persegueix generar processos d'aprenentatge conjunt a través del diàleg (a VV.AA, 2013). Aquesta “ecologia de sabers”, en termes de Sousa, suposa un doble repte epistemològic i metodològic per evitar caure en proselitismes i reflexionar des d'un punt de vista crític i a partir de resultats validats. Aquesta opció suposa un trencament considerable amb la tradició de la recerca acadèmica (Zibechi, 2008 a Marí, 2010).

En consonància amb aquests postulats, recerquem partint del punt de vista dels mitjans lliures en tant que col·lectius socials contrahegemònics i marginats en la presa de decisions públiques sobre la ràdio i la televisió. També hem optat per relacionar els fets observats amb diferents paradigmes, teories i conceptes, uns seleccionats a partir d'estudis previs i altres incorporats a mesura que han anat prenent relleu al llarg de la recerca. Per exemple, amb la participació als mitjans lliures i l'observació del sector a diferents països vam constatar pràctiques properes a l'economia solidària i als *commons*, de manera que hem decidit relacionar aquestes pràctiques a l'apartat final de discussió.

³ El filòsof mexicà González Casanova (1987) ha vingut demostrant com les lògiques colonials se segueixen repetint dins dels mateixos estats, referint-se a aquesta situació amb la noció de colonialisme intern. A principis dels anys 90, els sociòlegs Aníbal Quijano i Immanuel Wallerstein també defensaven que no hauria hagut capitalisme de no ser per l'explotació del territori americà i que la jerarquia de la colonialitat es manifestava en tots els dominis, econòmic, polític i cultural.

1.6. Metodologia i tècniques d'investigació

Combinem mètodes i tècniques qualitatives i quantitatives. Analitzem els processos polítics iniciats pels mitjans lliures adoptant l'enfocament de la sociologia de la cultura, per tal de treballar amb una cultura "situada", cercant moments en què es troben l'estructura i l'agència. Per això estudiem els discursos "des de dalt" -els marcs culturals hegemònics- i les elaboracions que es produeixen "des de baix" -definides per negacions, canvis de significat, innovacions i contradiccions. Aquest enfocament exigeix examinar minuciosament els processos a través dels quals els actors conceben una situació concreta, la narren, actuen i/o s'abstenen de fer-ho; també permet copsar com van variant els marcs culturals (Fernández & Morán, 2004).

Abordem els processos polítics a partir de les demandes i necessitats dels mitjans lliures en tant que actors amb pretensió de millorar la seva situació. Seguim així les escoles de recerca de la Investigació Acció Participativa (IAP), de tradició llatina, i dels béns comuns, de tradició anglosaxona. Ambdues escoles estudien pràctiques socials minoritàries, marginades i/o poc conegudes; la IAP pretén recuperar la subjectivitat en la recerca sense perdre el rigor metodològic, i els *commoners* s'interessen per comunitats autogestionades al voltant de recursos comuns. Els principals reptes d'aquestes tradicions són la superació de les divisions disciplinàries i l'especialització de la recerca per tipus de recurs i regió. La manca de dades quantitatives és un dels principals problemes amb què es troben els investigadors. Actualment els esforços s'estan centrant en generar coneixement que encara està "soterrat", el que requereix enfocaments qualitius i estudis de cas en profunditat. Per ampliar el context a partir del qual interpretar els estudis cas principals (*small N*), s'opta per investigar superficialment altres casos (*large N*) (Potetee et al. 2010).

Seguint aquest model, presentem un panorama sobre el funcionament dels mitjans lliures i la seva experiència als processos polítics a una selecció de països europeus i latinoamericans (*large N*), per després aprofundir en dos casos (Mèxic i Espanya, *small N*). A continuació detallarem les tècniques de recerca a partir dels tres objectius de la tesi. Vegeu una explicació detallada de la recollida de dades a l'apartat 1 dels annexos.

OBJECTIU 1. Característiques dels mitjans lliures

Per conèixer les característiques d'aquests actors hem establert diferents variables relatives a la identitat i la forma, el funcionament i les estratègies de sostenibilitat i la seva experiència als

processos polítics. Les principals tècniques d'investigació han estat l'enviament d'un qüestionari repost per 60 informants, les entrevistes en profunditat, l'etnografia virtual, l'observació participant i l'anàlisi documental.

Objectiu 1. Característiques dels mitjans comunitaris	
<i>Dimensions i variables d'anàlisi</i>	<i>Tècniques de recerca</i>
1) IDENTITAT i FORMA	— Qüestionari
a) Autodenominació i autodefinició	— Entrevistes en profunditat
b) Valors / moviments socials en què participen	— Etnografia virtual
c) Figura legal	— Observació participant
d) Nombre de membres	— Anàlisi documental
2) FUNCIONAMENT i SOSTENIBILITAT ECONÒMICA	
a) Presa de decisions	
b) Estratègies econòmiques de sostenibilitat	
c) Rutines de producció (hrs setmanals / membre)	
3) EXPERIÈNCIA EN ELS PROCESSOS POLÍTICS	
a) Obtenció o no de llicència	
b) Confiança en les institucions de l'estat	
c) Reivindicacions (concursos, cobertura, fons públics, rutines de producció)	

OBJECTIU 2. Seguiment dels processos polítics nacionals i anàlisi dels marcs legals sobre els mitjans lliures

Per tal de comprovar el grau d'obertura dels estats en relació als mitjans lliures, reconstruïm els processos polítics i analitzem les disposicions legals. Realitzem una l'anàlisi comparada mantenint constants un seguit de variables relatives a la identitat i forma del sector; els requisits per accedir a les llicències, i obligacions relatives al funcionament i sostenibilitat econòmica. Les tècniques emprades han estat l'anàlisi documental, les entrevistes en profunditat i les consultes personals. Per a l'anàlisi dels processos ens servim del model proposat per Dente i Subirats (2014), que adopta la perspectiva dels subjectes que cerquen la transformació social, posant atenció als seus objectius i els principals obstacles amb què es

troben. També observem el grau de permissivitat dels governs respecte l'activitat dels mitjans i el nombre de llicències concedides. Concloem l'estudi de cada país valorant el seguiment dels estàndards internacionals per a la regulació dels mitjans comunitaris.

Objectiu 2. Anàlisi comparada dels processos polítics i els marcs legals nacionals

Dimensions, variables d'anàlisi i codificació de resultats

Tècniques de recerca

2.1) ANÀLISI DELS PROCESSOS POLÍTICS

- 1) Actors i estratègies
 - a) Grup promotor, objectius i dificultats
 - b) Altres actors i estratègies
 - c) Elements contextuals
- 2) Grau de permissivitat dels governs
- 3) Llicències concedides

- Anàlisi documental
- Entrevistes en profunditat
- Consultes personals als mitjans, als organismes reguladors i a experts.

2.2) ANÀLISI DELS MARCS LEGALS

- 1) Definició, forma i identitat
 - a) Figura legal / Distinció d'actors sense afany de lucre
 - b) Denominació i definició
 - c) Principis i valors
- 2) Condicions d'accés a l'espectre
 - a) Reserva de freqüències
 - b) Cobertura geogràfica
 - c) Requisits per sol·licitar llicència
- 3) Funcionament i sostenibilitat econòmica
 - a) Presa de decisions
 - b) Rutines de producció
 - c) Destinació de fons públics específics
 - d) Mesures relatives a la publicitat i patrocinis
 - e) Taxes i impostos

OBJECTIU 3. Creuament de dades. Interpretació dels processos polítics i les disposicions legals

Per determinar en quina mesura afecten la naturalesa i aspiracions democràtiques dels mitjans lliures en els processos polítics que inicien per al seu reconeixement legal observem l'ajust de la normativa a les característiques i clams del sector així com les estratègies de l'estat i els

mitjans en els processos per a l'establiment d'aquest i posteriors reformes. Primer cerquem tendències en els continguts de les normatives als sis països estudiats i les contrastem amb les dades sobre el funcionament i reivindicacions dels mitjans obtingudes amb el qüestionari i la cerca documental. Després fem un balanç dels processos a partir d'aquests elements. Aprofundim en aquests aspectes centrant-nos en els casos de Mèxic i Espanya.

Objectiu 3. Creuament de dades. Interpretació dels processos polítics i la legislació

Dimensions i variables d'anàlisi i codificació de resultats

Tècniques de recerca

1. Legislació (1/3). Definició, forma i identitat   a) Autodenominació vs denominació legal b) Autodefinició vs definicions legals c) Valors dels mitjans vs valors atribuïts d) Formes organitzatives pròpies vs imposades e) Representació del sector a instàncies oficials f) Trasllat dels principis constitucionals en la legislació.
 2. Legislació (2/3). Funcionament i sostenibilitat econòmica <ol style="list-style-type: none"> a) Rutines dels mitjans vs obligacions que marca la llei b) Aspectes relatius als continguts dels programes c) Fonts de recursos vs fonts establertes per la llei d) Pressupostos anuals vs impostos o altres requisits econòmics per optar a llicència
 3. Legislació (3/3). Condicions d'accés a l'espectre <ol style="list-style-type: none"> a) Aspiracions vs reseva de freqüències en els diferents suports b) Aspiracions vs cobertura assignada c) Aspiracions vs llicències concedides
4. Balanç dels processos polítics. a) Predisposició dels estats a reonèixer els mitjans lliures (permissivitat, temps trigat a reconèixer el sector, llicències concedides, limitacions i aplicació de la llei) b) Confiança dels mitjans en les institucions de l'estat c) Reivindicacions i propostes dels mitjans	— Contrast de les dades obtingudes a través del qüestionari, l'anàlisi documental, l'etnografia virtual i les entrevistes en profunditat.

1.7. Justificació dels països estudiats

Els països que compten amb una forta tradició de l'activitat de les ràdios i televisions lliures i on estan reconeguts legalment es localitzen a Amèrica Llatina i a Europa. Un dels darrers estudis de la Unesco (Mendel, 2013) conclou que els marcs legals més favorables per al sector avui dia es troben a Amèrica Llatina. La següent regió on trobem les millors disposicions és Europa, en particular els primers estats en integrar-se a la UE. Aquestes són les realitats que estudiem al present treball.

Casos principals: Mèxic i Espanya

Els principals estudis de cas els dediquem a Mèxic i a Espanya, contextos que millor coneixem per habitar i estar en contacte amb mitjans d'aquests països. Ambdues realitats presenten forts contrastos i similituds que fan atractiva la seva comparació. En quant als contrastos, Mèxic i Espanya es troben en la relació desigual de país colonitzat i país colonitzador. Com a conseqüència d'aquest sistema mundial, el primer es veu travessat pels problemes estructurals d'Amèrica Llatina, en especial la pobresa, la violència i la corrupció. En canvi, fins la crisi financera de 2008, Espanya entrava dins del grup de països de l'Estat del Benestar, on el gruix de la població es considerava classe mitja. La població mexicana supera els 100 milions d'habitants, mentre l'espanyola se situa en uns 46 milions; l'extensió geogràfica de Mèxic triplica la d'Espanya. En aquest darrer país hi ha reconegudes oficialment cinc llengües, mentre que les poblacions originàries mexicanes parlen més de 60 llengües; malgrat es regeixen pel seu propi dret, els pobles originaris es troben en situació d'exclusió. La persecució i assassinat de periodistes i comunicadors populars fan de Mèxic un dels països més perillosos del món per exercir la llibertat d'expressió.

Es tracta de dues realitats ben diverses però amb un fort vincle polític i lingüístic derivat de la imposició de la cultura castellana sobre les poblacions incorporades a l'actual estat nació mexicà. Els dos països són democràcies joves, amb una forta imbricació del sector públic i l'empresarial. Mèxic ha replicat les dinàmiques d'autoritarisme i oligarquia ("dictadura perfecta" és l'adjectiu que va popularitzar Vargas Llosa referint-se al primer govern del Partido Revolucionario Institucional, PRI). Es tracta també de dos escenaris amb un fort arrelament dels mitjans lliures, els quals han passat mig segle sense reconeixement legal i en entorns polítics de força hostilitat. A Mèxic els mitjans lliures no es reconixerien fins l'any 2014, el

govern espanyol de torn proposava eliminar-los de la legislació l'any 2015. Els efectes de la llei mexicana, encara no han estat analitzats des de l'acadèmia. L'any 2004, l'organització Open House va considerar el procés legal endegat pels mitjans lliures mexicans com una experiència que podia ser d'utilitat en altres països llatinoamericans.

Ara bé, ni Mèxic representa la realitat llatinoamericana ni Espanya l'europea. Precisament, tenen en comú estar en una situació limítrof tant geogràficament com política en les respectives regions, les quals presenten una enorme diversitat interna. Per contextualitzar aquests estudis de cas hem escollit dos països de cada continent amb cultures polítiques semblants i diferents⁴.

Casos de context a Amèrica Llatina: Colòmbia i Argentina

Podem distingir tres fases en el reconeixement dels mitjans lliures i altres comunitaris a Amèrica Llatina. La primera correspon als anys 90, quan s'aproven les disposicions legals de Colòmbia -primeres al continent reconeixent les ràdios "comunitàries" com a un actor diferenciats al sistema nacional de comunicació-, Paraguai i Brasil. Mentre les darreres es consideren de les pitjors al món (Malerba, 2012), les colombianes han estat reconegudes com unes de les més apropiades en el panorama internacional, especialment en matèria de televisió (Téllez, 2003). En un estudi sobre els marcs normatius dels mitjans comunitaris elaborat per la Unesco l'any 2003, Colòmbia se situava com el millor cas d'Amèrica Llatina.

La segona fase en la legalització dels mitjans "comunitaris" es produeix a principis dels anys 2000 i coincideix amb l'onada de governs propers al socialisme als països del sud. Les disposicions relatives a la democratització de l'espectre radioelèctric a Colòmbia, Equador i Veneçuela suposen una transformació sense precedents al món (Chaparro (2008). Les iniciatives jurídiques a Veneçuela i Bolívia, ja estudiades (Chaparro, íbid; Gómez & Ramos, 2013) reflecteixen el sorgiment d'una nova forma d'abordar les polítiques de comunicació per a mitjans comunitaris orientades a la redistribució dels recursos existents. Els millors marcs jurídics han estat classificats pel següent ordre: Argentina, Uruguai, Bolívia, Equador i Veneçuela (Malerba, 2012; Meda, 2014).

⁴ Integrem així el disseny de sistemes similars (MSSD) i divergents (MDSD).

Rànquing de normatives per al sector comunitari dels governs progressistes d'Amèrica Llatina	
Països (data de l'aprovació de les lleis i presidents)	Comentaris
1. Argentina (2009, Cristina Kirshner)	Un recurs d'inconstitucionalitat posat pel Grup Clarín congela la llei des de 2009 a 2013. Al 2015 el govern de Macri deroga algunes disposicions.
2. Uruguai (2014, José Mujica)	Un recurs d'inconstitucionalitat posat pel Partit Independent congelada la llei durant dos anys.
3. Bolívia (2007, 2011, Evo Morales)	S'acusa l'autoritat audiovisual de manca d'independència.
4. Equador (2013, Rafael Correa)	La vigència dels principals articles de la llei de la dictadura militar impedeix l'aplicació de les noves disposicions (ex. la composició de l'autoritat audiovisual no és democràtica).
5. Veneçuela (2002, Hugo Chávez)	Els mitjans van participar en l'elaboració del reglament de 2002, que amb el temps s'ha rebel·lat insuficient per satisfer les demandes i per ajustar-se a la seva realitat. L'alta institucionalitat del sector es deu a una nova concepció del que és públic, que no s'esgota en el vessant governamental (Sáez, 2008).

Font: elaboració pròpia a partir de dades de Meda, 2014 i Sáez, 2008.

D'aquesta segona fase ens centrem en l'estudi dels processos i la normativa d'Argentina aprovada l'any 2009, similar a la d'Uruguai, i que destaca per l'obligació d'adjudicar un terç de les freqüències de ràdio i TV al sector "comunitari" així com per eliminar les restriccions de cobertura geogràfica. En aquest país a més, el sector lliure és nombrós i ben consolidat. En general, veiem aquest cas com un laboratori que gràcies a l'experiència i la reflexió crítica de la societat civil permet assentar noves bases normatives per a l'ordenació del sector.

La tercera fase en el reconeixement dels mitjans lliures i comunitaris es dona a partir de 2010, amb les legislacions dels governs neoliberals xilè i mexicà. Xile presenta uns marcs reguladors força restrictius (Malerba, 2012); també Mèxic, cas seleccionat d'aquesta etapa per incorporar

algunes disposicions força progressistes com l'obligació de destinar freqüències de telefonia mòbil perquè les puguin autogestionar les associacions civils i les comunitats indígenes.

Estadis del desenvolupament legislatiu sobre els mitjans lliures ⁵ a Amèrica Llatina		
Primers països a reconèixer el 3er sector	Països de la “marea rosa”	Reconeixement recent
Colòmbia, 1995	Veneçuela, 2002	Xile, 2010
Paraguai, 1995	Equador, 2002 i 2013	Mèxic, 2011 i 2014 (Constitució i lleis secundàries, respectivament)
Brasil, 1998	Bolívia, 2004, 2005, 2007, 2012 i 2014	
	Uruguai, 2007	
	Argentina, 2009	

Font: elaboració pròpia. Marquem en negreta els països seleccionats.

Casos de context a la UE: França i Regne Unit

A l'informe *Promoting Social Cohesion. The role of community media* (2008), el Consell d'Europa atribueix més activitat i millor regulació als primers països que van configurar la UE. L'informe estableix un rànking⁶ de 4 categories en funció de l'activitat del sector i les regulacions: 1) estats on el sector presenta una gran activitat, regulacions favorables i fons d'ajuts públics (Països Baixos, Alemanya, França, Dinamarca, Regne Unit, Irlanda i Hongria); 2) estats on l'activitat dels mitjans és relativament alta i gaudeixen de regulació però no d'ajuts públics *ad hoc* (Suècia, Itàlia, Polònia i Espanya); 3) estats amb un grau d'activitat mitjà-alt però sense protecció del sector (Àustria, Portugal, Bèlgica); 4) estats amb una activitat molt limitada (Eslovènia, República Txeca, Romania, Eslovàquia, Finlàndia, Grècia, Malta i Estònia).

⁵ En alguns països com Mèxic es va permetre utilitzar freqüències prèviament al reconeixement legal del sector, el que implica un reconeixement *de facto*.

⁶ La descentralització de competències en alguns països dificulta la comparació. Per exemple, a Espanya (categoria 2) les Comunitats Autònomes tenen facultats per establir les pròpies regulacions, però les centrals encara estan pendents d'aprovació, de manera que aquest cas pot situar-se a una categoria inferior (la 3). A Alemanya, la Baixa Saxònia és un dels *länder* que millors polítiques ha establert en relació a la resta.

Font: KEA, 2007: 19.

Cal matisar que les dades d'aquest informe del Consell -i un altre previ impulsat pel Parlament Europeu (KEA, 2007)- inclouen dades sobre els mitjans comunitaris d'implantació com els canals d'accés obert alemanys (*offene Kanäle*), que formen part dels mitjans locals de titularitat pública i compten amb més suport que les ràdios lliures (*freie radios*).

Un rànquing més recent de països on els mitjans lliures i altres comunitaris compten amb millors entorns legals el va impulsar el Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris (CMFE) com a estratègia per incentivar els estats a millorar els marcs normatius. Les xifres, resultat d'un qüestionari enviat a les autoritats audiovisuals i informes del propi Fòrum, confirmen l'avantatge dels països més septentrionals.

Millors entorns legals per als mitjans lliures i altres comunitaris a la UE	
País	Comentaris
1 Noruega	
2 Dinamarca	
3 Països Baixos	No es reconeixen com a tercer sector sinó que s'integren al sistema públic.
4 Àustria	No compten amb reconeixement als marcs legals però sí amb llicències.
5 Suècia	
6 Alemanya	L'estudi inclou els Canals d'Accés Obert, que són municipals.
7 Irlanda	
8 Regne Unit	
9 Finlàndia	
10 Suïssa	Empat amb França.
10 França	La baixa posició s'explica per les polítiques insuficients en l'àmbit de la TV.

Font: CMFE, 2012.

Dins de la UE també podem distingir tres etapes: les primeres normatives es desenvolupen als anys 80 a França, Dinamarca i Holanda. La legislació holandesa (*Media Act, 1987*) és *sui generis* perquè incorpora els mitjans impulsats per associacions o agrupacions d'habitants (*lokale omroep*) com a part del servei públic local de radiodifusió. Es financien a través d'un impost específic (1.30€ per llar) que complementen amb publicitat, patrocinis i donatius. Es tracta d'un model híbrid, i caldria valorar fins a quin punt es respecta l'autonomia dels participants o acaba sent un mitjà d'implantació més. En cloure aquest treball no teníem constància de ràdios ni televisions lliures, és a dir, independents del sistema públic; les úniques iniciatives totalment desvinculades les hem localitzat a internet. Les limitacions idiomàtiques ens han impedit aprofundir en aquest cas, de manera que hem seleccionat França, primer país europeu on es regularien les ràdios lliures i amb més llicències concedides (Mendel, 2013).

La segona etapa es dona als anys 90, amb les lleis de Noruega i Hongria, i a principis del 2000, quan finalment es reconeixeria la ràdio “comunitària” al Regne Unit. Aquest darrer és el país que hem seleccionat com a contrast de la cultura anglosaxona amb la llatina. Les regulacions angleses figuren entre les deu millors d’Europa.

A finals dels 2000 s’inicia la tercera etapa amb les legislacions d’Irlanda, que també figura com a bones pràctiques de regulació en l’àmbit comunitari, i Espanya, el cas seleccionat.

Estadis del desenvolupament legislatiu sobre els mitjans lliures i comunitaris a la UE		
Primers països a reconèixer el 3er sector	Segona etapa	Reconeixement recent
França, 1982	Noruega, 1994	Espanya, 2010
Dinamarca, 1983	Hongria, 1996	
Holanda, 1987	Regne Unit, 2003	
	Irlanda, 2009	

Font: elaboració pròpia. Marquem en negreta els països objecte d’estudi.

1.8. Limitacions de la recerca

La manca de dades oficials sobre el sector ha estat un dels principals problemes alhora d’iniciar la recerca, això ens ha obligat a generar-les. Per exemple, ni a Espanya ni a Mèxic existien censos sobre els mitjans lliures (el govern mexicà en feia un de públic quan enllestíem la tesi). Finalment hem localitzat prop de 300 mitjans entre Amèrica Llatina i la UE. Una altra limitació ha estat la lentitud amb què anaven arribant les respostes als qüestionaris, així com la tasca minuciosa de localitzar les fonts documentals sobre les estratègies dels mitjans i dels estats en els processos polítics.

La qüestió de l’idioma ens ha impedit aprofundir en el coneixement dels marcs legals i les reivindicacions del sector als països que compten amb les polítiques més favorables: Holanda i Suècia (CoE, 2008; CMFE, 2011). Vam tenir dificultats en establir la comunicació amb els informants i en accedir a campanyes i reivindicacions. A més, desconeixem elements contextuals molt propis de les cultures nòrdiques que haguessin requerit una estada de recerca per comprendre’ls millor.

2. Mitjans de comunicació i democràcia. Algunes consideracions normatives

Les teories sobre la funció dels mitjans de comunicació en els processos democràtics ens serveixen de base per definir els mitjans lliures i concretar el seu rol polític. En aquest capítol repassem de manera molt sintètica i relacional els principals enfocaments teòrics sobre la democràcia i els mitjans de comunicació, el liberal i l'igualitari o de la justícia social. El primer paradigma, propi dels estats en l'actualitat, és el predominant en les polítiques públiques i els estudis de comunicació, mentre el segon és propi dels clams dels mitjans lliures i roman en una posició marginal en les polítiques i l'acadèmia. Aquests dos marcs culturals entren en joc, col·lisionant i retroalimentant-se en els processos polítics endegats pels mitjans lliures. Alhora permeten copsar els projectes ideològics que hi ha rere els diferents mitjans de comunicació. A partir d'aquestes bases, situem els mitjans lliures com a exemple d'un ús emancipador dels instruments de comunicació, tant pel que fa als discursos com a les formes de governança.

2.1. Les teories sobre la democràcia

Des d'una perspectiva culturalista, la democràcia cobra sentit com a procés que garanteix un cert equilibri entre els diferents valors i interessos socials que estan en constant pugna. Els estudis culturals crítics, corrent sorgit després de la IIGM a Anglaterra, conceben la cultura com una arena en què grups humans amb diferents identitats, interessos i graus de poder lluiten per establir la seva hegemonia o bé per resistir al domini. Les experiències i expressions d'opressors i oprimits es troben en una relació dialèctica i de mútua influència. Per tant, la democràcia no és un punt de partida o d'arribada, és un devenir. L'experiència democràtica és el camí cap als ideals de convivència social, els quals sempre van més enllà de les condicions reals. Podem referir-nos a una cultura democràtica, la qual s'aprèn.

El contingut dels ideals democràtics variarà segons l'enfocament que s'adopti. La paraula democràcia, igual que les de ciutadania, participació o innovació, canvia de significat segons la ideologia de qui l'enuncia. També podem distingir diferents tipus de democràcia: real o directa,

representativa o autoritària. Per al politòleg Robert Dahl (2012), cap país del món atansa l'ideal democràtic, el que trobem són "poliarquies", diferents grups d'interessos que competeixen entre ells i també cooperen en benefici mutu. Avui dia també es parla de "plutocràcia" (quan és una elit qui governa) o "partitocràcia" (quan tota política es redueix a l'acció dels partits). Arruda (2001) es refereix a una "corporatocràcia" fruit de la interacció entre les elits, els partits i les grans corporacions, els quals tenen interessos en comú i intercanvien rols ("portes giratòries").

Podem distingir dos grans enfocaments normatius entorn la democràcia: el paradigma liberal-burgès és l'hegemònic a les societats occidentals i occidentalitzades i es caracteritza per no qüestionar les injustícies estructurals; el paradigma de la democràcia igualitària o justícia social es pot considerar el contrahegemònic i parteix de la premissa que les desigualtats en la distribució dels recursos econòmics condueixen inevitablement a la desigualtat política. No hi ha democràcia sense l'equiparació de les oportunitats vitals.

L'enfocament liberal o procedimental aposta per una democràcia representativa basada en uns requisits mínims, essent les eleccions el principal. Per a Schumpeter (1944 a Castro, 2010) la democràcia és un sistema d'agregació dels interessos de la població, la qual escull per sufragi el grup d'experts que prendran les decisions polítiques i administratives. Aquest paradigma també s'anomena de competició perquè inclou el dret de les "elits polítiques" a competir (Dahl, 1971 a íbid.).

Les crítiques que es fan al model representatiu són abundants. Als seus darrers escrits, Dahl denunciaria que el sistema de representació seria l'estratègia dels monarques per fer-se amb ingressos i recursos del poble per emprendre processos bèl·lics. Per a Dahl (2012), no té sentit millorar els procediments de les democràcies si aquestes queden cenyides a les condicions de les institucions capitalistes, promotores d'un tipus de desenvolupament purament econòmic i sovint antihumà. **Les garanties legals no serveixen sense assegurar els recursos necessaris per a l'exercici d'aquests drets.** Per tant, si la democràcia implica la igualtat i la justícia social, el primer pas serà canviar el model econòmic. El politòleg també proposa eradicar l'elit política dels "experts" perquè la seva funció és legitimar els actors que ostenten el poder de l'estat. La classe "experta", afirma, s'ha atribuït el poder exclusiu de decidir sobre les lleis i les polítiques. **En la democràcia grega, d'assemblea, l'elecció de representants amb capacitat per dictar lleis no només es veia innecessària sinó indesitjable,** recorda Dahl. Per Walzer (1992), **els efectes de passivitat i desvinculació que comporten la**

representació i el professionalisme posen al descobert la fal·làcia de la ciutadania: en comptes de ser considerats com a actors que articulen les seves demandes i participen, els ciutadans no són més que una estratègia per a la regulació i la institucionalització dels conflictes de classe.. La participació de la societat civil és vicària, doncs queda relegada a votar, a exigir els seus drets i a complir lleis restrictives, especialment en l'àmbit laboral i fiscal. Per al polític, **l'estat democràtic és aquell que és continu respecte a la resta d'associacions, que no està per sobre d'aquestes, i que socialitza l'economia** per garantir l'augment de la diversitat d'agents del mercat, tant comunals com privats.

Per a Dahl (íbid.) la manera d'assegurar que els drets inherents a la democràcia estiguin efectivament a disposició de totes les persones - i no només escrits a una constitució- és expandir l'autodeterminació: **un govern democràtic serà aquell que proporcioni una oportunitat màxima perquè les persones exerceixin la llibertat d'autodeterminar-se, és a dir, que visquin sota les lleis de la seva pròpia elecció.** El marge de la nostra responsabilitat moral està tan limitat com la nostra oportunitat de viure sota lleis triades per nosaltres mateixos. **Com podem ser responsables de decisions que no podem controlar?**, s'interrogava l'autor apel·lant a les actuals formes de govern. Dahl va concloure la seva obra vital apostant per la democràcia d'assemblea com a forma de garantir la participació directa en la presa de decisions polítiques a les ciutats.

Aquestes premisses beuen dels ideals socialistes del segle XIX, en concret, del lliure associacionisme. Aquest moviment cerca la democràcia igualitària i radical (també anomenada real, directa i horitzontal): aquella situació on tots els membres d'una comunitat tenen l'opció de participar en la presa de decisions públiques sigui quina sigui la seva posició social o econòmica. Moviments contraculturals contemporanis el del procomú promouen també aquest tipus de democràcia:

“Democracy should involve much more than simply having free elections and then delegating all responsibility to professional politicians. We need to radically democratise the political, social and economic sphere –and we need a framework for doing so which is beyond both the market and the state. That, in my view, is precisely what the commons is all about [...] it implies a self-determined decisions making process (within a great variety of contexts, rules and legal settings) that allows all of us to use and reproduce our collective resources” (Helfrich, a Poynder 2010:2).

El paradigma de la democràcia directa o radical, també anomenat "de baix a dalt" seguint els textos de l'època grega (Bookchin, 1986), no s'ha de confondre amb el de la democràcia participativa. L'enfocament participatiu o deliberatiu aposta per formes de democràcia directa per facilitar la influència del poble en les decisions públiques. Cal remarcar que l'objectiu és la

participació dins de “marcs” ja establerts des de dalt. Aquest procediment que va en consonància amb els ideals de la democràcia igualitària ha estat apropiat per alguns sistemes liberal burgesos de forma utilitarista per reequilibrar els efectes negatius de delegar completament el poder a una autoritat representativa (Castro, 2010).

Indicadors de la qualitat democràtica

Els indicadors sobre la qualitat democràtica també variaran en funció de l'enfocament ideològic des del quals es plantegin però tots ells incorporen la llibertat d'expressió i el rol dels mitjans de comunicació. Alguns autors afirmen que **sense una ciutadania alerta i activa no pot haver democràcia, i això, a més d'una vigorosa vida associativa, requereix l'existència de mitjans de comunicació independents i plurals** (David Beetham a Castro, 2010). En aquesta tesi tractem de demostrar que no hi ha mitjans independents sinó vinculats a uns o altres interessos i grups socials, i que, en tot cas, els independents de les ingerències governamentals i comercials són els mitjans lliures.

Dahl (2012) no va fixar-se en el potencial democràtic d'aquests mitjans per bé que, de forma indirecta, apel·la al seu rol quan estableix els principis per al funcionament democràtic dels governs, entre ells:

- 1) La llibertat d'expressió: garantir les fonts alternatives d'informació⁷;
- 2) L'equitat o inclusió: a cap persona li poden ser negats els drets ni recursos bàsics de què gaudeixin altres;
- 3) L'autoderminació: **el dret de totes les persones a decidir sobre l'agenda, les polítiques i les lleis, així com l'autonomia de les associacions** en tant que espais d'intercanvi d'informació i d'oportunitats per a la discussió i la deliberació.

Pel que fa l'avaluació de la qualitat de la democràcia, des dels postulats crítics es considera inútil utilitzar indicadors procedimentals o formals dissociats de la realitat; allò normatiu s'ha de contrastar amb els fets. Aquest és l'enfocament que adoptem en aquest treball.

⁷ Sense veu que compti, no hi ha drets. Hannah Arendt ens recorda que els jueus no van poder defensar-se apel·lant als seus drets inherents perquè els nazis els havien exclòs de l'espai públic de deliberació.

2.2. Les teories de l'esfera pública

També podem distingir entre una visió liberal i una igualitària en les teories de l'esfera pública. El paradigma liberal continua sent l'hegemònic a les institucions estatals, en consonància amb el projecte totalitzant de la modernitat. La noció burgesa d'esfera pública es va erigir com l'ideal normatiu per a la democràcia en paral·lel a la consolidació de l'estat capitalista. Aquesta noció remet al lloc d'intercanvi d'informacions, de debat i de deliberació política. Habermas (2002) definia l'esfera pública com una arena institucionalitzada i diferenciada de l'estat i del mercat, on els ciutadans conversen i negocien sobre qüestions comunes i exerceixen la crítica. Amb el temps però, s'han constatat dos grans problemes en l'ideal normatiu habermasià. D'una banda, el pensador havia pres com a ideal d'esfera pública les reunions a les societats literàries i als cafès socials d'Alemanya, Anglaterra i França, als segles XVII i XVIII. Aquells llocs eren freqüentats per homes blancs i burgesos. En la pràctica, el debat públic quedava vetat a les persones d'altres ètnies, als plebeus i a les dones. Per tant, no es tractava d'una esfera dedicada als assumptes comuns de la ciutadania sinó que **era una elit econòmica la que imposava com a comuns els seus interessos i problemes específics**. Aquest concepte liberal i masclista d'esfera pública ha estat reelaborat pel propi Habermas (íbid), reconeixent l'existència d'esferes públiques alternatives i populars.

El *mea culpa* d'Habermas i treballs com el de J. Thompson evidenciant les relacions conflictives entre l'esfera pública burgesa i els moviments socials populars dels segles XVII al XIX exemplifiquen la tendència de la teoria social, la teoria política i la historiografia a invisibilitzar aquells circuits de debat i comunicació crítics amb el sistema polític burgès d'aquest (Sáez, 2009). Des de les perspectives crítiques es defensa que l'esfera pública burgesa s'imposa sobre els interessos d'altres grups socials contribuint a que la societat assimili com a naturals els privilegis de què gaudeix la minoria de la població mundial:

“[...] **the media have become a significant *antidemocratic* force** in the United States and, to varying degrees, worldwide. **The wealthier and more powerful the corporate media giants have become, the poorer the prospects for participatory democracy.** [...]” (McChesney, 2000:2).

Des del paradigma de la justícia social se substitueix la noció d'una esfera única i uniforme de debat per la coexistència de múltiples esferes en tant que espais d'influència conformats per diferents grups socials. Entre aquestes esferes es donen tensions culturals i ideològiques. A la idea d'una única esfera pública que hauria de ser el més inclusiva possible, Nancy Fraser hi oposa l'existència de **múltiples i diversos públics subalterns** (pobres, treballadors, dones,

homosexuals, etc.), és a dir, tots aquells grups no burgesos i per tant **en contradicció amb els interessos i discursos de l'esfera pública dominant**. Els mitjans de comunicació que contribueixen a propagar les informacions d'aquestes esferes subalternes s'han definit com a alternatius, i també "alteratius", perquè alteren la continuïtat del discurs públic hegemònic (Fernando Reyes Matta, 1983 a Barranquero, 2015). Els mitjans alternatius

"con su sola presencia muestran tanto la existencia de experiencias que están pujando subterráneamente por cambiar la relación de fuerzas en el sistema comunicativo como los límites a su democratización real impuestos por los medios privado comerciales y el sector público gubernamental". (Sáez, 2008:391)

S'esvaeix doncs la noció dels mitjans de comunicació hegemònics com a institucions que representen tots els interessos de la societat. En termes de Garnham i Curran, múltiples públics requereixen múltiples mitjans de comunicació. La representació dels diferents grups d'interès a la societat és la precondició per a un sistema de mitjans democràtic (Kanli, 2008).

Els *graffitti*, la premsa alternativa, les ràdios i televisions lliures, i els *blogs* d'internet són la materialització d'una diversitat de veus i interessos que no troben lloc als mitjans hegemònics. La combinació de la ràdio i el telèfon que va permetre als mitjans lliures apropar els esdeveniments als oients té el seu correlat amb la combinació de la web participativa i els telèfons "*smart*" per fer denúncia social i periodisme ciutadà. Com a les ràdios i televisions lliures, a internet també es donen formes d'organització horitzontal i interactives que trenquen amb la concepció unidireccional de la comunicació. El lector de la premsa digital no només pot enriquir i qüestionar els articles dels periodistes sinó que també pot publicar els seus propis:

"Ahora el primer borrador de la historia lo escribe la antigua audiencia", dice el bloguero Dan Gillmor. 'El público se ha lanzado a la conquista de los medios. Ya nadie quiere ser informado y callar. Muchos quieren hablar, difundir su propia información, y algunos lo hacen con especial destreza. El periodismo profesional se siente amenazado y no es para menos', dice la Wikipedia al hablar del periodista ciudadano" (Jiménez, 6/02/2015).

La deliberació pública és un dels usos diversos dels *blogs*. Es presenten temes d'interès comú, s'exposen errors dels polítics, s'ofereixen solucions a problemes, etc. creant un sentit de trobada pública sense necessitat d'estar-hi físicament. En un context de democràcies atrofiades, els blocs de diferents països estableixen les seves agendes temàtiques. L'estructura de la xarxa permet la possibilitat que els temes més populars ho siguin a través de rànquings col·laboratius.

“They are arguably the most important form of unchoreographed public discourse that we have. That’s a strong statement. Yet it says as much about our democracy as it does about blogs.” (Lessig, 2004: 41).

Internet suposa un nou estadi en la lògica del treball en xarxa iniciada amb tecnologies anteriors com el ferrocarril –on es dipositaria l’esperança d’una major unió dels proletaris-, la premsa, la ràdio i la televisió, revolucions tecnològiques que acostaven drames de llocs desconeguts. La compressió espai-temps i les possibilitats de contacte i accés que ofereix la xarxa fa replantejar les accions de protesta i les estratègies organitzatives (Nos Aldás, 2006). Però internet no ha alterat la manera imperant d’organització social ni el sistema de mitjans. Més aviat esdevé una arena més de disputa entre els diferents interessos que mouen la societat.

2.3. Les teories sobre els mitjans de comunicació

Els enfocaments liberal i igualitari també es reflecteixen en les teories dels mitjans de comunicació. Aquests es formulen com a oposició a l’ús autoritari dels mitjans propi de les monarquies europees i els estats moderns, els quals regularien la difusió de missatges alhora que acumularien capital cobrant l’impost sobre el paper o el timbre. La **subordinació dels periodistes a l’autoritat** era l’ordre natural. Val a dir que aquesta situació no dista gaire de l’actual. La concentració dels mitjans i el seu ús partidista, amenaçant la diversitat i la independència de la informació comportar la revisió i actualització dels principis normatius i les polítiques de comunicació a la segona meitat del segle XX (McQuail, 1991).

Dins del paradigma liberal trobem dos estadis. El primer s’inicia amb l’aparició de la premsa lliure del control oficial al segle XVII. Segons aquest enfocament, que Siebert denomina teoria de la llibertat de premsa, la major aproximació a la veritat sorgirà de l’**exposició competitiva de punts de vista alternatius**. La publicació ha d’estar **lliure de qualsevol censura** prèvia i no pot castigar-se cap atac a qualsevol govern, funcionari o partit polític. La llibertat de premsa s’expressa a través de la demanda de consumidors lliures en el mercat. La llibertat de premsa s’acabaria confonent amb la llibertat d’empresa donant lloc als processos de monopolització i concentració dels mitjans. Per reequilibrar aquesta tendència (descrita a l’*Informe de la Comissió Hutchins* publicat l’any 1947 per la Universitat de Chicago) es formularia la teoria de la responsabilitat social.

En aquest nou estadi es pretenia reconciliar la independència del mercat amb el compliment de certes obligacions dels mitjans de comunicació: **informar amb veracitat, precisió,**

objectivitat i equilibri, reflectint la diversitat de la societat. Aquestes funcions serien garantides pels **professionals, que espondrien davant la societat, els seus superiors i el mercat**. Val a dir que aquesta teoria també es formula per garantir un cert control públic davant l'impacte social de la ràdio i del cinema.

En aquest context, acabada la IIGM, Nacions Unides promulga la *Declaració Universal dels Drets de l'Home* (1948) establint que no pot obstaculitzar-se la cerca d'informació ni la recepció de "missatges" a través de les fronteres nacionals. Amb la *Declaració* es va produir un doble moviment: d'una banda s'incorporava la noció del dret a la informació, ampliant la vella noció de llibertat d'expressió, però de l'altra es donava peu a la concentració oligopòlica a escala internacional, limitant el dret que es pretenia garantir. Dels tres aspectes previstos en el dret a la informació -rebre, buscar i difondre-en la pràctica només es va promoure la recepció. Cercar la informació es va restringir al treballador periodístic i difondre-la, a les empreses multimèdia (Villamayor & Lamas, 1998).

A aquesta noció liberal dels drets de la comunicació s'hi sumaria una concepció mecanicista de la comunicació electrònica com a un procés lineal on un emissor es dirigeix a multitud de receptors. El paradigma de Laswell (1948) esdevindria referència obligada a les facultats de comunicació d'arreu d'occident. El corrent sociològic del funcionalisme també s'imposaria com a via cap a la modernització en el procés de reconstrucció europea acabada la guerra. La transferència tecnològica i de productes provinents d'Estats Units també seria presentada com a una forma de mitigar la pobresa del tercer món.

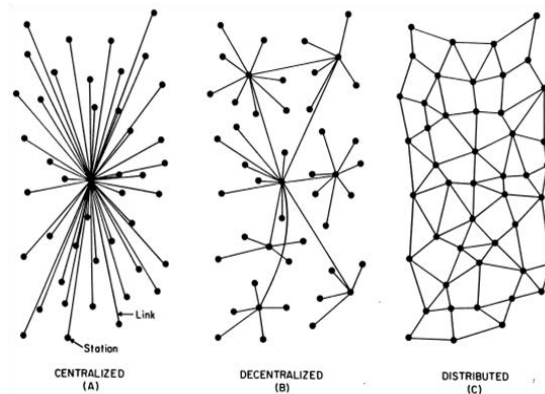
En contraposició a aquests postulats es formularien propostes més properes a l'enfocament igualitari o de la justícia social. Seria als anys 70, quan els intel·lectuals crítics llatinoamericans denunciarien les noves formes d'imperialisme i desvelarien la fal·làcia del subdesenvolupament com a etapa prèvia al desenvolupament. Això, sumat al fracàs històric que representa l'onada de governs militars, estimula el debat i la reflexió sobre comunicació alternativa o l'"altra" comunicació, en oposició a les estructures piramidals d'organització i control burocràtic dels mitjans (Vinelli i Rodríguez, 2004 a Sáez, 2008).

Les noves teories de la comunicació alternativa, influenciades pel pedagog Paulo Freire i pel corrent de recerca dels Estudis Culturals, abandonen el paradigma del receptor passiu d'informació (Laswell) i promouen el ciutadà emissor de missatges (Kaplún). Es postula que **igual que el sistema parlamentari obstaculitza la participació ciutadana, l' "autoservei" dels mitjans públics per part dels governs obstaculitza la llibertat d'expressió**. Per

compensar-ho, es promou la desinstitucionalització dels mitjans d'informació així com el dret dels ciutadans a emprar els seus propis aparells. Es posa atenció en les pràctiques comunicatives de base, impulsades per grups socials, que havien quedat invisibilitzades per ser de petita escala i no encaixar ni com a serveis estatals ni comercials. Aquestes formes de comunicació a petita escala, interactives i participatives són considerades més efectives que les professionalitzades, a gran escala i unidireccionals. Una de les consignes d'aquest enfocament és que **la comunicació és massa important com per deixar-la en mans de professionals** (McQuail, 1991).

Aquestes propostes connecten amb les teories més actuals de la comunicació digital, centrades en les possibilitats de participació i col·laboració que permet internet. La teoria de la democràcia 2.0 denomina els processos de participació política emprant les noves tecnologies. A través dels blogs i altres xarxes socials els personatges públics obtenen una retroalimentació informativa automàtica quasi immediata, això planteja interrogants sobre si ens trobem davant d'una política molt més participativa o si és simplement una maniobra de màrqueting en temps de crisi per estalviar costos i acostar-se als votants joves (Caldevilla, 2009). Geert Lovink va més enllà dels procediments electorals i concep internet com a instrument i espai on crear noves formes de protesta basades en aliances espontànies, donant lloc a "zones temporals de consens" entre hackers, artistes, periodistes i altres activistes crítics.

Lovink prefigura un nou panorama reticular dels mitjans de comunicació en oposició al centralitzat propi de l'estat capitalista: ja no hi ha uns pocs emissors que es dirigeixen a una majoria de receptors, sinó que augmenta el nombre d'emissors. El següent gràfic il·lustra les tres grans fases o tendències: la primera figura representaria el monopoli dels mitjans. La segona, correspondria als intents d'aproximar els mitjans al poble, a partir de la descentralització de les grans corporacions públiques i privades. La tercera il·lustració és un model distribuït on molts actors exerceixen d'emissors i es relacionen de forma horitzontal.

Font: Geert Lovnik, a VV.AA, 2012.

Amb el concepte de “mitjans tàctics”, aquest autor es refereix a l'ús de les tecnologies de la comunicació com una eina per a l'acció col·lectiva contra els poders hegemònics.

Tipus de mitjans segons el grau de participació: accés obert vs commons

Els processos de producció i consum mediats per internet estan despertant nous debats sobre els diferents models i les regulacions existents. Des de principis dels anys 2000 s'evidencia l'interès dels acadèmics en l'àmbit legal per aplicar les nocions del procomú als problemes relacionats amb la producció d'informació i de la cultura.

Inicialment, els estudis dels *commoners* se centaven en la gestió comunal dels recursos naturals. L'estudi d'aquestes formes organitzatives (*common property regime* en termes d'Ostrom, 1990) representa una crítica i una superació del concepte de propietat típic de la ideologia neoclàssica en demostrar la fal·làcia que una governança eficaç dels recursos naturals requereix l'actuació estatal o del mercat. Avui, la informació, el coneixement i la cultura són nous àmbits de teorització del procomú. De moment però, no s'ha establert una definició consensuada en l'àmbit legal (Benkler, 2011). Això és en part perquè la conceptualització bàsica està en procés.

Podem distingir dues grans tendències alhora de definir els nous comuns. D'una banda, l'escola d'Ostrom posa l'accent en què els *commons* es caracteritzen per l'autogovernança de les comunitats, i és aquesta capacitat el que els diferencia dels diferents tipus d'accés als recursos. En canvi, Benkler (íbid.) i els *cyberscholars* incorporen com a nous comuns els recursos d'accés

públic o obert, com les carreteres i altres infraestructures, independentment de si són proveïdes per la pròpia comunitat, l'estat o el mercat.

La recerca de Fuster (2014) en l'àmbit de la producció col·laborativa a internet il·lustra bé aquestes dues tendències. Entre les comunitats de creació online (*Online Creation Communities, OCC's*) trobem casos on els membres poden participar en la governança de la plataforma, per exemple Wikipèdia, i d'altres on no poden, bàsicament llocs comercials. Ens trobem doncs davant de dos models que comporten tipus d'interaccions i valors diferents. Per aquest motiu,

“the idea of detaching the community from the resource might be questioned. [...] In OCCs the outcome is not only the resources in terms of the archive of knowledge, but the community itself. The resource could not be produced or preserved without the community. In other words, the “production” of the community is a precondition for the possibility to produce the resource. Particularly, in regards to the infrastructure, infrastructure [...] provision shapes the community and the resource.” (Fuster, 2014: 37).

Des d'aquesta perspectiva, les comunitats de creació online poden considerar-se *commons* si l'accés és també obert a la governança de la infraestructura. El que Fuster planteja és la rellevància de les condicions de producció i del control dels mitjans de producció. Com veurem, aquests són precisament els atributs defintoris dels mitjans lliures i trets diferencials respecte altres mitjans comunitaris d'implantació com els canals d'accés obert alemanys i els mitjans municipals espanyols. Mentre als primers la participació és oberta també a la governança, als darrers no. Aprofundirem en aquests aspectes al següent capítol.

Tipus de mitjans segons els propòsits polítics: ús repressiu vs emancipador

Fa poques dècades, la ràdio i la televisió eren els “nous mitjans” en relació als escrits. Igual que els *fanzine*, les ràdios i televisions lliures posaven de manifest com les agrupacions i els moviments socials es van apropiant dels diferents instruments de comunicació. D'aquí la importància de pensar de manera conjunta els mitjans de comunicació nous i els clàssics, inserits en el context sociocultural (Wolton, 2002 a Sáez, 2009).

“Ya es hora de que la alternativa en las comunicaciones deje de definirse únicamente a partir de los instrumentos empleados [...] esta definición debería corresponder más bien a un proyecto de mayor alcance. Un proyecto de democratización de la palabra pública, de adquisición del derecho a producir nuestra propia información, de una práctica alternativa de los medios de comunicación” (Sénécal, 1986: 150).

Com hem anat veient al llarg d'aquest capítol, els instruments són neutres però no els projectes polítics que hi ha al darrere, els quals fomenten usos diferents. Enzensberger (1974) distingeix dos models oposats en l'ús dels mitjans, el repressiu i l'emancipador.

Usos dels mitjans de comunicació	
Ús repressiu	Ús emancipador
Control centralitzat	Descentralitzats. Pluralitat de punts de vista
Un transmissor molts receptors	Cada receptor, un transmissor en potència
Propicien un consum inconscient i compulsiu, motor del sistema capitalista	[Fomenten altres valors]
Fomenten la despolitització, la immobilització i aïllament dels individus	Interacció i retroacció (resposta del receptor al missatge de l'emissor)
Producció a càrrec d'especialistes	Producció col·lectiva, no només d'especialistes sinó també dels actors protagonistes
Control per propietaris (comercials) o buròcrates (públics) amb interessos de classe	Control socialitzat per organitzacions autogestionades. La mateixa societat s'autoorganitza i controla els mitjans de comunicació

Font: Enzensberger (1974: 43)

Seguint l'enfocament dels estudis culturals crítics, considerarem els mitjans hegemònics aquells que serveixen d'instrument a l'*statu quo* i els contrahegemònics o alternatius aquells impulsats pels sectors en resistència. Els primers són representats pels mitjans governamentals i les corporacions multimèdia; els segons per la gran diversitat de mitjans que adopten un posicionament crític (McChesney, *íbid*; Sáez, *íbid.*), entre els quals es troben les ràdios i televisions lliures. Val a dir que es tracta de models per facilitar la comprensió, doncs la realitat és més complexa i no encaixaria en aquest binarisme (per exemple, trobem veus crítiques als propis mitjans hegemònics). El que ens interessa remarcar és que els mitjans lliures

representen els interessos de la societat civil. Situant els mitjans de comunicació com a braç polític i amplificador de la diversitat d'interessos, idees i experiències de vida ens allunyem de la seva consideració com a institució independent o “quart poder”.

○ **SÍNTESI:** En aquest capítol hem repassat les principals teories sobre la democràcia, l'esfera pública i els mitjans de comunicació distingint dos grans enfocaments, el liberal i l'igualitari o de la justícia social. Hem volgut posar-los en relació perquè el primer és el que regeix les polítiques públiques mentre el segon és el propi dels clams dels mitjans lliures, de manera que aquests dos marcs culturals es confronten i es transformen en els processos polítics per a l'establiment dels marcs legals.

El model liberal, basat en la representació i el rol dels professionals, omet les desigualtats estructurals i el rol dels mitjans de comunicació en la reproducció del poder capitalista; mentre l'igualitari, basat en la noció de democràcia radical, considera els mitjans com a una arena més on es reflecteix la pugna entre els poders socials. Així mateix, front a la noció liberal que hi ha una única esfera pública, des dels postulats radicals es considera que existeixien múltiples i en disputa. En base a aquestes premisses, considerem que els usos socials dels mitjans de comunicació poden tendir a la repressió o a l'emancipació. Finalment, a partir d'aquestes bases, hem ubicat els mitjans lliures com agents que fan un ús emancipador de les tecnologies de la comunicació representant els interessos de la societat civil enfront dels de l'estat i el mercat, i que per tant es troben en una posició contrahegemònica. Aquesta visió ha impregnat la formulació de les polítiques públiques de comunicació al segle XX i la pròpia existència dels mitjans lliures la posa en qüestió ja que representen i amplien les esferes públiques dels grups socials subalterns.

3. Definint els mitjans lliures. El quart sector de la comunicació?

Al capítol anterior hem presentat els mitjans de comunicació com a instruments dels que se serveixen els diferents grups socials -govern, mercats i societat civil- per difondre informacions relatives als seus interessos. Els interessos dels dos primers sectors són els que es perpetuen als mitjans hegemònics, de manera que els mitjans lliures són una manifestació de l'exclusió de la societat civil en aquells. A continuació, proposem una definició operativa dels mitjans lliures. Començarem per definir què entenem per societat civil contraposant les nocions de lliure associacionisme i de tercer sector, per després repassar de forma crítica les denominacions més emprades per designar aquestes experiències de comunicació.

3.1. Les teories de la societat civil. Lliure associacionisme vs tercer sector

Tot i que encara preval la tendència a identificar les empreses comercials amb la societat civil, el cert és que amb aquesta noció es vol anomenar tots aquells actors socials que no es mouen per l'afany de lucre però tampoc formen part de les institucions estatals. De fet, les teories de la societat civil cerquen el trencament definitiu amb la concepció dual de la societat estesa durant la Revolució Francesa en què la ciutadania s'equiparava al mercat i era receptora dels drets concedits per l'estat. Podem distingir dues grans tendències en la conceptualització de la societat civil: una crítica, que beu de les aportacions dels primers socialistes entorn del lliure associacionisme, i una integradora i de tall liberal, que cerca l'operativitat en la regulació d'aquestes experiències, agrupant-les sota el terme "tercer sector".

El lliure associacionisme

Trobem diferents tipus d'associacions civils en funció del seu grau de llibertat interna. Les associacions autoritàries es basen en la jerarquia mentre **les lliures són aquelles que renuncien a manar i obeir com a camí cap al respecte de la voluntat de les persones i dels col·lectius socials de determinar-se per ells mateixos.** La lliure associació seria

defensada per les diferents doctrines socialistes⁸ com a crítica i alternativa al principi d'autoritat de l'estat al segle XIX. Els principis bàsics del lliure associacionisme són **l'autogestió, el lliure accés i l'horitzontalitat**. Les figures legals que adopten els grups socials organitzats sota aquests principis varien segons el seu context i finalitat, sent les més populars les terres comunals, les associacions civils, les cooperatives de producció i consum, o els col·lectius socials informals (Moran Esparza, 2008).

L'àmbit en què es manifestaria la ideologia del lliure associacionisme en el context de la industrialització i la proletarització de les societats serien les fàbriques, però ràpidament les propostes de solidaritat obrera depassarien l'àmbit laboral i serien la base per prefigurar un nou model social (Fourier imaginaria els falansteris, Owen impulsaria dues comunitats, Bakunin promouria les confederacions, etc.). La paraula autogestió s'empraria al voltant dels anys 70 per designar la recuperació del control del treball per part dels obrers. Avui dia, **l'autogestió es concep de manera més integral per equiparar-se amb l'autogovern o l'autonomia en diverses dimensions**: autoorganització econòmica (socialització en sentit ampli⁹), política (autogovern), social (integrant aspectes com l'educació i la formació intel·lectual, la relació de gènere, intergeneracional, la salut, la relació amb la natura, etc.) i simbòlica (comunisme llibertari com a filosofia global orientadora) (Gracio, 2016). Podem dir que un dels principis del lliure associacionisme, l'autogestió, ha acabat sent sinònim d'aquest.

Aquests valors en torn a l'alliberació l'ésser humà de la jerarquia i la coerció són actualitzats en les teories contemporànies sobre la societat civil. En paraules d'Arato i Cohen (2001), **la societat civil és l'expressió de l'autodefensa de la societat front a l'estat i a l'economia de mercat capitalista no regulada**. Michael Walzer (1992) la defineix com l'espai on els humans s'associen sense coerció i on les relacions que hi tenen lloc són en benefici de la família, els interessos, la fe i/o la ideologia. El lliure associacionisme sorgeix com a reacció al capitalisme i es desenvolupa sota una amenaça constant: els sistemes del capitalisme avançat i la socialdemocràcia indueixen a l'atenuació de les relacions de cooperació diària. **Com més ha crescut l'estat, més s'ha sobreposat a les associacions controlades per la societat civil**. Les multinacionals també impediran qualsevol comunitat política que pugui amenaçar l'estatu quo dels principals grups comercials (íbid).

⁸ Els primers defensors del lliure associacionisme serien els socialistes utòpics, Robert Owen, Claude Henri de Saint Simon i Charles Fourier.

⁹ L'autogestió no s'ha de confondre amb el cooperativisme, el qual és una expressió d'aquesta en l'àmbit econòmic. L'Aliança Cooperativa Internacional defineix la cooperativa com "una associació autònoma de persones que s'han unit voluntàriament per fer front comú a les seves necessitats i aspiracions econòmiques, socials i culturals, per mitjà d'una empresa de propietat conjunta i democràticament controlada" (ACI, en línia).

La quotidianitat esdevé un lloc potencial d'alliberament dels caràcters imposats pel capitalisme a la vida individual i col·lectiva. Segons Walzer, **en la mesura que les persones agrupades a les associacions lliures prenen decisions quotidianes donen forma, inclús contravenen, les determinacions més distants preses pels agents de l'estat i l'economia.** Murray Bookchin (1986) defensa la recuperació de pràctiques i tecnologies populars que permeten les persones reprendre el control de la tècnica (horts, energies casolanes renovables, etc.); també considera que delegar la gestió d'aquestes pràctiques i tecnologies a organismes centralitzats i burocràtics és exposar-les a que acabin incorporades en un nou estadi més subtil de violència capitalista. L'autogestió de la societat civil com a forma de resistència a la institucionalització del control de la vida per part d'enginyers i organitzacions que fan una planificació centralitzada també havia estat motiu de les reflexions d'Ivan Illich (Bosquet, 1977).

Des del lliure associacionisme, així com des dels postulats post-estructuralistes, es critica la conformació d'un estat, l'actual, separat de la societat i imposat sobre aquesta. La proposta és que sigui la societat civil qui el controla. Per a Lefebvre les teories de l'autogestió reactiven la concepció clàssica de democràcia socialista radical de Marx:

“Incluso radicalizada, una autogestión que sólo se organiza en unidades parciales, sin lograr la globalidad (*le global*), estará condenada al fracaso. [...] **El Estado de autogestión, que es el Estado en cuyo núcleo la autogestión ha llegado al poder, sólo puede ser un Estado que se desvanece.** [...] Sólo mediante la autogestión podrán los miembros de una asociación libre tomar el control de su propia vida, de modo tal que se convierta en su obra (*oeuvre*). Lo que también se conoce como apropiación, des-alienación. (Lefebvre, 1966b:150 a Goonewardena, 2011)

Per construir la justícia social, els partidaris de l'autogestió proposen la creació de federacions i confederacions de comunitats i regions autònomes basades en la defensa del bé comú. Les democràcies representatives s'eliminarien per aconseguir una governança de les institucions controlades pel poble.

El tercer sector

El concepte de tercer sector es presenta de manera més asèptica. Aparentment, és una noció menys polititzada per bé que pot vincular-se als ideals liberals. S'origina a Estats Units i el Regne Unit per regular el fort creixement de les associacions, un fenomen que es donaria a tot el món entre els anys 80 i 90 del segle XX (per exemple, a França hi havia registrades 39.437 noves associacions l'any 1982, i més de 54.00 el 1987). Les causes que s'atribueixen a tal

apogeu de l'organització social privada són la crisi del petroli de 1973 i la recessió econòmica de principis dels anys 80, la consciència sobre els problemes ambientals, així com la crisi de l'estat del benestar i la inoperància del sector públic (Soldevila & Cordobés, 2012).

Sota el paraigües del tercer sector s'aglutinaria una varietat d'organitzacions, des d'aquelles que es dediquen a la beneficència fins a fundacions de partits polítics, passant per associacions de serveis a tercers, d'autobenefici, educatives, religioses, polítiques, sindicals i ONGs (Villamayor & Lamas, 1998). Tal diversitat fa que també trobem enfocaments diferents sobre la naturalesa del tercer sector. Uns prioritzen el funcionament d'aquestes organitzacions, basat en la iniciativa privada, lliure i voluntària (Aliena, R., 2008). Altres nocions posen èmfasi en les tasques assistencials, ja que el tercer sector està fortament vinculat al treball social com a complement de l'acció del mercat i l'estat on aquesta presenta deficiències.

La noció de tercer sector incorporada per l'ONU i àmpliament emprada pels agents estatals contemporanis, deriva d'un estudi internacional liderat per la Universitat Johns Hopkins. Aquesta recull dos trets bàsics del lliure associacionisme: les entitats han de tenir els seus **propis mecanismes d'autogovern i han de gaudir d'un grau significatiu d'autonomia**. Alhora, s'introdueix també la figura del voluntari que aporta temps no remunerat en les activitats (Lester, 1999 a López i Mayugo, 2004), i que actualment s'equipara a l'ajut desinteressat a tercers com a exercici filantròpic. Una diferència important és que **la primera condició per tal que una entitat sigui reconeguda com a part del tercer sector és estar constituïda formalment, i només així es poden obtenir ajuts públics**. Per tant exclou les manifestacions informals de solidaritat, cooperació i l'ajut mutu, les quals es donen de manera espontània i floreixen en conjuntures o esdeveniments extraordinaris. Ens trobem doncs, amb expressions del lliure associacionisme que no serien considerades part del tercer sector.

Convé matissar que no posseir afany lucratiu no significa no poder obtenir recursos. Tampoc vol dir que aquests agents hagin de limitar-se a regalar o a ser finançats amb fons públics. Vol dir que no es privatitzen les utilitats, que els recursos que genera l'organització pertanyen a aquesta i per tant es destinen al compliment dels seus objectius. El desitjable és que totes les entitats tinguin utilitats, siguin rentables i sostenibles per complir la seva missió. Una empresa social pot i ha de tenir ingressos (Villamayor & Lamas, 1998).

El terme de tercer sector **ha resultat molt útil per visibilitzar la quantitat de formes organitzatives que existeixen més enllà d'un visió que redueix l'esfera social a l'estat i el mercat**. Alhora, també enuncia el desdoblament de l'esfera privada comercial (segon sector)

i la independència respecte els interessos de l'estat (primer sector). Els tres sectors (estat, mercat i societat civil) interactuen permanentment, establint un entramat de relacions socials, de joc d'interessos, de pugnes, de conflictes i relacions de poder. **La dimensió estatal està present en les lleis del tercer sector; el mercat el travessa configurant dins d'aquest noves àrees amb les seves pròpies lògiques. La construcció de la democràcia planteja la necessitat d'un joc equilibrat d'aquests actors**, a partir del principi bàsic del reconeixement de la igualtat de les persones i la possibilitat de la participació (Villamayor & Lamas, 1998).

Aquesta noció però, també ha donat peu a la confusió, i a la picaresca, en part perquè **cada estat defineix quines d'aquestes entitats inclou i exclou en el seu àmbit jurisdiccional**. Per exemple, a Espanya es va incorporar dins del tercer sector entitats com una organització assistencial de l'església catòlica, Càrites, i una altra tutelada per l'estat, Creu Roja, a les quals s'afegiria l'Organització Nacional de Cecs Espanyols, Once.

3.2. Mitjans lliures, comunitaris i del tercer sector

Les primeres experiències de mitjans electrònics impulsats per la societat civil van ser les ràdios mineres, a finals dels anys 40 a Amèrica Llatina¹⁰, i les lliures, a finals dels anys 60 a Europa. L'informe MacBride (1980) és un dels documents de referència internacional que adreça més clarament la qüestió d'aquests mitjans, on se'ls denomina "alternatius" o "de grup". La principal característica és ser "autogestionats", **són considerats les experiències comunicatives més democràtiques perquè els seus membres participen en la governança del mitjà**. La Comissió MacBride resum en quatre raons la importància de promoure aquests mitjans: perquè poden ser eclipsats i empentats pels grans mitjans de masses; perquè aquests no han complert les funcions que s'esperava d'ells; pel desequilibri excessiu entre els grans i els petits mitjans, i perquè establint vincles entre ells és possible expandir formes de comunicació horitzontal més àmplies (íbid.: 56). A l'Informe també es distingeixen els mitjans de sindicats i altres grups socials amb capacitat de disposar de les seves pròpies xarxes de comunicació -els quals podríem considerar com a mitjans del tercer sector-, i els que representen una oposició radical, d'origen polític, religiós o filosòfic molt divers i que empren la contrainformació en considerar que la comunicació institucionalitzada s'empra per

¹⁰ En aquella època també sorgien les ràdios de les guerrilles, però en aquesta tesi no abordem la qüestió dels mitjans utilitzats amb finalitats bèl·liques.

perpetuar l'estructura jeràrquica d'una societat- els mitjans lliures podrien figurar com a un d'aquests actors.

Des de l'acadèmia, les experiències de comunicació autogestionada també es denominarien de comunicació popular i alternativa. Finalment s'empraria una diversitat de termes¹¹ posant èmfasi en altres característiques de la comunicació comunitària, més enllà de l'autogestió. A la diversitat de termes, s'hi sumen les diferents interpretacions:

Los términos 'participativo', 'alternativo', 'comunitario' son generosamente empleados para referir a una amplia diversidad de experiencias que a menudo no son participatorias, ni alternativas, ni hunden sus raíces en la comunidad. Esto puede crear cierta confusión especialmente entre aquellos que tienen escasa experiencia en el ámbito de las bases; sin embargo, es mejor usar definiciones amplias que permitan añadir [...] procesos comunicacionales interesantes (Gumucio-Dagron, 2001b: 3-4).

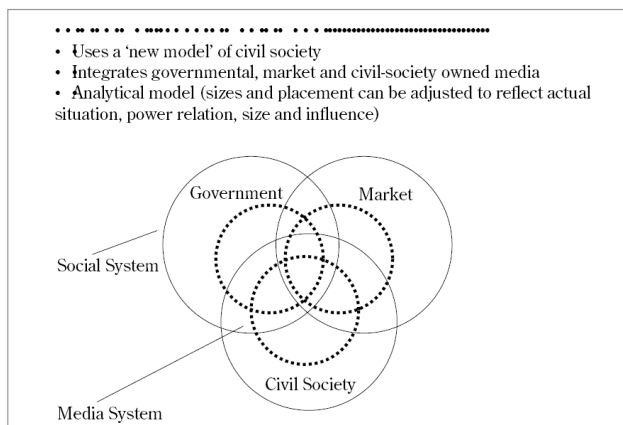
A diferents països com França i Espanya els grups socials impulsors dels mitjans lliures i d'altres comunitaris s'han apropiat de la noció del tercer sector com a forma de reivindicar la seva identitat diferenciada del sector governamental i del lucratiu. El terme Tercer Sector de la Comunicació (TSC) o Tercer Sector Audiovisual (TSA) s'ha identificat amb l'expressió de l'activisme a favor de la democràcia mediàtica i la resistència al poder de les indústries transnacionals (Barranquero & Sáez, 2010). Aquesta noció ha estat apropiada per projectes radicals i assistencials, amb recursos i formes organitzatives ben dispars. L'església aprecia el paper de les ràdios en l'enfortiment de les comunitats i s'ha convertit en un dels principals actors socials promotors de mitjans de tipus comunitari a països com Espanya, Itàlia, Colòmbia i Itàlia. Dins del tercer sector també trobem cooperatives, empreses i ajuntaments: els canals d'accés públic d'Estats Units són proveïts per empreses privades, els canals comunitaris alemanys i holandesos, així com amb algunes televisions municipals andaluses, són proveïts per ajuntaments, i tots ells es consideren part del sector.

“Una experiencia de TSC puede operar en un soporte de titularidad pública gubernamental o privada, toda vez que haga un uso social de estos, sin dejar de ser una experiencia del tercer sector” (Sáez, 2008: 391).

La següent il·lustració mostra com les tres esferes se solapen, el que en la pràctica dóna lloc a hibridacions.

¹¹ Molts estudis sobre els mitjans lliures els denominen comunitaris i/o alternatius (vegeu Alfaro, 2001, Atton, 2002; Girard, 2002, Howley, 2005), radicals (Downing, 2001), ciutadans (Rodríguez, 2001), del tercer sector (Sáez, 2008) i de la societat civil (Hadl, 2004, Hinz, 2007, Reguero, 2010). Alguns estudis de referència sobre els mitjans comunitaris d'implantació són els de Jankowsky, 2002 i Gumucio, 2001.

Model dels sistemes de comunicació basats en tres sectors

Font: Shinohara, Hajime (2004) a Hadl, G., 2004:86

Els interessos d'aquests actors sovint són antagònics. Els estats, escudats en el seu rol d'àrbitre, troben en els mitjans de comunicació formes de crear consens i ramificar el seu poder, assegurant l'*statu quo*; les empreses troben en la distribució i venda d'informació una font d'ingressos i una forma d'expandir el seu poder a escala transnacional, i els moviments socials i culturals troben en els mitjans una eina d'oposició i protesta, i de cohesió alhora de crear articulacions per al canvi social. Els primers compten amb les xarxes de ràdio i televisió pública que controlen amb major o menor grau en funció dels contextos; els segons es beneficien de l'arrelament de la filosofia neoliberal i han fet confondre la llibertat d'expressió amb la llibertat d'empresa, i **els tercers, donada la seva dificultat alhora d'accedir als recursos tècnics i financers que els han de permetre exercir el dret a comunicar, són els que posen en evidència l'escassetat d'espais disponibles per exercir aquest dret** (Senecal, M., 1986).

La noció de tercer sector de la comunicació ha resultat triplement estratègica en la lluita per l'accés a l'espectre de les ràdios i televisions lliures. D'una banda, evidencia que l'actual sistema de mitjans audiovisuals és incomplet perquè hi manquen les organitzacions socials com a forma d'exercir el seu dret a la comunicació. D'altra banda, serveix per reclamar procediments *ad hoc* en l'adjudicació de freqüències, evitant així competir amb les propostes privades-comercials. Finalment, **aquesta estratègia compensa, aparentment, la fragmentació produïda per les tensions internes** (Mayugo, 2004).

Les tensions internes han estat protagonitzades pels mitjans lliures d'una banda, i altres tipus de mitjans comunitaris, de l'altra; es remunten al seu origen i responen a una qüestió ideològica i cultural: el terme "lliure" a Europa significava rebel·lia contra els sistemes de difusió de domini estatal, mentre que a Amèrica del Nord, on el problema era el descontrol del lliure mercat, l'èxit polític de la ràdio "comunitària" es veia reforçat per un moviment en sentit contrari que consistia a reforçar la radiodifusió pública. Per aquest motiu els projectes comunitaris van comptar des del primer moment amb el suport de les autoritats públiques. En canvi, les ràdios lliures europees, sorgides com a expressió dels moviments pacifistes i estudiantils de la dècada anterior així com a la Nova Esquerra, defugien de les subvencions públiques (Prado, E., 1983).

L'estil de comunicació comunitària d'Estats Units s'implantaria a Amèrica Llatina com a part de les polítiques per al "desenvolupament" impulsades per aquest país acabada la II GM. A Europa, diferents col·lectius socials i governs locals es decantarien també pel model americà de mitjans comunitaris provocant recel entre els mitjans autogestionats. Als anys 80 a Espanya quedava palesa la manca d'enteniment entre iniciatives més polititzades sorgides de grups d'esquerra no parlamentària (i en cert moment connectades amb partits) i les ràdios comunitàries, que provenien de grups juvenils i veïnals amb menys intervencionisme dels partits, molt influïdes per la perspectiva de desenvolupament local estesa a Amèrica Llatina a través d'associacions com AMARC (Jerez, A.; López, J. M., 2004). Confrontacions similars es donarien a Alemanya entre les ràdios lliures i els canals d'accés obert. El terme mitjans comunitaris s'aniria imposant en les regulacions, i en molts casos s'utilitza com a sinònim de tercer sector. Per exemple, la *Resolució del Parlament Europeu sobre els mitjans del tercer sector*, en la versió anglesa emprà el terme mitjans comunitaris (*Resolution on community media*).

Els dos models de mitjans comunitaris comparteixen el seu caràcter sense ànim de lucre i el seu estret vincle amb les comunitats, que normalment són geogràfiques, i poden participar d'alguns moviments socials. Aquestes similituds han donat peu a confusions en la teorització dels mitjans comunitaris. Ambdós ocupen també un lloc marginal als sistemes de comunicació (Hollander et al., 2002 a Milan 2006), si bé els segons, en gaudir de major acceptació, han resultat competència directa dels autogestionats en els repartiments de freqüències.

Mitjans comunitaris segons el grau de participació: els lliures i els d'implantació

Podem distingir doncs **dos tipus de mitjans comunitaris, els lliures o autogestionats i els participatius o d'implantació**, impulsats per agents governamentals, de desenvolupament o altres institucions privades amb diversos interessos de dinamització social. Si l'origen dels primers se situa amb les ràdios mineres bolivianes, caracteritzades per l'adopció espontània del model participatiu, la seva determinació contrahegemònica i capacitat autogestionària (Herrera, 2006 a Marí, 2010), l'origen dels mitjans d'implantació se situa amb l'emissora impulsada per un capellà, Radio Sutatenza, a la localitat homònima de Colòmbia. Aquesta ràdio, seria creada també als anys 40 del segle XX amb finalitats educatives i dinamitzadores. Així, el que diferencia ambdós models és el grau d'apropiació social. Els primer és considerat per alguns autors l'autèntic model comunitari, doncs es distingeix per l'estructura de la seva propietat, autogestionada per les pròpies comunitats i moviments socials (Beaud, 1980, Senécal, 1986; Kaplún, 1998, Marí, 2010). Reprement les contribucions d'Ostrom (1990) i Fuster (2014), **podem equiparar els mitjans lliures al procomú, i els comunitaris d'implantació a l'accés obert**.

Els primers han estat l'origen dels segons, fins el punt de quedar desbancats per aquests. Podem afirmar que els mitjans comunitaris d'implantació resultarien en una estratègia dels governs per controlar els processos de mobilització i participació ciutadana de finals dels anys 70 i principis dels 80. A Holanda els governs van tallar l'espontaneïtat organitzativa del poble impulsant experiments de televisió amb fons públics, la majoria d'iniciatives desapareixerien en finalitzar els ajuts. A Alemanya els governs municipals creaven canals d'accés obert (*Offene Kanäle*¹²) mentre perseguïen les ràdios lliures. **La promoció de TVs comunitàries a França, Bèlgica, Anglaterra, Alemanya i els Països Baixos als anys 70 és conseqüència del procés iniciat pels mitjans lliures** (Mattelart & Piemme, 1981 a Sáez, 2008). Al Regne Unit van ser les empreses comercials les beneficiàries de llicències experimentals per impulsar mitjans comunitaris. A Mèxic el govern també impulsaria iniciatives *pseudocomunitàries* per als pobles originaris, les ràdios indigenistes (Castells, 2003). A Bolívia, les ràdios dels pobles indígenes originaris (RPOs) són una mena de canals “hegemònics alternatius” amb què l'estat s'assegura la dominació en l'àmbit de la comunicació social, bàsicament a partir del control econòmic. Més que un gest d'obertura institucional, el foment de les RPO's és clar intent de

¹² Els canals d'accés obert alemanys permeten la ciutadania elaborar programes però la gestió és vertical i principalment a càrrec de professionals i funcionaris públics.

substitució de les xarxes de comunicació social indígenes ja que aquestes ràdios depenen estructuralment i discursivament de les autoritats governamentals de torn (Ramos, 2015).

Moltes iniciatives d'implantació han estat apropiades fins el punt de resultar en autèntiques hibridacions, per exemple Radio Xenka, a Mèxic (vegeu Castells, 2003), i diferents emissores impulsades per fundacions de grans empreses per difondre la “modernització” a Amèrica Llatina i Àfrica. Amb el temps, s’han evidenciat els defectes d’aquest model:

"los planificadores comprendieron que no era realista tratar de inculcar el sentido de “apropiación” cuando los beneficiarios no habían sido partícipes de las decisiones tomadas antes del inicio de un proyecto". (Gumucio, 2001:37)

Un aspecte fortament criticat d’aquests projectes ha estat la malversació de fons, els quals no arribaven als beneficiaris.

Molts mitjans lliures opten pel terme comunitari precisament per reapropriar-se'l. A banda, un problema de l’adjectiu lliure, que d’entrada pot sonar incompatible amb qualsevol tipus de regulació estatal, és que pot associar-se a pràctiques col·lectives llibertàries però també individuals-liberals (García, consulta personal 11/06/2017). En aquest treball optem pel terme lliure perquè ens interessa marcar la diferència i evitar la confusió respecte els projectes d’implantació i altres del tercer sector. Quan volguem referir-nos al conjunt d’experiències comunitàries farem servir l’expressió “mitjans lliures i altres comunitaris”.

Podem classificar els mitjans de més a menys participació de la societat civil (Beaud, 1980; MacBride, 1980):

- 1) Mitjans autogestionats. Màxima participació: en la producció de continguts, la gestió i el control del mitjà. Poden prescindir del principi de professionalitat. Produeixen “contrainformació militant” i exploten el potencial subversiu de la comunicació. En aquest treball els considerem les associacions lliures del camp de la comunicació
- 2) Productors independents. Petites empreses dedicades a la producció audiovisual, normalment amb continguts compromesos i/o crítics. Dins d’aquests trobem els “animadors de vídeo” una figura en decadència subvencionada per l’administració a França i altres països europeus els anys 70 i 80 per facilitar la producció de continguts a la ciutadania. Es mesclaven professionals i no professionals.

- 3) Mitjans d'implantació. Espais controlats de participació. Entre ells trobem mitjans públics locals, i d'altres entitats com sindicats, esglésies o ONG.
- 4) Mitjans generalistes: mínima participació. *Feedbacks* puntuals de l'audiència, per exemple donant testimonis a notícies o participant a concursos. Propietat estatal o privada. La següent cita il·lustra la situació a què ens referim:

“La utilización del teléfono en las radios comerciales convirtió la participación de la audiencia (pilar de la comunicación de las radios comunitarias y alternativas) en un simulacro. Estos oyentes [...] pueden hablar pero nunca tendrán la posibilidad de tener un programa propio (Villamayor & Lamas, 1998:s/p)

Les ràdios pirates

Actualment aquesta noció fa referència a les emissions sense llicència¹³. Des dels mitjans lliures i comunitaris es considera que els pirates són aquells que vulneren la llei per lucrar-se.

La "pirateria" a la ràdio va començar amb la regulació de l'espectre radiofònic a Estats Units, motivada per la preocupació de l'exèrcit que els aficionats i altres grups d'experimentació interferirissin en l'ús militar de les ones. L'*Act to Regulate Radio Communication* (1912) va reassignar una freqüència específica als amateurs i experimentadors. Durant l'"Estiu de l'Amor" de San Francisco, les transmissions clandestines o sense llicència des d'estacions a terra es coneixerien com "*free radios*" (ràdios lliures). (Viquipèdia. Radio Pirata). Des dels anys 70, s'anomenaria ràdio lliures a les emissores sense anuncis i/o sense afany de lucre.

A Europa, Dinamarca va ser el primer país del món en comptar amb una emissió radiofònica comercial sense permís de les autoritats: Radio Mercur va començar a transmetre l'any 1958 des d'un vaixell situat a aigües internacionals. Els diaris l'anomenarien "ràdio pirata". El fenomen es replicaria als anys 60, a Gran Bretanya, on també es feria servir aquest terme. La proliferació de les ràdios pirates obeïa a raons molt diverses, des del simple plaer d'escoltar música fins a la lluita pel canvi social. Als anys 70 i 80 van sorgir estacions de música negra en resposta a la seva absència a la ràdio pública i les estacions comercials. Altres emissores eren actes de desobediència civil (per exemple, Dubbed Radio Arthur) (Coyer, K.; 2007).

¹³ Cal evitar la confusió entre les emissions il·legals i les al·legals; aquestes segones es donen quan no hi ha concessió de llicència però tampoc una regulació que ordeni/prohibeixi determinat tipus de radiodifusió.

○ **SÍNTESI:** En aquest capítol ens hem apropat als mitjans lliures en tant que expressions d'autoafirmació de la societat civil. Primer hem apuntat dos punts de vista en la concepció de la societat civil: l'associacionisme, moviment social antagònic al principi d'autoritat de l'estat, i el tercer sector, concepte jurídic emprat per regular el sector sense afany de lucre en un sentit molt ampli, incloent associacions tutelades per l'estat, grans fundacions, petites empreses, etc. Hem vist que aquesta noció ha resultat molt útil per visibilitzar la diversitat de mitjans de comunicació no estatals i no lucratis com a tercer pilar dels sistemes nacionals de comunicació social. Alguns col·lectius han trobat en aquest concepte una forma de superar les tensions entre els mitjans lliures, autogestionats i amb un fort component de crítica social, i els comunitaris d'implantació, espais de participació promoguts per ajuntaments, agències de desenvolupament, etc., que gaudeixen de millor acceptació per part de l'*statu quo* i que en molts casos han suplantat les iniciatives lliures. Hem conclòs que els mitjans lliures són expressió del lliure associacionisme, mentre que els d'implantació s'escauen més en la noció de tercer sector. Els primers, poden considerar-se també part dels *commons*, ja que els membres participen en la governança del mitjà, i els segons, de l'accés obert, ja que es tracta d'una participació controlada i que no es dóna en el control del mitjà. Si bé alguns autors (Beaud, 1980) consideren els mitjans lliures els "autèntics" comunitaris, en aquesta tesi descartem el terme comunitari per remarcar la diferència entre ambdós projectes i evitar confusions en l'anàlisi.

4. Regular els mitjans lliures a l'estat capitalista. Dilemes de l'autogestió i l'accés a l'espectre

Als capítols anteriors hem situat els mitjans lliures com a instruments amb què els grups subalterns difonen les informacions del seu interès, sense cabuda i sovint contràries a les dels mitjans hegemònics, que tendeixen a perpetuar l'*statu quo* (Sénecal, 1986; McChesney, 2000, Habermas, 2002). També hem explicat que els mitjans hegemònics i els alternatius es regeixen per marcs culturals diferents els quals xoquen i es retroalimenten en els processos polítics. L'adjectiu "lliure" en l'àmbit de l'organització social sorgeix per oposició als fonaments de l'estat capitalista. Això fa que resulti un terme contradictori en l'àmbit jurídic actual. Les legislacions nacionals en matèria de comunicació es refereixen a mitjans comunitaris o associatius. Aquesta dicotomia ens ajuda a explicar les limitacions amb què es troben aquests actors per accedir a l'espectre radioelèctric. No és casual que rere mig segle de reivindicacions arreu d'Europa i Amèrica Llatina, només una minoria de països hagin concedit un nombre considerable de llicències a les ràdios i televisions lliures. Alguns col·lectius lamenten que les lleis són limitants, altres defugen de sotmetre's a elles per ser portadores dels valors hegemònics. Aquestes qüestions ens duen a preguntar-nos fins a quin punt els governs actuals, tal com estan constituïts, tindran predisposició a normalitzar, inclús a promoure, els actors que esquerden el discurs dominant als mitjans de comunicació. Més encara quan el seu propòsit és emprar els suports de més impacte social fins el moment, la ràdio i la televisió.

Aquestes qüestions ens duen a abordar la relació històrica entre l'estat i la societat civil: el primer es fonamenta en l'heteronomia -les lleis aprovades per altres-, per imposar el seu projecte nacional, i la segona s'hi oposa i/o s'hi ajusta. Es tracta d'un fenomen molt ampli que depassa l'objecte del nostre treball però que incorporarem de manera molt sintètica per tractar-se d'un element contextual cabdal. A la segona part del capítol exposem postulats teòrics segons els quals les legislacions secundàries en matèria d'associacionisme i cooperativisme són una forma subtil de repressió.

4.1. Autonomia vs heteronomia

Les experiències autogestionàries de la societat civil —entre les quals situem els mitjans lliures— són revolucionàries per ser cíviques i anticíviques al mateix temps. Anticíviques per fugir i condemnar les formes burgeses del civisme, però cíviques per l'obsessió d'aconseguir la participació i la igualtat, l'experiència de la cooperació i la preocupació pel bé comú (Wollin, 1992). En l'època moderna, aquestes experiències es conceptualitzarien com a lliure associacionisme, que com hem vist al capítol anterior, és un moviment de reacció a l'heteronomia, la màxima expressió de la qual és l'autoritarisme. L'autonomia (d'*auto nomos*, la pròpia llei) es manifesta en les associacions lliures i l'heteronomia (la llei aliena) en les regulacions de l'estat. **En fomentar les relacions igualitàries de producció, propietat i presa de decisions polítiques, les associacions lliures operen com a forces transformadores de l'*statu quo*. Aquesta naturalesa revolucionària ha provocat que el dret a la lliure associació hagi estat secularment prohibit i el seu exercici castigat per l'estat** (Malouney, 31/01/ 2017).

Així, ambdues pulsions es troben en una relació dialèctica: com més autonomia menys heteronomia i a la inversa. El projecte polític de l'autonomia consisteix a l'activitat col·lectiva instituent cap a fins comuns com a reacció a la imposició d'un poder extern. **Cal que el discurs propi prengui el lloc del discurs de l'altre que està parlant per ell. Aquest procés requereix d'un permanent qüestionament de les institucions i la posada en dubte de les lleis i els seus fonaments, incloses les que van néixer sota el mateix projecte autònom.** En l'heteronomia, l'individu es troba sotmès per un altre que s'atribueix la funció de definir la realitat. Es captura la dimensió instituent d'una societat (la froça de canvi que qüestiona l'ordre establert) i s'instaura un imaginari instituït, que de tant actuar-lo esdevé “natural” o com a única opció possible. L'objectiu de l'imaginari instituït és la creació d'individus absolutament conformats, que viuen i es pensen en la repetició. Es materialitza en processos històrics concrets: mesures governamentals, plans econòmics, mitjans de comunicació, guerres, repressió, etc. (Castoriadis, 1983 i 2005 a Gracio, 2016).

Les formes d'organització social en què la comunitat gestiona i decideix sobre els seus propis recursos són inherents a les nostres primeres experiències com a humans. Això no vol dir que en aquesta mena de “proto-comunisme” no hi hagués jerarquies o altres comportaments abusius. Ben segur n'existien, doncs la tensió “dominació vs llibertat” és una constant en la

història de la humanitat¹⁴. El fet que ens interessa remarcar és el que assenyalen diferents historiadors, filòsofs i antropòlegs (Bakunin, Marx, Polanyi, Clastres, etc.): **les formes d'autogestió es van anar perdent amb l'expansió de les lògiques d'explotació sorgides amb la revolució agrícola i consolidades amb l'estat capitalista** (Collin, 2008, Öcalan, 2012). **L'estat modern s'ha constituït en base a l'heterogestió**. Una classe dominant tracta de controlar les relacions de producció, els moviments de persones, etc. a partir de l'ús de la violència, de la llei i d'un discurs optimista amb idees força com l'alliberació i el progrés. Per exemple, a Anglaterra, des del segle XVI i fins al XIX, els camps d'ús col·lectiu s'anirien privatitzant i mecanitzant a base d'expulsar els camperols i camperoles que els habitaven —els coneguts *enclosures*. A Mèxic, es donarien conflictes similars al segle XIX, al voltant dels ejidos i altres terres treballades pels indígenes que pretenien expropiar les forces liberals.

Feuerbach i Marx, equiparaven la fe en capitalisme com a superació del feudalisme a la fe en la religió com a camí cap a la salvació. Dues formes d'un mateix propòsit: la infantilització de l'ésser humà per incitar-lo a dependre d'una voluntat aliena. És a dir, **l'heteronomia condueix a l'alienació** (Gracio, 2016).

4.2. Autogestió social vs estat capitalista

Hereu de les monarquies, l'estat contemporani es constitueix a partir de l'heteronomia, en un procés originat a Europa a la segona meitat del s. XVII i que s'expandiria per tot el món. Les estructures centralitzades per a l'administració del govern distingeixen l'estat d'altres unitats socials com les tribus.

Per a Wallerstein (1988), **la naturalesa de l'estat, funcionant com a mecanisme crucial per a l'acumulació de capital, és incompatible amb l'autonomia de la societat civil**. Els agents capitalistes s'han servit històricament del poder de l'estat per assegurar-se un entorn legal propici. Això explica la base del sistema jurídic actual, l'establiment de condicions favorables a l'expansió de les relacions de producció dels grans empresaris. **La normativa estatal ha servit per justificar la mercantilització i la repressió de la classe treballadora** a base de la imposició de càrregues fiscals que la obligaven a cercar un salari. Els impostos no

¹⁴ A *La sociedad contra el Estado*, Pierre Clastres conclou que la veritable història dels pobles primitius és la d'impedir la formació d'un poder separat de la societat i situat per sobre d'ella. Va demostrar que tribus regides per costums "primitius" aconseguien una gestió del poder molt més democràtica que moltes societats estatals (Gracio, 2016). Marx deia que la història de totes les societats que han existit fins als nostres dies és la de la lluita de classes.

només han passat a ser la principal font de recursos de l'estat sinó també una de les principals entrades econòmiques dels agents capitalistes; els diners públics s'han transferit a grans propietaris en forma de subvencions i malversació de fons:

“A lo largo de toda la historia del sistema capitalista, cuanto mayor ha sido el riesgo –y las pérdidas- más probable ha sido que el Gobierno interviniera para impedir bancarrotas e incluso para restituir pérdidas, aunque solo fuera por el trastorno financiero que se deseaba evitar. Aunque [...] los gobiernos se sentían un tanto embarazados por estas actividades y trataban de mantenerlas ocultas [...], **la provisión de capital social general por parte de los gobiernos ha sido abiertamente esgrimida e incluso defendida como un papel esencial del Estado**” (Wallerstein, 1988:45).

Queda desmentit el mite que el capitalisme implica l'activitat d'uns empresaris privats alliberats de la interferència de l'estat. A partir d'aquesta asimetria econòmica Wallerstein tracta de demostrar que les polítiques de l'estat capitalista mai afavoriran la societat civil: **si l'estat és l'instrument que serveix els interessos de la burgesia o agents capitalistes resulta una contradicció pensar que és la seva obligació garantir el benestar de tota la població**, en concret de la classe treballadora. En l'actual ordre mundial, obligar l'estat a cedir des de baix és contradictori: quan els obrers s'han rebel·lat l'estat els ha reprimat i les úniques concessions s'han fet per evitar grans revoltes. No obstant això, la “tasca prometeica” que suposa la pressió des de baix es fa i en nombroses ocasions ha conduït a la consecució dels objectius desitjats. Els moviments socials, en especial els obrers, han pogut alterar les relacions de poder en moments d'oportunitat:

“Rara vez los trabajadores han sido libres de ignorar las restricciones legales que pesaban sobre sus acciones. Muy al contrario: la rebelión de los trabajadores, individual o colectiva, pasiva o activa, ha provocado habitualmente una pronta respuesta represiva por parte del aparato del Estado. Indudablemente, **los movimientos de la clase obrera organizada podían, con el tiempo, imponer ciertas limitaciones a la actividad represiva, así como conseguir que las reglas fueran modificadas en cierta medida en su favor, pero tales movimientos obtenían en buena medida estos resultados gracias a su capacidad de afectar a la composición política de los aparatos del Estado**” (Wallerstein, 1988:42).

A la repressió i les concessions puntuals per part de l'estat s'hi suma una altra estratègia clau: la propaganda de l'universalisme. L'estat modern s'ha anat proveïnt d'una cultura concreta o pseudocultura que permet controlar la conducta de la classe treballadora. Aquesta cultura es basa en els ideals de l'universalisme, un discurs de fàcil assimilació que serà reproduït pels buròcrates, educadors i les indústries culturals entre altres agents. La importància d'aquestes idees és que han servit com a motor de participació voluntària dels països perifèrics en el compliment de les ordres dels països centrals.

“La búsqueda de la verdad, proclamada como piedra angular del progreso y, por lo tanto, del bienestar, ha estado como mínimo, en consonancia con el **mantenimiento de una estructura**”

social jerárquica y desigual en una serie de aspectos específics. Los procesos que implicó la expansión de la economía-mundo capitalista –la periferización de las estructuras económicas, la creación de estructuras estatales débiles que participaran en el sistema interestatal y estuvieran limitadas por él- llevaron consigo una serie de **presiones a nivel cultural: proselitización cristiana, imposición de un lenguaje europeo, instrucción en tecnologías y costumbres específicas, cambios en los códigos legales**. Muchos de estos cambios fueron llevados manu militari. Otros fueron conseguidos mediante la persuasión de los ‘educadores’, cuya autoridad estaba respaldada en última instancia por la fuerza militar. Este complejo de procesos, al que llamamos a veces ‘occidentalización’ o, aún más arrogantemente, ‘modernización’ fue legitimado por la deseabilidad de compartir tanto los frutos como la **fe en la ideología del universalismo**”. (íbid.:73-74).

L'universalisme esdevé un nou paradigma o marc cultural propagat per la burgesia a escala mundial i que permet inserir variants nacionals. El resultat és el bon funcionament del sistema econòmic interestatal. Per tant, la cultura s'erigeix com a pilar de l'heteronomia, juntament amb l'administració estatal burocratitzada i la progressiva provisió de serveis de benestar. Alhora, la propaganda de l'universalisme opera com a religió ja que s'instaura com la veritat. Aquesta nova religió substituiria la salvació teològica per la salvació pel progrés¹⁵. La vocació d'universalitat científica serviria de justificació d'una forma d'**imperialisme cultural que acabaria dominant en nom de l'alliberament intel·lectual**. Aquest procés de racionalització, central per al capitalisme, ha requerit la creació d'una capa intermèdia d'especialistes: administradors, tècnics, científics i educadors, als quals s'afegirien els periodistes (reprendrem aquestes qüestions al capítol 7).

El projecte polític de la modernitat, per descomptat, no ha aconseguit la construcció d'una realitat total (Escobar, 2003), les pràctiques d'autogestió són una prova d'això. Aquestes pràctiques responen a la perdurabilitat d'estils de vida tradicionals (diferents tipus de comunitats, logarets, barris) i també a la necessitat i/o al convenciment, especialment entre aquells que reconeixen l'existència d'una crisi en el model civilitzador (Arruda, 2003 a Collin, 2008). A alguns països europeus i llatinoamericans recobren empenta l'associacionisme i el cooperativisme. Els processos de cerca d'autonomia són molt visibles a països com Mèxic, on són endegats per les poblacions indígenes. A continuació exposem alguns episodis que il·lustren aquesta relació dialèctica entre l'estat i la societat civil.

¹⁵ L'altra cara del progrés ha estat l'explotació. I l'altra cara de l'universalisme, el racisme i el sexisme. El racisme ha servit per mantenir la jerarquia entre els treballadors d'acord a la seva ètnia o origen. El sexisme, per excloure les tasques reproductives del treball assalariat en no considerar-les productives (Wallerstein, íbid.).

Els vells moviments socials i la instauració de l'estat del benestar

Els ideals de l'autonomia, el lliure associacionisme i l'autogestió comencen a prendre forma en el context de les doctrines socialistes del segle XIX, com a reacció a la precarització de les condicions de vida a conseqüència de la Revolució Industrial. La nova figura del proletari converteix el treballador en un objecte, un instrument abstracte i intercanviable, una despesa més de producció sotmesa a les directrius d'un cap. A la lluita (el ludisme i el cartisme) i hi seguiria la resiliència, amb la formació de societats obreres dedicades a l'ajut mutu i la resistència al capitalisme. Aquest seria l'inici del cooperativisme. François Marie Charles Fourier (1772-1837) proposava crear "illes socialistes" que atraurien l'atenció i permetrien arribar al socialisme sense violència. Als falansteris, no hi hauria propietat, ni misèria, ni salaris, i tot es decidiria en comú. El gran empresari anglès Robert Owen (1771-1858) impulsaria dues¹⁶ comunes després de pugnar sense gaire èxit per millorar les lleis laborals dels infants. El model organitzatiu de New Lanark (Anglaterra), proper al cooperatiu, era integral: a més de reduir les hores de treball, incloïa l'educació, serveis sanitaris, etc. Les formes socials de producció permetien avançar pacíficament cap un altre model socioeconòmic basat en la integració a la natura.

Al voltant de 1820, l'organització del moviment obrer donava lloc a les primeres societats cooperatives i de producció (*Trade Unions*) a Londres i altres ciutats industrials. Aquestes, les caixes d'estalvi i les mútues¹⁷ s'erigien exitosament humanitzant les condicions de vida paupèrrimes dels treballadors. La cooperativa de consum Societat Equitativa dels Pioners de Rochdale (Anglaterra, 1847) es considera la primera a distribuir entre els socis els excedents generats per l'activitat, formant les bases del moviment cooperatiu modern. Entre 1830 i 1840 comença a emprar-se el terme socialisme, quasi simultàniament a França i Anglaterra. Per a Owen, el camí cap la transformació social no arribaria amb el sistema electoral sinó amb les associacions cooperatives. Per a Joseph Proudhon¹⁸, arribaria amb l'abolició de la propietat, la substitució dels patrons per associacions obreres de producció i del poder polític autoritari pels lliures acords entre els treballadors. L'anarquisme prendria força com a branca del socialisme que rebutja l'autoritat de l'estat i qualsevol tipus de jerarquia. Aquests ideals es

¹⁶ A la comuna de New Harmony, a Estats Units, no s'arribaria al consens.

¹⁷ El mutualisme, en tant que corrent de pensament anarquista, s'atribueix als escrits de Proudhon. Altres principis del mutualisme són l'absència de lucre o el principi del cost (el valor d'un producte o servei ha de ser el de les hores de treball que suposa, rebre menys, o més, és explotació o usura). També proposa organitzar els productors industrials en federacions que es facin càrrec del govern de la societat en un règim d'autogestió obrera. Vikipèdia. "Mutualismo". Accés 03/2017).

¹⁸ Coetanis de Proudhon l'acusarien de no poder-se dir anarquista per ser un misogin militant.

posarien en pràctica a la Comuna de París l'any 1871. La milícia ciutadana¹⁹ va ocupar el buit de poder creat amb l'entrada de l'exèrcit prussià; durant 60 dies els parisencs van demostrar una capacitat organitzativa sense precedents que l'estat eliminaria de soca-rel: més de 20.000 persones serien executades (Wikipedia, Semaine sanglante. Accés, 02/2017).

Aquesta tragèdia derivaria en la radicalització dels postulats lliure associacionistes. A *La Comuna y la noció de Estado*, publicat l'any següent de la matança, Bakunin proposava una organització social estructurada de baix a dalt, a través de la lliure associació i la federació dels treballadors, formant comunes, regions, nacionals i una federació internacional.

En el context alemany, Rosa Luxemburg i la Lliga espartaquista també s'oposarien a l'estratègia del partit social-demòcrata de conquerir el poder de l'estat mitjançant eleccions i defensarien les formes d'autogestió espontània a través dels consells obrers. La revolució espartaquista forçaria l'abdicació del Kaisser Guillem II l'any 1918 i seria contrarrestada amb la instauració del primer estat del benestar. Arribat al poder, Otto von **Bismarck prohibiria el Partit Socialdemòcrata Alemany alhora que reprendria alguns dels seus ideals per satisfer la classe obrera i prevenir la revolta** (Historia del Estado del Bienestar, Wikipèdia). Els ideals "robats" a l'SPD serien precisament els de la protecció social, per bé que s'aplicarien des d'una visió paternalista (fonament de les idees econòmiques del nazisme).

L'emancipació dels treballadors va ser tan tangible que les principals cancelleries d'Europa seuirien l'exemple alemany complementant la repressió més brutal amb la recuperació o absorció del lliure associacionisme a l'aparell burocràtic estatal. **Les estratègies de cooptació per part dels estats van ser dues: oferir aquests "serveis socials" de què s'estava proveint la mateixa població i regular els existents.** De cop i volta l'estat començava a oferir cases barates, impulsava biblioteques populars, patrocinava societats de socors mutus, inclús modificava la llei per facilitar la formació de les associacions cooperatives. A França, la creació d'institucions estatals de benestar social s'adreçaven als sectors de la població més desproveïts. **L'assistance es va organitzar a través de caritats generalment controlades per l'església i que evolucionarien cap a organitzacions mutualistes** participades pel sector industrial, el polític i el sindical. Es consideraven complementàries a la tasca de l'estat i impulsarien diferents serveis com els lloguers socials. A Anglaterra, les cases de caritat parroquials serien el germen de l'estat del benestar, impulsant un sistema de pensions per als

¹⁹ Amb la participació activa de la població obrera descontenta, i afavorida per l'expansió del radicalisme polític que exigia una república democràtica, i per l'oposició a la restauració de la monarquia borbònica (Wikipedia, Comuna de París, accés, 02/2017).

ancians indigents i altres mesures l'any 1908 (Historia del Estado del Bienestar, Wikipèdia). El moviment obrer britànic també quedaria “incorporat” a l'estat liberal gràcies a l'incentiu dels serveis de l'estat del benestar. A l'URSS, els obrers serien domesticats amb la promoció de sindicats apolítics que els proveïen de cures socials (Bookchin, 1986).

El nous moviments socials i l'autogestió

Entrats al segle XX, els serveis de benestar es perfeccionen. La societat civil els accepta per comoditat davant la progressiva debilitació de la seva autonomia i de l'ajut mutu a causa de la fatiga, la manca de temps i de relacions veïnals (Walzer, 1992). A això se suma una dècada de prosperitat econòmica, a principis dels 60, sense precedents a les principals economies mundials. Època que culminaria en un greu deteriorament de les condicions laborals, un alt nombre de desocupats i l'evidència del malestar social a causa d'un cúmul de factors, entre ells l'imperialisme (desafiat per la revolució cubana) i el bel·licisme (amb la guerra del Vietnam com a màxim exponent). A diferència dels vells moviments socials, durant les revoltes del maig del 68 a França i altres països del món els obrers surten de la fàbrica i confluint en altres lliures amb persones amb diferents problemàtiques, procedències i classes socials.

En aquesta època experimenta una ebullició la paraula autogestió. El mot s'empraria com a traducció francesa del vocable iugoslau *samoupravlje*, que designava l'administració de les fàbriques pels propis treballadors (León Cedeño, 2006), però en un sentit més ampli. Per a Garaudy (1972), és un paradigma oposat al dualisme i al capitalisme, que qüestiona la propietat privada i l'administració centralitzada:

“La autogestión [...] Cuestiona todas las formas de burocracia y de jerarquía, tanto aquellas que derivan del capitalismo como de aquellas que derivan de una concepción autoritaria y centralizada del socialismo, distinguiéndose del capitalismo por el hecho de que la plusvalía es captada a escala nacional y por el Estado, y no a nivel empresarial, pero sin abolir el salario y la enajenación del trabajador. 3) Cuestiona el principio de delegación característica de la democracia burguesa formal, de tipo parlamentario, y del socialismo burocrático, donde el militante delega y se enajena en un dirigente que decide por él”. (Garaudy, 1972 : s/p).

Per a Lefebvre (íbid.), el concepte d'autogestió recupera el de democràcia socialista radical que proposava Marx en els seus darrers escrits i que es va perdre amb el socialisme d'estat. Influenciats per l'anarquisme, els nous moviments socials deixaven de mirar al poder establert perquè no els representava, i tampoc pretenien prendre'l, doncs es considerava una contradicció:

“is naive to expect the initiative for reform of the state to issue from the political process that serves the interests of political capitalism. This structure can only be reduced if citizens withdraw and direct their energies and civic commitment in finding new life forms”. (Wollin, 1992:251).

D'altra banda, la consciència sobre la crisi ambiental i social dels anys 70 derivaria en l'ecologisme com a paradigma alternatiu per a la reconstrucció de la societat civil (Bosquet, 1997). Es proposa un canvi de marc polític i ètic a favor de preservar els recursos naturals com a forma de preservar també la sobirania de les comunitats i les persones. En consonància amb la teoria de la dependència i les crítiques contra l'imperialisme, els ecologistes argumenten que la pobresa és la conseqüència d'un sistema que priva l'accés dels recursos en benefici d'una minoria social privilegiada: sense rics no hi hauria pobres i a la inversa. En aquest sentit es parlaria també de la pobresa a les societats industrialitzades (íbid). A moltes comunes *hippies* es connectaven els valors de l'autogestió i la cura de la natura.

Les formes d'autogestió serien recuperades per la cultura *punk* en el context de les polítiques neoliberals de Margaret Thatcher, amb les okupacions de bens immobles en desús i fomentant el *Do it yourself* com a forma de combatre el consumisme. Els *fanzines* i les ràdios lliures serien els mitjans per excel·lència d'aquest moviment.

Els moviments globals i el capitalisme cognitiu

A la fi dels anys noranta, el desenvolupament d'internet, afavoreix la globalització del capital financer i optimitza els processos de deslocalització. Les empreses transnacionals esdevenen marques globals, un nou model d'organització basat en xarxes mundials d'informació, sota l'empareda de la globalització financera. Els fluxes globals de capital i informació, sumades al màrqueting, acceleren les economies d'escala i la construcció homogènia de les necessitats mundials dels consumidors (preferència universal per productes de baix preu i qualitat acceptable) (Mattelart, 2002).

Aquesta xarxa de xarxes de capital, gestió i informació és el pilar de l'economia actual. Des d'aquestes xarxes s'inverteix en serveis avançats, indústries de comunicació, turisme o altres àmbits. Els beneficis reverteixen en la mateixa xarxa financera de la qual depenen les grans empreses, divises nacionals, economies regionals i els estalvis de moltes llars. L'àmbit on es generen i es perden diners és l'esfera financera, la resta d'activitats -excepte el servei públic- són l'objecte d'inversió de l'excedent.

“Las redes son los instrumentos apropiados para una economía capitalista basada en la innovación, la globalización y la concentración descentralizada, para el trabajo, los trabajadores y las empresas que se basan en la flexibilidad y la adaptabilidad, para una cultura de reconstrucción y reconstrucción incansables, para una política encaminada al procesamiento inmediato de nuevos valores y opiniones públicas, y para una organización social que pretende superar el espacio y aniquilar el tiempo. No obstante, la morfología de redes también es una fuente de reorganización de las relaciones de poder. Los conmutadores que conectan las redes (por ejemplo, el control ejercido por los flujos financieros de los imperios de medios de comunicación que influyen en los procesos políticos) son los instrumentos privilegiados del poder. Por lo tanto, son los conmutadores los que poseen el poder” (Castells, 1998: 507).

La dimensió simbòlica de l'activitat de grans parcs tecnològics, seguint el camí obert per Silicon Valley (EUA) on convergeixen empreses i incubadores que utilitzen el talent com a principal recurs productiu. L'accés al coneixement s'exalta com a base de la productivitat i la competència i substitueix les indústries pesades, que són traslladades a llocs perifèrics. Aquesta nova fase de l'economia del segle XXI, anomenada Societat de la Informació per les elits polítiques i econòmiques, avui es titlla de capitalisme cognitiu, en el qual la producció cultural se sotmet a uns especialistes al servei dels interessos comercials (Vila-Viñas & Barandiaran, 2015). També des d'un punt de vista crític es parla de postfordisme, una combinació de fordisme precari basat en l'aplicació de les noves tecnologies, la flexibilitat, el capital multinacional i la fe en l'economia digital. L'altra cara d'aquesta economia és l'exacerbació d'un model de desenvolupament orientat a afavorir grans multinacionals a base de precaritzar el treball i depredar el medi ambient.

Les denúncies contra aquesta nova fase del capitalisme confluirien amb motiu de les protestes contra la cimera de l'Organització Mundial del Comerç de 1999 a Seattle, reunint sindicats, organitzacions ecologistes, professionals i anarquistes entre altres grups.. **L'any 2000 es documentaven milers de pràctiques d'autogestió comunitària a tot el món, sorgides en gran part com a resposta a l'exclusió social** (André Mance, 2000). El consum solidari, les associacions de barri, la barata o l'ús de monedes alternatives exemplifiquen l'aposta per una nova ètica que redundi en una nova cultura i civilització (Collin, 2008). De Sousa (2011) es refereix als “camins de la producció no capitalista”. La seva característica més definitiva és el seu caràcter públic - no estatal; a més és una tasca comunitària que no és producte de la coacció ni d'una relació centrada en els diners (André Mance, 2000). Com indicava l'economista Paul Singer durant el Fòrum Social Mundial de Porto Alegre de 2001²⁰:

²⁰ El desembre d'aquell mateix any tindrien lloc les revoltes argentines contra el *corralito*, precedent de la recuperació i transformació en cooperatives de fàbriques i empreses en fallida. També es crearien clubs de barata i mitjans alternatius com a part d'un procés que ja s'havia iniciat a finals dels noranta (Hudson, 2010).

«La autogestión es una opción profundamente revolucionaria, anticapitalista, porque ella exige la integración de cada uno de los individuos en un colectivo libremente escogido [...] Estamos construyendo en medio de contradicciones, en las fallas del capitalismo, un nuevo tipo de sociedad y de economía» (Singer, a Guerra, sd.).

El desembre d'aquell mateix any tindrien lloc les revoltes argentines contra el *corralito*, que donarien pas a la recuperació i transformació en cooperatives de fàbriques i empreses en fallida. També es crearien clubs de barata i mitjans alternatius com a part d'un procés que ja s'havia iniciat a finals dels noranta (Hudson, 2010). En l'àmbit anglosaxó, la recuperació dels ideals de l'autogestió s'articulava en el moviment del procomú o els comuns (*commons*), que designava la gestió col·lectiva dels camps a Anglaterra, una tradició que criminalitzada pels agents que pretenien privatitzar-los. La geopolítica del comú obre un nou front de batalla contra el capitalisme cognitiu, connectant experiències i grups d'arreu del món, creant identitats col·lectives i difuminant les barreres nacionals.

El moviment del procomú digital sorgeix com a **oposició a la lògica imperialista de les indústries de la cultura i les telecomunicacions** (Fuster, 2010) en un context en què la batalla per les imatges i marcs mentals s'ha ampliat també a la xarxa: els governs, les empreses, esglésies i altres grups d'interès impedeixen que les tecnologies siguin lliures, per això, el canvi social passa per reprogramar-les a partir de nous valors (Castells, 2009). **La noció dels comuns ha esdevingut central en el clam per una governança horitzontal d'internet** que assegurí la seva neutralitat com a condició per garantir la llibertat d'expressió davant la tendència cap a un ús privatiu de la xarxa. El moviment del procomú digital es basa i integra els moviments del programari i la cultura lliure. Tots tres moviments reprenen i actualitzen els valors de l'autogestió: **promouen l'accés obert, resisteixen a l'apropiació privada de la cultura i la tecnologia i posen en pràctica l'autonomia i l'horitzontalitat en les relacions de producció**. Al principi autogestionari de l'igualitarisme hi correspon la col·laboració entre iguals (*peer to peer production*), al de la descentralització i el federalisme hi correspon l'estructura en xarxa o rizomàtica. En el moviment autogestionari però, la consciència de classe ocupa un lloc més prominent que en el de la cultura lliure, en part perquè el capitalisme actual ha difuminat els estrats, tot i que persisteixen importants desigualtats en l'accés i els coneixements per utilitzar les noves tecnologies (Jall, comunicació personal 27/02/2017)²¹. Alhora, aquests moviments cobren sentit en el paradigma més ampli de la justícia social a escala global:

²¹ Als moviments del programari i la cultura lliure també se'ls ha retret que partien d'una desconexió respecte la dimensió ambiental.

“Free Culture is not a characteristic of the product alone. (...) Culture is free when those who relate to it are also free (...). Free Culture is a step towards the construction of a new society” (Epidemia, 2009 a Fuster, 2010).

El repte actual és eliminar les barreres d'accés i alliberar el coneixement de diferents formes de privatització i confinament (des de les patents biotecnològiques al programari informàtic). En oposició al capitalisme cognitiu, diferents acadèmics i polítics d'Europa i Amèrica Llatina promouen l'**economia social del coneixement**, basada en els principis de reciprocitat, mutualitat i bé comú, en consonància amb l'economia social i solidària.

4.3. La regulació. Estratègia contra l'associacionisme?

El fet que a les societats actuals continui prevalent la dimensió heterònoma deriva en una doble dimensió de les normes de les associacions lliures: l'autònoma, els acords interns presos entre persones lliurement associades, i l'heterònoma, les obligacions imposades pels governs, policies, jutges, etc. (Malouney, 31/01/ 2017). Poden ser aquestes dimensions compatibles? Malba (s/d) defensa que no; la persecució de les associacions és inherent a l'estat precisament perquè el principi del lliure associacionisme és antagònic al de l'autoritat.

Basant-se en l'estudi de la regulació de l'associacionisme, Malba (íbid.) conclou que **les lleis secundàries han servit d'estratègia d'apaivagament del moviment a partir de crear confusió jurídica i social sobre els actors incòmodes per a l'*statu quo***. Per a l'autor seria una contradicció que les lleis derivades de finals del segle XIX i els llindars del XX, quan la repressió i la prohibició ja no eren suficients per contenir l'expansió del moviment associacionista, responguessin a la intenció d'afavorir-lo. L'autor copsa que els processos legislatius es basen en una operació de polisèmia que consta de tres estadis:

1) **Implantació:** fase d'elaboració i difusió d'una nova accepció de la paraula (ex. socialisme, sindicat, cooperativa).

2) **Confusió:** període de coexistència de les dues definicions contradictòries. S'utilitzen epítets per distingir-les (socialisme llibertari vs autoritari; sindicat de classe vs groc; cooperativa obrera vs reformista, etc.). Un exemple de confusió semàntica al voltant de les nocions d'associacionisme i socialisme el relata el diputat espanyol Fernando Garrido a finals del segle XIX , poques dècades després de la popularització dels termes originals:

“Poco a poco ha ido convirtiéndose la idea de asociación que es la fundamental en el socialismo, en la de absorción del individuo por el Estado, de modo que se llama socialismo a todo lo que significa intervención por el Estado en las funciones de carácter individual. El Estado es socialista si fabrica y vende, si educa y da crédito y explota minas y monopoliza explotaciones de producción de cualquier clase”. (Fernando Garrido, diputat espanyol als anys 1869 i 1872, a Malba, s/d).

Quelcom semblant succeiria amb la noció d'autogestió durant la institucionalització del moviment a Europa a mitjan dels anys 70. Aquesta qüestió ocuparia un dels punts de debat a la primera Convenció Nacional sobre Autogestió celebrada l'any 1975 pel Partit Socialista francès:

“Desde hace algunos años, la autogestión está siendo institucionalizada (recuperada) por organizaciones políticas y sindicales, de izquierda o de extrema izquierda, al menos en Francia. No hablamos de lo mismo cuando, utilizando el mismo vocablo, nos referimos a la ola de colectivizaciones en la España republicana por una parte, y por otra a las innovaciones sociales preconizadas por las corrientes modernistas de la izquierda (¡y a veces de la derecha!) Estas innovaciones sociales (vuelta al artesanado, participación de los usuarios en la gestión catastrófica de los grandes complejos urbanos, etc.), **son de hecho tolerables en la medida en que no atacan directamente a la institución, al Estado**”. (Bertolo & Lourau, 1979: s/p).

L'empresa postfordista ha incorporat de forma superficial i utilitarista alguns valors de l'autogestió (incentiva l'autonomia, el treball en equip i les capacitats creatives i afectives) com a forma subtil d'intensificar l'explotació (Bonanno, 1977).

3) Absorció: quan l'accepció adaptada als interessos de l'estat s'acaba imposant en l'imaginari popular. En el cas de l'associacionisme, el primer pas de l'absorció és sempre el reconeixement del dret de lliure associació a la constitució política. El parany està a la legislació secundària (les lleis de cooperatives, clubs esportius, organitzacions religioses, sindicals, societats de capital, etc.). Regulant la vida sencera de les associacions, des del seu procés de constitució fins a la dissolució, s'imposen condicions oposades als seus principis (Malouney, 31/01/ 2017).

“La legalización se refuerza además con la concesión de privilegios a quienes se pliegan a ella, como exenciones fiscales, subvenciones, regalías, etc. El resultado es que **cada vez más asociaciones jerarquizadas de corte capitalista y estatista son consideradas cooperativas y sindicatos a efectos legales, mientras que las Cooperativas y Sindicatos que ejercen sin fisuras los principios de las Asociaciones Libres pueden no ser reconocidas legalmente** como tales o, peor aún, ser tipificadas como “asociaciones ilícitas” por su actitud subversiva” (íbid.).

Legislant sobre les associacions, l'estat crea realitats jurídiques amb els mateixos noms que realitats socials però amb significats oposats (íbid.).

Aquests debats s'han donat també en l'àmbit dels mitjans de comunicació. Rodríguez (2001) alerta del risc de cooptació política que comporta l'acte de “fer-se visibles” i l'apropament de la societat civil a les institucions estatals: **la manera de controlar els moviments socials és “sobre-regular”** dimensions de la vida social que encara no han estat colonitzades per reglamentacions. Per a Raymond Williams és impensable un sistema de comunicació de propietat estatal que sigui autènticament democràtic (Sáez, 2008).

“¿Es efectivamente a la convergencia a lo que la comunicación popular por un lado y la política estatal por el otro están conduciendo, o se trata de una ideología de co-optación proveniente de una muy sofisticada “mentalidad de hermandad” que, consciente o inconscientemente, están adoptando los organismos estatales para aislar y controlar los movimientos de base?” (Pavelka, 1979: 48 a Sáez, 2008).

La pressió política i la intercessió d'organismes com la Unesco i l'OEA han conduït a plasmar en les legislacions nacionals molts dels valors del paradigma democràtic igualitari, en especial pel que fa al reconeixement de les ràdios i televisions de la societat civil com a model propi i diferenciat de les estatals i les lucratives. D'altra banda trobem que les lleis emmascaren estratègies restrictives com la imposició de limitacions en l'autofinançament (Sáez, 2008²²).

“la situación de precariedad y marginalidad que sufren los medios de comunicación que se apartan del binomio “estatal-comercial” no es un atributo intrínseco a su alternatividad, sino que es consecuencia de un marco político, económico y jurídico concreto. Una serie de ejercicios de poder se encuentran en la base de su invisibilización.” (Sáez, 2009: 419).

Els representants dels mitjans lliures brasilers acusen l'estat de violar els drets humans:

“Nuestro punto de vista no es sobre la ilegalidad, sino sobre la inconstitucionalidad de las normas de regulación de las emisiones comunitarias en Brasil, que no cumplen los acuerdos internacionales en esta materia y que producen una violación de los derechos humanos de comunicación (libertad de expresión, derecho a dar y recibir información, derecho de asociación, etc.). (Sofa Hammoe, Amarc Brasil, a Milan, 2006).

La vulneració dels drets de la societat civil per part de l'estat comporta que molts col·lectius optin per no sotmetre's a les normes com a via per poder seguir exercint les seves aspiracions democràtiques. El dilema entre romandre al marge o integrar-se és quotidià, i en general predomina l'opció per la lluita legal. Molts col·lectius han esdevingut especialistes en les qüestions jurídiques, els seus inconvenients i utilitats potencials (Rodríguez, 2001). El dret a rebre fons públics és un altre aspecte controvertit: uns actors exigeixen subvencions perquè l'estat es legitima reinvertint els impostos en el benestar de la societat civil; altres actors consideren les subvencions com una trampa que du a la dependència i l'autocensura.

²² L'autora es basa en una anàlisi de la situació de les televisions lliures a Estats Units, Veneçuela i Espanya.

Les contradiccions que hi ha de fons no són menors: **sol·licitar i acceptar la regulació suposa legitimar el mateix sistema legal que exclou la societat civil dels mitjans de comunicació.** D'aquí que el fenomen dels mitjans lliures acabi vinculant-se al debat sobre l'existència o el tipus d'estat desitjat. Des dels postulats reformistes s'advoca per nous models que preservant la propietat de l'estat permetin una gestió dels mitjans des de la societat civil. Berardi (et al. 2004) afirma que tal model requereix d'unes institucions estatals que reconeixin que les ràdios i televisions impulsades per ciutadans formen part dels serveis públics i per tant és legítim que gaudeixin de les mateixes oportunitats i subvencions que els grans grups privats.

○ **SÍNTESI:** En aquest capítol hem plantejat els dilemes que suposa regular les ràdios i televisions lliures en tant que expressió del moviment associacionista o autogestionari, un paradigma o marc cultural antagònic al principi d'autoritat de l'estat. Primer hem situat la relació dialèctica entre l'estat, fonamentat en l'heteronomia, i la societat civil, basada en l'autonomia, fent algunes pinzellades sobre episodis històrics de pics de tensió en aquesta relació. Hem assenyalat que l'estat es basa en l'apropiació de recursos (les terres, el treball o impostos) i desenvolupa marcs culturals i legislatius que naturalitzen les injustícies socials. Com més creix l'estat, més es debilita l'autonomia de la societat civil i a la inversa, la maduresa de la societat civil comporta la dissolució de l'estat tal com ha vingut operant des de la modernitat (imposat per sobre i separat de la societat civil). En moments d'expansió dels processos d'autonomia l'estat capitalista ha hagut de fer concessions; la més important ha estat l'oferiment dels serveis de benestar, en un context marcat pel moviment obrer (que ja s'estava proveint d'ells) i l'amenaça del socialisme a finals del s.XIX i principis del XX. Finalment ens hem apropiat a postulats crítics segons els quals les lleis d'associacions i cooperatives són una estratègia de l'estat per impedir el seu desenvolupament a partir de crear confusió sobre el que són. Aquests antecedents ens ajuden a situar-nos en l'anàlisi dels processos polítics i les regulacions dels mitjans lliures, portadors dels valors de l'autonomia i per tant actors incòmodes per a l'*statu quo*.

SEGONA PART

**Els mitjans lliures.
Missió, funcionament i
dilemes actuals**

5. De les ràdios lliures als comuns digitals. L'autogestió als mitjans de comunicació

Si les lluites obreres es difondrien a través de la premsa clandestina i el volants, els nous moviments socials es dotarien de les seves ràdios i televisions; a finals dels anys 90 seria el torn dels moviments globals i d'internet. La societat civil s'ha anat apropiant dels diferents suports tecnològics per denunciar els problemes socials. Alhora, aquestes tecnologies són un camp més on es manifesten les dinàmiques totalitzants dels estats i les empreses, acaparant els recursos socials, inclòs el discurs públic. A continuació repassem l'evolució dels mitjans lliures a mode de context per comprendre les dades sobre el seu funcionament i reclams que presentem al següent capítol. Com veurem, al segle XXI, els activistes de la comunicació s'enfronten a les mateixes barreres que al segle passat.

5.1. Anys 40s - 80s. Les ràdios lliures, alternatives als monopolis

Marcada pel seu propi naixement, la història dels actors socials que es doten de les seves tecnologies de comunicació no es comprèn sinó a la llum de les lluites polítiques dels sectors populars. Amèrica Llatina és la regió on sorgeixen les primeres experiències de ràdio autogestionada, amb les emissores impulsades pels sindicats de miners.

Gumucio-Dagron (2001) situa l'origen d'aquestes ràdios l'any 1949. Una de les més populars va ser La Voz del minero, llançada a les ones l'any 1952 tot i que prèviament consistia en uns altaveus per convocar a assemblees i posar música. La sintonització de les freqüències de l'espectre serviria a la comunicació a la feina i a la mobilització sindical. La característica fonamental d'aquestes ràdios va ser la seva naturalesa participativa (Beltrán, 1995 a Villamayor & Lamas, 1998). Al llarg del seu **desenvolupament van ser independents, autogestionades, autofinançades** i es van posar **al servei dels interessos dels treballadors** i de les classes populars. El finançament provenia d'una part del sou dels treballadors, gestionat per la Federació Sindical de Treballadors Miners de Bolívia. Concebudes, instal·lades, administrades i finançades per les pròpies comunitats mineres, aquestes emissores

acabarien formant part d'un projecte més ampli de canvis socials i polítics (íbid.). Durant el cop militar del General Luis García Meza l'any 1980, totes les ràdios, televisions i diaris van ser clausurats i quan van sortir novament va ser sota estricta censura militar. La vintena emissores mineres de l'altiplà de Bolívia va continuar la seva transmissió. La gent buscava la freqüència de La Voz del Minero, Radio Animas o Radio Pius XII per saber què estava succeint, fins i tot els corresponsals estrangers. Les tropes, coneixedores de la situació, trencarien la resistència dels treballadors. Juntament amb la repressió política, la clausura de les mines als anys 80 apagaria moltes emissores. Poques han sobreviscut la transició cap al nou segle (CILA, 2002).

Una altra de les emissores mítiques i encara actives d'Amèrica Llatina és Radio Teocelo, que iniciaria les emissions l'any 1965 Mèxic. El col·lectiu, que ha rebut distincions per la seva tasca periodística, segueix inspirant i donant suport a noves emissores, entre elles Radio Cholollan (Mèxic), cas en el que aprofundirem a la tercera part de la tesi. **Als anys seixanta i setanta la ràdio seria apropiada per diferents comunitats que reivindicaven la seva identitat indígena, camperola, sindical, insurgent, etc.** Algunes d'aquestes ràdios van ser fundades com a suport directe a la lluita armada d'algunes organitzacions polítiques d'Amèrica Llatina i el Carib. Les emissores clandestines d'El Salvador i Nicaragua canviaven de lloc i freqüències per emetre informació durant les guerres d'alliberació. L'evolució d'aquesta "guerrilla comunicacional" s'explica sobretot pel context de repressió de les dictadures militars. **La població s'organitzaria per denunciar les desigualtats econòmiques i socials així com per generar consciència sobre la seva condició.**

Als anys 80, la ràdio alternativa, la vinculada a la lluita social i política, confluiria amb la comunitària d'implantació en les reivindicacions de la seva identitat diferenciada dels mitjans estatals i comercials. Ambdós sectors, que ja eren prominents, es posarien al servei dels processos de democratització a Amèrica Llatina i el Carib en el context de forta participació ciutadana que es viuria amb la caiguda de les dictadures. La ràpida degradació de les organitzacions polítiques tradicionals (partits, sindicats, inclús centres estudiantils) faria que part de la població posés noves esperances en el camp de la comunicació.

"Movimientos que no se proponen el objetivo explícito de la toma del poder [...] sino más bien grupos que se concentran alrededor de **microluchas y de relaciones mucho más horizontales** y menos rígidas" (Rey, 1997 a Villamayor & Lamas, 1998).

Les ràdios alternatives i les comunitàries eren considerades una expressió d'aquest moviment social basat en l'horitzontalitat. També serien enaltides per alguns sectors de l'acadèmia per la contribució que feien al debat democràtic visibilitzant actors, realitats, estètiques, expressions

culturals i religioses plurals en un moment en què la política tradicional perdia credibilitat. Rere la fi de la Guerra Freda però, decauria el debat sobre la comunicació alternativa i guanyaria protagonisme la comunicació comunitària, menys polititzada i promotora de les informacions locals i nacionals. Aquestes emissores anirien a càrrec d'organitzacions veïnals, accions reivindicatives locals i nacionals, organismes no governamentals, etc. Als anys 90 es comptava un miler d'emissores comunitàries al continent llatinoamericà (Villamayor & Lamas, 1998).

Les ràdios alternatives llatinoamericanes tindrien el seu equivalent a Europa amb les ràdios lliures, que també qüestionarien els sistemes polítics i reaccionarien contra el model social i cultural hegemònic. Val a dir que ja als anys 30 existien iniciatives experimentals en els usos socials de la ràdio. El programa musical alemany *El vol transoceànic*, per exemple, cercava la interacció convidant els oients a recitar i cantar peces musicals que s'emetien per la ràdio (Brecht, B., 1967). A Espanya, Radio España Independiente començaria a emetre l'any 1941 de forma clandestina, impulsada pel Partit Comunista. La Pirenaica, anomenada així per eliminar la sensació d'allunyament (emetia des de la Unió Soviètica i posteriorment des de Rumania), seria la primera ràdio de contrainformació durant la dictadura franquista.

Les ràdios lliures són la forma particular que van adoptar a Europa les emissores impulsades per grups socials, estretament connectats als Nous Moviments Socials i a la Nova Esquerra. A més de la independència, l'altre tret característic era la promulgació d'un canvi social radical. Sovint es feia explícita la ideologia llibertària. Radio Alice (1976) o Radio Bologna (1974), a Itàlia, Radio Verte (1977) o Radio 93 (1977), a França, Ràdio Maduixa (1977), Ona Lliure (1979), Onda Verde (1983) o Radio Vallekas (1985), a Espanya, han esdevingut estereotip i mite de les ràdios lliures. Algunes segueixen en actiu.

La necessitat dels grups socials per disposar dels seus propis mitjans derivava de l'hermetisme i el tipus de funcionament dels monopolis públics estatals i, posteriorment, dels conglomerats comercials de la comunicació (Prado, E., 1983). Per exemple, quan apareixen les ràdios lliures, la radiodifusió pública italiana (RAI) ja atravesava una de crisi iniciada des de la Guerra Mundial. Se li retreia estar dominada per la formació dretana de la Democràcia Cristiana, fortament centralista, motiu pel qual no representava ni les regions ni altres ideologies que la dominant (Lewis, P., 1992). Es considera que "Ràdio de Bolonya per a l'accés del públic" va ser la primera ràdio lliure italiana, la qual també va ser una de les veus públiques a favor de la descentralització del sistema comunicatiu italià. Dirigida per **una cooperativa de treballadors, estudiants i experts de la comunicació**, durant l'any 1974 va efectuar tres

emissions sense llicència a favor de la descentralització i l'accés lliure als mitjans públics italians. Una altra experiència va ser Radio Alice, impulsada per un col·lectiu vinculat a un grup revolucionari d'esquerres. Un dels fundadors, Franco "Bifo" Berardi la definia així:

“No considerábamos la radio como un objetivo meramente político, sino también como un medio de organizar la experiencia de comunidades homogéneas: feministas, gays, trabajadores... No concebíamos la radio como una organización política que tuviera que establecer y decidir quién podía hablar y quién no. Considerábamos la emisora como un **punto de intersección de diversas experiencias**, cada una diferente de las otras”. (Franco “bifo” Berardi citat a Collin, 1982:97 a Lewis, P., 1992:193)

L'emissora va aconseguir un fort vincle amb els oients gràcies a **la figura del reporter telefònic, que permetia l'elaboració d'informes instantanis sobre manifestacions, vagues i la reacció de les autoritats**. L'èxit d'aquest mètode per incitar la implicació dels oients provocaria la seva clausura. L'any 1977, durant una sublevació dels estudiants a la ciutat, la ràdio seria acusada d'incitar els oients a la revolta. En sentir-se amenaçades, algunes ràdios van optar per **convidar polítics de prestigi com a estratègia per evitar les actuacions policials. La lliuta legal però, seria la forma de posar fi a les clausures per part del govern**. Finalment, el juliol de 1976, el Tribunal Constitucional invalidava el monopoli de la RAI en l'àmbit local donant peu a una gran proliferació d'estacions (més de 2.000 l'any 1978). La manca de regulació per emprar la banda FM va permetre subsistir les experiències amb major suport financer, bàsicament ràdios comercials, de programació sindicada i formant xarxes d'emissores que emetien amb més potència de senyal i durant més hores que les ràdios lliures, i que reproduïen la relació tradicional entre emissor i receptor (ibid).

A França, durant el moviment estudiantil del maig del 68 van posar-se en marxa emissores conegudes com a ràdio campus, moltes de les quals s'identificaven també com a ràdios lliures. El propòsit d'aquests grups autònoms d'estudiants era difondre missatges alternatius als dels mitjans hegemònics. Els governs contribuirien a la institucionalització d'aquestes emissores²³, i també implantarien mitjans públics locals amb vocació participativa. Aquests factors, junt amb la preponderància que prendria el sector comercial debilitarien el moviment de les ràdios lliures. Era l'època del *graffitti*:

Je participe
Tu participes
Nous participons
Vous participez
Ils profitent

²³ Avui dia s'han consolidat com a mitjans de les universitats. En uns països es beneficien de les llicències destinades als mitjans comunitaris, i en altres de les del sector públic.

Als Estats amb una forta tradició centralista (Itàlia, França, Espanya) l'*statu quo* dels mitjans públics es mostraria més vulnerable a la proliferació de les ràdios lliures. Per contra, les reformes holandeses iniciades a mitjan anys 60 tractaven de garantir l'accés als mitjans per part dels grups d'interès reconeguts a tot el país. L'estratègia al Regne Unit per contrarrestar les ràdios "pirates" del Mar del Nord seria la descentralització de la la BBC (Lewis, 1992).

5.2. Anys 90s-2016. Els comuns digitals contra el capitalisme cognitiu

L'expansió de les corporacions transnacionals a finals dels 80 i la reproducció de les lògiques comercials a escala local faria que molts activistes donessin per perduda la possibilitat del canvi (Prado, E., 1983). A més, amb la caiguda de la Unió Soviètica i el mur de Berlín van desaparèixer nombroses emissores vinculades a l'esquerra. Aquests dos factors contribuirien a afiançar la idea que les ràdios i televisions lliures estaven destinades a la desaparició. Aquestes però, experimentarien una revifalla a finals dels anys 90, en un nou episodi de reivindicacions contra el malestar social. Els col·lectius socials treurien profit dels avantatges que ofereix internet per a l'expressió ciutadana. Al voltant de la xarxa sorgirien figures com l'*streammer*, la versió del reporter telefònic de Radio Alice al segle XXI.

L'autocomunicació de masses que permeten les noves tecnologies de la comunicació facilita la intervenció a l'espai públic a través de xarxes de comunicació horitzontals i multinodals (Castells, 2009). Gràcies a la reducció de costos i complexitats en la producció i difusió de continguts, els ciutadans poden emetre missatges públics i participar en l'acció col·lectiva sense necessitat de ser presents físicament, transitant entre la capa física i la virtual (Toret, 2015). L'expansió del nou mitjà es podria comparar amb les possibilitats comunicatives que comportarien en el seu moment l'abaratiment dels equips de ràdio i l'opció de fabricar-los de forma casolana. Val a dir però, que **les persones amb els recursos i capacitats per accedir a la xarxa encara representen una minoria de la població mundial**: 250 milions d'individus van connectar-se l'any 2012 respecte els 4.400 milions que van romandre desconnectats. A més, als països o economies perifèriques els costos d'accés són més elevats que a les economies centrals²⁴ (Vila-Viñas & Barandiaran, 2015).

²⁴ A Mèxic, per exemple, el cost de connexió supera el 55% dels preus a Amèrica Llatina i quasi dobla el preu dels països europeus. Els preus a Bolívia, Guatemala i Hondures encara són més exagerats (ibid.).

Les informacions circulants a la xarxa han obligat els grans mitjans a tractar temàtiques que d'altra manera serien ignorades, incidint en l'*agenda setting* hegemònica. En altres casos, **la ciutadania ha emprat la xarxa per difondre informacions silenciades**. La primera experiència de la utilització d'internet per trencar el setge informatiu el trobem tan sols un any després de l'aparició de la web, durant la revolució zapatista de 1994 a Chiapas. Diferents grups de persones i col·lectius van coordinar-se a través de la xarxa per protestar i informar contra les violacions dels drets humans per part de l'estat donant la lliçó que la manipulació dels mitjans hegemònics deixava de ser suficient (Rovira, 2009). Altres episodis similars serien les protestes contra el bloqueig informatiu per part del govern espanyol sobre els atemptats a Madrid de 2004 o la primavera àrab de 2010 a 2013.

Una fita en la construcció d'una infraestructura autònoma de comunicació tindria lloc durant el Moviment per la Justícia Global l'any 1999, després dels esdeveniments de Seattle contra l'Organització Mundial del Comerç. La creació del portal web de notícies Indymedia resultaria en una estructura de comunicació molt innovadora i un referent per a la publicació oberta de continguts generats pels usuaris (Haas, 2007a Fuster, 2010). **Seguint el camí d'Indymedia, el periodisme produït "pel poble" va començar a florir**, habilitat en part per les tecnologies d'internet i de xarxes emergents, com els blocs, wikis i xats. Es començaria a parlar de periodisme ciutadà (també conegut com "públic", "participatiu", "democràtic" o "de carrer") posant èmfasi en el rol actiu en el procés de recol·lecció, elaboració d'informes, anàlisi i difusió de notícies i informació "(Bowman i Willis, 2003 a íbid.). Aquestes pràctiques van donant lloc a una estructura sense centre, basada en l'horitzontalitat, l'autonomia dels membres i la cooperació (Juris, 2008 a Rovira, 2012).

Així com les ràdios lliures són una expressió del context dels Nous Moviments Socials als anys 70, Indymedia i les iniciatives que empren internet, ho són dels Nous Moviments Globals, als 90 i 2000. Ara bé, els projectes "nadius digitals" no han substituït els "vells" mitjans. Les ràdios i televisions lliures continuen existint. Els seus impulsors s'apropien d'internet i conflueixen amb els nous mitjans en la pràctica de l'activisme informatiu i en la reivindicació dels drets a la comunicació. S'evidencia així la continuïtat d'una mateixa lluita que seria incorporada a l'agenda del moviment per a la justícia global (Milan, 2005).

Com veurem al següent capítol, les ràdios i televisions autogestionades també formen part o simpatitzen del moviment de la cultura lliure. **Per combatre la criminalització de compartir informació a internet, s'articularien diferents els moviments Quadrature du Net**

(França), Xnet (abans Exgae, Espanya) o el Partit Pirata suec, fundat l'any 2006 per a la reforma de les lleis de propietat intel·lectual i industrial i replicat a una vintena de països. Els activistes de la cultura lliure d'Amèrica del Nord expliciten estar influenciats pel moviment per a la llibertat d'expressió de la dècada de 1960:

“Like the Free Speech movement, we are fighting against the top-down control of speech and are motivated by beliefs about basic rights. The differences are in our ability to organise electronically – our Mario Savio [un dels líders del *Free Speech Movement*] is more likely to inspire with a blog post than with a speech,” (A. Kozak, 2009 a Fuster, 2010).

Cada cop més comunitats virtuals productores de notícies s'inspiren en els principis de la cultura lliure i el procomú., generant un **ecosistema de mitjans crítics que experimenten amb diferents tipus de llicències de propietat intel·lectual i disposats a mobilitzar-se** davant dels impediments a la circulació d'idees (Keren, 2006 a Fuster, 2010). Com hem assenyalat als capítols anteriors, considerem que les plataformes on els usuaris participen en la governança són nous comuns, mentre que els nivells de participació inferiors (publicar comentaris o fer canvis que no afectin l'estructura), donen lloc al model d'accés obert.

El lobby del *copyright* però, ha seguit imposant-se²⁵. Amb l'excusa de protegir els drets d'autor, s'estableixen mesures que poden considerar-se censura, **perjudicant la llibertat d'expressió i el caràcter obert d'internet** (Viquipèdia, Protesta contra SOPA). Les quotes de *copyright* resulten desorbitades els mitjans lliures, privats de la possibilitat del *remake* i el *mash up*. El moviment de la cultura lliure connecta amb el precedent del programari lliure. En oposició als programes privatis, aquells que no poden modificar-se ni compartir-se, la Free Software Foundation simbolitza una ètica segons la qual es considera el *software* com a coneixement, per tant restringir la seva difusió és una forma de vulnerar la llibertat d'expressió²⁶. Aquesta ètica és hereva de la cultura *hacker*, entesa com l'interès per desentranyar els sistemes programables a fi d'adaptar-los a les necessitats de l'usuari.:

“Usted merece poder cooperar abierta y libremente con otras personas que usan *software*- merece poder aprender cómo funciona el *software*, y utilizarlo para enseñar a sus alumnos. Merece poder contratar al programador que prefiera para que corrija el programa cuando le falle”. (Stallman, en línia).

²⁵ L'any 2011 s'aprovarien lleis similars a la SOPA, com la Llei d'Economia Sostenible (Llei Sinde) espanyola i es presentarien els projectes de la Llei Lleras (Colòmbia) i la Döring (Mèxic), iniciativa presentada el desembre de 2011 pel Senador del Partit Acció Nacional, Federico Döring per reformar la llei federal de dret d'autor.

²⁶ L'any 1997 es produeix una escissió al moviment de la cultura lliure quan Tim O'Reilly i Larry Augustin tracten de fer prevaldre l'expressió "codi obert" (open source) en contraposició a l'expressió "software lliure". Mentre aquest posa l'accent en la llibertat dels usuaris, el codi obert remarca models d'eficiència i de negocis productius basats en la col·laboració. Partint d'una noció empresarial, O'Reilly introduiria el terme de web 2.0 per fer referència al canvi de model econòmic de venda de productes a provisió d'infraestructura per a la col·laboració a la xarxa (Stallman, 1996, a Fuster, 2010).

El programari lliure resulta molt més assequible i estimulante que el privatiu per als mitjans lliures i els moviments socials. Als programes d'edició audiovisual i *podcast* s'hi sumen els canals d'*stream*, l'emissió en directe de vídeo a través d'internet. La figura de l'*streammer* ha estat important a moviments com el 15M espanyol per la capacitat de difusió instantània de les ocupacions de les places, les assemblees o la repressió policial. Als moments àlgids de la Puerta del Sol a Madrid es registrarien 10 milions de visionats en 3 dies. Altres eines digitals com els *etherpads*, que permeten l'edició simultània de textos per part de diferents autors, han facilitat l'acció col·lectiva. A més, **els moviments socials contemporanis no només s'han apropiat de les xarxes digitals comercials com Facebook i Twitter sinó que també n'han creat de pròpies, sota els principis de l'autogestió.** La xarxa lliure N-1.cc seria creada l'any 2008 per part de col·lectius del 15M superava els 30.000 usuaris el juny de 2011. Altres exemples de programari lliure com a forma de garantir l'autonomia de la societat civil en l'àmbit digital és l'estructura de gestió de correu electrònic *15hack*, amb quasi dos milions d'enviaments l'any 2012 (Toret, 2015).

Com a resposta als nous tipus d'opressions estatals, **tancament de pàgines web, disminució de la velocitat del servei**, el *hacktivisme* ha generat servidors d'internet alternatius a tot el món (Rovira, 2012). Altres esforços voluntaris per a la compartició d'infraestructures són xarxes *wireless* comunitàries (WCN) com Guifi (Espanya), la xarxa inalàmbrica metropolitana d'Atenes (Grècia), la *Seattle wireless* i la *NYC wireless* (EUA) o les *Freifunk mesh networks* (Àustria, Suïssa i Alemanya), també n'hi ha a Mèxic i diferents països africans. En aquest **model d'internet inalàmbric procomú** els usuaris contribueixen amb la seva connexió a una banda ampla o punts d'accés (Vila-Viñas & Barandiaran, 2015).

○ **SÍNTESI:** En aquest capítol hem fet un recorregut històric per les diferents formes que ha pres la cultura de l'autogestió en l'àmbit de la comunicació social. Hem evidenciat les connexions en el funcionament, els obstacles i les reivindicacions de les ràdios lliures, la cultura lliure i el moviment del procomú. De fons es troba la tensió entre el rol abusiu del binomi estat-mercat i les resistències de la societat civil, defensant les dinàmiques de lliure intercanvi i cooperació que li són pròpies.

6. Els mitjans lliures a Amèrica Llatina i la UE. Característiques i reivindicacions (2015-2016)

“Una montaña de información tiene el mismo sentido, a pesar de la sensación de elegir libremente. Tenemos un control remoto para seleccionar la frecuencia de cientos de canales de TV, pero cuando los recorrimos todos varias veces, no encontramos el reflejo de nuestras vidas, de nuestros problemas, de nuestras necesidades como clase trabajadora [...] Se ve casi como imposible un canal de TV propio de los movimientos sociales y los sectores en lucha. [...] Reivindicamos el derecho a nuestros propios medios de comunicación” (Grupo Alavío, 2006:89)

Com hem vist al marc teòric, dins del sector sense afany de lucre trobem actors diversos, entre ells, cooperatives, fundacions, sindicats, col·lectius i moviments socials, i també religiosos. En aquest capítol ens volem apropar al funcionament, valors i reclams legals d'aquells actors que cerquen la màxima autonomia en la producció i en la governança interna, als quals hem denominat mitjans lliures. A continuació analitzem les dades que hem obtingut sobre aquests actors a través de l'exploració de les seves pàgines web i de les respostes de 60 mitjans al qüestionari enviat des de finals de 2015 a finals de 2016 a més de 200 col·lectius²⁷.

Dividim en tres grans grups els aspectes analitzats: la identitat, la forma i el funcionament, i l'experiència en els processos polítics, on també incloem les aspiracions i reivindicacions respecte els marcs reguladors. Abans d'aprofundir en aquests aspectes expliquem breument les característiques de la mostra.

6.1. Característiques bàsiques de la mostra enquestada

El nostre focus d'interès són les ràdios i televisions que difonen a través de l'espectre radioelèctric, aquestes componen la major part de la mostra seguit de les que emeten únicament per internet; també hem inclòs un conjunt de publicacions digitals per tal d'observar similituds i contrastos entre suports, a més d'entre països. Ens hem centrat en

²⁷ Hem utilitzat el programa Survey Monkey, on poden consultar-se les dades originals. Aquí modifiquem alguns gràfics excluint les dades dels dos informants que no considerem mitjans lliures. Vegeu els gràfics originals corresponent a cada pregunta en el següent enllaç: https://es.surveymonkey.com/analyze/5bCtiF80x3qcprSC98_2FiXah2L43jy2y6iA50n9QFLac_3D

Mèxic i Espanya, dades que hem tractat de contextualitzar amb les d'altres països europeus i llatinoamericans.

Hem localitzat els mitjans a partir de directoris a pàgines web, normalment dels propis col·lectius o d'articles d'investigació sobre ells. Donat que els llistats eren incomplets o massa desfassats, una part del treball de camp d'aquesta tesi ha estat dedicada a cercar els mitjans lliures a diferents països, bàsicament a través de motors de recerca. Ens consta que són molts més dels hem localitzat, però el nostre propòsit no era fer un cens extensiu –fet únicament a Mèxic i Espanya- sinó aplegar una mostra suficient per al nostre estudi que compregués diversos països i suports de difusió.

Tipus d'actors

Per tal de disposar d'elements de comparació entre els mitjans lliures i altres iniciatives amb propòsits similars però estructures i funcionament diferents, hem introduït dos informants com a mostra mínima de contrast. Es tracta d'una ONG, impulsora de la publicació digital La Pública (Bolívia), exemplificant el model comunitari d'implantació, i d'una SL, editora del portal de notícies InfoLibre (Espanya), que exemplifica altres hibridacions que poden donar-se entre la producció d'informació independent i el món empresarial. InfoLibre té afany de lucre alhora que pretén oferir continguts independents a través del finançament dels socis lectors i d'una estructura accionarial ideada per garantir l'autonomia dels periodistes.

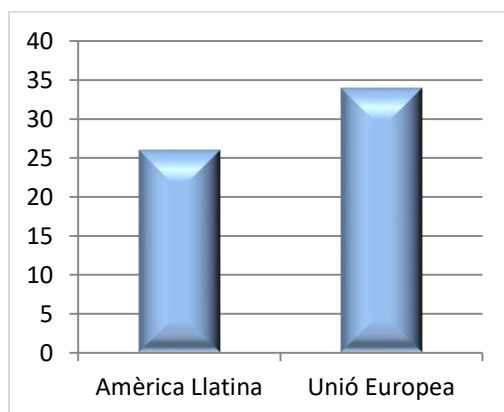
Procedència dels actors

Ens hem adreçat als mitjans de països on el sector sense afany lucre està reconegut legalment ubicats a la UE (Espanya, França, Itàlia, Alemanya, Dinamarca, Itàlia) i a Amèrica Llatina (Mèxic, Colòmbia, Argentina, Uruguai, Equador, Xile, Bolívia). A Mèxic i Espanya, casos d'estudi principals i on no existeixen censos oficials, hem localitzat respectivament 119 i 90 experiències que responien a les característiques del nostre objecte. A Argentina hem localitzat 59 (d'uns 1.400 del sector comunitari en sentit ampli, -Merino et al, 2015) i a Colòmbia, una vintena (les xifres oficials també informen d'uns 1.500 del sector comunitari en sentit ampli). A França hem localitzat 40 (de més de 700 ràdios “associatives”); a Dinamarca, una desena d'unes 500 segons xifres oficials. A Alemanya i a Itàlia, la cerca tipus bola de neu

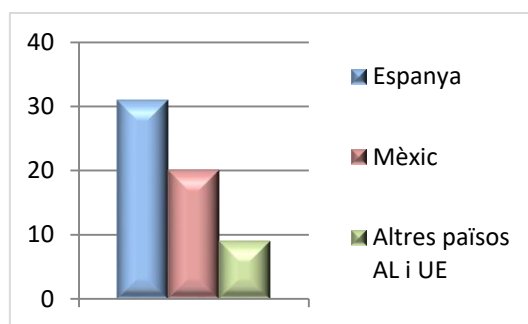
ens ha conduït a una trentena i una vintena de mitjans respectivament (no hem localitzat censos oficials), a Xile 35, a Uruguai i Equador a una desena, i a Bolívia 3 (ens consta que en aquest darrer grup de països n'hi ha molts més però no hem localitzat censos oficials i com no eren objecte d'estudi principal no hem aprofundit en la cerca).

En total hem enviat el qüestionari a prop de 300 mitjans, a través de correus electrònics i espais de contacte a les seves pàgines web. El 90% de respostes provenen d'Espanya (31) i Mèxic (21), països on casualment el sector ens ha mostrat més interès en els resultats de la tesi. De França hem obtingut 3 respostes, i 1 d'Uruguai, d'Equador, de Bolívia, de Brasil, de Xile i d'Alemanya. De la resta de països europeus no hem obtingut cap resposta.

Nombre d'enquestats per regions

Nombre de respostes per països

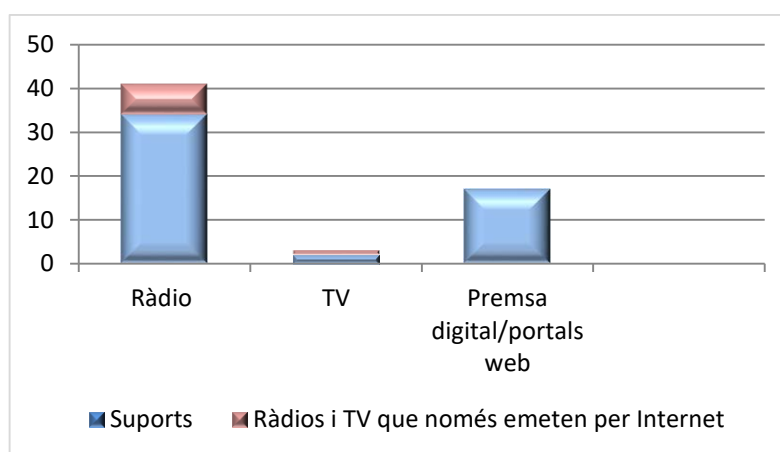

Formats i suports de difusió

Com dèiem, el nostre treball posa el focus en els grups de ràdio i televisió ja que són els que a més dificultats s'enfronten en la producció i en la difusió, tot i que també hem ampliat la mostra a col·lectius que empren únicament internet, ja sigui per transmetre continguts de

ràdio i TV com de premsa. El 100% dels enquestats utilitza internet, doncs els hem localitzat a través de les seves pàgines web. Del total de 60 informants, 41 són ràdios, de les quals 34 emeten per l'espectre radioelèctric i 7 únicament a través d'internet (un dels enquestats, Radio Cholollan, a Mèxic, va cessar les emissions per ones mentre tramitava la seva llicència, passant a emetre únicament per internet des de 2014 a 2016, quan obtindria el permís). Els grups que produeixen televisió són minoria a Europa i Amèrica Llatina en general, i així es reflecteix en l'univers d'enquestats i en la mostra, només han respost 3 (2 emetent via hertziana i 1 via internet). La resta d'informants són diaris digitals o portals web.

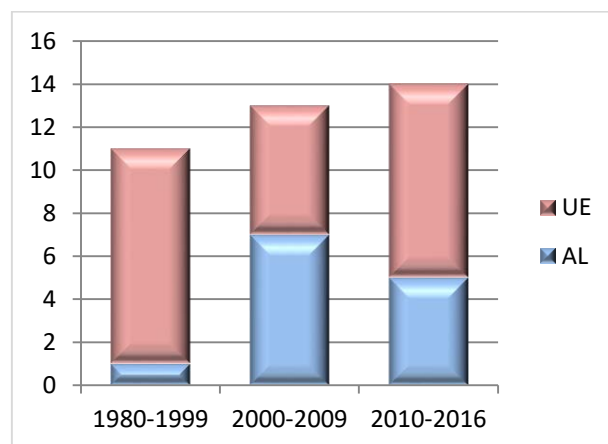
Tipus de suports

Evolució temporal dels MLLC: consolidació als anys 80 i embranzida als 2000

Hem distingit tres grans fases històriques dels mitjans comunitaris: sorgiment (finals de 1940 – 1970), consolidació (1970-2000) i embranzida en el context digital o Societat de la Informació (2000- fins avui). Resulta interessant que avui dia encara segueixen actius mitjans de la primera fase. A la cerca realitzada durant 2015 i 2016, hem localitzat dues ràdios que han mantingut les seves emissions des de 1965: Radio Teocelo i Radio Huayacocotla, ambdues a Mèxic (malauradament no han respost al qüestionari). El mitjà més antic en la nostra mostra recollida de forma aleatòria data de 1982, en total²⁸ han respost 8 ràdios de la dècada dels 80. En les dades obtingudes també destaca l'embranchida del sector que es produeix durant les protestes mundials contra la imposició del neoliberalisme global coincidint amb la popularització d'internet.

²⁸ En aquest cas descomptem els dos informants que no són mitjans lliures, InfoLibre (Espanya) i La Pública (Bolívia).

Antiguitat de les ràdios i televisions de la mostra**6.2. Identitat i missió dels mitjans lliures**

Els enquestats es mostren conscients del ball de termes que caracteritza el sector. Això fa que alguns explicitin a la seva web el perquè de la denominació escollida, i/o que n'adoptin diferents alhora, per exemple “mitjà comunitari i alternatiu”.

Autodenominacions: llibertat, comunitat, autogestió... trets de la seva identitat

L'adjectiu especificatiu que més empren aquests col·lectius per autodefinir-se és “lliure”, seguit de “comunitari” i “lliure i comunitari”. Altres termes amb què s'identifiquen són “independent”, “alternatiu” i “autogestionat”. “Col·lectiu”, “ciudadà” i “participatiu” són altres dels adjectius amb què es descriuen. Uns grups posen l'èmfasi en el mitjà (“Medio de comunicación alternativo y participativo”; “Radio libre y autonoma”) i altres en els interessos dels seus impulsors (“Colectivo de personas inquietas y comprometidas”).

La consciència sobre el ball de termes que caracteritza la denominació dels mitjans lliures queda evidenciada amb la fórmula que empren per presentar-se diferents col·lectius mexicans “**Somos parte de los medios libres, autónomos, autogestivos o cómo se llamen**” (Surco Informativo, Mèxic). Un altre col·lectiu indica: “**Nos consideramos el cuarto sector**”, en referència a què el tercer el formen altres actors ben diferents per bé que siguin sense afany de lucre (Radio Mistelera, Espanya²⁹). Com vèiem al marc teòric, “Tercer sector de la

²⁹ Comunicació personal per via electrònica a l'agost de 2016.

comunicació” o “Mitjans del tercer sector” és una altra forma amb què s’autodenominen alguns actors, en especial a França i Espanya per visualitzar que l’actual sistema de mitjans audiovisuals és incomplet perquè li falta una tercera pota per tal de garantir als ciutadans el seu dret a la comunicació (Mayugo, 2006).

Pel que fa a la mostra de contrast, La Pública denomina la seva tasca com a “periodisme ciutadà” i “ciberactivisme”; InfoLibre anuncia que produeix “informació lliure i independent”. Com veiem es tracta d’adjectius que podrien emprar perfectament els mitjans lliures.

Missió i valors

En definir la seva missió, els mitjans lliures apelen a la seva condició d’autonomia i al seu funcionament particular. També acostumen a definir-se en contraposició als mitjans comercials de masses en tant que actors que serveixen els interessos polítics i econòmics hegemònics:

“Existimos desde marzo de 2013 y somos una cooperativa de trabajo asociado (Alternativas Económicas SCCL). La publicación, que sostiene en un enfoque social y ciudadano, se lanzó con la vocación de cubrir un espacio amplio de lectores que se han ido quedando progresivamente huérfanos, debido a la progresiva pérdida de independencia económica de los medios de comunicación”. (Alternativas Económicas, Espanya).

“Nacemos como medio de comunicación alternativo en una sociedad donde la libertad de expresión en sus diferentes versiones se encuentra muy limitada y los medios de comunicación comercial solamente persiguen la difusión de contenidos enajenantes.” (Radio Comunitaria Uandarhi, Mèxic. AC).

“ofrecer una información de interés humano, que no se pliegue al espectáculo mediático ni se doblegue por servidumbres políticas o económicas. [...]Periodismo Humano renuncia a convertir la información en una mercancía comercial. (Periodismo Humano, Espanya).

“Pilares do terceiro setor, das radios libre e comunitarias, non queremos ser un mass media” (Rádio FilispiM, Espanya. AC, 2005).

“la nostra programació dista totalment de la resta d’emissores de ràdio. Creiem que no hem de competir amb les grans emissores comercials, sinó moure’ns cap a una programació més pròxima a la població, més independent i més cultural, per a diferents públics, però sobretot per als joves” (RadarFM, Espanya. AC, 2014).

El compromís amb la justícia i transformació social són valors presents a les declaracions de principis de tots els mitjans explorats. Per a aquests actors, el dret a la comunicació és el primer pas en el camí per aconseguir el respecte d’altres drets universals:

“Creemos que es necesario vivir y hacer una comunicación más justa.” (Radio Zapote, Mèxic. Cooperativa, 2001).

“Incidir sobre el cambio social” (Cuac FM, Espanya. AC, 1996)

“La regeneración de nuestra cultura indígena binnizá y el respeto al territorio”. (Radio Comunitaria Totopo, Mèxic. Asamblea popular indígena, 2006).

“Somos un medio comunitario rodeado por la indiferencia social de la ciudad. El capitalismo no permite el flujo de apoyo solidario a las organizaciones que luchan por lo común. Por ello, nuestro trabajo es hacer eco, a través de la radio, que es posible un mundo mejor. Es un proceso que lleva 7 años, y aún queda mucho por hacer. Pensamos que un elemento importante para rescatar la identidad originaria y el vivir en comunidad es a través la comunicación, que buscamos explicarla como un derecho humano, así como el agua, la salud, entre otros. Para lograr esto, hacemos uso de las libertades; sociales y tecnológicas. Soñamos con un país justo, donde la democracia y la política sea participativa, y no representativa.” (Cholollan Radio Comunitaria, Mèxic. AC, 2009).

“Elle se veut un lien entre toutes celles et ceux qui pensent qu’aujourd’hui il est possible de vivre autrement sans accepter ce que les médias et le pouvoir nous présentent comme une fatalité. Dans Silence, la parole est donnée à celles et ceux qui expérimentent des modes de vie écologiques, non-violents.” (Revue Silence. Explorateur d’alternatives. França. AC, 1982)

La participació és un dels principals trets distintius d’aquests mitjans:

“L’associació posa a disposició de totes les persones, associacions i entitats rubinenques o vallesanes els micròfons de RadarFM perquè puguin expressar-se lliurement, sempre i quan es faci des del respecte i la tolerància vers tot tipus de persones i col·lectius”. (RadarFM, Espanya. AC, 2014)

“Te invitamos a ser parte de este esfuerzo de comunicación, mándanos tus artículos, fotos y videos sobre la defensa de la madre tierra. Si estas leyendo esto, estas en un medio libre, autónomo, alternativo o como se diga...” (Hijos de la Tierra, Mèxic).

Considerem que les següents definicions sumariuen les característiques dels mitjans lliures en l’època contemporània:

“Un medio de comunicación **crítico e independiente, sin directores ni jefes, sustentado sobre la base de miles de suscripciones.** [...] formamos parte de una comunidad que apuesta por la **economía social.** Gracias a ello, producimos contenidos informativos y los compartimos bajo **licencias libres.**” (Periódico Diagonal, Espanya)

“Radio Malva es una fabrica de ideas, una región **liberada de la lógica del mercado,** [...] desafío de crear y consolidar otra forma de comunicar e informar, **solidaria, desobediente, veraz y diversa, comprometida con los movimientos sociales y los colectivos de base, con la cultura libre** [...] **emisora autogestionada y de funcionamiento horizontal y asambleario,** no comercial y sin fines de lucro. No dependemos de ninguna organización, institución ni de subvenciones privadas o públicas. Radio Malva **se sostiene mediante la aportación de trabajo, saberes y cosas de las personas que la integran** y se financia con las aportaciones individuales, eventos y cuotas periódicas de los programas y gentes que forman parte del colectivo”. (Ràdio Malva, Espanya).

Els enquestats que representen la mostra de contrast presenten missions similars als ML. Un tret que diferencia la presentació de l’ONG La Pública és l’èmfasi en aconseguir la participació—objectiu propi de tots els projectes contemporanis de cooperació al desenvolupament— com a finalitat, cosa que als ML es dóna més per descomptada: “busca

fortalecer el ejercicio ciudadano y la construcción de espacios públicos más activos y plurales a través de la articulación del periodismo, las nuevas tecnologías y el activismo en todas sus formas” (La Pública, Bolívia. Presentació al seu web)³⁰. Els propòsits d’InfoLibre també es podrien confondre amb els d’un ML: “es una propuesta informativa y cívica que nace en el momento en que la crisis económica amenaza tanto a la democracia como al periodismo, subordinados cada vez más a los intereses del poder económico y financiero” (Infolibre, Espanya. Presentació al seu web). Potser una diferència seria l’ús de determinats termes com “cívic”, més propers a la ideologia liberal.

Pel que fa als valors en la producció, podem dividir en dos grans grups els tipus de persones que fan possible l’existència dels ML. D’una banda trobem ciutadans compromesos amb el seu entorn i/o la justícia social que no són professionals però assumeixen la responsabilitat de la comunicació social, ja sigui com a hobby o com a ofici; a aquest grup el denominarem comunicadors populars. D’altra banda, hi ha periodistes que tracten d’exercir la seva professió de forma més autònoma i/o acompanyant els processos socials dels quals parlen, als quals denominarem professionals independents i compromesos amb la justícia social.

Els continguts dels mitjans acostumen a ser el reflex dels interessos predominants dels seus impulsors, de manera que, al costat d’iniciatives que segueixen el format convencional (informació generalista classificada en diferents seccions), trobem mitjans especialitzats en temàtiques transversals (opressió/justícia social, ecologia, cultura, gènere, etc.) o de comunitats geogràfiques (ciutats, associacions de veïns, comunitats indígenes, etc.).

“Participamos de las diferentes plataformas, colectivos y movilizaciones sociales de la ciudad de Alicante” (Artegalia Radio, Espanya. AC, 2005).

La majoria de mitjans enquestats i observats presenten un fort component local per bé que no s’esgoten en aquest.

Difusió i aplicació dels drets de la comunicació, la cultura lliure i l’economia solidària

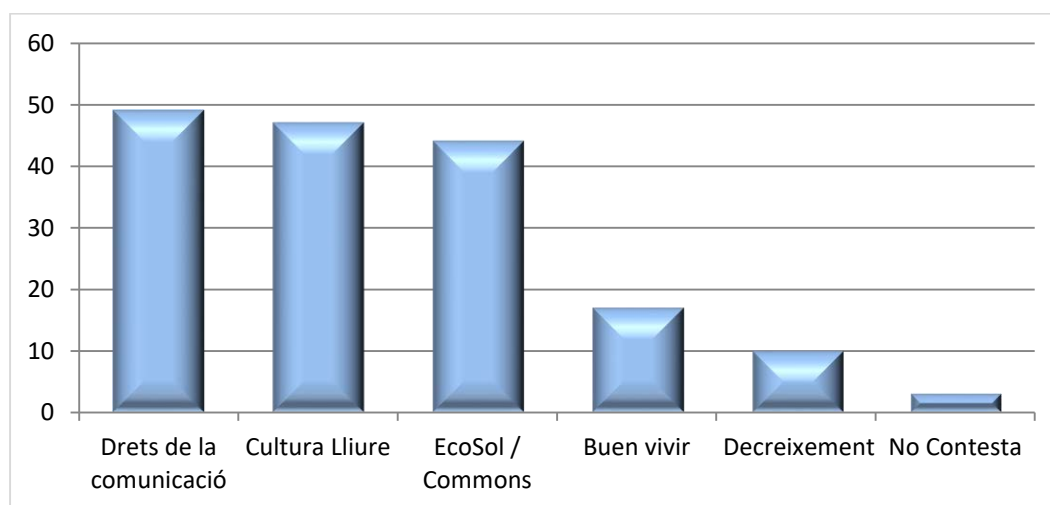
En una de les preguntes del qüestionari els enquestats podien marcar els moviments socials amb què estan més implicats, a escollir entre els drets de la comunicació, la cultura lliure, l’economia solidària i el procomú, el decreixement i el Buen Vivir. Hem escollit aquestes

³⁰ Mantenim les declaracions en el cos del text per no confondre-les amb les dels mitjans lliures.

temàtiques a partir de l'observació prèvia dels continguts dels mitjans lliures i dels moviments amb què es vinculen. El paradigma del *buen vivir*³¹ és pròpi de les comunitats indígenes d'Amèrica Llatina, mentre que el del decreixement prové dels ecologistes anglosaxons i europeus. El *buen vivir* és un conjunt de cosmovisions d'algunes poblacions originàries andines i ameríndies que estan sent objecte de reflexió i reapropiació per part de l'acadèmia i els moviments socials. Aquest conjunt de filosofies trenquen amb els sistemes de pensament occidentals i colonials que es basen en la idea de "totalitat" -cristianisme, liberalisme, socialisme, etc.-, depassant la concepció occidental de "benestar" en incorporar l'harmonia entre els éssers humans i entre aquests i la natura. No admeten cap tipus de dominació ni d'explotació. La noció de bon viure també denuncia el control polític de l'"escassetat" i proposa que la pobresa no es resoldrà amb els instruments propis del capitalisme (Dávalos, 2011, (Gudynas, 2011 i Mignolo, 2010 a Barranquero & Sáez, 2015). El moviment de reivindicació dels costums i creences dels pobles originaris representa també la reafirmació de la seva identitat davant l'homogeneïtzació cultural a què indueixen els mitjans de comunicació social (Razeto, 2007). Aquests principis connecten amb el moviment del decreixement, popularitzat a Europa per l'economista Serge Latouche. Els partidaris d'aquest moviment, s'oposen a la noció de creixement sostenible i aposten per la disminució del consum i la producció controlada com a forma de respectar l'ambient natural dels éssers humans.

Les tres primeres opcions han estat les més assenyalades, amb força diferència.

Implicació en moviments socials

³¹ Les constitucions polítiques de Bolívia i Equador han incorporat les premisses del bon viure tot i que per ara les polítiques resulten contradictòries i no han respectat in extenso aquest ideari (Barranquero & Sáez, 2015).

Aquests paradigmes guien les diferents accions de transformació social que duen a terme els ML. Al voltant de la meitat dels informants han marcat quatre de les cinc opcions:

“**El proyecto Malarrassa surgió, de hecho, por iniciativa de activistas en estos movimientos** y para dar visibilidad, difusión y impulso a los mismos”. (publicació *Malarrassa*, Espanya)

“Por que consideramos que es pertinente defender estos ámbitos para contribuir a la transformación de la sociedad.” (Agencia Subversiones, Mèxic. Col·lectiu / Agrupació Informal, 2010).

“Porque nuestro trabajo va encaminado a la autosustentabilidad, defensa de la madre tierra, territorio, descolonización, feminismos y muchas otras luchas”. (Radio Tlayuda, Mèxic. AC, s/d).

“Estamos en la red de la economía del bien común de Christian Felber. Y simpatizamos con el resto de movimientos” (Onda Color, Espanya. AC, 2008).

“Como radio nos centramos en el derecho a la comunicación, pero **los colectivos que participan militan en muchos de estos movimientos políticos**, feministas, de cualquier tipo” (Hala Bedi irratia, Espanya. Associació Civil/Cultural, 1983)

Al voltant del 90% dels informants tracta de posar en pràctica els drets de la comunicació, la cultura lliure i l'economia solidària/procomú, ideals que apareixen interrelacionats.

“Porque para hacer comunicación que transforme **se necesita descolonizar la tecnología** para fortalecer la autonomía de los pueblos y comunidades” (Palabra Radio, Mèxic. Col·lectiu/Agrupació informal, 2006).

“Porque somos un medio comunitario y entendemos el derecho a la comunicación como uno de los principales derechos humanos. Tratamos el bien común como algo que favorece al colectivo.” (Onda Polígono, Espanya. AC, 1985).

“**Aspiramos a la libertad en su más amplio sentido (incluida la cultura, sin mercantilismos ni cánones)** y pretendemos siempre el bien común, favorecer lo cercano.” (Onda Polígono, Espanya. AC, 1985).

“Creemos en los medios participativos, al alcance de la ciudadanía y gestionados de forma democrática. Y también **creemos en la economía de proximidad y comprometida con el entorno.**” (Hortaleza Periódico Vecinal, Espanya. AC, 2008).

“Somos un portal anticapitalista y como tal **estamos por la economía solidaria y justa**, asi como por el derecho a la libertad de expresión y la cultura libre” (La Haine, Espanya. Col·lectiu /Agrupació informal, 2000).

La informació i l'espectre radioelèctric són considerats bens comuns que els ML defensen:

“Bueno, al ser miembros de un colectivo de medios libres es lógico que una de las luchas que con las que estamos comprometidos es con la libertad de expresión, la libre comunicación ante el bloqueo mediático implantado en México y el mundo.” (Proyecto Ambulante Colectivo, Mèxic. Col·lectiu / Agrupació informal, 2010).

“La Red de Medios Comunitarios de Madrid ha estado haciendo campañas para la democratización de las ondas. (Onda Merlín, Espanya. AC, 1983).

“Reivindicamos que **el espectro radioelectrico debe ser protegido como un recurso natural** y puesto al servicio a disposición de emisiones sin ánimo de lucro.” (TeleK, Espanya. AC, 1993).

A banda, hi ha iniciatives que produeixen continguts especialitzats en aquests aspectes. Per exemple, la publicació *El Salmón Contracorriente* (Espanya, AC) promou l'economia solidària, el procomú i el ecreixement; l'emissora de ràdio La Cooperacha (Mèxic, AC) se centra en el cooperativisme i l'economia solidària, o el projecte digital SurSiendo (Mèxic, AC) en la defensa dels bens comuns, incloent la cultura i la tecnologia:

“**Nuestros temas centrales son el cooperativismo y la economía solidaria.** Son temas con poca o nula visibilidad en México, por lo que no pesa tampoco en la agenda pública. Nuestro esfuerzo se dirige a dar mayor visibilidad a esfuerzos nacionales e internacionales asociados a esos tópicos, afines además al consumo responsable, la sustentabilidad, las energías alternativas, **las monedas locales, las finanzas éticas, el uso de tecnologías libres, y en general, una economía centrada en las personas, no en el lucro.**” (La Coperacha, Mèxic. AC, 2007).

Resulta interessant l'apropiació d'ideals originats en els entorns indígenes llatinoamericans per part de col·lectius urbans europeus. Alguns col·lectius espanyols s'identifiquen amb la filosofia aimara i quítxua del Buen vivir:

“La Economía solidaria y el Buen vivir son dos de los temas transversales a los feminismos, movimiento social en el que participamos activamente como colectivo, además de la lucha LGTBQ” (Sangre Fucsia, Espanya. Col·lectiu / Agrupació informal).

“El proyecto Malarrassa surgió, de hecho, por iniciativa de activistas en estos movimientos [drets de la comunicació, economia solidària/commons i Buen vivir] “. (Malarrassa, Espanya. AC).

“Somos una radio libre y comunitaria, nuestra principal reivindicación es el derecho a la comunicación, se promueve la cultura libre en multitud de facetas. Se trabaja de forma autogestionada y solidaria, donde cada uno aporta al colectivo bien económicamente bien a través de otros medios consiguiendo un resultado lo más justo posible. Creemos en la necesidad del decrecimiento y el buen vivir y lo aplicamos tanto al colectivo como la difusión del mismo al exterior” (Radio Malva, Espanya. AC, 1999).

Des de l'ONG La Pública es consideren participants del moviment per a la cultura lliure i defensen la cultura com a un bé comú. Des d'InfoLibre s'omet la pregunta. Recordem que les dades sobre aquests informants no les recollim als gràfics.

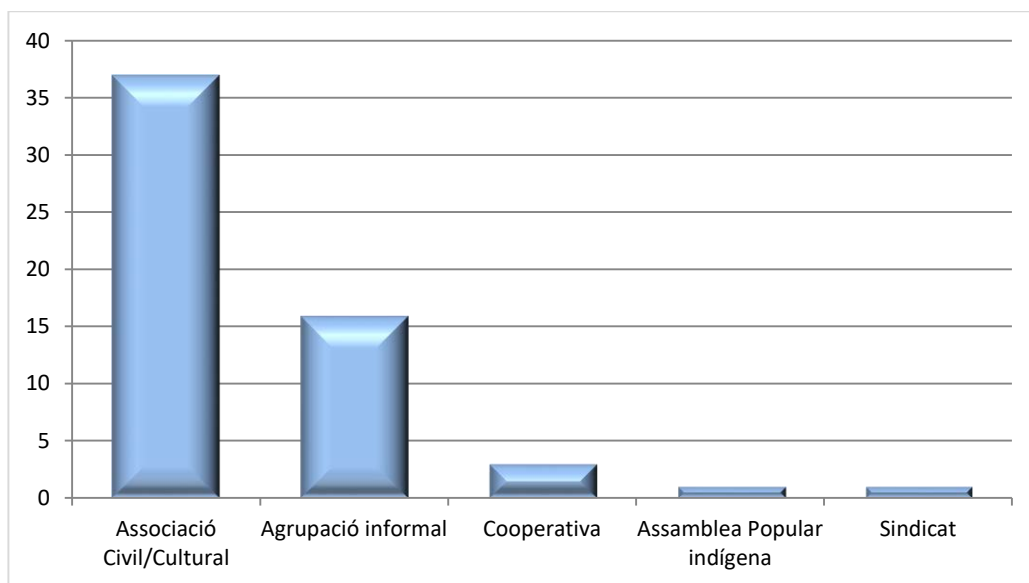
6.3. Forma i funcionament dels mitjans lliures

Figura jurídica

Tots els mitjans lliures enquestats són iniciatives sense ànim de lucre, la majoria sota la figura legal d'associació civil o cultural, els quals van seguits per les cooperatives. Dos casos

particulars són els de Radio Plantón (Mèxic), impulsada un sindicat d'educació dissident i independent, Radio Tosepan (Mèxic) associació que forma part d'una cooperativa integral de pobles indígenes (Tosepan Titataniske, una de les més fructíferes i integrals del país).

Figura jurídica

Donat l'elevat nombre de col·lectius o agrupacions informals³², especialment a Mèxic, els hem preguntat el perquè d'aquesta opció, deguda a que constituir-se formalment adoptant la figura legal de l'associació suposa legitimar l'estat, i en alguns casos haver de renunciar a alguns valors fundacionals com l'horitzontalitat (la llei d'associacions obliga a establir càrrecs jeràrquics).

Molt probablement, si haguéssim obtingut una mostra considerable de mitjans argentins i colombians, països on han proliferat les cooperatives de mitjans, creixeria el nombre d'aquestes en les nostres dades.

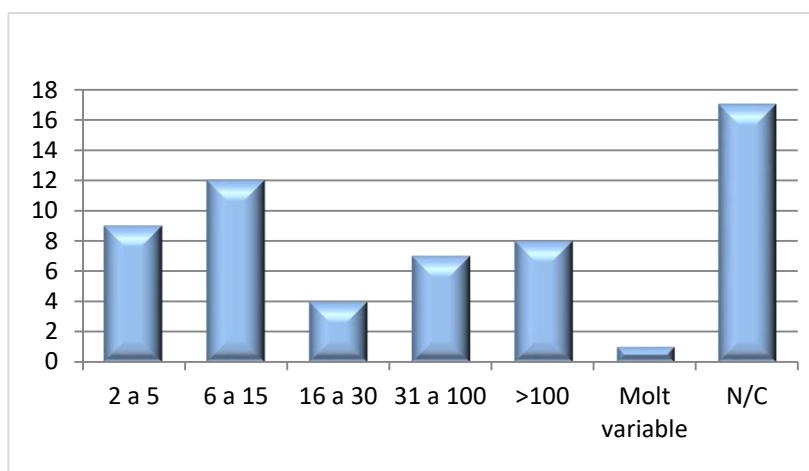
³² Les dades difereixen de les de Survey Monkey perquè tres dels informants es classifiquen a l'opció "Altres" però es defineixen com a "col·lectius", de manera que els hem considerat com a "Agrupacions informals/col·lectius".

Mida i tipus d'actors: petits/ grans, informals/ professionalitzats

La majoria dels enquestats són estacions de ràdio per via hertziana i “convencionals” en el sentit que treballen als estudis de l'emissora i ofereixen programació amb certa periodicitat. Algunes experiències són més particulars, per exemple, el col·lectiu Sangre Fucsia (Espanya) es defineix com un “fanzine sonor” que s'emet en directe cada divendres a través d'Ágora Sol Radio (gestada durant el 15M) i que retransmeten altres emissores lliures. En general els ML consten d'un nucli organitzador o dinamitzador i col·laboradors que contribueixen amb més o menys assiduitat.

Aquesta pregunta ha quedat sense respondre per part d'un alt nombre d'enquestats però tot i així ens permet distingir dues tendències: el nombre de participants és altament variable dins dels propis mitjans i entre ells. És comú que no superin les 15 persones, alhora hi ha casos on participen més de 100.

Nombre de membres

A banda, la qüestió ha quedat ambigua perquè uns informants responen amb el nombre total de socis, el que incrementa les xifres considerablement, mentre altres diferencien els socis col·laboradors econòmics dels que fan producció:

"3 (equipo principal) 3 (colaboraciones)" (Malarrassa, Espanya)

"En torno a 40 socios" (Radio QK, Espanya)

"About 300" (Bermuda Funk, Alemanya)

"variante, no fijo" (Surco Informativo, Mèxic)

Per exemple, de la següent resposta es dedueix que els productors són unes 20-35 persones i els estudiants en pràctiques:

“Variable. 130 Socios. Entre 20 y 35 militantes. Unos 6 estudiantes en prácticas.” (TeleK, Espanya)

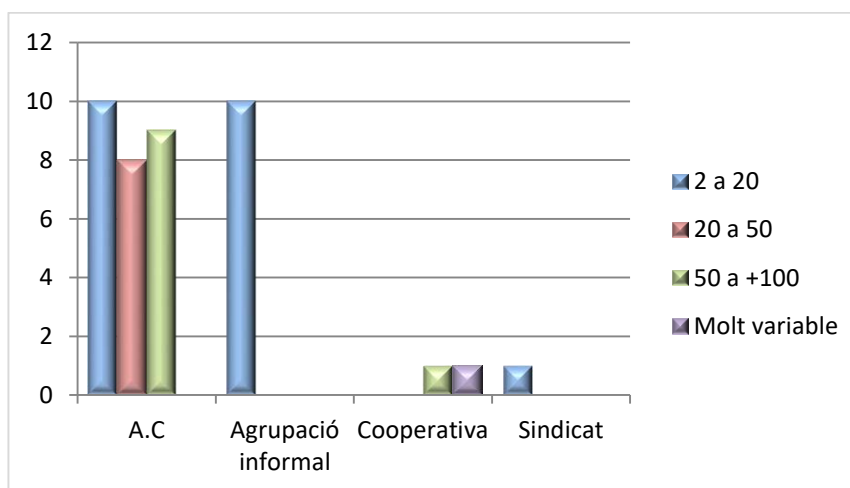
Observem que de manera directa o indirecta quasi sempre es fa referència a què el nombre de participants és variable. I dins d'aquests, també ho és el grau d'implicació:

“80 socios y varia mucho implicacion” (Radiópolis, Espanya)

Juntament amb la qüestió de l'oscil·lació de membres, pren rellevància el nombre d'iniciatives on les persones dedicades a la producció ronden entre les 5 persones. Es tracta de dos factors a considerar en l'establiment dels requisits de les legislacions, doncs el temps total de treball als mitjans en aquests casos dificultarà atànçar certes metes bàsiques relatives a la configuració de la graella de programes, la periodicitat i l'obtenció de recursos. Uns podran produir més continguts i/o amb més freqüència mentre altres en produiran menys.

Fent un creuament del nombre de membres segons la figura jurídica observem que les agrupacions informals que han respost la nostra enquesta no passen de 10 membres. En canvi, les associacions civils o culturals són de diferents mides: algunes són grups de 2 a 20 persones, altres de 20 a 50 i altres de 50 a 100 i més de 100 participants.

Nombre de membres segons la figura jurídica

Pel que fa als informants constituïts com a cooperatives, Surco Informativo (Mèxic), indica que el nombre de participants és molt variable; a La Directa (Espanya) són més de 150, i

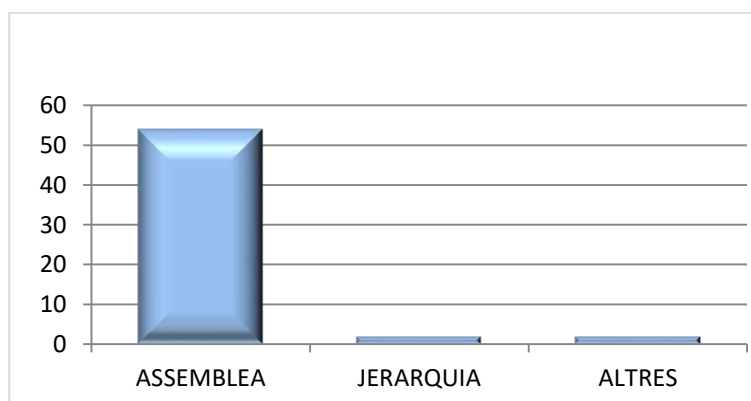
Radio Zapote (Mèxic), no respon. Els membres del sindicat independent que s'encarreguen del dia a dia de Radio Plantón (Mèxic), són 4.

A mode de comparació, a l'ONG La Pública participen 8 persones i a la SL InfoLibre sobresurt amb un alt nombre de redactors, uns vint; sumant els gestors són prop de 25 membres en total.

Presa de decisions

Tots els mitjans lliures menys dos prenen les decisions de forma horitzontal, a través d'assemblees i/o comissions elegides pel col·lectiu. Dues associacions culturals espanyoles (Artegalia i Onda Palmera) indiquen que el seu funcionament és jeràrquic.

Presa de decisions

Altres formes es donen en el cas del projecte franco-espanyol La Nueve París, on les decisions de gestió i financeres es prenen a través de contactes bilaterals entre el coordinador i els inversors solidaris; per la seva banda, des de Radio Michoacán (Xile) s'informa que la gestió és “particular”, sense especificar.

El fet d'adoptar funcionaments horitzontals i assemblearis respon a una visió crítica sobre l'exercici del poder en les relacions polítiques i econòmiques:

“Estamos ciertos que las personas tienen el derecho a crear y administrar sus propios medios de comunicación. Además de considerar que la única forma de avance es a través de la organización fuera de la lógica e inercia del poder.” (La Voladora Radio, Mèxic. AC, 2000).

“un medio de comunicación crítico e independiente, sin directores ni jefes” (Periódico Diagonal. Presentació al seu web).

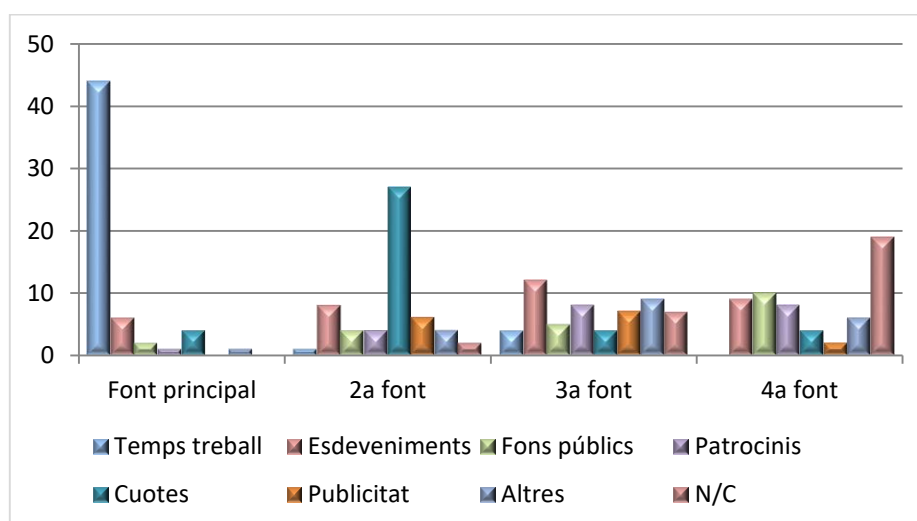
Fugir de les lògiques del poder és el que explica el funcionament horitontal.

L'ONG boliviana impulsora de La Pública i la Societat Limitada espanyola InfoLibre, defineixen el seu funcionament com a jeràrquic. Aquest és un dels principals trets que distingeixen aquests dos mitjans dels ML, especialment InfoLibre, a més de la figura jurídica, el nombre de redactors i el pressupost econòmic.

Estratègies de sostenibilitat econòmica

El principal factor que permet l'activitat dels mitjans lliures és la dedicació d'hores de treball voluntari. Pel que fa a les estratègies de finançament, la font de recursos més important són les quotes dels socis, seguides de l'organització d'esdeveniments per cercar finançament i els ajuts públics. En l'opció “Altres” figuren les donacions, la prestació de serveis com l'enregistrament de falques o vídeos, el lloguer d'equips o la formació a tercers. Una de les emissores (Onda Palmeras, Espanya) inclou també la cesió i el pagament d'aigua i llum per part de l'administració pública.

Estratègies de sostenibilitat

Els resultats plasmats al gràfic perfilen uns mitjans basats en el temps de treball voluntari i la movilització de la comunitat per aconseguir recursos econòmics a partir de quotes de socis, organització d'esdeveniments, donacions, etc. Així es presenten altres mitjans a les seves pàgines web:

“RadarFM és una emissora sense ànim de lucre; cap dels seus integrants ni col·laboradors rep cap tipus d'incentiu i/o retribució econòmica. Totes les activitats de l'emissora es realitzen desinteressadament, per afició al món de la ràdio, al periodisme i a la música”. (RadarFM, Espanya. AC, 2014. Presentació al seu web)

“La forma más divertida para sacar dinero para algo, es montar fiestas, conciertos, y eventos "culturales". Y así se hizo. [...] A continuación, se montó una especie de cine-club [...] Se sacaba poca pasta, pero poco a poco conseguimos hacer un montoncillo. Nos habían dicho que un emisor de FM costaba casi 2 kilos” (Radio DSK, Espanya. Presentació al seu web)

“Al no contar por ahora con publicidad comercial y no cobrar por su lectura, nos sostenemos en gran parte gracias a gente como tú. Personas de mente inquieta que comparten nuestra misión de ofrecer una información de interés humano” (Periodismo Humano, Espanya. Presentació al seu web).

La diversificació de les fonts d'ingressos evitant la dependència de fons públics i anunciants és el que assegura que els únics agents amb poder d'influència sobre els continguts siguin els propis comunicadors i les comunitats a què s'adrecen.

La Pública i InfoLibre, no inclosos al gràfic anterior, se sustenten gràcies als patrocinis i el treball voluntari, i al treball voluntari i les quotes de socis, respectivament. Igual que els ML, tampoc tenen la publicitat entre les fonts de recursos prioritàries.

Publicitat i entitats financeres

Cap dels mitjans lliures té la publicitat com a principal font de recursos econòmics. Els ingressos provenen fonamentalment de les quotes de socis i de l'organització d'esdeveniments.

"Nosotros no tenemos publicidad, de fondos públicos recibimos una que otra subvención para normalización de la lengua euskera. Lo más importante para nosotros es hacer radio, por tanto lo que más valoramos es el tiempo dedicado a ello. También tenemos socios que aportan económicamente. Y la última fuente de recursos serían los eventos, por ejemplo conciertos, que organizamos para sacar más dinero; la cantidad que recibimos es menor que las subvenciones pero le damos más importancia a los eventos" (Hala Bedi irratia, Espanya AC, 90.000€ l'any 2015).

"No tenemos publicidad. Tenemos un tipo de patrocinio que no lo consideramos como tal, son agradecimientos que difundimos a entidades que nos apoyan" (Onda Color, Espanya. AC, 22.000€ l'any 2015).

“Tenemos la figura del colaborador, que de alguna manera es patrocinio” (Radiópolis, Espanya. AC, 40.000€ l'any 2015).

Alguns mitjans defugen de la publicitat en associar-la a l'activitat comercial favorable a les grans corporacions, mentre altres aposten per una publicitat que fomenti l'economia de proximitat i la justícia social.

“No renunciamos a la publicidad, pero **nos proponemos que los anuncios representen una parte menor de los ingresos totales de la publicación, y también que respeten nuestra línea editorial**. Creemos en la economía social, en una economía que no destruya el planeta y en la necesidad de una Europa integrada y solidaria. **La publicidad procedente de la economía social y las actividades culturales tendrá condiciones preferentes**”. (Alternativas Económicas, Espanya. Presentació al seu web)

“TeleK es una televisión del tercer sector, **no se vende ni a políticos ni a banqueros. Ni subvenciones, ni patrocinios ni publicidad**. Solo aportaciones voluntarias en dinero o especie”. (TeleK, Espanya).

“Con tu Coperacha!! Ayudas a que esta agencia siga igual de buena, bonita, y sobre todo, gratuita. P.D. **Bancos, Monsanto y "Ladys de Polanco" favor de abstenerse.**” (La Cooperacha, Mèxic, presentació del projecte al seu lloc web)

La següent imatge l'hem extret de la publicació espanyola *El Diagonal*:

Molts dels col·lectius s'apropen a entitats financeres ètiques.

"La Unión de Radios Comunitarias de Madrid es socia de **Coop57**" (Radio Vallekas, Espanya. AC, 1987).

"En cuanto a la ESS, hay voluntad de los miembros por implicarnos más pero aún no está instaurado. Queremos hacer el salto a **Tríodos Bank y Coop57**³³" (Onda Merlín, Espanya. AC, 1983).

Els mitjans també obtenen recursos d'altres actors de l'economia solidària:

"En San Gil (Santander), nos favoreció que hay cooperativas fuertes. Eso nos ayudó a financiarnos. [...] Hay que saber buscar la plata no solo con comerciales". (Fernando Tibaduiza, gerente de la emisora La Cometa a VV.AA (11/05/2007).

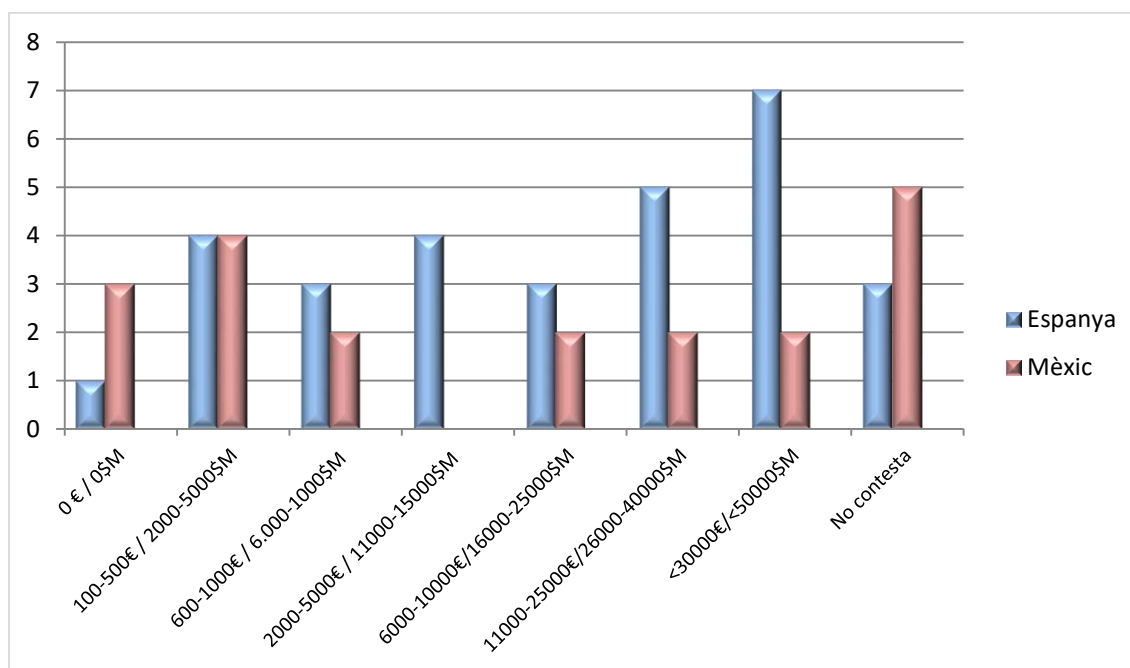
El cas d'*El salmón de Ibagué* il·lustra un dels problemes dels mitjans d'implantació i/o que no controlen la gestió. Aquest col·lectiu va produir durant anys la seva publicació en el marc d'una universitat fins que diferents problemes i greus limitacions pressupostàries -censura

³³ Cooperativa d'estalvis i préstec fundada a Catalunya i amb nuclis a diferents comunitats autònomes espanyoles.

institucional segons el col·lectiu- motivarien el tancament de la revista. Aquesta renaixeria sota una nova condició més autònoma i se sosté amb el suport d'un centre cultural i el moviment ambiental.

Pressupost econòmic

Crida l'atenció la distància abismal en termes pressupostaris entre uns i altres mitjans. Per fer-nos una idea: el pressupost dels nostres enquestats europeus l'any 2015 va oscil·lar entre els 0 i els 120.000€. Donat que els informants procedeixen de països amb monedes diverses ens hem centrat en Mèxic i Espanya.

Aproximant-nos a les economies de cada país i convertint les divises, podem afirmar que els actors espanyols disposen d'una mica més de recursos monetaris que els mexicans; la diferència no és molt notòria i la veiem específicament en el grup de mitjans que disposen de més d'11.000 € / 25.000\$M. Cal tenir en compte que tenim més respostes provinents d'Espanya (30, excloent InfoLibre, vers 21).

"Nosotros somos una radio que maneja dinero. Las fuentes principales son las cuotas de socios y servicios que prestamos: alquiler de equipos o de estudio, realización de cuñas. Pedíamos

fondos públicos hasta hace poco, que nos eliminaron de las subvenciones" (Radio Vallekas, Espanya; AC; 70.000€).

En el grup de pressupost de finançament 0 trobem un actor que explica que la raó és que l'any 2015 es van quedar sense recursos econòmics. Dins dels No Contesta mexicans tenim dos col·lectius que expliquen que no tenen una forma fixa de finançament (1) i que aquest és molt variable (2).

Fent un creuament de dades constatem que no hi ha una clara relació causal entre la quantitat de recursos econòmics del mitjà i la presa de decisions. Aquesta és jeràrquica tant a la SL Infolibre, que disposa de 1.100.000€, com a les associacions espanyoles Onda Palmeras i Artegalia, que només compten amb 150€ i 400€ respectivament. La Pública va ometre informar sobre el seu pressupost. Altres mitjans lliures (8) també han omès aquesta pregunta. D'altra banda, observem una tendència a la transparència en relació al finançament:

“El projecte aposta per la transparència amb els seus subscriptors, als quals informarem amb detall sobre la situació econòmica periòdicament. Els tres socis de treball de CRÍTIC i fundadors del projecte són els periodistes Roger Palà, Sergi Picazo i Joan Vila. Com a socis de treball, ostenten el 60% dels vots en l'assemblea general de la cooperativa i són els responsables directes de l'empresa i dels continguts. El 40% restant dels vots està en mans d'una cinquantena de socis col·laboradors que han invertit quantitats que sumen entorn de 60.000 euros”. (Crític, Espanya. Presentació al seu web).

L'ONG omet informar sobre el seu pressupost. L'SL disposava de € 1.100.000 l'any 2015; el pressupost més elevat de tots, en consonància amb la figura jurídica lucrativa.

Rutines de producció

El model productiu dels ML dista molt de les típiques redaccions de periodistes dels mitjans de masses. En general compten amb menys recursos humans i com hem vist, el nombre oscil·la de forma permanent. Aquests factors i la participació de persones no professionals i que no s'especialitzen en una única tasca deriven en una organització i uns temps de treball particulars.

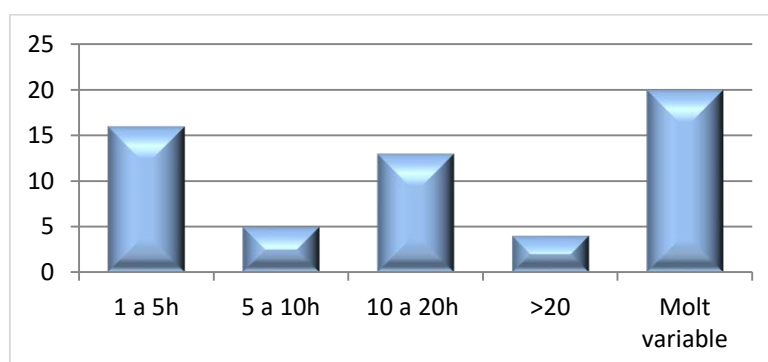
“Trabajamos de forma horizontal y asamblearia. **Entre todas elegimos los temas y nos repartimos las tareas**, desde la búsqueda de información hasta la edición de los programas. De esta manera aprendemos a trabajar en equipo y **aprendemos a hacer de todo**”. (Sangre Fúcsia. Espanya. Presentació al seu web).

“**Se trabaja de forma autogestionada y solidaria** donde cada uno aporta al colectivo bien economicamente bien a través de otros medios consiguiendo un resultado lo más justo posible”. (Radio Malva. Espanya)

Hores setmanals de producció per membre

El temps de treball dels membres són el principal factor que garanteix l'existència i activitat d'aquests mitjans. El nombre d'hores de producció per persona però, varia molt en funció de la disponibilitat dels membres i dels esdeveniments (així ho indica quasi el 50% dels informants). La següent situació més comú és que no es treballi més de 10 hores setmanals, de fet, en un 31% dels casos cada persona dedica d'1 a 5 hores. Un altre grup notori és el de ML on es treballa de 10 a 20h, que representen un 30% del total.

Hores de producció setmanal per membre

“Semanalmente son 2 horas de programa de radio, y una de las cuestiones por las cual el colectivo se llama o por la cual decidimos llamarlo ambulante, es porque las y los colaboradores se encuentran también fuera del estado de Oaxaca” (Proyecto Ambulante).

Val a dir que des de l'ONG La Pública tampoc poden fixar un nombre d'hores perquè és molt variable, i a InfoLibre el més comú és treballar de 10 a 20h setmanals, el que equival a menys d'una mitja jornada. Veiem docs que aquests models diferents de mitjans s'assemblen als lliures en la variabilitat i les poques hores de treball, amb la diferència que són remunerades.

Renúncia a l'objectivitat i reivindicació de la subjectivitat i del periodisme reposat

Una de les característiques de la informació produïda pels ML és el posicionament polític, que sol ser a favor de les persones perjudicades pel sistema capitalista i patricarcal:

“Hemos renunciado al viejo sueño de la objetividad y **reconocemos nuestra subjetividad radical**, hacemos comunicación libre y subversiva.” (Proyecto Ambulante Colectivo, Mèxic. Col·lectiu/Agrupació Informal, 2010).

"[exerceixen els drets de la comunicació per a] la defensa del Territorio de **nuestro pueblo originario indígena Binnizá invadido por empresas de energía eólica** privadas y transnacionales" (Radio Comunitaria Totopo, Mèxic. Asamblea popular indígena, 2006).

“entenem la comunicació com una eina de transformació social i no com una simple mercaderia o negoci. Per aquesta raó, la Directa vol ser una eina comunicativa per **visualitzar les pràctiques dels moviments socials, els projectes polítics, socials i culturals que plantegen un model alternatiu a l'actual i els col·lectius invisibilitzats per la majoria de mitjans de comunicació**”. (publicació *La Directa*. Espanya. Presentació al seu web).

“Experiencias como este diario, hacen reafirmar teorías y confrontar paradigmas. La cita es obligada, ‘El medio es el mensaje’, como expresó el Marshall McLuhan”. (diari *Tiempo Argentino*, Argentina. Entrevista a La Cooperacha³⁴)

D'altra banda, contra el ritme frenètic de notícies “cu-cut” on es prioritza la immediata front a la reflexió, cada cop es reivindica més un tipus de periodisme reflexiu o reposat:

“Apostem pel **periodisme reposat o slow journalism: menjar poc i pair bé**. [...] Creiem que un millor periodisme vol dir uns millors ciutadans, més ben informats i més lliures a l'hora de prendre decisions” (diari *Crític*, Espanya. Presentació al seu Verkami).

“Hacemos **periodismo situado**”. (*Periódico Diagonal*. Presentació al seu web)

Alhora de presentar-se, els membres de La Pública fan una crítica oberta als mitjans hegemònics, afirmant que no són un mitjà de comunicació perquè no reproduïxen notes de premsa, ni una agència de notícies perquè no fan periodisme de declaracions. “En vez de ello, nuestra atención está centrada en tomar el pulso al ciudadano”, afirmen al seu web. Els d'InfoLibre defineixen el seu periodisme com a "independent" dels poders econòmics i empresarials, "lliure" de finançaments opacs que puguin ocultar condicions editorials, "honest i rigorós" perquè diferencien entre fets i opinions i contrasten dades, de "qualitat", "progressista i compromès" amb la solidaritat, la igualtat i la fraternitat, i "participatiu" perquè cerca la col·laboració dels lectors amb aportacions informatives supervisades pels periodistes. Ambdós actors enalteixen la professió, cosa que no fan tant els ML. De totes maneres, en definir-se tal com ho fan, retraten els mateixos problemes dels sistemes de mitjans que tracten de combatre els ML. És a dir, tots tipus de projectes tenen la seva raó de ser en l'hostilitat del context en què es troben. Això explica les aliances puntuals que puguin fer en la lluita política.

³⁴ Correa, P. (22/06/2016). "Autogestionado, el periódico Tiempo Argentino regresa a los kioskos". La Cooperacha. Recuperat de <http://www.lacooperacha.org.mx/periodico-tiempo-argentino-regresa-kioskos-autogestionado.php>.

Posada en pràctica dels valors de la cultura lliure

Els informants tracten de produir i difondre continguts d'una forma menys restrictiva, emprant programari lliure³⁵ i llicències de *creative commons* o *copyleft*:

"Para que el producto de ese trabajo no pueda ser apropiado por nadie, **licenciamos todo en CC.**" (TeleK, Espanya. AC, 1993)

"En la radio **tratamos de utilizar software libre**, nuestra idea sería pasarnos totalmente al software libre pero la mayoría aún trabajamos con Windows. No nos da la vida..." (Hala Bedi irratia, Espanya. Associació Civil/Cultural)

"Somos una radio libre y comunitaria donde nuestra principal reivindicación sería el derecho a la comunicación, donde **se promueve la cultura libre en multitud de facetas**". (Radio Malva. Espanya)

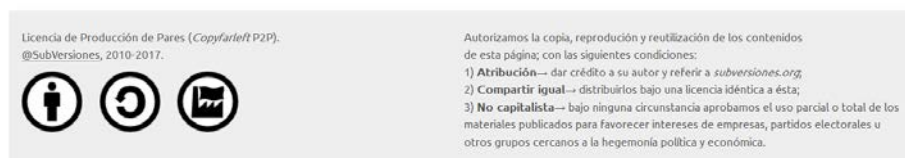
"**para hacer una comunicación que transforme se necesita descolonizar la tecnología** para fortalecer la autonomía de los pueblos y comunidades (Palabra Radio, Mèxic).

"Somos un portal anticapitalista y como tal estamos por la economía solidaria y justa, así como por el derecho a la libertad de expresión y la cultura libre" (La Haine, Espanya)

"Pensamos que un elemento importante para rescatar la identidad originaria y el vivir en comunidad es a través la comunicación, que buscamos explicarla como un derecho humano, así como el agua, la salud, entre otros. Para lograr esto, **hacemos uso de las libertades: sociales y tecnológicas**". (Radio Cholollan, Mèxic)

"Consideramos que las tecnologías libres son necesarias" (Radio Tosepan, Mèxic)

L'agència de comunicació Subversiones (Mèxic), dedica un banner de mida considerable al seu web per explicar el tipus de llicències dels continguts, llicència de producció de parells:

Peu del web de l'Agència Subversiones (Mèxic)

També ho fan altres mitjans com La Pública:

³⁵ Plataformes d'streamming com Global Independent Streaming Support (GISS TV), servidors de microblogs com GNU social, i altres servidors com Mumble públic o jabber obert.

Estètica

La urgència d'intervenció social fa que molts mitjans lliures deixessin de banda consideracions sobre l'estètica. Això ha fet que s'associïn amb allò rudimentari. Avui la preocupació pels aspectes estètics té a veure amb la captació d'audiència i la generació de recursos econòmics. Es parteix d'un fet bàsic: l'audiència està educada en la recepció de certs formats radiofònics i televisius imposats per anys d'exposició als productes de les grans emissores (Villamayor & Lamas, 1998).

Actualment trobem mitjans que s'ajusten més als estàndards i/o noves tendències de disseny web, altres informals i uns altres són més *sui generis*. En l'exploració realitzada de les pàgines web hem detectat que sovint es prioritza el contingut a la forma, tot i que també hem trobat propostes de disseny, navegació i interacció atractives i innovadores.

A continuació mostrem un exemple de cada suport i/o tipus de col·lectiu (ràdio, televisió, documental i premsa) de Mèxic i Espanya, tractant de recollir els diferents estils estètics que hem anat trobant en l'observació de les pàgines web. Pel format d'aquesta tesi ens veiem limitades a la dimensió visual tot i que l'experiència a diferents mitjans ens du a afirmar que les principals diferències estètiques es troben en el format televisiu i el gràfic (imprès i digital).

RADIO TYL "la mera mera..."

Información RadioTYL
 8 de febrero No. 6943
 rra y Libertad en 3Mty, N.L.
 e: radioty1lamera@gmail.com
 +52-36-14
 streaming radio: http://gls.tv:8000/Radiolamera.mps

¿QUÉ PASARÁ CON EL SALARIO?
 Ahora se comprará mucho menos, seremos todavía más pobres y disfrutaremos de menos parte de la riqueza que nosotros mismo producimos, empeorando lo que ha venido ocurriendo desde hace 40 años, en beneficio de los capitalistas. Así que, mientras los obreros se empobrecen, los explotadores capitalistas se enriquecen.

¿QUÉ DEBEMOS HACER?
 Sabemos que la solución definitiva es que la clase obrera y los campesinos pobres gobiernen el país para eliminar la explotación capitalista del trabajo asalariado, origen de todos los males y sufrimientos del pueblo; pero mientras la clase obrera junta la fuerza suficiente, para llevar a cabo esta revolución proletaria y con ese fin, debemos:

- Exigir al Gobierno Federal de Peña Nieto un aumento general de emergencia, por Ley, que eleve el salario mínimo a 400 pesos diarios, para igualar lo que el salario podía comprar hace 40 años y disminuir así nuestra gran pobreza.

No hay que hacerle caso a la propaganda de la televisión y del radio que nos dice que hagamos muchas cosas, pero se callan la boca en lo principal que es el aumento salarial.

Exijamos:

!!! AUMENTO SALARIAL GENERAL DE EMERGENCIA, QUE ELEVE EL SALARIO MÍNIMO A 400 PESOS DIARIOS !!!

Por el Partido Obrero Rojo Gilfredo Verdugo Corral Tel. 83 73 75 23	Por la Asociación Civil Tierra y Libertad María de Jesús Sánchez Covarrubias Ignacio Staines Orozco	Por Radio Tierra y Libertad Héctor Camero Haro Citalli Camero Cortés
--	--	---

Blog de Radio Tierra y Libertad (Mèxic)

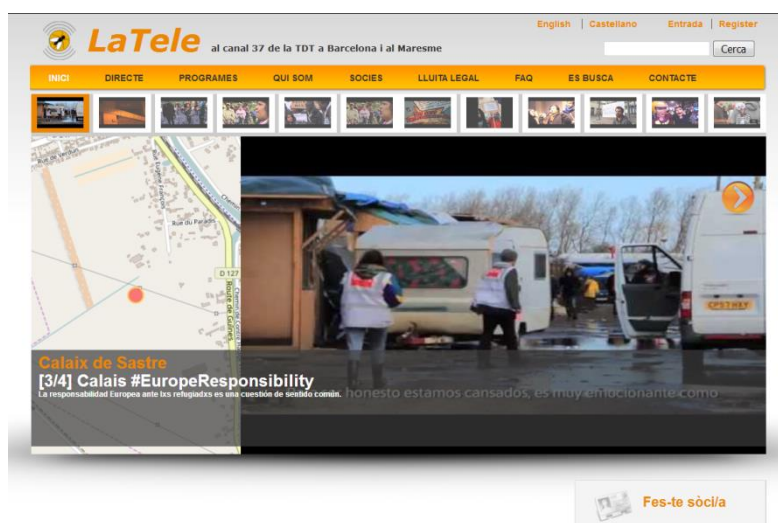
Web de La Sandía Digital (Mèxic)

Web de l'Agencia Subversiones (Mèxic)

Blog de Radio Malva (Espanya)

Web de La Tele (Espanya)

Web d'El Salmón Contracorriente (Espanya)

6.4. Xarxes i cooperació entre mitjans

L'intercanvi de continguts entre mitjans és una pràctica consolidada des de fa diverses dècades que s'ha vist afavorida amb la digitalització dels enregistraments i amb la immediatesa de l'intercanvi que permet internet. Això permet als mitjans lliures la possibilitat d'oferir una graella de programació completa i diversa. La majoria d'enquestats formen part de xarxes nacionals o internacionals dedicades a l'intercanvi de continguts:

“Tenemos toda la parrilla cubierta gracias al intercambio de programas” (Radiópolis, España. AC, 2006)

La col·laboració en xarxa també ha estat crucial en la lluita legal, destacant el rol de la Federació Europea de Ràdios Lliures (Ferl) i de l'Associació Mundial de Ràdios Comunitàries (Amarc), ambdues molt actives als anys 80. La primera ja no existeix i seria reemplaçada per la segona, originada al Canadà i amb forta presència a Amèrica Llatina, que fundaria la branca Amarc-Europa. Pel que fa als continguts en específic, la xarxa Radialistas Apasionadas y Apasionados, amb seu a Equador i 20.000 subscriptors entre ràdios i individus, intercanvia diàriament i de manera gratuïta a través del correu electrònic i la web, produccions de ràdio en àudio i text sobre gènere, ecologia, drets humans, cultura, vida de dones, espiritualitat, sexualitat i formació radiofònica. A banda, cada país compta amb diferents xarxes de mitjans lliures i altres comunitaris a escala regional i nacional.

6.5. Experiència en els processos polítics

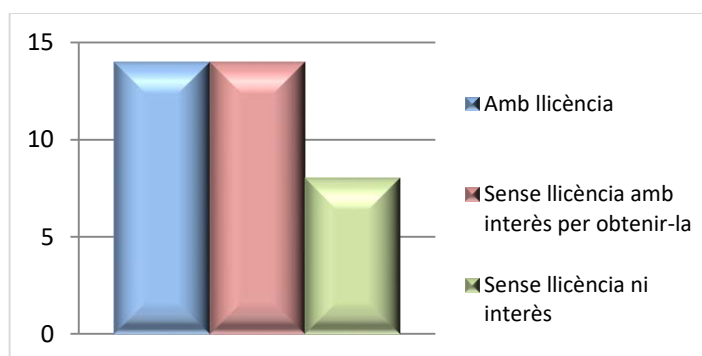
L'adjudicació de freqüències d'emissió és el principal *handicap* per als col·lectius de ràdio i televisió. Molts d'ells emeten sense permís, bé per opció ideològica bé perquè l'han demanat sense èxit, de manera que s'exposen a la persecució legal.

A continuació interpretem les dades del qüestionari relatives a l'obtenció de llicències i a la confiança dels ML en l'estat com a agent promotor de polítiques públiques que puguin ser favorables per al sector. També els hem preguntat per les seves aspiracions i reivindicacions sobre els marcs legals.

Obtenció de llicències de ràdio i TV

Del total de 36 informants entre ràdios i televisions que emeten via hertziana, 14³⁶ disposen de llicència per emetre a través de l'espectre radioelèctric i 22 no en disposen. D'aquests 22 que emeten sense permís, 14³⁷ han lluitat per aconseguir-la sense resultats i 8 manifesten no tenir interès. Entre aquests, hi ha dos col·lectius, TV Alderiques i Sangre Fucsia (Espanya), que fan programes que emeten altres mitjans, i per tant no veuen la necessitat de sol·licitar llicència. És el cas d'un altre col·lectiu, Proyecto Ambulante (Mèxic), que fa emissions puntuals per aire en accions comunicatives que realitza a diferents localitats mexicanes.

Llicències concedides i interès per obtenir-les

³⁶ Al qüestionari original figuren 13 per error d'una publicació digital que va respondre a la pregunta sense adonar-se que s'adreçava únicament a ràdios i televisions.

³⁷ En finalitzar aquest treball, obtenia permís un dels informants Radio Cholollan, de manera que les xifres varien respecte les originals, a Survey Monkey, passant de 13 a 14 els col·lectius amb llicència, i de 15 a 14 els que han lluitat sense èxit.

D'altra banda, trobem projectes audiovisuals basats en internet, com Voluta Radial o el centre de producció Palabra Radio (Mèxic), que expressen no tenir interès per emetre via hertziana.

Entre els informants espanyols i mexicans que esperen llicència sense èxit destaca una situació d'indefensió jurídica:

“La licencia no fue concedida y **el concurso está en los tribunales**” (Hala Bedi Irratia, Espanya)

“Desgraciadamente en el estado español hasta la fecha **ha sido prácticamente imposible** conseguirlo, pero no cejamos en el empeño” (Cuac FM, Espanya)

“Sempre que a licenza **non sexa para condenarnos a precariedade**, daquela non a queremos”. (Rádio FilispiM, Espanya)

“En México **hacen falta políticas públicas para que los medios comunitarios e indígenas podamos tener licencias** para operar nuestros medios por el espectro radioeléctrico. Pero sobre todo, **que la ley garantice el acceso justo para dichos medios, y no como ahora está dictado** en México; 60% para las corporaciones, 30% para los gobiernos, y 10% para los de uso social; indígenas y comunitarios”. (Cholollan Radio, México)

Destaquen els comentaris que associen la llicència al control de l'estat i a la precarietat.

Les raons dels els informants que descarten sol·licitar llicència són ideològiques i econòmiques, queden resumides en aquest testimoni:

“La radio estuvo un año evaluando y discutiendo la pertinencia de solicitar una concesión. Decidimos no hacerlo por las siguientes razones: 1. **Se requería la figura de una AC, lo cual nos obligaba a establecer figuras de dirección y/o coordinación, lo cual va en contra del modelo que queremos** y con el que hemos funcionado. 2. Se requería un manejo de fondos del cual no podemos hacernos cargo, pues hasta ahora funcionamos con donaciones y cooperachas, sin ingresos fijos ni salarios. **Era necesario pagar a un contador, lo cual nos rebasaba en términos operativos.** 3. **Varios compañeros se negaron a solicitar algo al gobierno federal pues no lo reconocen como legítimo**, además de que consideraron que la radio representaba la rebeldía para una buena parte de la comarca, por lo que sería considerado una traición al movimiento. (Frecuencia Libre 99.1, Mèxic, Agrup./Col·lectiu.)

Alguns col·lectius mexicans declarats en rebel·lia es plantegen sol·licitar llicències com a forma d'evitar la persecució per part dels governs municipals i del federal.

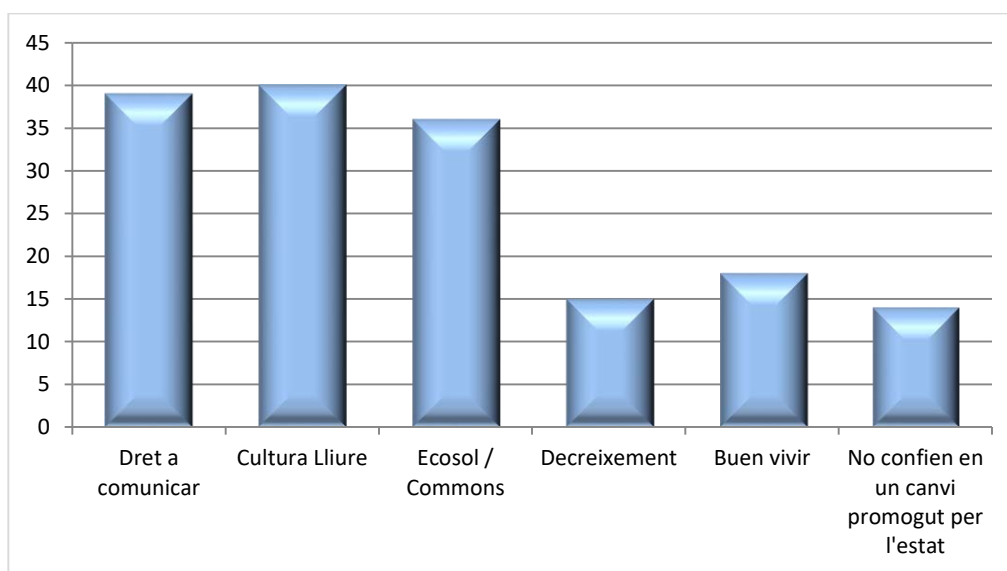
Confianza en les institucions estatals

Com veïem als apartats anteriors, quasi el 90% dels enquestats promouen els drets de la comunicació, la cultura lliure i l'economia solidària i els comuns. La participació a aquests moviments es deu a raons pràctiques i ideològiques. D'una banda els mitjans lliures es caracteritzen per un model organitzatiu (autogovern), productiu (col·laboració, usos del

programari lliure i llicències *creative commons*) i econòmic (manca de lucre, foment dels intercanvis i l'ètica en el consum i el finançament) que és el promogut per aquests moviments socials. És lògic doncs, pensar que l'existència d'unes polítiques públiques normalitzant aquestes pràctiques i valors afavorirà els mitjans lliures.

Destaca però, que quasi un terç dels informants, per bé que combregui i/o practiqui aquestes maneres de fer, no donaria suport a polítiques públiques. La raó és que molts col·lectius són escèptics amb què la transformació cap a la justícia social arribi per l'acció estatal.

Donarien suport a polítiques públiques basades en...

Els enquestats³⁸ partidaris de fer pressió davant les institucions per canviar les polítiques es consideren part d'un front de lluita més ampli cap a la justícia social:

"Explícitamente hemos dado cobertura a las políticas públicas sobre esos temas, así como a enfoques críticos que desde la academia o las organizaciones sociales para modificarlas y fortalecerlas." (La Coperacha, Mèxic. AC, 2007).

"En el grupo promotor hay personas que defienden diferentes opciones políticas, pero coincidimos todas en la necesidad de impulsar estos movimientos y políticas, **privilegiando la acción autónoma, directa y el protagonismo de los propios movimientos y grupos**". (Malarrassa, Espanya. AC).

"Queremos que el cambio venga" (Onda Merlín, Espanya. AC, 1983).

³⁸ En aquest cas hem inclòs també l'opinió de l'ONG i la SL, aquesta darrera però, no participa activament en cap dels moviments per bé que defensaria polítiques públiques en aquests àmbits.

Alguns d'aquests mitjans han estat dialogant i presentant propostes a l'administració i afirmen que hi ha interlocutors disposats a escoltar:

"Siempre hemos estado implicados **redactando artículos, enmiendas a las leyes, propuestas, etc.**" (Radio Vallekas, Espanya. AC, 1987).

"Nuestra emisora ha tenido un rol muy proactivo en la defensa del derecho a comunicar" (Onda Color, Espanya. AC, 2008).

"Aunque no confiamos demasiado en que dende as instituciones avancen nestes temas, si **hai alguns interlocutores dispuestos a escoitar, non sabemos se a fazer algo.**" (Rádio FilispiM, 93.9 FM, Espanya. AC, 2005).

La disconformitat i poca confiança vers les institucions estatals és comú entre els informants:

"Porque **aunque no creemos en el Estado, desgraciadamente, ahora son los que fijan las políticas** públicas y necesitamos este tipo de políticas para que las cosas cambien." (Radialistas Apasionadas y Apasionados, Ecuador. AC, 2001).

"Reconocemos que **no todos los cambios provienen del Estado, sin embargo, estamos dispuestos a insistir** en muchos intentos y evitar los mayores errores posibles que el Estado pueda cometer" (Radio Tlayuda, Mèxic. Col·lectiu/Agrupació Informal, s/d).

Un altre grup de disconformes, la majoria mexicans, opta directament per mantenir-se al marge de l'estat, alguns consideren la legislació com una trampa:

"Porque **no necesitamos que el estado cree más políticas, leyes, reformas etc. pues es el mismo estado el que crea los problemas que nos llevan a crear este tipo de movimientos.** Porque como colectivo e individuales **buscamos construir un mundo donde quepan muchos mundos**, todos ellos al margen de las vendimias partidistas, electorales y consumismos baratos que nos ofrece el Estado por medio del Capital" (Proyecto Ambulante Colectivo, Mèxic. Col·lectiu/Agrupació Informal, 2010).

"Los apoyaríamos, pero el actual grupo en el gobierno (de todos los partidos) es especialista en **maquillar como propuestas de interés social lo que al final termina siendo sólo un negocio para ellos.**" (Frecuencia Libre 99.1, Mèxic. Col·lectiu/Agrupació informal, 2002).

La confiança dels col·lectius mexicans vers les institucions polítiques sobresurt notablement. Les raons les veurem amb més detall a la tercera part del treball, però avancem que la realitat del país per a la llibertat d'expressió és escabrosa.

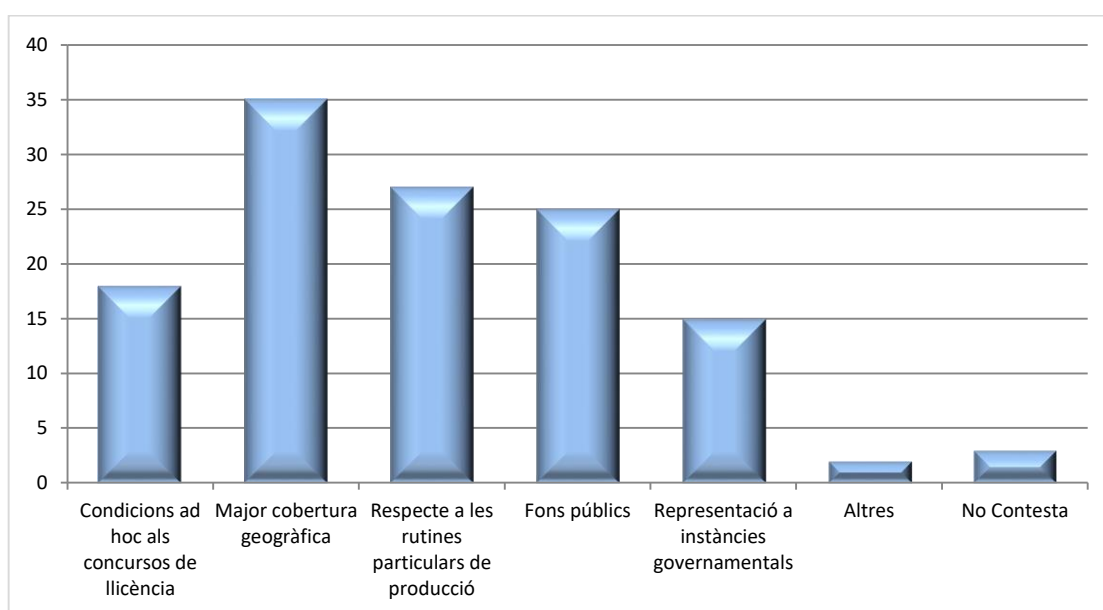
Pel que fa als projectes d'implantació de la nostra mostra, l'ONG donaria suport a polítiques públiques per als drets de la comunicació³⁹; i els socis d'InfoLibre també par a aquests drets, així com la cultura lliure i l'economia social i solidària i el comuns.

³⁹ Sobta que participen en el moviment de la cultura lliure però no marquen l'opció per indicar que pugnerien per polítiques en aquest àmbit, potser perquè consideren que queden inclosos dins de la primera opció.

Reivindicacions per millorar els marcs reguladors

Entre les principals reivindicacions per a una millor regulació dels mitjans figuren, per ordre d'importància: major cobertura geogràfica, opció “altres”, fons públics, polítiques que respectin les rutines de producció particulars dels mitjans lliures i comunitaris, millors condicions en els concursos per optar a llicència i representació estable del sector a les instàncies governamentals.

Aspiracions del mitjà en relació als marcs reguladors

Els enquestats que han omplert el camp opcional de comentaris relacionats amb aquesta pregunta expresen reivindicacions com la fi de la criminalització de la llibertat d'expressió, llicències i millores legals:

“Que no se criminalice la comunicació, libre, comunitaria y alternativa.” (La Voladora Radio, Mèxic. AC, 2000).q

“Exigimos un reglamento para la obtención de licencias, que en España no existe (la otorga a dedo el consejo de ministros)” (TeleK, España, AC, 1995).

“Somos radio local y estamos contentos con nuestra cobertura pero sí queremos que se reconozca y legitime nuestro espacio radioeléctrico dando licencias, que es voluntad política” (Onda merlin , Espanya. AC, 1983)

Altres aspiracions tenen a veure amb la sostenibilitat. Els comentaris opcionals fan referència a la garantia de subvencions que no comprometin l'autonomia del sector, així com al repartiment transparent de la publicitat oficial:

“**Fondos públicos que no impliquen la pérdida de autonomía** y restricción de la libertad de expresión” (Radio Comunitaria Uandarhi, Mèxic. AC.,s/d)

“Queremos fondos públicos porque es un derecho, pero **sin contrapartidas o condiciones**, que sean libres”. (Radio Tosepan, Mèxic. AC, 2012)

“Incluir a los comunitarios en publicidad institucional. Derecho acceso aplicado también a medios públicos y comerciales”. (Radiopolis , España. AC, 2006)

“Reparto de la publicidad institucional porque esta amañado” (Radio Vallekas, Espanya. AC, 1987)

“Condiciones de vivir a tiempo parcial del medio” (Estrategia e Analise, Brasil. Agrupació,2005)

Aquestes aspiracions i demandes retraten un panorama polític bastant advers per a l'activitat dels mitjans lliures malgrat compten amb marcs legals específics.

Pel que fa a la mostra de contrast, l'ONG *La Pública* aspira a “Lograr la sostenibilidad de la plataforma sin publicidad ni ayudas estatales”. I des de l'SL *InfoLibre* s'exigeix: “Reparto transparente y justo de la publicidad institucional”.

○ **SÍNTESI:** Les dades obtingudes a través del qüestionari mostren que els principals atributs dels mitjans lliures són el model organitzatiu autogestionat i horitzontal així com la cerca de la independència en el finançament. Aquesta manera de funcionar va en consonància amb la producció i difusió de continguts crítics, compromesos amb el benestar de les persones. Així, els mitjans lliures es poden considerar un node d'intersecció entre els drets de la comunicació i la cultura i una economia centrada en les persones en comptes del lucre. Es presenten com a alternativa al clientelisme i els continguts alienants dels mitjans de masses i lamenten la manca de llibertat d'expressió en què deriva l'actual estructura dels mitjans. La proximitat amb les bases s'aconsegueix amb la des-professionalització (tothom pot participar i fer “de tot”), també reuencien a l'objectivitat per bé que cerquen l'honestedat informant; molts aposten per la reflexió en comptes de la immediatesa. Les poques hores setmanals dedicades per persona i l'oscil·lació dels membres fa que aquests projectes tinguin els seus *tempos* particulars. La

majoria dels enquestats s'autodenominen "lliures" o "lliures i comunitaris"; en general es mostren conscients del ball de termes que els caracteritza.

Amb la mostra de contrast composta per una ONG i una SL, hem tractat de donar compte de les hibridacions. Propòsits similars es poden perseguir des de diferents institucions. Els tres tipus de mitjans, els lliures, el d'implantació i la Societat Limitada, treballen per a la visibilització dels discursos marginals i problemes silenciats. Això afavoreix la convergència, inclús les aliances, en la lluita política.

Preguntant els enquestats sobre els processos polítics hem copsat que 1) es troben en ambients polítics hostils (marginats, perseguits, i en alguns països llatinoamericans també criminalitzats; 2) demanen llicències sense resposta de l'administració i/o 3) consideren que obtenir llicència pot significar precarietat i perdre autonomia.

7. Indústries culturals i mitjans lliures

Als capítols anteriors hem plantejat dues grans visions dels models socials, la liberal, plasmada en l'estat capitalista i basada en l'heteronomia, i la igualitària o de la justícia social, bandera dels vells i nous moviments socials i basada en la recuperació de l'autonomia de la societat civil en front les dinàmiques colonitzadores de l'estat i del mercat. *A priori*, hem situat els col·lectius impulsors dels mitjans lliures com a part d'aquest segon paradigma, ja que es basen en l'autogestió i representen les veus dels grups socials subalterns, creant esferes públiques alternatives a la dels mitjans dominants o *mainstream*, els quals acaparen la paraula pública i estableixen com a universals les seves agendes temàtiques i punts de vista particulars. Sembla que allò que no apareix als mitjans no hagi passat. És en aquest panorama que cobren sentit l'activitat i la lluita legal de les ràdios i televisions lliures, esquerdant la *pseudocultura* pròpia del capitalisme, de la qual depèn per reproduir-se.

A continuació perfilem les principals diferències entre ambdós tipus de mitjans, actors en pugna en l'accés a l'espectre radioelèctric que, com veurem en l'anàlisi política, parteixen d'una gran desigualtat alhora de fer pressió política.

7.1. Els mitjans de masses i les indústries de la cultura

A partir dels anys 20 del segle passat es va intensificar la industrialització de la cultura. Quan la ràdio parlava el cine era mut i quan el cine es consolidava la televisió prenia embranzida. Els, llavors, nous mitjans van crear expectatives entre els actors partidaris de la democratització de l'esfera pública. Els usos de la ràdio i la televisió anirien evolucionant definint mitjans amb característiques i projectes polítics diferents, que es retroalimenten alhora que esdevenen antagonics: els grans mitjans hegemònics o *mainstream* i els lliures o *underground*.

D'una banda, les noves eines tecnològiques i els continguts informatius esdevindrien una mercaderia més sotmesa a les mateixes lògiques de rendibilitat que la resta de productes industrials. Les agències internacionals d'informació, després Hollywood, la ràdio i les grans discogràfiques i finalment les empreses de televisió traurien benefici de la serialització,

L'estandarització i la divisió del treball. La lògica economicista derivaria també en els processos de concentració i d'integració entre corporacions així com en la mercantilització de les audiències. Paral·lelament, la substitució de l'ajut mutu pels serveis estatals i mercantils facilitaria assimilar la creença que l'oci és el temps de no-treball, de descans i activitats de lleure. La recepció dels serveis d'informació i d'entreteniment per part de les indústries culturals esdevindria una de les activitats principals en el temps de lleure, fins el punt que aquest s'acabaria confonent amb la capacitat de l'elecció entre uns consums i unes diversions passives.

El concepte d'indústria cultural va ser desenvolupat als anys 40 pels filòsofs de l'Escola de Frankfurt Theodor Adorno i Max Horkheimer, que alertarien sobre els processos de control social i alienació a què s'estaven sotmetent la ràdio, el cinema, la fotografia i la música després de la I Guerra Mundial. Anar al cine, escoltar la ràdio eren formes d'esvaïment respecte el treball a la fàbrica que es caracteritzaven pel forment de la passivitat de l'espectador, convidat a no fer cap esforç, i menys a pensar. Aquests autors també assenyalariaien que continguts emesos pels grans mitjans de masses fomenten l'assimilació dels valors socials del poder hegemònic:

“El Pato Donald en los dibujos animados como los desdichados en la realidad reciben sus puntapiés a fin de que los espectadores se habitúen a los suyos”. (Adorno & Horkheimer, 1944-1947).

Rere la lògica comercial a què se sotmet la cultura doncs, hi ha un projecte polític concret. Això és el que observaven Adorno i Horkheimer, exiliats a Estats Units, mentre al seu país d'origen, Alemanya, les indústries de la cultura esdevenien una peça clau en l'engranatge del projecte nazi. Els usos propagandístics dels mitjans de comunicació durant el nazisme així com els que es farien a Estats Units acabada la IIGM constitueixen dos episodis històrics que il·lustren i permeten comprendre la importància del control dels mitjans de producció cultural.

La primera “guerra comercial de les imatges” tindria un clar propòsit polític. Aquest conflicte va tenir lloc durant la primera Guerra Mundial, quan el govern alemany crearia el consell nacional del film (la *Universum Film Agency*, UFA) per neutralitzar la presència al país de les productores de cinema franceses i daneses. La UFA va emprendre un procés de concentració i integració vertical absorbint i integrant les empreses nacionals dedicades al sector audiovisual, des de la creació fins a l'exhibició a les sales. Aquests serien els antecedents de què partiria el govern d'Adolf Hitler. L'any 1933, Joseph Goebbels és nomenat Ministre d'Instrucció per al públic i Propaganda, convertint-se en cap de la premsa, ràdio, cinema, teatre i altres les

activitats culturals i científiques. La seva estratègia seria emprar pràcticament tots els mitjans al seu abast per donar credibilitat al projecte nazi. Goebbles aconseguiria aïllar la població alemanya de qualsevol expressió divergent o contrària al nazisme donant lloc a un dels episodis de manipulació informativa més catastròfics de la història (Mattelart, 2002). Les autoritats nazis van anar excloent els jueus de l'espai públic de deliberació i van construir una identitat sobre ells basada en l'estigma. D'altra banda, la por de la població a pronunciar-se contra l'ordre establert conduiria a una "espiral del silenci" (en termes d'Elisabeth Noelle-Newman).

Finalitzada la II Guerra Mundial, Estats Units inicia una nova guerra de les imatges traient profit de la seva situació privilegiada durant la postguerra europea. En aquells anys s'havia estès entre els sociòlegs la teoria de l'agulla hipodèrmica (Harold Lasswell). En base als efectes devastadors que havia tingut la propaganda nazi, s'afirmava que la manipulació permet aconseguir l'adhesió dels ciutadans a uns plans polítics determinats sense recórrer a la violència. Així, el Pla Marshall seria l'escenari idoni per expandir els interessos comercials d'Estats Units i la seva hegemonia cultural, l'*American way of life* (Mattelart, 2002). En aquest projecte, Estats Units se serviria de la seva influència en la reconfiguració del dret internacional rere la II Guerra Mundial, que donaria pista lliure als seus interessos. L'article 19 de la Declaració Universal dels Drets Humans establia la llibertat de cercar, rebre i difondre idees per qualsevol mitjà i sense límit de fronteres. La implementació d'aquest article però s'ha fet a partir d'una concepció passiva del dret a la informació, són escasses les legislacions estatals o regionals que proposen mecanismes per facilitar l'accés dels ciutadans a la producció i emissió de missatges. A les acaballes del segle XX la televisió, consolidada com el gran mitjà de masses que permetia els espectadors veure i ser testimonis del que passava a diferents llocs del món, esdevindria una bandera tecnològica dels estats. Aquests treuen partit de la capacitat del mitjà per fer arribar missatges als indrets més remots de cada país per invertir-lo com a servei públic, amb un rol cabdal en la representació i la construcció de la nació. Alhora, moltes empreses comercials triarien la nació com el seu espai de màrqueting (Bourdon, 2004 a Sáez, 2008).

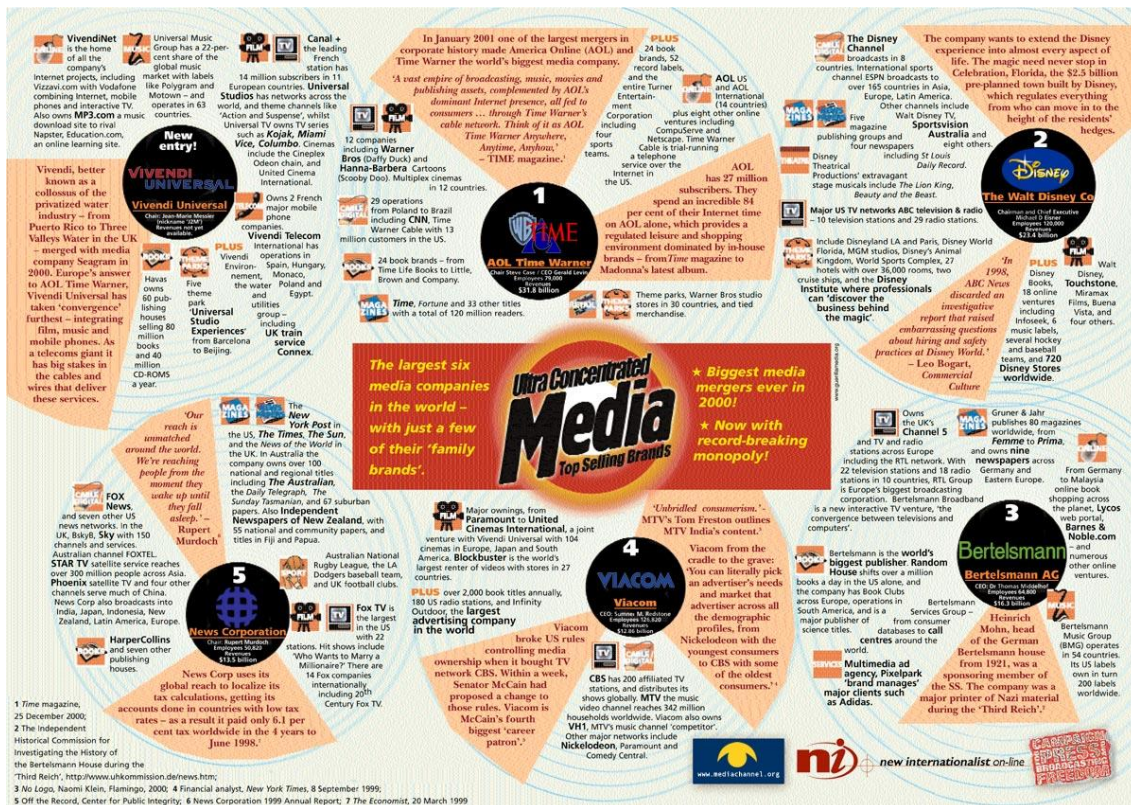
Trets bàsics dels mitjans de masses hegemònics

Podem agrupar en vuit les grans característiques dels mitjans de masses com a part de les indústries culturals:

1) Accés restringit i treball assalariat. Els processos de concentració empresarial mundial i de desregulació del sector públic a Europa, accentuada entre els anys 70 i els 90, acabarien configurant una estructura internacional de la comunicació on només unes elits de les economies centrals tenien el privilegi de difondre missatges a la resta de la població. Es tracta d'institucions gestionades per grans empresaris i que funcionen a partir del criteri professional. Per treballar, cal sol·licitar o atendre ofertes laborals.

2) Organització jeràrquica i divisió del treball. Les organitzacions convencionals de mitjans de comunicació es basen en organigrames jeràrquics i piramidals. L'ascens a la piràmide dependrà dels mèrits i/o dels anys d'experiència. Els processos de producció estan clarament dividits (per exemple, directors, gestors, editors, redactors, secretaris, càmeres, tècnics de so, de llum, etc.). El periodista de base, o redactor, esdevé quasi un autòmata, amb destresa per emprar diferents suports tecnològics simultàniament però amb poc temps per a la creativitat; les rutines de producció accelerades l'obliguen pràcticament a copiar i editar comunicats de premsa provinents de les principals agències globals.

3) Inversors i anunciants vinculats a les elits polítiques i econòmiques que exerceixen com a propietaris a l'ombra. La confusió de la llibertat d'expressió amb la llibertat d'empresa ha derivat en un engranatge d'interessos creuats entre les empreses culturals i altres indústries i grups financers. Inserir i dependents d'aquest entramat, els propietaris dels mitjans es veuen condicionats a evitar perjudicar els interessos dels principals inversors i anunciants, que esdevenen una mena de propietaris a l'ombra. Les conseqüències són diferents formes de censura. L'acceleració dels processos de concentració i d'integració ha donat lloc al següent mapa: durant la primera dècada del 2000 eren 6 les grans corporacions que posseïen l'entramat mundial d'indústries de la comunicació i l'entreteniment: Time, Disney, Bertelsmann, Viacom, News Corporation i Vivendi.

Font: Lessig, 2004.

Entre els propietaris dels mitjans de comunicació trobem alguns dels principals magnats i famílies més poderoses del món, per exemple Silvio Berlusconi (Tele5, Itàlia), Rupert Murdoch (News Corp i 21st Century Fox, EUA) o les famílies Azcárraga (Televisa, Mèxic), i Santos (CaraCol, Colòmbia). Aquests nous oligarques són especialistes en finances, magnats de les telecomunicacions, grans industrials o "fills de la web" que tenen en comú comprar mitjans de comunicació emblemàtics a escala internacional com a forma de guanyar diners i influència política, tal com descriu l'estudi de Reporters sense Fronteres *Medios de comunicación. Los oligarcas se van de compras* (Levi, 2016). Alguns dels casos escandalosos que mostra aquest informe són els protagonitzats per Berlusconi durant els seus mandats polítics, amb l'aïllament i les purgues de periodistes, a més del clima nociu d'autocensura a la radiodifusió pública italiana (RAI); a França, la família dels Dassault -quinta fortuna del país - dirigeix el grup empresarial homònim, que té un paper decisiu en la indústria de les armes i de l'aviació. Altres casos són el del príncep saudita Al Waleed bin Talal Al Saud, que ha invertit part de la seva fortuna a Twitter, convertint-se en el segon accionista, etc., etc. Adquirir mitjans de comunicació forma part de l'estratègia de negocis que consisteix en la "convergència": els grans industrials volen posseir alhora continguts (informació, així com esdeveniments

esportius i musicals, producció de pel·lícules, de jocs, etc.) i els canals per distribuir-los (diaris, telecomunicacions, canals de televisió, serveis de vídeo a la carta).

4) Els mites de la neutralitat i el pluralisme. Els grans noticiaris televisius i mitjans impresos es presenten davant la societat com a neutrals o objectius. Aquesta premissa que cada mitjà cerca l'equilibri de fonts i opinions però, es contradiu amb la idea que com més mitjans més pluralisme (Schiller, 1974). Alhora, la integració vertical i multimèdia desmunta el mite que com més diversitat més pluralisme ja que quantitat de mitjans formen part de les mateixes corporacions empresarials. Reyes Matta es refereix a un "periodisme industrial" construït per les minories poderoses dins dels països. Es tracta d'un periodisme parcial, mercantil, atomitzador de la realitat i que la distorsiona; però alhora, ferm sostenidor d'un "ordre" on els interessos de les elits són satisfets (Reyes Matta, 1986 a Sáez, 2008). Un exemple recent de l'ús dels mitjans per afavorir interessos particulars és el cas protagonitzat pel fundador d'Amazon i una de les quinze primeres fortunes del món Jeff Bezos. Bezos saltaria a la llum pública per un reportatge d'investigació publicat el 2015 a *The New York Times* que delatava les condicions laborals dels treballadors d'Amazon (delació, *burn-out*, ritmes de treball frenètics, pressions, etc). La reacció del magnat seria acusar el diari de difamació i adquirir *The Washington Post*, on apareixeria un reportatge a favor d'Amazon, Levy, 2016).

5) Tendència a l'homogeneïtzació de continguts. Les cadenes de comunicació panamericanes, paneuropees, panasiàtiques i planetàries representen grans zones de lliurecanvisme que tenen com a fita la creació d'un mercat únic d'imatges. Un dels efectes d'aquests mercats és la disminució de la diversitat cultural a causa de la distribució interregional de productes molt semblants. Els resulta més rentable capitalitzar símbols i referències culturals universalment reconeguts, cosa que facilita l'educació en valors d'EUA que s'està fent a través del cine i la TV (Mattelart, 2002).

6) Continguts alienants i desactivadors de l'organització de la societat civil. A través de l'anàlisi cultural, l'Escola de Frankfurt va tractar de demostrar el caràcter apaivagador, repressor i irracional de la cultura de masses. Adorno i Horkheimer copsen que els continguts dels mitjans de masses condueixen també a la perpetuació de l'*statu quo*: l'acaparament dels mitjans de comunicació per a la difusió constant i massiva dels valors de les classes dominants fa que la seva ideologia particular acabi confonent-se amb la cultura, donant lloc a la alienació o falsa consciència. Moltes persones actuen com si haguessin assimilat com a naturals les desigualtats socials i els mecanismes d'opressió.

La continuïtat del capitalisme requereix de la societat del consum el que aquesta de la cultura de masses. Marcuse (1968) es referirà al consumisme com una nova forma de totalitarisme propiciat per la tecnologia de la societat moderna. Les indústries de la cultura, en tant que mecanismes del capitalisme avançat, lluny de fomentar societats més lliures, domestiquen encara més la classe treballadora, sota el parany d'unes llibertats decepcionants com una premsa lliure que se censura ella mateixa o la llibertat d'elecció entre marques i productes. Com assenyalava Erich Fromm, la possessió de bens materials adquireix major importància que el benestar dels éssers humans. A la societat capitalista el pobre és qui no té capacitat adquisitiva.

La cultura de masses es fonamenta en l'entreteniment, continguts de baixa qualitat i superficialitat ("programes escombraries"). L'anàlisi, la crítica i el debat ideològic són substituïts per la frivolitat pròpia d'una societat de l'espectacle, com l'anomenaria Guy Débord. La política també esdevé una funció teatral amb protagonistes carismàtics i eslògans escollits en base a la mercadotècnia.

7) L'ús d'un llenguatge tècnic i asèptic. Paral·lelament a l'explosió de les comunicacions, els assumptes de l'estat es comuniquen amb llenguatges complicats als quals només poden respondre tècnics especialistes. Lluny de transmetre la realitat, el que fan els mitjans és codificar la informació de manera que es torni rellevant al sistema ideològic imperant. A això se suma la difusió ininterrompuda d'un monòleg elogiador de l'autoritat. L'autoritat s'autoretrata en els mitjans alhora que gestiona de manera autoritària les condicions de l'existència (Débord, 1971). En definitiva, tant els continguts com el llenguatge tendeixen a encobrir les contradiccions d'un sistema basat en l'explotació (Muñoz, 1989).

8) Gran qualitat estètica. El gran fort de la indústria cultural és maximitzar experiència estètica. La innovació tecnològica per aconseguir-ho serà una constant en totes les àrees (audiovisual, premsa, música, telecomunicacions). El desplegament de decorats, llums, càmeres i altres artefactes als platós televisius queden en no res comparats amb algunes fites en aquest camí com t la digitalització del so i la imatge, la introducció del color a la premsa, les videotrucades, etc.

En resum, des de les disciplines de l'economia política, els estudis culturals i en especial l'Escola de Frankfurt es denuncia el rol dels mitjans de masses com a aparells ideològics del capitalisme que contribueixen a perpetuar les desigualtats socials. Es considera que el funcionament i els continguts dels mitjans encobreixen el conflicte de classes, distreuen els

grups oprimits perquè no prenguin consciència de la seva situació. McQuail (2000) conclou que els interessos predominants en aquestes corporacions marquen l'agenda i punts de vista de les qüestions considerades d'interès públic; el resultat és la marginació i disminució de la diversitat en els actors i discursos. Òbviament, la subordinació de la ciència i la tècnica a la indústria i l'estat mai és completa (Bosquet, 1977). Així ho demostra l'activitat de mitjans alternatius, amb diferents estratègies i suports (teatre, paper, audiovisual). Les ràdios i televisions lliures són un d'aquests actors, de caire contemporani i marcats pel vet en l'accés a l'espectre radioelèctric.

7.2. Els mitjans lliures i la recuperació del treball-oci

Les primeres emissions de ràdio a càrrec dels grups socials, les ràdios mineres als anys 40 i les ràdios lliures als 60, s'expliquen per la confluència entre les necessitats d'aquests col·lectius (l'organització laboral i política dels miners a Amèrica Llatina i els clams dels moviments socials a Europa) amb l'abaratiment de la tecnologia radiofònica. En ambdós casos, aquestes ràdios es consolidarien com a instruments de la població per respondre als bloquejos a la llibertat d'expressió i la dominació exercida pels mitjans de masses hegemònics. La quantitat de freqüències disponibles en aquella època permetria la proliferació d'aquestes ràdios i posteriorment de televisions per part dels col·lectius silenciats.

Downing (1984, 2001) anomena aquests mitjans “radicals i alternatius”, i els considera com a braç dels moviments socials: quan el moviment està en apogeu apareixen mitjans que el retroalimenten i en moments de depressió, disminueix l'activitat dels mitjans. Atton (2002) proposa un model de mitjans alternatius per a una aplicació molt general, podent incloure des de publicacions *radicals*, fins a mitjans artístics i literaris (vídeo, música, escriptura creativa, etc.). L'autor també inclou com a alternatius els mitjans comunitaris d'implantació (model *top-down* o participatiu) perquè prioritzen l'accés i la participació directa dels membres de les comunitats a les quals s'adrecen amb l'objectiu d'oferir-los informació d'utilitat; tot i que els membres d'aquests mitjans sovint són guiats i/o compten amb l'ajut de professionals, existeixen importants nexes amb els alternatius: l'absència de l'ànim de lucre, la circulació d'idees i les pràctiques reflexives dels participants en els processos i relacions de producció. La definició de mitjans comunitaris que trobem a la pàgina web principal d'Amarc s'escau per descriure els mitjans lliures ja que els presenta com aquells que pertanyen a la comunitat a què serveixen:

“Históricamente la filosofía de la radio comunitaria es la de permitir expresarse a los que no tienen voz, de servir de portavoz de los oprimidos (se trate de una opresión racista, sexista o de clase social) y, en general, de ofrecer una herramienta para el desarrollo. (...) La radio comunitaria es definida a partir de tres aspectos que la caracterizan: se trata de una actividad con fines no lucrativos, **la comunidad tiene el control sobre la propiedad y está caracterizada por la participación de la comunidad.** (...) Es necesario que sea claro que el objetivo de la radio comunitaria no es el de hacer algo por la comunidad, es, más bien, el de dar una oportunidad a la comunidad para que haga algo por ella misma, como por ejemplo, poseer el control de su propio medio de comunicación.” (“What is Community Radio”, AMARC Africa y Panos Africa Austral. 1998).

De manera més o menys conscient, els impulsors d'aquestes experiències de comunicació estan creant alternatives a la lògica organitzativa pròpia del capitalisme i de la democràcia representativa: d'una banda es caracteritzen per l'apropiació dels mitjans de producció i la posada en pràctica la democràcia directa i l'horitzontalitat. També són espais de reconciliació entre el treball i l'oci. Els podem considerar experiències de “convivencialitat”, terme amb què Illich (1985) es refereix al contrari de la productivitat industrial: és prioritzar l'ètica sobre la tècnica, allò realitzat front allò material, i sobretot, la convivencialitat és la llibertat individual, realitzada dins el procés de producció (Illich, 1985). Altres motius pels quals els mitjans lliures poden considerar-se contrahegemònics i revolucionaris són la prioritat del servei a la societat civil davant de l'afany de lucre així com el seu caràcter crític i polemitzador:

“No se someten a la lógica del dinero ni de la propaganda las emisoras que así se denominan. Su finalidad es distinta, **sus mejores energías están puestas al servicio de la sociedad civil. Un servicio, por supuesto, altamente político:** se trata de influir en la opinión pública, de inconformar, de crear consensos, de ampliar la democracia. En definitiva -y por ello, el nombre- de construir comunidad.” (*Manual urgente para Radialistas Apasionados*, José Ignacio López Vigil. 1997)

Els mitjans lliures també són anomenats ciutadans per posar èmfasi en la participació democràtica (Rodríguez, C., 2001). Lluny de la concepció liberal d'un estatus que permet a l'individu gaudir de drets i obligacions, Rodríguez concep la ciutadania com a una forma d'identificació política que permet alterar el posicionament d'individus i grups per accedir al poder en les diferents formes en què es manifesta a la vida quotidiana:

“As citizens actively participate in actions that reshape their own identities, the identities of others, and their social environments, they produce power. [...] referring to ‘citizens’ media’ implies first that **a collectivity is enacting its citizenship by actively intervening and transforming the established mediascape**; second, that these media are **contesting social codes, legitimized identities, and institutionalized social relations**; and third, that these communication practices are empowering the community involved, to the point where these transformations and changes are possible” (Rodríguez, C., 2001:19-20).

A partir d'aquests antecedents de recerca, els qüestionaris, els estudis de cas i l'etnografia virtual realitzades com a part del treball de camp d'aquesta tesi, podem resumir els principals trets definitoris dels mitjans lliures:

1) Lliure accés i combinació de treball, oci i compromís social. Qualsevol persona, tingui experiència o no en el camp de la comunicació, pot ser membre del col·lectiu (sempre que s'ajusti a les normes i/o s'accepti la seva proposta de canviar-les). En general no es tracta d'un treball assalariat sinó que respon a altres motivacions com poden ser la participació i el compromís social, l'aprenentatge i l'oci.

2) Organització horitzontal i intercanvi de funcions. La participació directa dels membres de la comunitat en la producció de continguts i gestió és el tret definitori dels mitjans lliures. Aquests s'han caracteritzat històricament per funcionar de manera assembleària i per evitar la divisió del treball. Així, tothom pot fer les tasques que li vinguin de gust (en alguns casos ho podrà fer directament i en altres, per exemple ocupar certs càrrecs, ho haurà de proposar al grup). La producció de continguts destaca especialment per “la participació i la reflexivitat de la societat civil”, fent relacions i xarxes horitzontals que transformen els processos de comunicació mediàtica; també per la “des-professionalització” (Atton, 2002:27). D'aquí la seva particularitat com a fenomen, el seu tret diferencial no són només els continguts sinó també els processos de producció i de distribució. La distribució es caracteritza per circuits diferents (xarxes, llocs poc populars o clandestins, etc.) així com l'oposició als drets d'autor (són “anti-copyright”) (íbid.)

3) Inversors i anunciants compromesos amb la justícia social. Es busca que la font dels ingressos sigui compatible amb l'orientació del projecte per tal que no es vegi afectada la línia editorial. Normalment és la comunitat impulsora la que proveeix de majors recursos.

4) Visió subjectiva de la realitat. A través d'aquests mitjans, els subjectes poden exercir la capacitat de definir la seva pròpia imatge i emprant els seus codis, intervenint en l'espai públic en un procés dialògic amb altres codis i llenguatges (Rodríguez, 1998). El compromís social suposa la interpretació i valoració dels fets. Algunes iniciatives no contrastaran fonts, altres faran un contrast desigual a favor dels grups amb menys possibilitats de fer sentir la seva veu. Algunes cooperatives de periodistes defineixen així la seva missió: “En una època de descrèdit creixent del periodisme, de *fast food* informatiu, de periodisme de declaracions i de la seva evolució natural a la baixa, el periodisme de tuïts, s'imposa apostar altre cop pel periodisme

reposat, o *slow journalism*, que prioritzi aportar punts de vista crítics i diferents als que pugnen dia a dia en la batalla per obtenir més clics que ningú” (presentació de la publicació *Setembre*).

5) Continguts minoritaris, experimentals i diversos. Analitzant la producció de notícies per part d'obrers, minories sexuals, grups de protesta i altres col·lectius a la Gran Bretanya dels anys 90, Atton (2002) va observar que incloïen des de continguts específics absents als mitjans generalistes fins a formes de producció experimentals. A banda, els continguts s'enriqueixen amb les experiències locals. En l'exploració virtual també hem vist que l'intercanvi transnacional de continguts afavorit per internet, fa que es comparteixin certes temàtiques en l'agenda.

6) Continguts crítics i activadors de la mobilització. Els continguts acostumen a ser políticament, social i culturalment radicals; les notícies poses èmfasi en els valors (Atton, 2002). A banda de crítica social, també es fan convocatòries d'acció social molt sovint. Per descomptat també hi ha entreteniment. Si partim de la base que els principals mitjans nacionals presenten els problemes que el poder considera més importants com si fossin els més importants objectivament (Ínal 2007 a Kanli 2008), uns mitjans alternatius no només han de canviar el discurs sinó també els valors. L'objectiu final ha de ser la mobilització de la societat civil cap a la justícia social.

7) Llenguatge directe. S'eviten els tecnicismes. Algunes iniciatives (per exemple, La Tuerka, Espanya) deconstrueixen el llenguatge per desvelar els substrats del capitalisme, la religió, el masclisme, etc que en ell s'hi troben.

8) En ocasions, menys qualitat estètica. Serà comú que trobem diaris, pàgines web i programes de ràdio i televisió que no s'ajustin als estàndards estètics propi dels grans mitjans. Val a dir que hi ha excepcions i de fet algunes iniciatives sobresurten per la qualitat estètica. En general però, el que prioritzen aquests col·lectius són els processos de participació en la producció i els continguts oferts, més que el resultat estètic. Els recursos econòmics i els membres sense experiència o en formació són altres factors que poden limitar en aquest sentit. En l'anàlisi de publicacions alternatives, Atton (ibid.) trobava que presentaven estètiques innovadores i empraven molts gràfics i el llenguatge visual en general; unes eren impreses en litografia i altres offset i fotocòpies.

7.3. Principals diferències. Heterogestió vs autogestió

De manera simplificada, podem dir que la principal diferència entre models de mitjans rau en el tipus d'acció col·lectiva desitjada: en el model hegemònic, la finalitat és aconseguir la passivitat de la societat i l'assimilació i perpetuació de l'*statu quo*; en el model contrahegemònic ho és el qüestionament, la disrupció i una acció col·lectiva encaminada a la transformació cap a la justícia social. Cal tenir present que si ens fixem només en la finalitat, podem trobar casos de mitjans de masses, industrials, amb diferents lògiques discursives, per exemple, podem trobar emissores comercials més properes a la dreta i altres més properes a l'esquerra; els seus discursos són antagònics i aporten diversitat de perspectives, però es regeixen pels mateixos principis del paradigma econòmic hegemònic. Per tant, el que diferenciarà els mitjans lliures dels industrials, no només serà el discurs sinó també la forma de funcionament. A grans trets podem dir que els mitjans hegemònics es basen en l'heterogestió i l'afany de lucre, posats al servei de les elits polítiques i econòmiques, mentre que els mitjans lliures es basen en l'autogestió i la manca d'afany de lucre, posats al servei de la societat civil, en especial dels grups socials subalterns.

Downing assenyala quatre grans diferències:

“First [they] expand the range of information, reflection and exchange from the often narrow hegemonic limits of mainstream media discourse. This is accomplished, in part, by their very number. Second, they frequently try to be more responsive than mainstream media to the voices and aspirations of the excluded. They often have a close relationship with an ongoing social movement and thus fairly spontaneously **express views and opinions extruded from mainstream media, or ridiculed in them.** They are quite often in the lead in **addressing issues that only later get noticed by mainstream media.** Third, radical alternative media do not need to censor themselves in the interests of media moguls, entrenched state power, or religious authority. Fourth, their own internal organization is often much more democratic than hierarchical [...]”. (Downing, J., 2001:44-45)

A diferència dels mitjans hegemònics, els mitjans lliures no tenen més amos que les comunitats que els impulsen. Aquesta llibertat és el que els permet l'expressió dels seus interessos sense censures conseqüència de pressions o deutes amb tercers.

Diferències entre els mitjans hegemònics i els alternatius		
	Hegemònics	Lliures (com a part dels alternatius)
Impulsors / propietaris	Estat / Grans companyies.	Grups de la societat civil.
Finalitat	Servei estatal / Ànim de lucre.	Servei al poble i sense ànim de lucre. Es pretén difondre els interessos dels grups que no es veuen representats als grans mitjans; se cerca el canvi cap a la justícia social. La pràctica i la reivindicació del sector ha esdevingut un moviment social en si mateix (primer vinculat als Nous Moviments Socials i actualment als Nous Moviments Globals). La principal reivindicació és el ple dret a la comunicació: l'accés dels grups socials als mitjans de comunicació.
Accés	Controlat per l'estat o l'empresa, per treballar s'ha de ser professional o escollit per aquests.	Obert a la participació, no cal ser professional. Normalment són partidaris de compartir el coneixement amb llicències <i>creative commons</i> o <i>copyleft</i> (en contraposició al copyright) i tracten d'emprar programari lliure.
Audiència	Passiva i venuda als anunciants (comercials).	Activa, intercanvi de rols emissor-receptor.
Organització	Relacions jeràrquiques.	Relacions horitzontals.
Estructura i control	Poder centralitzada i/o que es tracta de descentralitzar. Els responsables dels continguts són els editors i els propietaris del mitjà.	Poder distribuït, estructura rizomàtica. Els responsables dels continguts poden ser les associacions o bé els individus i/o grups que elaboren programes específics.
Treball	Assalariat. Plantilla estable formada per professionals.	Normalment aquest treball és "oci compromès", en algunes ocasions poden haver persones assalariades. El nombre de membres oscil·la molt i gran part no són professionals de la comunicació.
Finances	Vinculades als centres de poder (govern, companyies anunciants, etc.).	Vinculades a la comunitat a què s'adreça el mitjà; s'evita la dependència dels centres de poder i es busca la diversitat de fonts de recursos (taxes de socis, campanyes de col·lecta, subvencions, patrocinis, publicitat -per exemple, anuncis del tercer sector. Els ingressos sempre es reinverteixen en el funcionament del mitjà.
Continguts	Vinculats als interessos dels centres de poder.	Temes i punts de vista minoritaris, diferents i més diversos. Es poden concebre com a una extensió de les activitats dels grups que formen part del mitjà; el tractament i el format; acostumen a ser radicals en sentit cultural, social i polític, introduint nous valors, sempre en el marc del respecte als Drets Humans i a la diversitat cultural, ideològica i de confessió; no fan proselitisme religiós ni polític.
Estètica	Gran qualitat. Pot arribar-se al punt que l'estètica supera el contingut.	Menys qualitat amb excepció de projectes, per exemple artístics, on és elevada. En general es prioritzen els continguts i els processos de producció al resultat estètic. La variabilitat de recursos i la participació de no professionals també influiran.

Font: elaboració pròpia a partir de Jankowsky, N., (2002); Rodríguez, C., (2001); Downing, J., (2001); Hadl, G., (2004, 2007); Hinz, A. (2007); Kanli (2008) i la participació en processos d'acció-reflexió a diferents mitjans i associacions de mitjans.

Volem matissar que no es tracta d'idealitzar aquests mitjans (existiran molts que no compleixen allò de què presumeixen, com les falses cooperatives), sinó de sumar esforços en la visibilització d'aquest fenomen comunicatiu que tracta d'aplicar i promoure la democràcia radical.

Un aspecte clau que ens interessa remarcar és que la vocació de transformació social dels mitjans lliures, que s'explica per la seva connexió amb moviments socials, comporta una relació variable i sovint antagònica amb les institucions oficials (Downing, 2001). Així, a diferència dels grans mitjans de masses, que compten amb el vist i plau i ajuts públics estatals, i dels comunitaris d'implantació, promoguts per institucions públiques i comercials, els lliures mitjans lliures estan destinats a una relació obliqua amb l'estat. Així ho hem comprovat als qüestionaris i els tudis de cas. Tal condició es presenta com un handicap en els processos de regulació.

○ **SÍNTESI:** A les pàgines anteriors hem tractat d'ubicar els mitjans lliures com a part d'un conjunt d'experiències comunicatives antagòniques als mitjans hegemònics a escala nacional i internacional. Primer hem caracteritzat breument els mitjans *mainstream*, fortament vinculats a les elits econòmiques i polítiques dels estats i abanderats de la neutralitat informativa. En hem referit a les primeres "guerres de les imatges" (Mattelart, 2002) per demostrar que rere els interessos comercials i hi ha projectes polítics concrets. Seguidament hem perfilat les característiques dels mitjans lliures per després sistematitzar les principals diferències entre els dos models (heterogestió vs autogestió, servei a les elits polítiques i econòmiques vs servei a la societat civil, ànim de lucre vs manca de lucre, treball assalariat vs reconciliació del treball i l'oci, accés restringit vs lliure adhesió, etc.). Finalment hem exposat punts de vista d'autors que consideren que aquesta condició contrahegemònica dels mitjans lliures els destina a relacions oblíquies amb les institucions estatals.

TERCERA PART

**Les polítiques públiques sobre els
mitjans lliures i altres comunitaris**

8. Context. Sistemes polítics no democràtics i violació de la llibertat d'expressió

Les reivindicacions dels mitjans lliures cobren sentit davant d'un panorama mediàtic hermètic i poc divers. Si bé els contextos socioculturals marquen algunes diferències en el model de funcionament dels mitjans, als sis estats aquí estudiats s'infringeixen els tractats subscrits per Amèrica Llatina i la UE en matèria de llibertat d'expressió. En aquest capítol ens apropem als diferents models de sistemes mediàtics llatinoamericans i europeus a partir de les respectives cultures polítiques. També repassem les principals recomanacions internacionals sobre llibertat d'expressió i les contrastem amb dades recents sobre el respecte d'aquest dret.

8.1. Cultures polítiques i sistemes de mitjans a Amèrica Llatina i la UE

Europa i Amèrica Llatina tenen en comú el llegat de l'autoritarisme. Les lògiques colonials imposades pels estats europeus per acumular la riquesa dels llatinoamericans, condemnant-los a la situació de perifèria en l'economia mundial, tenen la seva contrapartida a escala interna. Les elits econòmiques i polítiques mantenen l'hegemonia en l'àmbit nacional imposant relacions de centre i perifèria. Els processos d'alienació simbòlica i material han derivat en enormes desigualtats a Amèrica Llatina, on es fan molt notòries les elits polítiques autoimposades o nomenades a la força i amb la compra de vots. Aquests problemes estructurals s'exacerben a Mèxic i a Colòmbia. En aquests països, a les condicions de marginació i opressió en què viuen els pobles originaris i els estrats socials amb menys recursos econòmics se sumen el tràfic de drogues, armes i persones.

Pel que fa a Mèxic, arreu del món és coneguda la lluita dels pobles indígenes per aconseguir una vida digna. El leimotiv de l'Exèrcit Zapatista d'Alliberament Nacional (EZLN) "un món on càpiguen molts móns" encara és massa lluny de fer-se realitat: les matances d'Atenco (2006), l'assassinat d'estudiants del Tec de Monterrey per part de militars (2010), les desaparicions dels normalistes a Iguala (2014) o les massacres de Tlatlaya i Tanhuato (2015) són episodis d'una sèrie d'atrocitats on han estat involucrats agents de l'estat mexicà i on

s'evidencia un patró històric d'encobriment i impunitat⁴⁰. Per això es diu que Mèxic està en un guerra civil encoberta o que és un estat d'excepció no declarat, la contesa entre els cartels de cocaïna, l'exèrcit, paramilitars i civils s'ha normalitzat. Mentrestant les corporacions transnacionals s'afanyen construint carreteres, ports, aeroports, cables de fibra òptica, etc. i implantant estratègies de "desenvolupament integral", entre elles, un corredor Industrial que connectarà al Pacífic amb el Golf de Mèxic o la introducció del gas natural al país. El Pla Puebla Panamà, per exemple, tenia com a blanc prioritari territoris rics en recursos naturals i matèries primeres i on estan assentats pobles originaris, molts dels quals amb projectes de resistència contrahegemònics i autonòmics.

A Colòmbia, país també d'una gran extensió territorial i un gran nombre d'habitants, les polítiques institucionals d'acumulació per desposseïció i mort han estat accentuades pels governs neoliberals d'Álvaro Uribe i continuades pels respectius successors (Fazio, 2016)⁴¹. Argentina, tercer país llatinoamericà que estudiem en aquesta tesi, es caracteritza per la forta occidentalització, i és el que compta amb menys població mestissa del sud del continent; també té un passat dictatorial recent que es reflecteix en la centralització de les institucions polítiques i dels mitjans de comunicació.

Per bé que els índexs de violència i pobresa estructural són molt menors a Europa, els ajustos econòmics derivats de les crisis financeres contemporànies han sotmes les classes baixes a fortes pressions econòmiques. Avui és parla del quart món per evidenciar la pobresa a les grans ciutats dels països post-industrials. Els escàndols de corrupció també són una constant al vell continent. D'altra banda, els països de la UE, territoris molt més petits en comparació als llatinoamericans, presenten una major diversitat de passats històrics (democràcies antigues i recents) i usos dels mitjans (més oberts o més restrictius). Les democràcies sorgeixen i es consoliden més tard al sud d'Europa, en especial a Espanya, en comparació amb l'Europa septentrional. Espanya és una democràcia recent -sota el sistema de monarquia parlamentària- i per tant amb un establiment tardà de les llibertats bàsiques i dels serveis de benestar. El passat de la dictadura franquista encara es reflecteix en l'espectre polític i en altres aspectes com l'escassa competència econòmica de les autonomies i els municipis en relació al poder

⁴⁰ La creuada contra el "mal" iniciada pel president mexicà Felipe Calderón (Partido Acción Nacional) l'any 2006, tenyida de crims de guerra i de lesa humanitat contra persones que no participaven directament en les hostilitats (execucions extrajudicials, tortures brutals, massacres, desaparicions forçades, detencions il·legals, etc.) (Fazio, 2016)

⁴¹ Prèviament, el president César Gaviria arriba al poder després de quatre anys de nivells de violència aterradors. Va ser presentat com el democratitzador del país, però va acabar reciclant les estructures de la "dictadura civil" imperants a Colòmbia durant els últims 50 anys. Al final del mandat s'informava de prop de 15.000 morts i més de 5.000 presoners polítics. Sorprenentment Gaviria acabaria com a secretari general de l'OEA (Giraldo, 1994).

central. Contràriament, França, la primera república en l'Europa moderna, destaca per un discurs normatiu pioner i progressista, per bé que en la pràctica és un dels estats més centralitzats de la UE, i que ha acabat amb la seva diversitat lingüística interna. El Regne Unit, sistema mixt de monarquia i poder executiu i una de les potències econòmiques mundial, també es caracteritza per la tendència a la centralització i la imposició de la cultura anglesa a la resta de territoris.

Les connexions històriques entre Europa del sud (Espanya, Portugal, Grècia i Itàlia) i els països llatinoamericans (especialment Mèxic, Colòmbia i Brasil) expliquen les similituds en les cultures polítiques. Alguns aspectes comuns són el conflicte entre les tradicions autoritàries i les liberal democràtiques i un procés tardà cap a l'obertura de les institucions polítiques, inclosos els mitjans de comunicació. El retard en la democratització d'aquests països explica el fort clientelisme dels mitjans vers el poder.

Models de sistemes comunicatius: polaritzat, corporativista i liberal

Els sistemes nacionals dels mitjans d'Amèrica Llatina configuren un model similar al dels països del sud d'Europa. Hallin i Mancini (2004) es refereixen als sistemes polítics i comunicatius d'aquests països com a “pluralistes polaritzats” en contrast al model “democràtic-corporativista”, propi dels petits països de l'Europa del nord. El Regne Unit, és l'excepció dels països aquí tractats, amb un sistema més propi del model “liberal”.

El model de mitjans pluralista-polaritzat es caracteritza per la notorietat que atansen les relacions clientelistes, les quals són pròpies de totes les societats modernes. Les més exacerbades es donen a Mèxic i Itàlia. Aquesta realitat entra en contradicció amb la popularització dels ideals del periodisme neutral i professional, propis de la història anglo-americana. El poc desenvolupament del periodisme com a professió autònoma és un altre tret comú als països llatins d'ambdós continents -el 69.3 dels periodistes espanyols nega exercir la seva professió amb independència del poder polític i el 76.6% nega que hi hagi independència dels poders econòmics (Ortega i Humanes, 2000:168); "La premsa és lliure; el periodisme és esclau" és el títol d'un capítol d'un llibre de Fennegra (1984) sobre el periodisme a Colòmbia, a íbid.). A Amèrica Llatina el sistema comercial es va desenvolupar abans que l'estatal. Colòmbia és l'excepció parcial, amb un sistema mixt.

La politització de la ràdio i la televisió públiques i de la seva regulació es complementa amb la forta presència de grups mediàtics entrelaçats amb les elits polítics. La mateixa llei justifica que els sistemes públics de radiotelevisió quedin subjectes a la influència política (Etzioni-Halevy, 1987 a *íbid.*). Excepte França i el Regne Unit, la resta de països aquí estudiats han trigat dècades a establir organismes “independents”, alguns dels quals han fracassat en la seva missió, a Espanya encara és el partit governant qui controla el servei públic. Colòmbia destaca per ser un dels primers països llatinoamericans on es va generar debat públic sobre la necessitat de crear institucions independents per a la governança de la ràdio i la televisió (el primer organisme, el Consejo Nacional de Televisión, tenia representació de la societat civil a més dels patits polítics).

Els organismes “independents” queden sotmesos a la politització, el es tradueix en poques obligacions per als serveis estatals i poques restriccions per als comercials, que pràcticament s'han desenvolupat sense control estatal, especialment als països llatinoamericans. La corrupció també és present i sobresurt a Mèxic i Colòmbia. Això s'explica perquè tradicionalment els mitjans han seguit propòsits polítics. Amb algunes excepcions, el països llatins d'ambdós continents presenten un desenvolupament feble del capital privat. Ni a Amèrica Llatina ni a l'Europa del sud es va desenvolupar una indústria cultural amb un mercat suficient que garantís una base econòmica independent. D'aquí la dependència dels interessos privats respecte l'intervencionisme de l'estat; per als capitalistes, és essencial guanyar influència política a través dels mitjans (*íbid.*).

El Regne Unit, juntament amb Estats Units, és on primer es desenvolupa la premsa comercial de circulació massiva. Representa el model liberal o corporativista, malgrat el seu fort sistema públic de radiodifusió. Es promou també una forta professionalització del periodisme així com l'autorregulació (*íbid.*).

8.2. Els tractats internacionals per a la llibertat d'expressió

La jurisprudència dels tribunals internacionals defensa la llibertat d'expressió com a principi fundacional de qualsevol sistema democràtic. La participació ciutadana només pot donar-se si la gent està informada i posseeix els mitjans per expressar-se. L'article 19 de la Declaració Universal dels Drets Humans (1948) és la base de la jurisprudència internacional i nacional:

“Tota persona té dret a la llibertat d'opinió i d'expressió; aquest dret inclou el de no ser molestat a causa de les pròpies opinions i el de cercar, rebre i difondre les informacions i les idees per qualsevol mitjà i sense límit de fronteres”.

La declaració universal és la principal norma internacional però no és legalment vinculant pels estats ja que es tracta d'una resolució de l'Assemblea General de Naciones Unides. No obstant això el seu ús ha fet que vagi adquirint caràcter legal (Mendel, 2013). La Convenció Americana de Drets Humans de 1978, també anomenada Pacto de San José de Costa Rica, estableix a l'article 13 que la llibertat d'expressió

"comprende la libertad de buscar, recibir y difundir informaciones e ideas de toda índole, sin consideración de fronteras, ya sea oralmente, por escrito o en forma impresa o artística, o por cualquier otro procedimiento [...]"

3. No se puede restringir el derecho de expresión por vías o medios indirectos, tales como el abuso de controles oficiales o particulares de papel para periódicos, de frecuencias radioeléctricas, o de enseres y aparatos usados en la difusión de información”

La Cort Interamericana de Drets Humans declara que: “La libertad de expresión es una piedra angular en la existencia misma de una sociedad democrática:

(...) Cuando se restringe ilegalmente la libertad de expresión de un individuo, no sólo es el derecho de ese individuo el que está siendo violado, sino también el derecho de todos a ‘recibir’ informaciones e ideas. (CIDH, *La Colegiación Obligatoria de Periodistas*, *Opinión Consultiva* nota 13, párrafos 30 a 32.a Mendel, 2013)

La cort Interamericana de Drets Humans també defensa la prohibició dels monopolis i la promoció del pluralisme alhora que considera necessari l'establiment de garanties per resguardar la llibertat i la independència dels periodistes.

La UE està compromesa a protegir el pluralisme informatiu en tant que pilar essencial del dret a la llibertat d'expressió i la informació consagrat a la seva Carta dels Drets Fonamentals:

“Tota persona té dret a la llibertat d'expressió. Aquest dret comprèn la llibertat d'opinió i la llibertat de rebre o de comunicar informacions o idees sense que pugui haver ingerència d'autoritats públiques i sense consideració de fronteres. Es respecten la llibertat dels mitjans de comunicació i el seu pluralisme” (Consell Europeu, 2000: Art. 11).

En les dues darreres dècades, Nacions Unides i altres organismes com el Parlament Europeu s'han pronunciat contra la concentració de la propietat dels mitjans, que amenaça la llibertat d'expressió i el pluralisme informatiu.

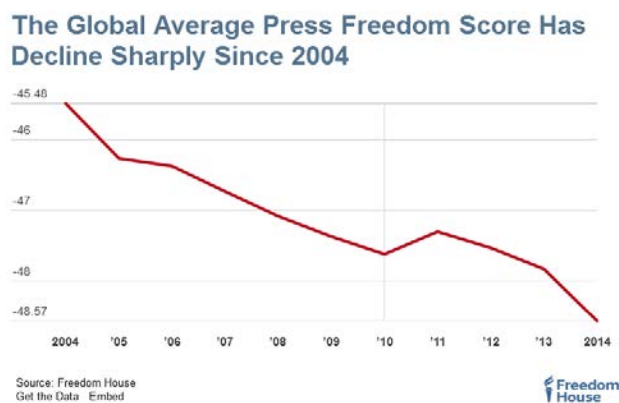
“el Estado, por su parte, debe proceder en forma apropiada, en consonancia con este Pacto, para evitar el dominio o la concentración indebida de los medios por parte de grupos mediáticos controlados por privados en situaciones de monopolio, que puedan perjudicar la diversidad de fuentes y perspectivas”. (Comentario General número 34 del 12 de septiembre de 2011, CCPR/C/GC/34, párrafo 40, a Mendel, 2013)

El mateix Parlament Europeu (2008) ha exigint la fi de la utilització dels principals mitjans nacionals com a braç polític dels partits i empresaris.

En definitiva, la jurisprudència internacional considera que la restricció de la circulació d'informació i idees, sigui limitant l'accés a les tecnologies o amb la concentració empresarial, resulta en la violació dels drets humans i de la pròpia democràcia.

8.2.1. Vulneracions de la llibertat d'expressió a Amèrica Llatina i la UE

Un tret comú dels països objecte d'estudi d'aquesta tesi és la vulneració quasi sistemàtica dels tractats internacionals que han subscrit en matèria de llibertat d'expressió, així com de les seves pròpies constitucions polítiques nacionals. Es tracta d'una situació mundial que ha vingut assenyalant l'organització Freedom House. L'any 2016, alertava que la llibertat de premsa al món ha empitjorat en la última dècada. El declivi és generalitzat a Amèrica Llatina i diversos països europeus (Dunham, Jennifer et al., 2015). Els països del món amb més llibertat segons Freedom House són Noruega i Suècia, seguits d'Holanda i Dinamarca – que presenten també les polítiques més favorables per als mitjans tercer sector a Europa (CoE, 2008, CMFE, 2011).

Font: Freedom House, 2016.

Llibertat d'expressió a Amèrica Llatina

Les dues principals fonts de violència a Mèxic el 2016 eren el propi estat i el crim organitzat, segons la Comissió Interamericana dels Drets Humans. Es tracta d'un dels països

més perillosos del món per exercir el periodisme, amb **més de 100 assassinats de periodistes** i més de 20 desapareguts des de l'any 2000 al 2015 segons a Comisión Nacional de los Derechos Humanos (CNDH) del país. La *Ley de telecomunicaciones y radiodifusión* (2014) permet al govern realitzar un seguiment dels usuaris de telefonia mòbil i **controlar o apagar les telecomunicacions durant les protestes**. També comporta un **procés de registre car i complex que dificulta a les ràdios comunitàries l'obtenció de llicències** (Dunham, Jennifer et al., 2015). Membres d'aquestes ràdios han estat assassinats per publicar informacions crítiques i/o negatives per a càrrecs públics, segons la Relatoria Especial de la Comisión Interamericana de Drets Humans. **El 96% de les estacions comercials de televisió estan en mans de dues empreses, Televisa i TV Azteca**, i el 80 % de les emissores de ràdio són propietat de 13 grups comercials, produint-se una uniformització dels discursos públics i l'exclusió de les veus més desfavorides (Barquera, F., 2011 a Amarc, 2012). Les principals formes de censura⁴² en aquest país segons Freedom House són l'adjudicació discrecional de publicitat i la influència sobre els periodistes. La venda dels mitjans a empresaris amics del govern està comportant l'acaparament freqüències de l'espectre, el qual esdevé un espai de docilitat i de manca de crítica, segons afirmava l'octubre de 2015, el Relator Especial per a la Llibertat d'Expressió de la Comisión Interamericana de Derechos Humanos (CIDH), Edison Lanza (VV.AA, 05/10/2015).

Colòmbia i Argentina se situen a la cua dels països amb mitjans “parcialment lliures” segons el mencionat informe de Freedom House. **Dos grans grups són els emissors privilegiats al sistema mediàtic colombià**: les famílies Santo Domingo i López, accionistes majoritàries de la cadena de televisió Caracol, i la de Carlos Ardila Lule, propietari de la cadena de televisió RCN. També posseeixen cadenes radials nacionals, regionals i locals, a més de diaris, revistes i altres productes informatius. Les aliances entre els grans mitjans i els diferents governs són *vox populi*, per exemple, entre els amics del president Gaviria hi havia la *Revista Semana*, l'exdirector de la qual, Mauricio Vargas Linares seria nomenat ministre de Comunicacions (Armesto, 2014). **La mort de comunicadors a Colòmbia involucra funcionaris públics**, entre ells alcaldes i ex parlamentaris (VV.AA, 05/10/2015). La Relatoria de Nacions Unides posa l'atenció en l'adquisició de serveis d'espionatge remot que poden resultar invasives i desproporcionades (a un periodista li van prendre el control remot del seu ordinador). Des de

⁴² Un cas de censura indirecta per pressió administrativa que va crear polèmica a escala nacional va ser l'acomiadament de la periodista Carmen Aristegui i dos dels seus col·laboradors d'investigació, responsables d'un dels programes de ràdio més populars al país després que destapessin uns conflictes d'interès on estava implicat el president Enrique Peña Nieto.

L'acadèmia s'afirma que l'actual *Ley de Medios* és “una farsa comprovable”, doncs només cal observar la propietat i control dels mitjans del país (Noscué, E., 2015). En aquest país i a altres països com Brasil o Equador, diferents organitzacions denuncien la iniciativa Free Basic de Facebook per construir **un model d'internet on les persones més pobres només poden accedir a un conjunt limitat de llocs web i serveis insegurs**.

A Argentina, el panorama mediàtic està dominat pel Grupo Clarín. L'impacte social i polític d'aquest conglomerat multimedia es comprèn a la llum de la quantitat de mitjans que posseeix, a escala local, regional i nacional, i en els diferents àmbits d'especialització temàtica⁴³. La Relatoria de la CIDH (íbid) denunciava un centenar d'**atacs, amenaces i intimidacions a periodistes** i mitjans de comunicació l'any 2015. Nombrosos periodistes i càrrec públics han denunciat l'espionatge dels seus ordinadors personals. A l'informe també abunden les acusacions d'ús partidista dels mitjans públics durant el mandat de Kirshner, especialment per part de Clarín, perjudicat per les polítiques anti concentració i contrari a aquell govern. També s'exposen casos de **censura i amenaces per part de Mauricio Macri** quan era governador de Buenos Aires, qui ordenaria la **interrupció del servei de Cablevisión**, propietat del Grupo Clarín, a l'hora d'emissió d'un programa que divulgava informes crítics sobre Macri.

Són poques les ocasions que la Relatoria Especial menciona aspectes postius i l'any 2015 va ser el torn d'Argentina amb motiu de les mesures adoptades per l'autoritat audiovisual del govern de Kirshner obrint els sistemes de comunicació als mitjans comunitaris. Val a dir però que la Relatoria també demanava més transparència en les assignacions de freqüències davant les queixes d'operadors d'afavorir els mitjans propers a l'oficialisme (Lanza, 2016). L'informe de la CIDH deixa constància de la **confiscació dels equips i criminalització dels membres de la televisió comunitària Antena Negra**, i se suma a les reivindicacions d'Amarc i altres organitzacions per evitar la via penal i la criminalització en aquest tipus de conflictes.

⁴³ Només els participats entre el 100 i el 75% són: Arte Gráfico Editorial Argentino S.A., *Diario Clarín*, *Diario Olé*, *Revista Genios*, Artear S.A., Canal 13, TN (canal de cable), Volver (canal de cable), Canal 7, Canal 12, Multicanal S.A., Clarín Global, Clarin.com; Ubbi (buscador d'internet), Teledeportes S.A., GC Gestión Compartida S.A.; Artes Gráficas Rioplatense S.A.; Radio Mitre S.A.; Mitre (ràdio AM); FM 100, Prima; Ciudad Internet; Datamarkets; Fullzero, Inversora de Eventos S.A.; Ferias y Exposiciones S.A., Feriagro, Editora de Revistas S.A.; TyC Sports, *La Razón*. Altres mitjans participats al 50% són: *Revista Elle*, Tele Red Imagen S.A.; Televisión Satelital Codificada S.A.; Torneos y Competencias; Imprimpost. També té interessos als diaris *La Nación*, *La Voz del Interior* (Córdoba), *Los Andes* (Mendoza), Galaxy Entertainment Argentina i DirecTV, així com a agències de notícies i la fabricació de paper.

Llibertat d'expressió a la Unió Europea

Espanya, França i el Regne Unit se situen a la cua dins la categoria de països amb mitjans “lliures” segons l'informe de l'IFEX. Reporters sense Fronteres insisteix en la manca de independència de la informació a causa de l'acaparament de la propietat dels mitjans per part de magnats dedicats a diverses activitats econòmiques (VV.AA., 2016).

A Espanya, el panorama de mitjans està dominat per dos grans conglomerats multimèdia que també tenen importants aliances polítiques. Des dels inicis de la transició democràtica va dominar el grup PRISA, amb interessos en el diari *El País* i la cadena de ràdio SER, a més de televisió per cable i satèl·lit, i proper al president socialista Felipe González. El rival d'aquest imperi es va anar conformant amb la privatització del monopoli estatal de telecomunicacions Telefónica España, durant el mandat del Partit Popular, i comprèn la companyia de televisió Antena 3, la cadena de ràdio Onda Cero i una plataforma de televisió per satèl·lit, entre altres (Bustamante, 2000; Dader, 1998; Reig, 1998 a Hallin & Mancini, 2002). Les proves de **l'ús dels mitjans com a corretges de transmissió dels partits al govern** són nombroses. Televisions autonòmiques com la valenciana Canal 9 han estat acusades de "censura, manipulació i pràctiques corruptes i mafioses" (VV.AA, 06/06/2016). L'any 2015 la televisió autonòmica de Catalunya TV3 va censurar uns minuts en l'emissió d'un llargmetratge sobre els abusos policials a Barcelona (*Ciutat morta*, 2013). Juan Luis Cebrián, fundador del diari *El País* i directiu del Grupo Prisa, ha amenaçat amb accions legals a diferents mitjans (La Sexta, El Confidencial i eldiario.es) per donar a conèixer els seus negocis particulars amb el petroli de Sudan de Sur, i les seves relacions amb els paraïsos fiscals (Rusiñol, 12/12/2016). A finals de 2016 eren acomiadats diferents periodistes de les principals corporacions comercials per mostrar-se crítics amb el govern de Partit Popular. Un d'ells, Manuel Rico, afirmava:

“Primero, el grupo [Prisa] empezó a tener tantos intereses en el mundo de las editoriales, que algunas páginas de Cultura había que leerlas con precaución. [...]. Luego, **bancos y grandes empresas entraron directamente en el accionariado del grupo y hubo que dar por perdidas muchas páginas de Economía**. Y ahora han llegado al mando del periódico los liberales, que han decidido que formas parte de la anti-España si no defiendes que Rajoy debe gobernar” (Rico, M., 05/09/2016)

També han estat polèmiques les ordres de segrest i les obligacions de canviar les portades de la revista satírica *El Jueves* sobre la família reial, provocant la dimissió de diferents dibuixants. Coincidint amb la davallada econòmica i la crisi institucional, una altra amenaça per a la llibertat d'expressió han estat les **“lleis mordaçes”** -la *Ley de Seguridad Ciudadana* i diverses

reformes del codi penal-, que aposten per l'ús excessiu de la força per part de la policia en les manifestacions i amenacen la tasca de comunicadors públics.

A França, **una minoria d'empresaris que tenen interessos aliens a l'àmbit de la comunicació ha acabat posseint la majoria dels mitjans** privats nacionals, perjudicant greument la llibertat d'expressió i el dret a la informació (VV.AA., 2016). Reporters sense fronteres, el considera un país "sota vigilància" (Wikipedia. Censura d'Internet a França). Un cas de censura sonat va ser l'obligació del grup d'armament i mitjans de comunicació Legardère - autodefinit com "el germà de Sarkozy- d'obligar els quioscs a exhibir doblegat un pòster del diari *Le Courier International* per ocultar el titular "Sarkozy, ce grand malade" (Servenay, D., 05/03/2008). En els darrers anys diferents organitzacions com Freedom House han vingut denunciant el bloqueig de certs llocs web, entre ells, uns on es parla o es mostren fotografies dels atemptats de París.

La situació al Regne Unit es resumeix en aquestes declaracions: **"A Westminster fan el que jo vull, mentre que a Brussel·les m'ignoren"**, del magnat Rupert Murdoch, propietari de 21st Century Fox, en relació al seu rol provoment el Brexit (Fresneda, C. 18/12/2016). En la mateixa línia, l'ex primer ministre Tony Blair titllava el periodisme del Regne Unit d'"instrument polític i de propaganda" (VV.AA, 28/05/2012). Blair seria acusat d'influir en els mitjans durant el seu mandat i acabaria reconeixent que les relacions entre els governs i els mitjans són "poc saludables" però "inevitablement properes", i que les conseqüències d'enemistar-se amb els mitjans són "dures" i "t'impedeixen transmetre el teu missatge" (VV.AA, 28/05/2012). L'any 2014 diferents intel·lectuals van denunciar el **biaix de la BBC en el tractament del referèndum per a la independència d'Escòcia**. Una altra polèmica que persisteix és el tractament que els grans mitjans fan de les minories ètniques, especialment els musulmans, els quals són retratats com una amenaça (Williams, O, 14/11/2014). A això se suma una forta concentració dels mitjans de comunicació.

○ **SÍNTESI:** Les particularitats dels contextos sociopolítics no fan gran diferència entre nacions pel que fa a l'ús abusiu dels mitjans de comunicació, donant lloc a clientelismes, censura i corrupció. El que sí difereix són els nivells de violència contra els periodistes i comunicadors populars, essent preocupants els casos de Mèxic i Colòmbia. Vegem ara quines són les reaccions dels poders institucionals i dels interessos mercantils davant l'activitat i les reivindicacions dels mitjans lliures.

9. Els processos polítics per al reconeixement legal

Com hem vist als capítols anteriors, la proliferació de ràdios i televisions lliures comunitàries és símptoma i resposta de la inacció de l'estat per garantir el dret a la llibertat d'expressió a través dels serveis de comunicació públics-governamentals. L'activitat dels mitjans lliures, que es basa en l'ús de les freqüències de l'espectre radioelèctric, i les seves demandes per normalitzar-la comporten polítiques redistributives on estan en tensió els drets fonamentals i l'hegemonia dels grups dominants.

En aquest capítol estudiem com van ser els processos nacionals per al reconeixement legal i la promoció dels MLC a partir de les seves reivindicacions (campanyes i documentació elaborada pels propis mitjans). Ens fixem en dos aspectes que permeten comprendre i valorar l'ajust de les polítiques a la naturalesa i aspiracions del sector: el grau de permissivitat dels governs respecte les iniciatives de comunicació comunitària i el nombre de freqüències concedides al sector. Iniciem amb el cas mexicà, que complementem amb l'estudi de Colòmbia i Argentina. Seguidament analitzem el cas espanyol en el context europeu, amb l'estudi dels processos a França i el Regne Unit.

9.1. Organització política internacional dels mitjans lliures

La mobilització dels mitjans lliures en el debat internacional sobre la comunicació s'incia a finals dels anys 70 amb les propostes per al Nou Ordre Mundial de la Comunicació i Informació (Nomic, 70-80) i continua avui amb les propostes per a la governança d'internet, passant pel Fòrum Social Mundial (FSM, 2001) i la Cimera Mundial per a la Societat de la Informació (Cmsi, 2003 - 2005).

El moviment internacional pels drets de la comunicació va començar en el centre de les propostes per a un Ordre Internacional de la Nova Economia (Noei), promogut pel Moviment de Països No Alineats. En aquest context, activistes de la comunicació i acadèmics van coincidir en la necessitat d'establir un conjunt de propostes per a un Nou Ordre Mundial de la Informació i Comunicació que corregís el desequilibri dels fluxos d'informació a nivell

nacional i internacional. El dret a la comunicació era la pedra angular de l'agenda proposada. La noció del dret a la comunicació va ser concebuda pel director de comunicació de Nacions Unides Jean d'Arcy i àmpliament promoguda per la Unesco. Amb aquesta noció es pretenia avançar en la substitució de la vella comprensió dual (estat / mercat), dels sistemes socials per permetre la participació activa de la societat civil en la radiodifusió i mitjans de comunicació de les polítiques.

L'agost de 1983, un grup d'activistes quebequesos van organitzar la Conferència Mundial de Ràdios d'Orientació Comunitària (World Conference of Community Radio-oriented Radio Broadcasters, WCCORB), a Montreal. Els 400 participants provinents de 60 països amb inquietuds comunes van evidenciar la formació d'un moviment global (Lewis, P., 1984). Així es formaria l'Associació Mundial de Ràdios Comunitàries (AMARC), que des d'aleshores va començar a acompanyar i donar suport a les ràdios comunitàries. Entre els membres d'AMARC n'hi ha impulsats per universitats, agents tècnics especialitzats en cooperació internacional així com organitzacions com Càrites i l'Església.

L'any 1986, com a delegació d'Europa Occidental, s'establiria la Federació Europea de Ràdios Lliures (Ferl). A la seva Declaració de principis, els 15 projectes que constituïen la federació (de Gran Bretanya, Suïssa, Espanya, Grècia i França) s'acollien a l'Article 10 de la Convenció Europea dels Drets Humans del Consell d'Europa i a les recomanacions de la Unesco, per definir-se com a eina per a l'exercici de la llibertat d'expressió i com a alternativa a l'ordre mundial de la informació establert. **Amarc i la Ferl van expressar les seves demandes als organismes polítics internacionals, en especial la Unesco, el Consell d'Europa i el Parlament Europeu, que respondrien amb diferents iniciatives i declaracions a favor del sector** (vegeu Reguero, 2010). L'any 1991 la Ferl deixava lloc a la branca AMARC - Europa.

L'any 2005, amb motiu d'un procés de consulta de la Conferència Ministerial sobre Política de Mitjans de Comunicació de Masses del Consell d'Europa, es formalitzaria el Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris (CMFE, per les sigles en anglès). Des de llavors, aglutina les xarxes, les federacions nacionals i els mitjans lliures i comunitaris europeus amb el propòsit de representar el sector als processos de decisió de la UE. El Fòrum funciona com un canal que permet a les organitzacions participants elevar les seves preocupacions a instàncies europees i internacionals i viceversa. A diferència d'Amarc, es focalitza únicament en el *lobby* i tracta d'aplicar una definició més estricta dels mitjans comunitaris.

El moviment global dels mitjans lliures trobaria una finestra d'oportunitat per a la millora dels entorns legals a la Cimera Mundial de la Societat de la Informació (2003 i 2005), una iniciativa de Nacions Unides amb el propòsit de preparar els fonaments de la Societat de la Informació. La primera fase, organitzada a Ginebra l'any 2003, havia de propiciar una declaració de voluntat política i prendre mesures concretes integrant els diferents interessos en joc. Per això es distingirien tres tipus de convidats responent a cada sector social: estats, mercats i societat civil. Els mitjans lliures i comunitaris lamentarien que entre els convidats de la societat civil hi hagués ràdios i televisions públiques i comercials, així com els organismes reguladors audiovisuals. El procediment d'acreditació seria titllat de massa obert per uns participants i de poc legítim per part d'altres. En general, els representants de la societat civil van quedar insatisfets amb la seva participació a la cimera i amb l'enfocament tecnocentrista dels documents oficials aprovats. Com a resposta, publicarien la *Declaración de la Sociedad de la Cumbre de la Sociedad de la Información* (2003). En aquest document quedarien recollides les propostes del grup de treball en mitjans comunitaris, moderat, a petició de la Unesco, per l'Associació Mundial de Ràdios Comunitàries. Els mitjans comunitaris queden definits com a projectes independents, gestionats per les comunitats i basats en la societat civil.

"Los gobiernos deben asegurarse de que los marcos jurídicos para los medios de comunicación comunitarios no sean discriminatorios y tienen que efectuar una atribución equitativa de frecuencias mediante mecanismos transparentes y sujetos a control. Debe establecerse como objetivo la concesión de licencias que autoricen las emisiones comunitarias de radio y televisión en los lugares donde actualmente no están permitidas. En la planificación y reglamentación del espectro se debe destinar espectro y capacidad de canales suficientes para que los medios de comunicación comunitarios puedan desarrollarse, tanto en el entorno analógico como en el digital, y se han de crear las normas técnicas adecuadas". (Cumbre Mundial de la Sociedad de la Información. Sociedad civil, 2003: art. 2.3.2.2)

Internet seria el tema principal de la segona fase de la Cimera, celebrada a Tunísia l'any 2005. El grup de treball en mitjans comunitaris insistiria de nou en la necessitat d'una regulació justa i transparent per tal d'afavorir el desenvolupament del sector. Un dels acords seria que la conferència mundial AMARC 9 explorés la situació de la ràdio comunitària, definís un pla estratègic per a 2006-2010 i establís definicions operatives per a les polítiques públiques. En aquells anys Amarc publicaria els *Principios para un Marco Regulatorio Democrático sobre Radio y TV Comunitaria* (2009) que han estat la base dels estàndards internacionals per a la legislació en aquest àmbit.

Entre juny 2004 i març 2005, el Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris promovia al Consell d'Europa les següents reivindicacions, entre altres:

- Suport financer dels governs nacionals i de les institucions supranacionals, com la Unió Europea, per a la creació d'un fons de mitjans comunitaris;
- Considerar l'espectre radioelèctric un "bé global públic" i una "font natural pertanyent a tota la humanitat", "gestionat en interès públic, com un mitjà de pertinença pública a través de marcs regulats, transparents i responsables";
- compromís per reduir la "fractura digital i comunicativa" i accés bàsic lliure de serveis d'internet (Milan, 2006).

La següent il·lustració ajuda a ubicar els diferents actors implicats als processos polítics.

Actors involucrats en el procés de legalització dels mitjans comunitaris				
Actors Fases	Locals		Nacionals	Internacionals
Anys 40 – 70	Ràdios	Governamentals	Governs, empreses, associacions, gremis, sindicats i coordinadores de ràdio	Corporacions internacionals Unesco Unió Internacional de Telecomunicacions Federació Internacional de Ràdios Lliures (FERL) Consell d'Europa Parlament Europeu
		Comercials		
		Socials -Lliures i comunitàries		
Anys 70- 90	Ràdios i TVs	Governamentals	Governs, empreses, associacions, gremis, sindicats, coordinadores de mitjans	Les anteriors més Amarc i altres associacions com Article 19
		Comercials		
		Lliures i comunitàries		
Anys 90s – 2016	Ràdios, TVs i pàgines web	Governamentals	Associacions i gremis, sindicats i coordinadores de ràdio, TV i internet	Les anteriors i les plataformes en defensa de la neutralitat d'internet
		Comercials		
		Lliures i comunitàries		

Font: adaptació del model Dente & Subirats, 2016.

9.1.1. Les xarxes nacionals, interconnectades

Amèrica Llatina

Colòmbia és un dels països amb més xarxes. Per exemple, la Red Colombiana de Radios Comunitarias (Recorra) és una organització sense ànim de lucre que agrupa 14 xarxes de ràdios comunitàries departamentals i regionals. Recorra és un dels actors que va pressionar per a la legalització de les ràdios comunitàries entre els anys 1990 i 1995. Actualment ofereix formació en educació per a la comunicació comunitària, desenvolupament humà, gestió

empresarial, cultural i artística, entre altres. També és històrica l'Asociación de Medios y Experiencias de Comunicación Comunitaria del Huila (Asomeco), organització de segon grau que agremia 26 emissores comunitàries als corresponents municipis del departament d'El Huila. En aquesta regió, la ràdio comunitària va néixer als anys 60 en la clandestinitat, inspirada en el treball comunitari de Radio Sutatenza. Asomeco forma part del Sistema Nacional de Comunicación para la Paz, SIPAZ, filial d'Amarc, que des de 1994 s'ha consolidat com la xarxa nacional de mitjans i experiències de comunicació comunitària pro drets humans i medi ambient. Per la seva banda, la Red Radial Cafetera aglutina onze emissores als departaments de l'eix cafeter del país. Una altra xarxa de les més rellevants és la Red del Río Magdalena, constuida fa quasi dues dècades per fomentar la convivència pacífica a través de la ràdio. Els programes de la xarxa els escolten més d'un milió de persones en un territori que se sol anomenar la part del darrere dels departaments d'Antioquia, Santander, Bolívar i César. "Pese a la intimidación de los grupos armados, la radio comunitaria le dio a la gente la posibilidad de desfogar sus temores, de nombrar la guerra, de señalar a quienes los estaban asesinando, desapareciendo" (VV.AA (16/09/2013).

Els mitjans d'implantació colombians també compten amb les seves xarxes nacionals, com la Red de Emisoras Comunitarias del Magdalena Medio (Aredmag), que des de finals dels anys 90 es dedica a enfortir l'organització comunitària amb la producció de 10 informatius locals i un regional, en què participen 10 emissores. Aquesta xarxa és un clar exemple de processos socials impulsats "des de dalt", doncs va ser promoguda per una empresa petrolera, Ecopetrol, i l'església. Avui dia la petrolera segueix complaent els periodistes regalant-los cursos de formació i equipament digital (Cortesía Ecopetrol, 14/09/2014).

Pel que fa a la televisió, abunden les associacions de televisió municipals i regionals. L'Asociación Comunitaria de Televisión por Cable (AcoTV) sorgeix l'any 2001 per a Cundinamarca amb el suport de l'alcaldia i del consell municipal i avui són 1.400 associats. A banda de proporcionar solucions en telecomunicacions, ofereix programes de producció pròpia de notícies, de salut, del camp, per al jovent, d'esports, i de tradicions i geografia del país, entre altres (Web de l'Asociación Comunitaria de Televisión por Cable - ACOTV SIMIJACA, en línia). Un altre exemple és la Cooperativa Multiactiva de Televisión Comunitaria, creada l'any 2002 i d'àmbit nacional. Ofereix assessories tècniques, jurídiques i de comptabilitat així com serveis de producció de televisió i venda de material. La figura legal de la cooperativa els permet la compra a l'engròs d'entrades d'ús diari (cable, amplificadors, receptors, etc.) abaixant notablement els costos; també els permet la negociació en bloc de

senyals internacionals directament amb els proveïdors de contingut. També transmet programes realitzats pels mateixos sistemes comunitaris. La cooperativa permet la contractació en bloc de la pauta comercial davant la governació d'Antioquia així com del sector privat, en benefici dels canals de producció pròpia, segons informen a la seva pàgina web.

A Argentina, destaca la Red Nacional de Medios Alternativos (RNMA), sorgida l'any 2004 com a espai horitzontal i de consens on practicar la comunicació alternativa, comunitària i popular. Integren la xarxa ràdios, programes de ràdio, televisions comunitàries, pàgines web, butlletins electrònics, revistes, diaris, col·lectius audiovisuals, etc. per als quals la comunicació no és una mercaderia ni un servei, sinó un procés polític, social i cultural. Cerca la independència de l'estat i dels poders econòmics. Els seus integrants no pretenen ser neutrals sinó fer comunicació compromesa amb la lluita dels sectors populars. “Nuestro rol es político, de disputa ideológica ante la imposición del sentido que tiende a naturalizar y legitimar las condiciones de dominación del capitalismo y el patriarcado” (web de la RNMA, en línia).

El Foro Argentino de Radios Comunitarias (FARCO), compta amb 91 ràdios populars i comunitàries associades a tot el país. Va ser una altra de les xarxes més actives per aconseguir l'aprovació i aplicació de la *Ley 26.522 de Servicios de Comunicación Audiovisual* i promou el dret de les organitzacions socials (cooperatives, associacions, fundacions, mútues, etc.) a accedir a llicències de comunicació audiovisual. La xarxa aposta per mitjans amb producció pròpia i local que promoguin la diversitat d'expressions culturals argentines, ofereix formació i fomenta l'intercanvi de produccions de les seves afiliades, a més de realitzar produccions conjuntes.

La Coordinadora en Defensa de la Comunicació comunitària, Alternativa i Popular està integrada per més de 60 organitzacions socials, polítiques, de treballadors, estudiantils i universitàries, de drets humans i mitjans comunitaris, alternatius i populars. Entre aquests col·lectius hi ha la RNMA. La Coordinadora va assumir un rol molt actiu i crític sobre les actuacions del govern de Kirchner un cop aprovada la llei de 2009, per exemple, exigint l'aplicació de la reserva del 33% de l'espectre radioelèctric per als mitjans comunitaris i denunciant l'emascament d'interessos de grans fundacions i organitzacions sota la figura del sector sense afany de lucre. D'altra banda, els mitjans comunitaris també han creat la delegació argentina d'Amarc.

Pel que fa a la televisió, la Asociación Argentina de Teledifusoras Pyme y Comunitaria (AATECO) està integrada per canals de TV oberta per aire, de baixa i mitja potència, sorgits a

finals de la dècada del 80. Actualment són 340 canals, tots ells amb llicència, a Gran Buenos Aires i Gran Rosario, a Córdoba, Misiones, Salta i Mendoza, entre altres. Es tracta de petites i mitjanes empreses que compten entre 7 i 10 empleats, finançades per publicitat local. El principal reclam d'aquesta xarxa és la legalització del sector i l'aplicació de la llei, en especial l'obligació que les operadores de cable les incloguin a les graelles de programació. Per la seva banda, Trama Audiovisual és una cooperativa integrada per més de 39 organitzacions de l'economia solidària (cooperatives, mutuels, Pimes i sindicats), entre elles mitjans de comunicació (canals comunitaris, de cable, i projectes de canals de TV).

A Mèxic, a banda de la secció mexicana d'Amarc, protagonista en la defensa dels drets dels comunicadors comunitaris, altres xarxes molt proactives són Tejemedios, un portal d'accés obert on diferents col·lectius i moviments poden difondre les seves notícies i la Coordinadora Nacional de Medios Libres, fundada el 2014 per mitjans de diferents estats, especialment de Oaxaca i Xiapes. La Coordinadora ha pres protagonisme en els dos últims anys en la defensa dels drets de la comunicació i la crítica al duopoli mediàtic del país. L'Asociación Mexicana para el Derecho a la Información (Amedi) ha tingut un rol decisiu en els avenços legislatius des de 2004, proporcionant assessoria jurídica a Amarc i al Frente Nacional por una Nueva Ley de Medios, convocat per Amedi i el senador Javier Corral el febrer 2008, al Zócalo de la Ciutat de Mèxic. El Frente va comptar amb el suport de 73 organitzacions i personalitats com Cuauhtémoc Cárdenas, Elena Poniatowska, Beatriz Solís, Denisse Dresser, José Luis Caballero y Manuel Camacho Solís, amb el propòsit que els legisladors debatissin i aproessin la reforma a la *Ley Federal de Radio y Televisión* i a la *Ley Federal de Telecomunicaciones*, l'estratègia seria que els ciutadans ho demanessin a cada senador mitjançant l'enviament de correus electrònics diaris. Però es va fer cas omís total a les peticions. Amedi també va impulsar la Coalició Ciutadana Democràcia i Mitjans, presentada el 28 de maig de 2012 amb l'adherència de més de cent organitzacions ciutadanes (Lay, Tonatiuh, 05/03/2015).

En l'àmbit de la radiodifusió indígena ha estat cabdal la tasca de Redes por la Diversidad, Equidad y Sustentabilidad A.C tant pel que fa a la formació dels col·lectius com a les qüestions legals. Aquesta associació ha impartit tallers, assessories i ha elaborat diferents manuals per fer la ràdio comunitària més accessible. Una d'aquestes publicacions és el *Manual para el Trámite de Permisos de Radiodifusión Indígena*, difós l'any 2008 i fruit de la investigació-acció conjunta amb diverses ràdios sobre la situació del sector del país; amb el manual es pretenia oferir informació que pal·liés les tres grans mancances que s'havien detectat: un marc legal, el

reconeixement dels pobles originaris com a subjectes de “dret propi” i els procediments administratius necessaris per optar a permís.

Unió Europea

A Espanya, durant els anys 80 van haver diferents intents d'organització a escala estatal i regional amb la constitució de la Coordinadora Estatal de Radios Llibres, que es frenarien als anys 90 alhora que s'erigeixen iniciatives regionals com la Unión de Radios Llibres y Comunitarias de Madrid (URCM) o la Federación Aragonesa de Radios Llibres. L'organització estatal es va reprendre a principis del anys any 2000, en el context de l'apogeu dels nous moviments socials i amb l'avantatge del treball en xarxa que faciliten les noves tecnologies. L'any 2005, en una jornada internacional de xarxes comunitàries, va constituir-se la Red Estatal de Medios Comunitarios, des de 2009 anomenada Red de Medios Comunitarios (ReMC). Aquest espai ha estat facilitant l'intercanvi d'experiències i preocupacions, sobretot la reivindicació del reconeixement legal del sector, ha través de fòrums de discussió en línia i de trobades anuals que es venen organitzant des de 2005. L'any 2009 va celebrar la V trobada anual a Barcelona, precedida per les de Madrid (2005), Salamanca (2006), Toledo (2006) i Bilbao (2007). Durant l'elaboració de la LISI i de la LGA la ReMC va traslladar emmenes a diferents partits polítics, de la part que se n'ha recollit en ambdós casos es deu la millora de l'estatus d'aquests mitjans en la regulació espanyola actual. Un cop fet públic el projecte de la llei general de la comunicació, la ReMC va emetre una denúncia contra el Ministeri de Presidència i la Comissió Constitucional del Senat del Govern espanyol, adreçada al Relator Especial de la Comissió de Drets Humans de Nacions Unides sobre la promoció i la protecció del dret a la llibertat d'opinió i d'expressió, Frank La Rue i al representant de la llibertat als mitjans de l'Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa, Miklos Harazti.

Les associacions regionals de què tenim constància són la Unión de Radios Llibres y Comunitarias de Madrid (UCRM), que agrupa 16 projectes, la Rede Galega de Radios Llibres e Comunitarias (ReGaRLiC), formada per 6 ràdios, i la Xarxa de mitjans lliures i comunitaris de Catalunya, que va aplegar una trentena de projectes de televisió, ràdio i internet a la seva primera trobada l'abril de 2009.

A França, els antecedents de l'associacionisme actual van ser la Federació Nacional de Ràdios Lliures (Fédération Nationale des Radios Llibres, FNRL), constituïda l'any 1978 a Lyon i convertida en la Confederació Nacional de les Ràdios Lliures (Confédération Nationale des Radios Llibres, CNRL) des de 1984. L'any 1999 es va constituir la Coordination Permanente

des Médias libres (CPML), activa només fins l'any 2000. En el breu temps d'existència va agrupar iniciatives semblants que defensaven els mitjans de comunicació lliures, independents de les forces polítiques i financeres, fugint del periodisme de mercat i de pràctiques d'exclusió social, racisme, xenofòbia, homofòbia i sexisme. Aquesta estructura s'inscrivía dins d'un moviment més ampli de contestació del poder polític-mediàtic en defensa del tercer sector de l'audiovisual. L'activisme de la CPML incidiria en el camp de les televisions associatives, que l'any 2000 iniciarien una lluita per poder optar a llicències d'escala nacional.

A banda d'alguns d'aquests intents puntuals de coordinació, la ràdio i la televisió disposen d'associacions diferenciades. En el cas de la ràdio trobem el Sindicat Nacional de Ràdios Lliures (Syndicat National de Radios Libres, SNRL), que relleva la Confederació Nacional de les Ràdios Lliures (Confédération Nationale des Radios Libres, CNRL), en funcionament des dels anys 80. L'any 2005 la nova entitat aprovava els seus estatuts, en què es fixa la seva missió d'agrupar i representar davant les institucions públiques els professionals que treballen a les ràdios associatives o de Categoria A. Als estatuts especifica que cerca la independència vers qualsevol obediència política, financera, religiosa o filosòfica i l'adhesió als principis de la laïcitat i dels Drets Humans. Té representació a tot el país i als departaments i les comunitats a l'estranger així com a diverses institucions i organitzacions.

També hi ha la Confederació Nacional de les Ràdios Associatives (Confédération Nationale des Radios Associatives, CNRA), creada l'any 1991 i que agrupa la vintena de federacions de ràdios franceses regionals i nacionals i el conjunt de ràdios associatives en general (més de 260 estacions). Es proposa ser un mecanisme de representació, negociació, concertació i reflexió del sector a escala nacional així com una eina per treballar en assumptes comuns. A banda d'oferir notícies, també edita una revista i ofereix formació i una borsa de treball. Conforme als seus estatuts, només queden excloses aquelles emissores que promouen l'exclusió, l'odi i el racisme. D'altra banda, la Federació de Ràdios Associatives de Rock (Fédération des Radios Associatives Rock, FERAROCK), agrupa les emissores especialitzades en música rock des de 1991. Es proposa la promoció de la diversitat musical i cultural, amb especial atenció a l'escena francesa i les expressions francòfones. A diferència d'altres països, a França, les ràdios lliures queden ben diferenciades de les universitàries. Aquestes darreres estan agrupades a l'Associació Internacional de Ràdios i Televisions d'Estudiants (International Association of Student Television And Radio, IASTAR). Les Radio Campus, que són una vintena, col·laboració a escala nacional per a la difusió de temes culturals, informació i músiques actuals. IASTAR és sostingut pel Ministeri de Cultura (Ministère de la Culture), el Ministeri

d'Educació Superior i de Recerca (Ministère de l'enseignement supérieur et de la recherche) i l'Alt comissariat de la joventut (Haut commissariat à la Jeunesse), entre altres institucions franceses.

Pel que fa a l'àmbit audiovisual, la Federació Nacional dels Videos del País i dels Barris (Fédération nationale des vidéos des pays et des quartiers, FNVD PQ), constituïda l'any 1989, agrupa entitats que produeixen vídeo i altres continguts de comunicació de proximitat al servei del “desenvolupament socio-econòmic i cultural”, sense afany de lucre i a partir del principi de la democràcia local. Els membres de la federació tracten de posar en qüestió els models de gestió i producció dels mitjans dominants estimulants la participació i la formació en la creació i difusió de continguts (Pineau, 2005).

Els mitjans lliures i altres comunitaris al Regne Unit han vingut realitzant lobby i establint xarxes de col·laboració des dels anys 70. El Community Communications Group (COMCOM) va ser la primera entitat representant, rellevat el 1983 per l'Associació de la Ràdio Comunitària (Community Radio Association), on van adherir-se també ràdios promogudes des d'hospitals i universitats. Tractant d'evitar que les ràdios comunitàries quedessin forçades a competir amb les ràdios comercials, als anys 80, l'associació va designar sis membres que es dedicarien a organitzar campanyes de sensibilització i a proporcionar suport i assessorament als projectes. El principal propòsit de l'associació era assegurar que els grups en desavantatge i infrarepresentats obtindrien prioritat en la configuració del nou sector i que no serien ofegats per la supremacia de les ràdios comercials. Avui la xarxa s'anomena Community Media Association (CMA) i es dedica a promocionar l'accés dels individus i grups a les ràdios i televisions comunitàries i a representar el sector davant del Govern, la indústria i els organismes reguladors. A data de desembre de 2009, la CMA compta amb més de 600 membres entre organitzacions estables, agrupacions i individus als quals proveeix informació, assessorament i altres formes de suport. Des de 2004, l'associació ha vingut treballant amb el Govern en diferents iniciatives com el decret de la ràdio comunitària aprovat aquell mateix any, l'assignació de freqüències i ajuts públics així com l'alfabetització en mitjans.

9.2. Els processos a Amèrica Llatina

El actual contexto latinoamericano no puede entenderse en toda su complejidad si no sumamos al análisis la noción de dictadura mediática. Nos referimos a una noción que debe leerse en dos dimensiones, una material y otra discursiva, y que es parte del proceso de construcción del capital y de exclusión de las grandes mayorías [...]

un puñado de grupos económicos [...], con intereses que superan la mera venta de la mercancía “información/entretenimiento”, operan sobre el imaginario de nuestra sociedad contribuyendo a conformar un sentido común funcional a los intereses del capital concentrado. (Barricada TV. Presentació al seu web)

A la dècada dels 70 Amèrica Llatina es va convertir en el primer planter de reflexió sobre la democratització dels mitjans de comunicació massiva, que derivaria en l'elaboració de polítiques nacionals de comunicació, sobre tot per compensar la influència de les produccions d'Estats Units. Un ampli corpus d'investigació sobre aquestes qüestions⁴⁴ s'aniria configurant des de l'acadèmia i les pròpies experiències de comunicació alternativa. El debat sobre la democratització dels mitjans seria ben intens però aniria perdent rellevància, especialment entre els anys 80 i els 90 amb motiu de l'hegemonia de la doctrina de la lliure circulació d'idees, promoguda des d'Estats Units rere la caiguda del mur de Berlín. Les primeres regulacions dels mitjans lliures i comunitaris s'aprovarien més tard que a Europa, a mitjan dels anys 90, però la situació legal del sector canviaria dramàticament amb l'onada de governs progressistes instaurats sobre tot a Amèrica del Sud⁴⁵.

L'obertura dels nous governs de Veneçuela, Bolívia, Argentina, Uruguai, Brasil i Equador ha significat un avenç important en la materialització en l'àmbit jurídic de dècades de pensament crític llatinoamericà sobre la democratització dels mitjans i en especial de la reivindicació de la comunicació alternativa. Les noves legislacions posen límits a la concentració empresarial i defineixen l'espectre radioelèctric com a un bé públic comú que ha de ser igualment d'accessible per a la societat civil.

Amb bastant retard, es comencen a traduir en les lleis secundàries els acords sobre drets humans signats pels països llatinoamericans, en especial el Pacte de San José de Costa Rica de l'OEA (1969), que establia el compromís de democratitzar l'espai radioelèctric i permetre la creació i gestió de mitjans per part dels ciutadans. Veiem què succeix en la pràctica.

9.2.1. Mèxic

Les polítiques de comunicació són fortament centralitzades en aquesta república governada en alternança pels liberals (Partido Revolucionario Institucional, PRI) i conservadors (Partido

⁴⁴ La publicació *Comunicación Alternativa y Cambio Social: América Llatina*, compilada per Máximo Simpson i publicada l'any 1981 per la UNAM (Mèxic) va ser la primera a reunir textos sobre el fenomen de la comunicació alternativa i la democratització de la comunicació (Simpson, 1984 a Campos, M, 2015).

⁴⁵ El gir a l'esquerra que han fet diferents països des de principis de la dècada del 2000 —qualificat de “marea rosa” (pink tide) pel corresponsal del New York Times Larry Rohter, pel to moderat d'aquestes forces socialistes— comporta importants transformacions en el panorama nacional dels mitjans.

Acción Nacional, PAN). El procés legislatiu de les ràdios comunitàries ha estat una lluita silenciada, plena d'hostilitats, i llarga. Les especialistes de l'Asociación Mexicana por el Derecho a la Información (Amedi) Aleida Calleja i Beatriz Solís (íbid.) detallen en una crònica d'un centenar de pàgines les hostilitats del govern i els grans concessionaris així com la persistència en els esforços per a la democratització per part dels MLC.

“Contar la historia de las radios comunitarias en México [...] es como tomar un curso intensivo en participación ciudadana, en el diseño de estrategias exitosas de políticas y de comunicación, en cómo lograr cambios fundamentales, empujando desde abajo, para la transición democrática de México” (Calleja & Solís, 2007:10).

La ràdio és el mitjà social més emprat a Mèxic, en especial a les zones rurals. Com a Colòmbia, en aquestes zones també trobem el model d'escoles radiofòniques, gestionades per patronats i l'Església. Al seu costat hi havia altres més polititzades, com Radio Pirata, que reivindicava la democràcia al país. En general aquestes experiències van ser de curta vida, excepte Radio Teocelo i Radio Huayacocotla, que compten més de 40 anys obrint pas a les ones. Amb l'esmissió d'aquestes dues estacions de l'estat de Veracruz l'any 1965, s'inicia la història de les ràdios comunitàries a Mèxic. La primera, amb permís per emetre des de 1966, ha fet escola en matèria de comunicació comunitària i participativa; l'any 2004 va obtenir el Premi Nacional de Periodisme en la categoria d'orientació i servei a la societat. Radio Huayacocotla va començar com a escola radiofònica sota els auspicis de la Universitat Iberoamericana, de l'església de tall progressista, i va aconseguir el seu permís l'any 2005 (Calleja & Solís, 2007). Les experiències televisives són pràcticament inexistents a Mèxic. Els costos i les dificultats de producció en comparació a la ràdio es perfilen com a principals motius. A Guelatao (Oaxaca) i a Peto (Yucatan) van funcionar dues experiències.

Radio Teocelo obtindria el seu permís abans que qualsevol llei mencionés la figura de la ràdio comunitària. El primer marc legal que reconeixia una figura similar a aquests mitjans va ser la *Ley Federal de Radio y Televisión* (1969), aprovada pel govern del PRI, que incorporava les “estacions de ràdio i televisió culturals, d'experimentació o escoles radiofòniques”. Aquestes emissores, igual que les estacions públiques, requerien un permís per emetre, mentre les comercials requerien concessió. Els procediments per obtenir permís mai es van establir de forma clara, quedant aquestes disposicions en paper mullat. Mentrestant el govern promouria els seus propis mitjans comunitaris d'implantació, les ràdios indigenistes.

Ràdios indigenistes vs comunitàries

Des de 1970 fins a la dècada del 2000 els diferents governs mexicans han implantat una vintena de ràdios “indigenistes” a algunes de les zones més marginades del país (Guerrero, Oaxaca, Michoacán, Chiuaa, Yucatan, Tabasco). Aquest model s’inspira en les ràdios comunitàries per bé que són estructures verticals i controlades pel govern; el govern també descarta el terme per temor a que reivindicuin una propietat comunitària i una gestió assembleària (Castells i Talens, 2011).

“La radio indigenista nació en el México del siglo XX, un país en que **el Estado estaba involucrado en lo popular**: lo proponía, lo organizaba, lo subvencionaba, **lo promovía, y claro está, lo cooptaba** y controlaba. Con este origen, parece un error el solo hecho de equiparar las radios indigenistas a medios comunitarios, como Radio Teocelo, que en México han tenido que luchar y aguantar presiones políticas para mantener su independencia frente al poder.” (ibid 135).

Les ràdios indigenistes van estar en estreta relació amb Amarc fins a principis dels anys noranta, quan els seus camins va separar-se. El govern les considerava públiques, tal com s’explicava des de la Comisión Nacional para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas (CDI); i al sector comunitari tampoc li interessava caminar al costat de ràdios controlades per un estat que les emprava al seu favor i en detriment dels mitjans comunitaris, als quals criminalitzava. Algunes poblacions indígenes han sabut emprar en benefici propi aquests instruments de l’estat. Un exemple es Radio Xenka “La Voz del Gran Pueblo” (estat de Quintana Roo), que transmet en llengua maya i juga un important rol en la reivindicació d’aquesta identitat (Castells, 2011).

El repartiment de llicències a les ràdios indigenistes ha provocat recances entre les comunitàries, ja que aquestes s’han fet en temps rècord en comparació amb els anys de lobby que han hagut de fer aquestes darreres. D’altra banda, entre el sector autogestionat es temia que el govern resolgués el tema de les comunitàries reduint-les a l’àmbit indígena i sota una visió paternalista (permís sota la titularitat de la CDI), quan la demanda concreta era operar mitjans propis, fossin indígenes, rurals i/o urbans.

Als anys 90, les comunitats indígenes zapatistes, que havien impulsat ràdios a Chiapas, aconseguirien que la qüestió de les ràdios comunitàries i indígenes fos recollida als Acords de San Andrés Larrainzar, signats el 1996 per l’Exèrcit Zapatista d’Alliberament Nacional (EZLN) i el govern d’Eduardo Zedillo (PRI). Els acords incloïen garantir el dret dels pobles indígenes accedir als mitjans de comunicació del país i a disposar dels seus propis mitjans. A falta d’accions concretes per part del govern, molts col·lectius indígenes van emprendre

emissions sense llicències, emparant-se en la legitimitat de les seves comunitats i en els drets universals.

Transició democràtica

Les eleccions de l'any 2000 van possibilitar l'alternança al poder amb l'arribada de Vicente Fox (PAN). L'anomenada "transició democràtica" després de 70 anys de l'autoritarisme del PRI va generar també un clima d'optimisme per al sector comunitari. Però en tan sols dos anys tornava a generalitzar-se la decepció: després d'haver presentat al nou Congrés propostes per a la legalització, **el sector es va trobar amb l'anunci del govern panista d'unes normes ja pactades amb els empresaris**. A més de ser excloses en les reunions entre els empresaris i el govern, les ràdios comunitàries van ser obligades a tancar.

“Como péndulo pasamos de un lado a otro, de un Estado autoritario y controlador, a un Estado replegado y ausente que permite que las reglas del mercado determinen el quehacer de los medios y de la política en general. [...] Después del, llamado por la prensa, “decretazo”, y del cierre de dos radios comunitarias” (Calleja & Solís, 2007:74).

El sector comunitari presentaria de nou les seves propostes aprofitant la *IV Conferencia Internacional “Los medios electrónicos en el marco de la Reforma del Estado en México”* (2002), provocant malestar entre els empresaris, que els titllarien de “vendedores ambulantes del espectro radioeléctrico” (íbid:77). Amarc i diverses organitzacions també presentarien al Senat una iniciativa de llei que seria desqualificada per la Cámara de la Industria de la Radio y Televisión (Cirt) (la Cirt agrupa els 48 consorcis mediàtics més grans del país, entre ells Televisa i TV Azteca). **Servint-se dels diaris de masses de circulació nacional, el lobby empresarial acusaria Amarc de promoure “la radio pirata y clandestina”** (íbid: 78).

“Antes, los concesionarios de los medios electrónicos eran ‘soldados del PRI’, como llegara definir Emilio Azcárraga, El Tigre. Ahora son generales y mandan en el gobierno. Los pactos discrecionales de antaño entre gobierno y concesionarios estaban enmarcados en una institucionalidad política. Ahora transcurren sin institucionalidad, con el dominio de poderes informales y en abierto abuso. **Antes, los concesionarios acudían a la Secretaría de Gobernación a tratar asuntos relacionados con sus concesiones. Ahora, son los funcionarios gubernamentales y familiares del Presidente los que no salen de los sets televisivos** y de los palcos en estadios deportivos de los empresarios de la comunicación. (Zamarripa, Roberto. “Los Generales”. Sección Tolvanera. *Periódico Reforma*. 13/10/2003.)

Propostes per al reconeixement legal dels mitjans comunitaris (2000 - 2014)

A favor Amarc; Comisión Mexicana para la Defensa y Promoción de los Derechos Humanos; Asociación Mexicana por el Derecho a la Información (Amedi); Frente Nacional por una ley de medios i Frente por la Comunicación Democrática (on participaven el senador Javier Corral, l'escriptora Elena Poniatowska, el fundador del PRD, Cuauhtémoc Cárdenas; la politòloga Denisse Dresser, entre altres personalitats) Open Society Institute; Coordinadora Nacional de Medios Libres; Naciones Unidas; Cort Interamericana de Drets Humans; Unesco; Subsecretari de Normatividad y Medios, Ricardo García Cervantes; etc.

En contra Cámara de la Industria de la Radio y Televisión (CIRT). Javier Tejado Dondé (membre de la CIRT, l'Institut Mexicano de la Radio, col·laborador dels diaris *Reforma* i *El Universal*, entre altres. Considerat l'autor de la *Ley Televisa* i acusat de pressionar la Cámara Nacional de la Industria Electrónica, de Telecomunicaciones e Informática, Canieti, perquè aprovés la llei).

Javier Orozco Gómez (senador, ex diputat federal i Advocat General de Televisa, principal impulsor de la *Ley Televisa*); Jorge Mendoza (Vicepresident de TV Azteca i President de la CIRT); Secretaría de Comunicaciones y Transportes i exèrcit mexicà.

Font: elaboració pròpia a partir de Calleja & Solís, 2007.

El setge polític, militar i mediàtic va obligar el sector comunitari a fer un front comú. Partien d'una situació de total desavantatge, sense espai als mitjans ni capacitat de negociació al govern federal. Una de les estratègies va ser impulsar el primer Festival de los Medios Comunitarios y Ciudadanos (agost del 2002), on van participar més de 300 radialistes i varies desenes de productors independents de vídeo del país, així com experiències de Guatemala, Costa Rica, Argentina, Estats Units, Canadà i Alemanya. L'impacte de l'esdeveniment- es van aplegar més de dues mil persones- permetria que Amarc entrés al Consejo Ciudadano del Instituto Mexicano de la Radio (IMER). La prioritat era evitar la criminalització: **Amarc insistiria a deixar de considerar "il·legals" aquests mitjans, un terme inapropiat donat que era el govern qui de manera sistemàtica denegava el reconeixement i els permisos** a les experiències comunitàries. D'altra banda, va haver de fer una gran tasca informativa sobre les emissores comunitàries dins la nova administració⁴⁶, per a molts funcionaris aquestes eren les ràdios indigenistes. La pressió d'Amarc desembocaria en l'atorgament dels primers permisos de emissores comunitàries entre 2004 i 2005.

⁴⁶ Un exemple del desconeixement del sector va ser la petició del candidat del PAN al govern de l'Estat de Mèxic a Amarc que ja no obrís més emissores. Estupefactes, els representants de l'associació van respondre que el sorgiment d'emissores, a les quals ells donen suport, és un fenomen social que no podia estar sota el seu control (Calleja & Solís, 2007).

Mesos després, la CIRT refusaria que la qüestió de les ràdios comunitàries mexicanes es tractés a l'agenda de la primera fase de la Cimera Mundial de la Societat de la Informació⁴⁷. Alguns acadèmics mexicans van reaccionar amb indignació: **“Esos empresarios mantienen una concepción patrimonialista del espectro radiofónico, como si fuera de ellos y no de la Nación, y han rechazado a las comunitarias”** (Trejo, 2005).

L'any 2006, s'aprovava de l'anomenada “Ley Televisa” (modificacions a la *Ley Federal de Telecomunicaciones* i la *Ley Federal de Radio y Televisión*, publicades al Diario Oficial de la Federación l'11 d'abril de 2006). Sota una gran pressió per part del govern de Vicente Fox, a punt d'enfrontar eleccions generals, el ple de la Cambra de Diputats va aprovar unes polèmiques modificacions, titllades de "favors" de l'estat a Televisa i TV Azteca: es preveia una vigència de 20 anys per a les concessions (triplicant la durada en comparació amb la resta del món), les quals, a més, podien renovar-se de forma automàtica. Televisa i TV Azteca podien gaudir de l'ús, lliure de tot càrrec, de porcions de l'espectre digital de freqüències. La pressió social va obligar al pronunciament de la Suprema Cort de Justícia, que declarava inconstitucionals aquests i altres articles. El sector comunitari era construït com a invisible en aquell marc legal.

L'any 2011, el sector aconseguiria que l'Institut Federal Electoral (IFE) el reconegués en les modificacions del seu *Reglamento de Radio y Televisión*. Els grans mitjans corporatius s'afanyarien a impugnar el reglament i a emprendre una campanya de desprestigi contra les estacions comunitàries, qualificant-les d'il·legals, pirates i còmplices de la delinqüència organitzada. També acusarien l'IFE de legislar en circumstàncies en què les seves facultats no eren legislatives⁴⁸. Rere la pressió dels grans concessionaris, el Tribunal Electoral del Poder Judicial de la Federació derogaria el reglament argumentant que l'IFE no havia consultat els concessionaris ni ofert estudis tècnics (Amarc, 2012⁴⁹).

⁴⁷ Aquell any, al dinar tradicional dels empresaris amb Vicente Fox, el Vicepresident de Televisión Azteca i President de la CIRT, Jorge Mendoza va exigir la sanció de les ràdios comunitàries o 'pirates' per la seva 'ilegalidad e impunidad' i per posar 'en riesgo los derechos y las certidumbres de los mexicanos' (Levario Turcott, Marco. “Con la cabeza gacha”. Revista etcétera. México. 10 de octubre de 2003. A Calleja & Solís, 2007)

⁴⁸ RC Multimedia. Incluir radios comunitarias dañará a la industria: CIRT y AIR. 11 julio de 2011. Disponible en <http://rcmultimedios.mx/sociedad/15313/incluir-radios-comunitarias-danara-a-la-industria-cirt-y-air>

⁴⁹ 26. AMEDI Lamentable condescendencia del Tribunal Electoral con el capricho de las televisoras Disponible en http://www.amedi.org.mx/index.php?option=com_content&view=article&id=708:lamentable-condescendencia-del-tribunal-electoral-con-el-capricho-de-las-televisoras&catid=59:comunicados&Itemid=105

L'any 2012 la indústria mostrava satisfacció perquè el govern renovava automàticament 400 llicències de ràdio per una dècada més. Una acció inconstitucional perquè el procés hauria d'haver passat per licitació pública, i no únicament per contraprestacions econòmiques:

"mientras decenas de organizaciones sociales y comunidades piden permisos para operar estaciones de radio y se intensifican los operativos gubernamentales -algunos de ellos con violencia- en contra de quienes instalan radiodifusoras sin el permiso correspondiente, hay empresarios que los obtienen fácilmente" (Sosa, 16/03/2012).

Entre els beneficiaris es troben grans propietaris amb fortes connexions amb els partits polítics (Sosa, *ibid.*).

El maig d'aquell mateix any, un grup d'universitaris iniciarien un moviment de denúncia contra la imposició mediàtica del candidat Enrique Peña Nieto (PRI) com a president de la república, el #YoSoy132 derivaria en un clam més ampli per a democratització dels mitjans de comunicació. L'any següent, durant el mandat de Peña Nieto **es reconeixerien les ràdios comunitàries a la Constitució política del país** i s'anunciaria la reforma del marc normatiu de la ràdio i la televisió.

Amarc aprofitaria l'ocasió per presentar una proposta per a la regulació de les concessions de tipus social. Com a part del Frente para la Democratización de los Medios, que agrupava més de 150 organitzacions de la societat civil, va publicitar el document *La #LeyTelecom que queremos*, recollint els punts mínims que les organitzacions de la societat civil consideraven que havia d'incloure la iniciativa governamental. Per la seva banda, l'Asociación Mexicana de Derecho a la Información (Amedi) va elaborar la *Iniciativa ciudadana de Ley convergente de telecomunicaciones y radiodifusión*, un articulat de 160 pàgines fonamentat en la Constitució mexicana, recomanacions d'organismes internacionals i estudis comparatius internacionals. **També aprofitarien aquesta finestra d'oportunitat els mitjans lliures, que durant el II Encuentro de medios libres y comunitarios de México, a l'abril de 2014, crearien la Coordinadora Nacional de Medios Libres** per aglutinar en una estructura política les tasques i activitats per a la resistència.

Mesos després el govern del PRI aprovava a *Ley federal de telecomunicaciones y radiodifusión* (juliol de 2014), **el primer marc legal mexicà que reconeix la figura de les ràdios comunitàries** **ahora que estableix multes milionàries i la confiscació de béns i equips per operar-les sense permís**. La petició de derogar aquestes disposicions no seria atesa **malgrat la majoria dels comunicadors seguien sense possibilitats reals d'accedir a una freqüència**. Cinc

ràdios comunitàries van interposar una demanda d'empara davant la Suprema Corte de Justicia de la Nación contra aquestes disposicions.

Un dels escassos entaulaments de diàleg iniciats des de l'estat es va adreçar a les comunitats indígenes, amb una consulta per a l'elaboració de regulacions de la ràdio iniciada per l'Instituto Federal de Telecomunicaciones. Els col·lectius van criticar els procediments, doncs només es deixaven dues setmanes per tal que els pobles, molts d'ells distants, arribessin a un consens. Exigien més difusió i diàleg amb funcionaris amb capacitat de prendre decisions. Els representants dels pobles exigien criteris d'anàlisi per a l'assignació de concessions i que aquests reconeixessin la trajectòria. També demanaven major cobertura geogràfica (llavors limitada a tres illes de cases). Les comunitats es van mostrar molt escèptiques en relació l'argument del "poc espai" disponible a l'espectre radioelèctric a què va recórrer el govern, i exigien una revisió de les freqüències:

"Como dicen en nuestros pueblos, ya cortaron el árbol, el tronco y las ramas grandes ya se las repartieron. Nos dejan las ramitas chiquitas para que las recojamos, y además deberíamos sentirnos agradecidos con ellas." (Declaratoria de Oaxaca al IFT 9 de mayo 2015)

En un comunicat publicat al 2014, la Coordinadora Nacional de Medios Libres advertia que "no se sotmetria al joc polític de cedir les seves postures ideològiques a canvi de permisos" (Coordinadora Nacional de Medios Libres, 2014).

Mèxic. Actors més rellevants en l'actualitat			
Sector comunitari	Estat	Sector comercial	Altres
Amarc; Coordinadora Nacional de Medios Libres	Secretaria de govern; secretaria de telecomunicacions; organisme regulador	Cámara de la Industria de Radiodifusión y Televisión (CIRT)	Asociación Mexicana de Derecho a la Información (Amedi); ONU; CIDH; Article19; Open House.

Font: elaboració pròpia.

Permissivitat

L'arrelament de la política persecutòria i de criminalització contra les ràdios comunitàries, incrementada a principis dels anys 90, posa a Mèxic en el punt de mira d'organismes internacionals com l'ONU. Durant l'any 2016 hem tingut constància de l'ordre de tancament de quatre emissores: les ràdios Pedernal 88.9, la 100.9 i la 100.3, a l'estat de Morelos, Zapote (estat de Mèxic) i Amiltzinko (els membres d'aquesta ho van impedir amb el suport del poble,

desafiant el personal de l'institut federal de telecomunicacions (Tonantzin, P., 28/09/2016; Arellano, C.,9/09/2016).

Amarc i altres associacions pro drets humans com Article19 han estat documentant nombrosos episodis de setge i humiliació per part del govern i del sector comercial contra les ràdios que operen sense permís i la impunitat en la investigació de les agressions contra els seus membres. Un dels més recents la mort en condicions sospitoses del locutor de la ràdio comunitària Tuu N̄nuu Savi, Salvador Olmos García atropellat per una patrulla de la policia municipal d'Oaxaca (VV.AA, 27/06/2016). Altres comunicadors denuncien amenaces de mort: “Se me han acercado y me han dicho que dejara de dar la información. **Me han amenazado de muerte y también han intentado corromperme**”, explica el reporter Enrique Gómez, de l'emissora de Xero Uno⁵⁰, a Chiapas, estat on les emissores també denuncien i es resisteixen a la lògica de l'economia neoliberal: “en Chiapas, hay alrededor de 40 megaproyectos, la mayoría de los cuales son mineros, hidroeléctricos, de turismo y plantaciones, que siguen la lógica del despojo de la tierra (a los indígenas)” (Savio, 08/02/2017). Com a altres països del món, l'autocensura és una pràctica corrent, així retratava així la seva tasca periodística la reportera Maria Jirón a una entrevista:

—¿Y qué pasa si alguien no quiere que salga una información?
—Se colabora. Yo además no hablo de política, dice María.
—¿Nunca?
—Me gustan más los temas culturales." (íbid.).

Perseguint penalment els comunicadors comunitaris, l'Estat Mexicà contravé tractats internacionals que s'ha compromès a complir, incloent Comissió Nacional de Drets Humans de Mèxic (Amarc, 2012) i atempta contra la seva pròpia Constitució política:

“Ninguna ley ni autoridad puede establecer la previa censura, ni coartar la libertad de difusión, [...] En ningún caso podrán secuestrarse los bienes utilizados para la difusión de información, opiniones e ideas, como instrumento del delito” (Constitució política mexicana, art. 7).

El sector empresarial també ha emprès accions contra la ciutadania. Un cas divulgat ha estat la **pressió de periodistes propers a la Cirt per tal que l'exèrcit tanqués aquestes emissores**, peticions que serien ateses pel govern federal en diverses ocasions. Portaveus del sector comercial com l'ex assessor jurídic de la mateixa Càmera i de Televisa, Javier Tejado Dondé es congratularen als diaris nacionals pel tancament de les emissores comunitàries. Un altre cas es produeix durant les negociacions per al reconeixement del sector amb la Secretaria

⁵⁰ Única ràdio autoritzada que emet en idiomes originaris a San Cristóbal. La ràdio té 43 anys, i des de l'inici ha servit com un pont de comunicació entre les comunitats indígenes i l'estat.

de Gobernación: les ràdios exigirien dialogar també amb la Secretaría de Comunicaciones y Transportes per tal que aquesta les deixés de perseguir mentre s'arribava a l'acord. Però el govern va obligar les emissores a deixar d'emetre si volien iniciar els tràmits de permís: “AMARC decidió asumir el dolor de ese clavo en la herida para que las radios tuvieran protección legal. Tal humillación provocó mucho enojo en los sectores implicados” (íbid).

Alguns càrrecs polítics han desprestigiats públicament les agrupacions de persones que exerceixen la llibertat d'expressió al marge de les empreses i el govern: “**Te duele que no firme convenio con tu radio jajajaja (...) amigo yo sí firmo convenios con radiodifusoras serias**”, aquest és el comentari de l'alcalde de Tochtepec (Puebla), Marc Pérez Calderón al perfil de Facebook de la ràdio comunitària d'Ometepec Ràdio (Siscar, 09/09/2014).

Concessió de freqüències

En la cerca documental que vam cloure a finals de 2016, vam localitzar menys d'una trentena d'autoritacions a mitjans lliures, tots ells ràdios. En aquell moment no es disposava de censos oficials sobre el sector i les dades sobre els permisos concedits les vam trobar disperses i incompletes. A mitjan 2017 l'executiu va fer públiques les sol·licituds de freqüències rebudes des d'agost a desembre d'aquell any així com les resolucions finals. Tot i que el treball de camp de tota la investigació acaba a finals de 2016, hem decidit incorporar aquestes dades perquè són les primeres oficials i informen d'una gran quantitat d'iniciatives socials, a més, d'adjudicar-se les llicències, el nombre de beneficiaris seria el major en la història dels mitjans lliures a Mèxic. La següent taula mostra el nombre d'interessats en obtenir llicències –no són adjudicacions- classificats per suport tecnològic i tipus de sector⁵¹. Destaca la importància de la ràdio en comparació amb la resta de mitjans, amb 168 sol·licituds del total de 795 rebudes per a les modalitats AM i FM. Només 6 comunitats de 89 aspirants, sol·liciten llicència de televisió digital. Dels 14 interessats en els serveis de telecomunicacions, 1 és per a l'autogestió.

⁵¹ L'article 59 de la llei de telecomunicacions assenyala que l'institut de telecomunicacions expedirà, com a molt tard el trenta-u de desembre de cada any, un programa amb les freqüències o bandes de freqüències que seran objecte de licitació o que es poden assignar directament. Per a tal efecte, el març de 2017 l'Institut va aprovar el Programa 2017.

Sol·licituds de freqüències rebudes des d'agost a desembre de 2016

Servicio		Modalidad de Uso	Total
Telecomunicaciones		Comercial	8
		Privado a)(2)	5
		Social	1
		No Especifica	2
Radiodifusión	TDT (Televisión Digital Terrestre)	Comercial	3
		Público	80
		Social	6
	FM (Frecuencia Modulada)	Comercial	479
		Público	99
		Social	152
		Privado	1
		No Especifica	1
	AM (Amplitud Modulada)	Comercial	43
		Público	4
		Social	16

Font: Secretaría de Gobernación. 03/03/2017

Per ara, les llicències adjudicades al sector comunitari representen xifres molt menors. A finals de maig de 2017, l'IFT feia públiques les xifres de més de 1.600 llicències entre ràdio, televisió (en obert, analògica i TDT) i telefonia mòbil, dels quals només 42 són per a ús social. El repartiment vulnera algunes disposicions legals, ja que entre els 42 beneficiaris n'hi ha que no són associacions sinó empresaris i polítics, així com entitats religioses. En realitat, les agrupacions de la societat civil que han aconseguit accedir a l'espectre són una vintena. **L'activitat empresarial s'emmascara en la figura comunitària o d'ús social.**

D'altra banda, el nombre total de freqüències disponibles planificades posa en entredit la principal raó amb què els diferents governs han denegat la concessió de llicències: la saturació de l'espectre. Des de principis de la dècada del 2000, els activistes insistien que la saturació es pot remeiar perquè a Mèxic es va estipular una distància de 800khz entre emissores però el més corrent en altres països és que siguin 400khz. **El problema era la reticència de la indústria ja acomodada.** Des del sector comunitari s'opina que el govern emprava aquest argument com a pretext per ignorar **sol·licituds "incòmodes"** (Calleja & Solís, 2007). Més d'una dècada després, el govern ha reordenat l'espectre i s'ha demostrat que era factible donar cabuda a nous actors.

RÀDIO. El primer permís es va atorgar l'any 1966 (Ràdio Teocelo) i la raó continua sent un misteri. No seria fins el 2004, després d'anys de pressió a escala nacional i de la intervenció de

la Cort Internacional de Drets Humans de l'OEA, que es repartirien nous permisos. L'any 2003, CIDH acusava l'estat Mexicà de violar l'article 13 del Pacto de San José de Costa Rica. El Relator Especial de Llibertat d'Expressió de la CIDH expressava: “**resulta inadmissible el establecimiento de marcos legales discriminatorios que obstaculizan la adjudicación de frecuencias a radios comunitarias.**” (Observacions Preliminars del Relator Especial per a la Llibertat d'Expressió al finalitzar la visita oficial a Mèxic. 26 d'agost de 2003. A Calleja & Solís, 2007). Les mateixes observacions faria l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans (Diagnóstico sobre la situación de los Derechos Humanos en México. OACNUDH. Mèxic, 2003. A Calleja & Solís, 2007).

En l'audiència per revisar la situació de les ràdios al país, el representant del govern mexicà es va comprometre a trobar una solució, i entre desembre de 2004 i agost 2005 es van lliurar 11 permisos. Des d'Amarc es considera que aquest avenç s'explica per la persona de Ricardo García Cervantes, nomenat com a Subsecretari de Normatividad y Medios per la Secretaría de Gobernación, qui mostraria sensibilitat per la qüestió dels comunitaris. La celebració era relativa: a falta d'un marc normatiu, l'atorgament continuava sent discrecional. **A més, s'havia obligat a cessar les emissions de les ràdios que optaven a permís, i les condicions imposades suposaven una gran capacitat financera per poder complir-les, el que en la pràctica legalitzava l'exclusió de gran part de la població.** Les comunitats que van aconseguir els recursos econòmics per presentar sol·licituds van quedar exposades a un **gran desgast a causa dels procediments burocràtics i les despeses de notaris, documents oficials, etc., a més, aquestes persones només disposaven del seu temps lliure per preparar tota la documentació.** L'ajut desinteressat d'enginyers de telecomunicacions resultaria essencial per als estudis tècnics, ja que són molt costosos (Calleja & Solís, 2007).

Pel que fa als censos, des del propi sector, es calculava que l'any 2015 existien més de 200 emissores, i que un centenar havia tancat per no poder complir els requisits de la llei de 2014:

“Nadie sabe, ni las propias autoridades, cuántas radios comunitarias existen en el país. **Hay versiones de que hubo más de 200 pero con la nueva ley [2014] han cerrado unas 100 de ellas.** (Fuentes, 21/04/2015))

En la cerca realitzada durant 2015 i 2016, vam localitzar un centenar de ràdios lliures a través d'internet (una gran part ens va quedar oculta perquè moltes comunitats no disposen d'accés a

la xarxa). A finals de 2016 s'havia concedit unes 25 autoritzacions entre permisos (normativa anterior a 2014) i concessions (normativa de 2014)⁵².

ANY	RÀDIOS AMB PERMÍS/ CONCESSIÓ
1966	1. Teocelo (Veracruz)
2004	2. Jen Poj (Oaxaca) (L'any 2016 rep una concessió)
	3. Uandárho (Michoacan)
	4. Ecos de Manantlán (Jalisco)
	5. Nandhía (Oaxaca)
	6. Tepalcatepec (Michoacan)
2005	7. Huayacocotla (Veracruz)
	8. Erandi (Michoacan)
	9. Calenda (Oaxaca)
	10. La Voladora (Estat de Mèxic)
	11. Bemba (Sonora)
	12. Omega Experimental (Estat de Mèxic)
2010	13. Radio Tierra y Libertad (Nuevo Leon)
	14. Radio Xalli (Puebla)
	15. Radio Mintzita (Michoacan)
2014	16. Bat's Il K'op (Xiapes)
2016	17. Expresión Cultural (Michoacan)
	18. Concesión Indígena Cholulteca (unió de Cholollan i Zacatepec, Puebla)
	19. Mexicanita Sapichu (Michoacan)
	20. La Calentana Luvimex (Estat de Mèxic)
	21. Radio Tosepan (Puebla)
	22. Radio Nahndi'a (Oaxaca)
	23. Radio Tepoztlán (Morelos)
	24. Rélax (Estat de Mèxic)
	25. De Corazón Purépecha (Michoacan)

Font: elaboració pròpia a partir de dades obtingudes a Calleja & Solís (2007); Instituto Federal de Telecomunicaciones (IFT); Ángeles, R. (04/02/2010); VV.AA (15/07/2016); VV.AA (19/08/2016) i consulta a Radio Tosepan (maig, 2016).

Les dades de 2017 sobre les sol·licituds de freqüències publicades per la Secretaría de Gobernación, donen compte de la quantitat de grups socials amb interès per accedir a l'espectre:

⁵² En virtut de les noves disposicions legals de 2014, el juliol de 2016 rebrien concessions dues estacions indígenes: Radio Nahndia (Oaxaca) i Concesión Indígena Cholulteca, fusió de les estacions de Cholollan i Zacatepec (Puebla); també va obtenir concessió Radio Jen Poj (Oaxaca), que ja disposava de permís.

Freqüències d'ús social (banda FM). Planificació per a l'any 2017⁵³

No	Localidad(es) principal(es) a servir	Estado	Clase de Estación	Coordenadas Geográficas de Referencia	
				Latitud Norte (GMMSS.SS)	Longitud Oeste (GMMSS.SS)
1	Villa Alberto Andrés Alvarado Arámburo	Baja California Sur	Clase de Estación AA	27°38'40"	113°23'05"
2	Bolonchén de Rejón	Campeche	Clase de Estación D	20°00'15"	89°44'51"
3	<u>Mapastepec</u>	<u>Chiapas</u>	<u>Clase de Estación A</u>	<u>15°26'30"</u>	<u>92°53'30"</u>
4	<u>Pijijiapan</u>	<u>Chiapas</u>	<u>Clase de Estación AA</u>	<u>15°41'12"</u>	<u>93°12'33"</u>

5	<u>Tonalá</u>	<u>Chiapas</u>	<u>Clase de Estación A</u>	<u>16°05'22"</u>	<u>93°45'05"</u>
6	<u>Manuel Ojinaga</u>	<u>Chihuahua</u>	<u>Clase de Estación A</u>	<u>29°33'52"</u>	<u>104°24'59"</u>
7	<u>San Julián</u>	<u>Chihuahua</u>	<u>Clase de Estación A</u>	<u>26°01'52"</u>	<u>106°29'59"</u>
8	<u>Laguna del Rey (Químicas del Rey)</u>	<u>Coahuila</u>	<u>Clase de Estación A</u>	<u>27°01'50"</u>	<u>103°22'00"</u>

7	<u>San Julián</u>	<u>Chihuahua</u>	<u>Clase de Estación A</u>	<u>26°01'52"</u>	<u>106°29'59"</u>
8	<u>Laguna del Rey (Químicas del Rey)</u>	<u>Coahuila</u>	<u>Clase de Estación A</u>	<u>27°01'50"</u>	<u>103°22'00"</u>
9	Manzanillo	Colima	Clase de Estación A	19°03'08"	104°18'57"
10	<u>Ciénega de Nuestra Señora de Guadalupe</u>	<u>Durango</u>	<u>Clase de Estación A</u>	<u>25°03'55"</u>	<u>106°19'45"</u>
11	<u>Acapulco de Juárez</u>	<u>Guerrero</u>	<u>Clase de Estación B1</u>	<u>16°51'42"</u>	<u>99°53'11"</u>
12	Cuautepec	Guerrero	Clase de Estación A	16°44'58"	99°00'04"
13	<u>Ciudad Altamirano (Riva Palacio, Michoacán)</u>	<u>Guerrero</u>	<u>Clase de Estación A</u>	<u>18°21'17"</u>	<u>100°39'58"</u>
14	Tixtla de Guerrero	Guerrero	Clase de Estación A	17°33'56"	99°24'08"
15	Zumpango del Río	Guerrero	Clase de Estación A	17°39' 05"	99°31'42"
16	<u>San Ildefonso (Tepel del Río, Querétaro) (24)</u>	<u>Hidalgo</u>	<u>Clase de Estación A</u>	<u>19°59'53"</u>	<u>99°20'07"</u>
17	Ixtapa Vallarta (<u>Las Juntas, Vallejo</u>)	Jalisco	Clase de Estación A	<u>20°36'49"</u>	<u>105°13'38"</u>
18	Ayoquezco de Aldama	Oaxaca	Clase de Estación A	16°41'06"	96°50'35"

⁵³ ESTACIÓ CLASSE "A", "AA" I "B1": serveis a poblacions o ciutats relativament petites i a les àrees rurals contigües a les mateixes; CLASSE "B", "C1" I "C": serveis a àrees més o menys extenses i a ciutats importants o d'una àrea urbana, incloent les àrees rurals contigües. CLASSE "D": estació de paràmetres restringits.

19	Salina Cruz	Oaxaca	Clase de Estación A	16°10'57"	95°11'45"
20	San Pedro Pochutla	Oaxaca	Clase de Estación AA	15°44'40"	96°27'55"
21	Santiago Pinotepa Nacional	Oaxaca	Clase de Estación AA	16°20'17"	98°03'01"
22	Granjas de la Florida y San Luis Potosí	San Luis Potosí	Clase de Estación A	22°08'59"	100°58'30"
23	Matehuala	San Luis Potosí	Clase de Estación A	23°38'47"	100°38'40"
24	Rioverde	San Luis Potosí	Clase de Estación A	21°55'57"	99°59'34"
25	Mazatlán	Sinaloa	Clase de Estación B1	23°14'29"	106°24'35"
26	Ciudad Obregón	Sonora	Clase de Estación AA	27°31'09"	109°50'25"
27	Tampico, La Isleta, Río Tamesí (Cruz Chica), Altamira: (Tamos y Pueblo Viejo, Ver.)	Tamaulipas	Clase de Estación A	22°15'19"	97°52'07"
28	Tres Valles	Veracruz	Clase de Estación A	18°14'22"	96°08'10"
29	Mérida	Yucatán	Clase de Estación A	20°58'04"	89°37'18"
30	Valladolid	Yucatán	Clase de Estación B1	20°41'22"	88°12'06"

Font: Secretaría de Gobernación. 03/03/2017

Freqüències d'ús social (banda AM). Planificació per a l'any 2017

No	Localidad(es) principal(es) a servir	Estado	Clase de Estación	Coordenadas Geográficas de Referencia	
				Latitud Norte (GGMSS.SS)	Longitud Oeste (GGMSS.SS)
1	Ensenada	Baja California	Clase de Estación C	31°51'28"	116°36'21"
2	San Quintín	Baja California	Clase de Estación B	30°33'37"	115°56'33"
3	Sansón	Estado de México	Clase de Estación B	19°23'02"	99°57'20"
4	Tlalchichilpa	Estado de México	Clase de Estación B	19°43'32"	100°00'35"
5	El Arenal	Jalisco	Clase de Estación B	20°46'34"	103°41'38"
6	Pátzcuaro	Michoacán	Clase de Estación B	19°30'59"	101°36'35"
7	Morelia	Michoacán	Clase de Estación B	19°42'08"	101°11'08"
8	Zamora de Hidalgo	Michoacán	Clase de Estación B	19°59'08"	102°16'59"
9	Cuernavaca	Morelos	Clase de Estación C	18°55'07"	99°14'03"

10	San Nicolás de los Garza	Nuevo León	Clase de Estación C	25°44'30"	100°18'08"
11	Ciudad de Ajalpan	Puebla	Clase de Estación B	18°22'42"	97°15'34"
12	<u>Ciudad de Cuetzalan</u>	<u>Puebla</u>	<u>Clase de Estación B</u>	<u>20°01'07"</u>	<u>97°31'16"</u>
13	<u>Ciudad Serdán</u>	<u>Puebla</u>	<u>Clase de Estación B</u>	<u>18°59'20"</u>	<u>97°26'48"</u>
14	San Jerónimo Xayacatlán	Puebla	Clase de Estación B	18°13'26"	97°55'01"
15	<u>San Juan Ixcaquixtla</u>	<u>Puebla</u>	<u>Clase de Estación B</u>	<u>18°27'39"</u>	<u>97°49'52"</u>
16	<u>Tehuacán, Atexcal y Zapotitlán</u>	<u>Puebla</u>	<u>Clase de Estación B</u>	<u>18°26'27"</u>	<u>97°22'26"</u>
17	<u>Tepexi de Rodríguez</u>	<u>Puebla</u>	<u>Clase de Estación B</u>	<u>18°34'46"</u>	<u>97°55'35"</u>
18	<u>Tezuitlán</u>	<u>Puebla</u>	<u>Clase de Estación B</u>	<u>19°48'35"</u>	<u>97°23'04"</u>

19	<u>Tlacotepec de Benito Juárez</u>	<u>Puebla</u>	<u>Clase de Estación B</u>	<u>18°41'25"</u>	<u>97°39'48"</u>
20	Zoquitlán	Puebla	Clase de Estación B	18°20'11"	97°01'05"

21	Matehuala	San Luis Potosí	Clase de Estación B	23°38'47"	100°38'40"
22	Salinas de Hidalgo	San Luis Potosí	Clase de Estación B	22°37'44"	101°42'31"
23	San Luis Potosí	San Luis Potosí	Clase de Estación B	22°08'59"	100°58'30"
24	Tamazunchale	San Luis Potosí	Clase de Estación B	21°15'46"	98°47'29"
25	Villa de Ramos	San Luis Potosí	Clase de Estación B	22°49'52"	101°54'34"
26	Buena Vista 2DA. sección (Colonia José Mari)	Tabasco	Clase de Estación B	18°08'47"	92°45'32"
27	Xalapa-Enriquez	Veracruz	Clase de Estación B	19°32'17"	96°54'33"

Font: Secretaría de Gobernación. 03/03/2017

La majoria d'aquests aspirants però, roman encara sense llicència. Val a dir que els xifres oficials causen confusió: en realitat els beneficiaris són menys. Les associacions i comunitats indígenes que han aconseguit freqüències són una vintena (per tant, la situació no ha canviat gaire respecte les dades no oficials obtingudes l'any 2016).

Les xifres oficials indiquen 33 llicències d'ús social de ràdio FM d'un total de 900. Però 5 són per a universitats privades (la llei les classifica en aquesta categoria per bé que podrien incloure's al sector comercial), 8 són per a entitats religioses i altres 5 per a grans empresaris. Restant aquests 18 actors, les llicències FM destinades efectivament a grups socials i comunitats indígenes són 15.

És provable que les llicències concedides a persones particulars pertanyin a repartiments anteriors a l'aprovació de la llei de 2014. Entre aquestes persones destaca Rodrigo Rodríguez

Reyes, propietari de diferents mitjans comercials que se sustenten gràcies a la publicitat governamental (Bañuelos, 16/06/2017), i que s'ha servit del seu fill i la seva dona per obtenir concessions per a ús social. La família disposa de 5 concessions d'aquest tipus entre moltes altres comercials. El fill, Arnoldo Rodríguez Zermeño, posseeix diversos negocis sls mitjans, entre ells el Grupo Radiofónico Zer i sistemes de televisió per cable, i és polític del PRI. D'altra banda, l'any 2012 Rodrigo Rodríguez va obtenir un permís per operar una emissora sense afany de lucre al DF, XEARZ-AM, que transmetia a una potència de 5.000 watts i que s'havia concedit fins l'any 2023 (Sosa, 16/03/2012). Així mateix, Gaia FM va vendre una de les seves estacions a Zer però continua sota el seu nom.

D'altra banda, trobem algunes associacions amb permís comercial (ex. Radio Calenda La Voz Del Valle, A.C, Mie Nillu Mazateco, A.C., Cultura y Comunicacion de Zaachila, A.C., Club Deportivo Social y Cultural Cruz Azul, A.C., La Voladora Comunicacion, A.C, Omega Experimental, A.C.).

Actors amb freqüències concedides per a ús social en FM			
Actors	Figura jurídica	Nombre de llicències	Comentaris
COMUNICADORES DEL DESIERTO A.C	Associació	1	
OMUNICADORES FILO DE TIERRA COLORADA, A.C.	Associació	1	
POR LA IGUALDAD SOCIAL, A.C	Associació	1	
UANDARHI, A.C.	Associació	1	
TEPONAZTLE CULTURA Y COMUNICACIÓN, A.C.	Associació	1	
LA VOZ DEL VIENTO, A.C.	Associació	1	
VOZ DE MARAVATIO, A.C.	Associació	1	
RADIO AGRICULTORES DEL VALLE DE SINALOA, A.C.	Associació	1	
AUTOGESTIÓN COMUNICATIVA, A.C.	Associació	1	
LA CHALMERITA, A.C.	Associació	1	

Actors amb freqüències concedides per a ús social en FM			
Actors	Figura jurídica	Nombre de llicències	Comentaris
LA COMUNIDAD EN BUSCA DE LA CULTURA, A.C	Associació	1	
COMUNIDAD, EDUCACIÓN Y VALORES, A.C	Associació	1	
FILANTROPIA Y ALTRUISMO, A.C.	Associació	1	
CULTURA ES LO NUESTRO, A.C.	Associació	1	
LA MEXICANTITA SAPICHU, A.C.	Associació	1	
ÑUCUAHA, A.C.	Associació	1	
ONDAS EN LA PLAYA, A.C.	Associació	1	
TLAXIAQUEÑOS RADICADOS EN OAXACA, A.C.	Associació	1	
RADIO CULTURAL MONVER, A.C	Associació	1	
DOMI BELLO DE TENORIO, A.C.	Associació	1	
SINALOA ARTE Y GLORIA, A.C.	Associació	1	El beneficiari és Román Padilla Fierro, exdiputat del PRI i propietari de mitjans comercials.
COMUNICACIÓN INTEGRAL PARA LA FAMILIA, A.C.	Associació	1	
GAIA FM, A.C.	Associació	4	Una de les concessions és operada per l'empresari Rodrigo Rodríguez, que la va comprar però manté el nom de Gaia.
FUNDACIÓN CULTURAL PARA LA SOCIEDAD MEXICANA, A.C	Associació	6	Entitat religiosa.
VERITAS MEDIOS GLOBAL, A.C	Associació	1	Entitat religiosa.
Radio Aro A.C	Associació	1	Registrada com a Pyme i avalada per la Cámara Nacional de la Industria de la Radio y Televisión.
RADIO IBERO, A.C.	Associació	1	Universitat privada
FOMENTO EDUCATIVO Y CULTURAL FRANCISCO DE IBARRA, A.C.	Associació	1	Universitat privada

Actors amb freqüències concedides per a ús social en FM			
Actors	Figura jurídica	Nombre de llicències	Comentaris
UNIVERSIDAD HUASTECA VERACRUZANA, S.C.	Societat Col·lectiva	1	Universitat privada
RODRIGO RODRÍGUEZ REYES	Persona física	1	Empresari propietari de diferents mitjans comercials.
ARNOLDO RODRÍGUEZ ZERMEÑO	Persona física	2	Fill de Rodrigo Rodríguez Zermeño i polític del PRI
JOSEFINA REYES SAHAGÚN	Persona física	2	Dona de Rodrigo Rodríguez Zermeño

Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a la web de l'IFT l'any 2017.

A la banda a AM només 3 de 70 llicències són d'ús comunitari i una s'ha concedit a un polític i empresari (Arnoldo Rodríguez).

Actors amb freqüències concedides per a ús social en AM			
Actors	Figura jurídica	Nombre de llicències	Comentaris
LA FUENTE DE PODER, EDUCATIVA INDÍGENA DE CHIAPAS, A.C.		1	
ASOCIACIÓN VERACRUZANA DE COMUNICADORES POPULARES, ac		1	
ARNOLDO RODRÍGUEZ ZERMEÑO		1	Empresari.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a la web de l'IFT l'any 2017.

TV. A finals de 2016 no teníem constància de cap llicència atorgada i només havíem localitzat dues estacions hertzianes. Una, TV TAMIX (Oaxaca), va funcionar fins a mitjan de la dècada del 2000 gestionada per una comunitat que va arreglar un transmissor privat inutilitzat, aconseguint cobrir petites localitats d'ètnia mixe de la zona (Calleja & Soís, 2007). L'altra es va començar a gestar l'any 2013 a Cherán (Michoacan), dos anys després de la revolta del poble purépetxa contra la tala il·legal als boscos per part del crim organitzat. Els joves de la localitat indígena instal·larien la televisió comunitària amb el suport d'un col·lectiu de Oaxaca. **El**

poble de Cherán va fer fora les autoritats municipals i es troba en ple procés de creació d'un model nou de govern comunal, ahora s'està dotant dels seus propis mitjans de comunicació (Estrada, Juan J., 23/01/2013). Aquesta estació és una de les 10 que van sol·licitar llicència de televisió digital entre agost i desembre de 2016. La següent taula mostra la planificació del govern per a l'any 2017 a partir de les sol·licituds rebudes.

Llicències de TDT per a ús social. Planificació per a l'any 2017

No	Localidad(es) principal(es) a servir	Estado	Coordenadas Geográficas de Referencia		Radio de Cobertura Máximo (km)
			Latitud Norte (GMMSS.SS)	Longitud Oeste (GMMSS.SS)	
1	Victoria de Durango	Durango	24°01'22"	104°39'16"	50
2	Taxco de Alarcón	Guerrero	18°33'23"	99°36'41"	20
3	Cherán Atzicuirín (Cheranástico), Paracho de Verduzco	Michoacán	19°42'00"	102°00'56"	50
4	Los Reyes	Michoacán	19°35'24"	102°28'27"	20
5	Purépero de Echáiz	Michoacán	19°54'38"	102°00'25"	20
6	Heroica Ciudad de Juchitán de Zaragoza	Oaxaca	16°26'00"	95°01'10"	50
7	Heroica Puebla de Zaragoza	Puebla	19°02'43"	98°11'51"	50
8	Tehuacán	Puebla	18°27'50"	97°23'35"	50
9	Cárdena, Villahermosa, Macuspana	Tabasco	17°59'21"	92°55'41"	50
10	Teodoro (Río Grande)	Zacatecas	23°51'05"	102°59'45"	50

Font: Secretaría de Gobernación. 03/03/2017

Segons les dades publicades a la web de l'IFT a mitjan 2017, de les 400 llicències concedides de TDT, només 6 són per a ús social. De nou, el sector comercial s'ha fet amb les freqüències dels comunitaris: accedint a les webs, en el cas que n'existeixen, hem comprovat que almenys 3 dels 6 concessionaris són empreses. Per exemple, el Patronato Pro-Televisión de Cozumel, A.C o la Fundación Cultural por Zacatecas, A.C.

Pel que fa a les 42 llicències en televisió oberta cap és destinada a ús social. A banda, hem localitzat 5 televisions que emeten únicament per internet: Movimiento TV (des de Puebla), Rompimiento TV (des de Mèxic DF). La Otra Oaxaca TV (des de Oaxaca); i TVAA, del Rancho Electrónico (des de Mèxic DF).

TELEFONIA MÒBIL. En la convivència amb diferents comunitats d'ètnia maya a l'estat de Quintana Roo (durant l'estada a Mèxic de 2014 a 2016) vam constatar la normalitat de l'ús de la telefonia mòbil, especialment de FaceBook, per part de joves i senyores. Accedeixen a través

de serveis de prepagament que inclouen paquets de dades, ja que les companyies d'internet i cable no han invertit encara en dotar aquestes regions d'infraestructures.

Pel que fa a l'autogestió dels serveis de telecomunicacions, al maig de 2014, l'IFT va atorgar una concessió per a serveis de telefonia rural a 30 localitats de l'estat d'Oaxaca, arribant als 3.000 usuaris registrats en tan sols vuit mesos d'operació (Gaceta Parlamentaria, Número 4506-VII, 12 d'abril de 2016). De nou, les xifres oficials creen confusió, doncs segons les dades publicades a la web de l'IFT el maig de 2017, entre les 200 llicències de telefonia mòbil, no constava cap per a ús social.

Mèxic. Procés polític				
Denominació legal i inici dels mitjans comunitaris	Reconeixement / Regulació	Govern	Permissivitat	Freqüències
Ràdio 60's. <i>Concesiones de uso social comunitario</i>	2011 (Constitució Política) 2014 / 2015 (lleis secundàries)	Partido Revolucionario Institucional (PRI)	No (intensa criminalització i equips confiscats recentment)	Primeres: 1966 Total: 25 de més de 200
TV 80's. <i>Concesiones de uso social comunitario</i>	2011 (Constitució Política) 2014 / 2015 (lleis secundàries)	“ ”	“ ”	0 d'unes 4

Font: elaboració pròpia a partir d'informació publicada per l'ens regulador, Estrada 23/01/2013 i Fuentes 21/04/2015).

Seguiment de les recomanacions internacionals: Perseguint penalment els comunicadors comunitaris, l'estat mexicà contravé els tractats internacionals que s'ha compromès a complir, incloent els principis de la Comissió Nacional de Drets Humans de Mèxic (Amarc, 2012), i atempta contra la seva pròpia Constitució política. El sector comunitari es troba en situació de semiclandestinitat, i les llicències atorgades són una minoria.

9.2.2. Colòmbia

Colòmbia va ser el primer país llatinoamericà a reconèixer les ràdios comunitàries com a tercer sector dels sistemes comunicatius, destacant varies dècades en l'escena internacional (Unesco,

2003). Dels tres països llatinoamericans analitzats, és el que més ha dut a terme quelcom semblant a les polítiques públiques en matèria de ràdio i televisió lliure i comunitària, i des d'un enfocament integral, en coordinació amb diferents ministeris (cultura, telecomunicacions, economia social, educació, etc.). No obstant això, la tendència ha estat **mantenir-lo en una situació de subdesenvolupament respecte de les seves possibilitats d'auto sosteniment**; doncs les lleis han afavorit els interessos econòmics dels grans monopolis de la informació i l'entreteniment (VV.AA, 2005).

Les polítiques en ràdio i TV comunitària tracen trajectòries diferents i separades.

RÀDIO. Les ràdios lliures han quedat eclipsades pels mitjans comunitaris de missió assistencial: emissores vinculades al teixit ètnic i religiós⁵⁴ o que treballen per a la pau i l'educació. L'inici d'aquestes ràdios es remunta a finals dels anys 40, amb l'emissora Ràdio Sutatenza, impulsada per un capellà i encaminada a alfabetitzar les comunitats més pobres de la localitat homònima. Als anys 60, comencen els experiments de ràdio per part de col·lectius socials que més s'ajusten a la nostra definició de mitjans lliures. A les dècades dels 70 i dels 80, **la recuperació de terres anava acompanyada de la construcció d'emissores de ràdio** durant el sorgiment dels moviments camperols. Normalment es tractava d'altaveus i una gran antena; sovint eren l'únic punt de connexió telefònica de que podien gaudir els veïns. Aquestes emissores han anat desapareixent juntament amb el moviment. Moltes tenien dificultats per afrontar les despeses de llum (VV.AA (16/12/2014). **L'expansió de les agències i polítiques de “desenvolupament” als anys 70 també aniria acompanyada d'estacions “educatives”**. L'ús dels altaveus ha estat l'estratègia més emprada per fer ràdio; per exemple, a finals dels 2000, a la ciutat de Kennedy es va fer famosa la Raciocicleta.

El context d'obertura política propiciat amb l'arribada del Partido Liberal al govern a principis dels anys 90 facilitaria que es reconeguessin legalment les ràdios comunitàries com a “tercer model” de radiodifusió (*Decreto 1447 de 1995*). La regulació de la ràdio comunitària s'iniciaria després de la primera concessió de llicències l'any 1996, amb el *Decreto 1981 de 2003* i el procés quedaria aturat durant més d'una dècada marcada per canvis de govern (presidència del conservador Andrés Pastrana, i després d'Álvaro Uribe).

A finals dels anys 90 té lloc una nova revifalla de la comunicació popular alternativa vinculada a internet i les noves tecnologies de la informació. En aquest context s'inicia una segona etapa

⁵⁴ Radio María Colombia ha vingut comprant i construint emissores per a l'educació religiosa dels grups ètnics, moltes estacions pertanyen al Movimiento Minuto de Dios.

de suport institucional l'any 2000, quan la Direcció de Comunicaciones del Ministerio de Cultura convoca les Taules de Mitjans Ciutadans i Comunitaris per formular polítiques públiques. El mateix any, el ministeri expedeix dues resolucions reconeixent aquests mitjans com "expressió cultural de la nacionalitat colombiana" i com a **espai propici per a la construcció d'una ciutadania veritablement democràtica. En una diagnosi de la ràdio i la televisió es va destacar la tradició d'autogestió d'aquestes experiències**, els vincles amb les comunitats, els relativament baixos costos de producció i la presència nacional. També es van proposar mesures urgents en la qüestió de la sostenibilitat (Téllez, 2003).

En la segona legislatura d'Uribe, al febrer de 2008, s'aprovarien les directrius per a la implementació de polítiques específiques en matèria de ràdio però des d'una perspectiva integral, a través del Consejo Nacional de Política Económica y Social, que integrava els ministeris de comunicacions, cultura, educació i agricultura. Al document *Lineamientos de política para el fortalecimiento del servicio comunitario de radiodifusión sonora*, aprovat pel consell, s'explicitava que la formulació de les polítiques s'havia de fer entre l'estat i la societat civil com a condició *sine qua non* de la legitimitat d'aquestes:

"El servicio de radiodifusión comunitaria constituye un servicio público prestado en gestión indirecta por las organizaciones concesionarias. Por lo tanto, es una responsabilidad compartida entre el Estado, las organizaciones concesionarias y las comunidades beneficiarias" (íbid:10)

El govern d'Uribe es comprometia a:

- la creació d'un equip especialitzat en ràdio comunitària dins del ministeri de comunicacions encarregat de vetllar per la implementació de la política pública, amb instàncies formals d'interlocució amb les emissores, i l'acompanyament d'aquestes per tal que puguin satisfer els requisits de la normativa;
- promoure el diàleg entre la ciutadania i les emissores comunitàries i promoure que els ciutadans observin i intervinguin sobre l'actuació d'aquestes; promoure la col·laboració entre les emissores i les universitats i altres centres educatius, així com agències de cooperació;
- crear plans d'articulació nacional en els àmbits cultural, educatiu, de salut, desenvolupament rural, etc. (per exemple, la participació de les emissores al Sistema Nacional de Cultura a través dels Consejos de Medios i del Programa de Radios Ciudadanas y Comunitarias).

Per solucionar els problemes de viabilitat del sector, el govern d'Uribe proposava constituir "empreses socials sòlides", "amb possibilitats de creixement" (íbid:7), amb el suport del Departamento Administrativo Nacional de Economía Solidaria (DANSOCIAL):

"el Ministerio de Comunicaciones, en conjunto con el Departamento Administrativo Nacional de Economía Solidaria -DANSOCIAL y el Servicio Nacional de Aprendizaje -SENA desarrollarán procesos de capacitación, monitoreo y acompañamiento en temas de gestión integral, emprendimiento, empresarismo, administración, planeación y formulación de proyectos con miras a lograr y garantizar la viabilidad y sostenibilidad económica de las emisoras. (íbid:14)

El procés de regulació de la ràdio comunitària es desencallaria rere l'aprovació d'aquestes directrius, amb una normativa més específica adoptada pel *Decreto Nacional 2805 de 2008*⁵⁵. S'assignarien freqüències als 25 municipis colombians amb més població, on encara estaven sense planificar les estacions comunitàries.

Des de mitjan dels anys 2000, l'estat ha vingut oferint formació a les ràdios comunitàries. Algunes universitats les promouen amb cursos de formació: "Lo que aprenden las emisoras es a hacer mediación, porque en muchos municipios hay todo tipo de conflictos. Aquí participan desde las amas de casa hasta los jóvenes" (Mónica Valdés, coordinadora dels tallers de la Universidad Nacional Abierta y a Distancia a VV.AA, 11/05/2007).

Sobre la continuïtat de les polítiques públiques, a més de la formació a càrrec d'universitats a data de 2016 teníem constància de la realització de programes de formació i acompanyament a càrrec del ministeri de comunicacions (Mintic, 2015) així com processos habituals d'interlocució (VV.AA, 2007).

TV. Colòmbia també destaca pel gran nombre d'operadors comunitaris de televisió, per bé que es limita al cable. L'aparició de les antenes parabòliques als anys 80 afavoriria la creació comunitàries de receptors organitzades sense ànim de lucre per distribuir senyals incidentals i canals codificats, algunes produiries els seus propis programes. La descentralització política i administrativa que s'inicia en aquells anys i que dóna als alcaldes més capacitat de decisió sobre la despesa pública, explica també el gran desenvolupament de les estacions, les quals es pretenia convertir en un important mecanisme de participació ciutadana. Un últim element per entendre l'aparició d'aquest model televisiu són els 40 anys de predomini d'un "model mixt" on particulars explotaven gairebé al seu antull el monopoli de l'estat, obstaculitzant tant el

⁵⁵ Derogat pel Decreto Nacional 1161, de 13 d'abril 2010, que no menciona el sector comunitari tot i que sí apareix en la corresponent reglamentació, amb un capítol sencer dedicat als "Serveis de radiodifusió comunitària" en tant que sector diferenciat del públic i el comercial (Resolución 00415). Aquestes disposicions segueixen vigents avui.

desenvolupament de la indústria televisiva com el d'una televisió democràtica i participativa (Téllez, 2003).

Les emissores van experimentar una nova embranzida amb el nou marc constitucional de 1991, pioner en promoure la participació ciutadana en els mitjans de comunicació. Al llarg d'aquesta dècada també van florir les produccions independents a Kali i Bogotà, encara no hi havia cadenes locals comercials. Van ser experiències urbanes i poc esteses, motivades per la vocació social. La legislació de 1996 (*Ley 335 de 1996*) va ser considerada de les millors del món en matèria de televisió comunitària però s'ha anat modificant en sentit negatiu. Cal destacar que també es van iniciar polítiques públiques específiques a partir de trobades amb el sector, realització de diagnòstics en profunditat, processos de consulta sobre projectes legislatius i formació de comunicadors populars. Un exemple és la "videoteca portàtil", un seguit de tallers realitzats a tot el país.

A finals dels anys 90 s'havien localitzat unes 400 experiències però a mitjan dels 2000 només sobreviuen 40. **La devallada s'explica perquè les condicions de la normativa no s'ajustaven a la realitat dels canals en aspectes clau com el mínim d'hores obligat de producció pròpia i el tipus de programació, les quotes excessives i la impossibilitat d'encadenar-se o fer coproduccions** (Téllez, 2003). Algunes de les estacions més conegudes a la dècada del 2000 eren Canal 8 (Puerto Rico Caquetá), que durant temporades havia d'apagar el canal per "raons d'ordre públic"; el grup de pensionistes impulsors de la cadena de la Comuna 11 (Cali), o el col·lectiu de dones de Tele Candelaria (Valle) (íbid.).

Noves restriccions es produïren arran de la signatura del Tractat de Lliure Comerç amb EUA, que afecta la recepció de senyals accidentals de satèl·lit. Això obligava les televisions a pagar drets d'autor i la seva cobertura geogràfica quedava reduïda a l'àmbit municipal, també es reduïa el nombre d'associats per canal, ara el màxim són 6.000 (*Acuerdo 009 del 24 de octubre de 2006*). L'estat va justificar les restriccions com una forma d'assegurar que es tracta realment d'entitats sense ànim de lucre. L'any 2012 després d'una consulta tècnica i fòrums regionals la reglamentació va quedar suspesa. L'Autoritat Nacional de Televisió (ANTV) havia rebut unes 200 queixes manifestant la preocupació de les comunitats per les qüestions econòmiques i altres obligacions derivades de l'atorgament de les llicències. El director del canal Acuario TV i membre de la xarxa de sistemes comunitaris Oriente TV, Oscar Noguera afirmava en una entrevista:

"¿Cuál es la realidad de los canales comunitarios en Colombia? Un poco tormentosa.... Los grandes monopolios privados ven en los medios locales una amenaza para su expansión y a través del gobierno y la nueva ANTV cada vez se **quieren imponer nuevas reglas que dejen sin herramientas, argumentos, ingresos, y sin forma de mantenerse o subsistir por si solos los sistemas de televisión comunitarios.**" (Regional, 2012 a Henao et al. 2014).

La posterior aprovació de la *Resolució 433 de 2013* també generaria desconcert i inconformitat pels aspectes relatius a les renovacions dels serveis i els terminis per formalitzar-les. El govern es va comprometre a posar claredat i va suspendre els terminis fins l'aprovació d'una nova ordre (*Resolució 668 de 2013*, modificada per les *Resolució 1033 de 2013* i *Resolució 1133 de 2013*).

L'experta en matèria de televisió comunitària María Teresa Tellez, expressa la contradicció sobre els processos legislatius d'aquest sector a Colòmbia:

"Es importante señalar que **los procesos de legislación han sido elemento propicio para el desarrollo de numerosas experiencias a la vez que han sido determinantes en el estancamiento y desarticulación de las mismas**" (Téllez, 2003).

Colòmbia. Actors més rellevants en l'actualitat

Sector comunitari	Estat	Sector comercial	Altres
Red Colombiana de Radios Comunitarias (Recorra); Asociación de Medios y Experiencias de Comunicación Comunitaria del Huila (Asomeco); Sistema Nacional de Comunicación para la Paz (SIPAZ); Red del Río Magdalena; Asociación Comunitaria de Televisión por Cable (AcoTV); Asociación Distrital de Radio Comunitaria "Antena Ciudadana", Cooperativa Multiactiva de Trabajo Asociado "Punto Verde", Asociación de Comunicadores Populares "Somos Red", Amarc, Aler, etc.	Ministeri de comunicacions/tel·ecomunicacions; ministeri de cultura; diferents ens reguladors de la ràdio i la TV; suprema cort de justícia	Famílies Santo Domingo i López (cadena de televisió Caracol) i Ardila Lule (cadena de televisió RCN).	Universitats, esglésies, agències de desenvolupament

Font: elaboració pròpia.

Permissivitat

L'any 2012 van ser assassinats dos radialistes comunitaris⁵⁶. Les amenaces, persecucions il·legals i intercepcions telefòniques fa que molts periodistes optin per exiliar-se. En general,

⁵⁶ Argemiro Cárdenas, fundador de Metroradio, la Red Radial Cafetera i representant de la regió occident davant el comitè consultiu de ràdio del ministeri de telecomunicacions (Mintic) va morir a trets per part d'un sicari. Dues setmanes després, moria el periodista Jesús Martínez Orozco, vinculat a l'emissora comunitària La Nueva de Sabanalarga Atlàntic.

els perseguits són aquells que informen les comunitats sobre problemàtiques com els megaprojectes o el paramilitarisme (VV.AA, 21/06/2012).

El mateix any 2012 va ser clausurada una de les ràdios més veteranes de Colòmbia, **Café 93.5 FM**, amb 15 anys d'activitat. La causa oficial el deute en el pagament de l'ús de l'espectre per bé que l'any anterior l'emissora s'havia compromès a finançar-lo progressivament per manca de recursos, doncs no disposava d'ingressos per publicitat:

“decomisaron los equipos sin contar con la presencia de un abogado que nos representara, violándose así, el derecho fundamental al debido proceso. El hecho se agrava al no dejar notificación del motivo de la acción policial, razón por el cual el lunes 16 de abril acudimos a recoger el acta de incautación y nos encontramos con la sorpresa de que tampoco aparece por escrito sus razones [...] **Café 93.5 no está al margen de la ley, somos y hemos sido honestos con nuestro trabajo y por eso pedimos la revocatoria de la orden de decomiso. Pedimos que se nos trate con respeto y con la consideración que nos hemos ganado con nuestro trabajo.**” (Lombana, 18/04/2012)

L'any 2005, la ministra de comunicacions Marta Pinto anunciava el **tancament de 200 ràdios comunitàries considerades il·legals per incomplir requisits dels seus contractes o per no posseir llicència** (VV.AA, 13/05/2005). L'any anterior, el setembre de 2004, el ministeri de comunicacions havia tancat i decomissat els equips de l'emissora indígena Radio Nasa, que **havia manifestat la intenció d'accedir a una freqüència i duia esperant 7 anys l'obertura d'una convocatòria** (VV.AA, 2005).

Un altre episodi polèmic va donar-se l'any 1997 amb l'ordre del Ministerio de Comunicaciones de **prohibir l'obertura de concursos a les grans ciutats**. Això després que el propi ministeri, en col·laboració amb el de Cultura i altres entitats, emprengués una etapa de suport i formació. Una de les accions va ser finançar un espai comunitari a una emissora comercial de Bogotà. Ja madurs, alguns col·lectius com Ecos de Centro Oriente van decidir llançar-se a l'aire malgrat no posseir llicència. Des de llavors, **els col·lectius més polititzats i que desafiarien la llei emetent sense permís, amb forta presència a les perifèries de les grans ciutats, serien perseguits amb l'excusa de ser il·legals**. Es confiscarien equips d'emissores com Ecos de Centro Oriente o Vientos Stereo (a la ciutat de San Cristóbal) (Acero 26/08/2009).

Concessió de freqüències

Malgrat la quantitat de llicències de què disposen les ràdios i televisions comunitàries a Colòmbia, avui dia es parla d'una davallada del sector (VV.AA, 21/06/2012). Les condicions econòmiques per operar, sol·licitar o renovar llicència són la principal causa.

RÀDIO. Les freqüències representen un terç de les 1.500 repartides entre el sector públic, el comercial i el comunitari, tot i que no existeix l'obligació de fer aquesta reserva. A data d'agost de 2015, el Ministerio de Tecnologías de la Información y las Comunicaciones informava que **624 emissores de ràdio eren concessionàries** de llicència comunitària (Lozano, C., 15/09/2015). Però en el sector comunitari trobem barrejats actors ben diferents: per un costat **hi ha parròquies; per un altre petites empreses, corporacions i fundacions empresarials; també hi ha juntes municipals i, a banda, hi ha les associacions, casals, clubs i cooperatives que són uns 280 actors** (Red Dial, 28/02/2013). Seguint la conceptualització d'aquesta recerca, els darrers quatre actors equivaldrien als mitjans lliures o autogestionats, de manera que no arriben a un terç de les freqüències.

Les llicències s'han anat concedint en diferents fases. La primera comprèn des de 1996 fins a juliol de 1998, amb un total 564 adjudicacions. La prohibició d'emetre a les grans ciutats va eclipsar l'actuació del llavors Ministerio de Comunicaciones (la condició era que es trobessin a municipis de menys de 100.000 habitants i on no hi haguessin ràdios locals (VV.AA, 11/05/2007). Aquesta condició era arbitrària, i a més, no s'especificava a la reglamentació. A finals de 2004, un grup d'associacions⁵⁷ rebria el suport d'un col·lectiu d'advocats i aconseguirien una sentència favorable del tribunal constitucional⁵⁸: **la Suprema Cort va ordenar el Ministerio de Comunicaciones argumentar amb serietat la negativa d'obrir la licitació per a la concessió de llicències a les grans ciutats.** En no disposar de raons, va haver d'obrir concurs a Bogotà i altres ciutats capitals. **La sentència explicitava que l'adjudicació de freqüències no pot convertir-se ni en una forma de censura ni en un obstacle per l'exercici del dret dels grups socials a disposar dels seus mitjans de comunicació.**

⁵⁷ Asociación Red Colombiana de Radio Comunitaria (Recorra), Asociación Distrital de Radio Comunitaria "Antena Ciudadana", Corporación para la Promoción de la Comunicación y el Desarrollo Comunitario "Voceros Comunitarios", Cooperativa Multiactiva de Trabajo Asociado "Punto Verde" (Coopunver), Asociación de Dirigentes Comunitarios (Asodic), Corporación Promotora Cívico Cultural "Zuro Riente"; la Asociación de Comunicadores Populares "Somos Red" (Acosor) y la Corporación Derechos para La Paz (Cdpaz). Assessorades per "Planeta Paz" i el Centro de Estudios de Derecho Justicia y Sociedad "Dejusticia".

⁵⁸ Sentencia T-460/06 Concesión de licencias para la prestación del servicio de radio comunitaria en Bogotá.

Així s'iniciaria una segona fase l'any 2004, quan es va obrir convocatòria per a 440 municipis, amb 224 llicències concedides. Durant els anys 2006 i 2007 es va fer una tercera convocatòria a 290 pobles, on 195 col·lectius van enviar propostes. La novetat era la participació de 27 ciutats, que tenien la possibilitat de legalitzar les seves emissores de barri (VV.AA, 11/05/2007) Més de 60 emissores comunitàries aconseguen permís. En una quarta fase iniciada pel *Decreto Nacional 2805* de 2008 es van assignar freqüències als 25 municipis colombians amb més població, on el govern encara no havia planificat les estacions comunitàries. El següent quadre il·lustra la dinàmica de concessió:

Cuadro 1. Emisoras Comunitarias - Ministerio de Comunicaciones

Año de convocatoria	Comunidades organizadas participantes	Comunidades seleccionadas	Emisoras comunitarias formalizadas
1995	1308	401	
1997	337	155	427
1997	11	8	
2004	460	224	107
2006	195	119	En trámite
2007	17	Pendiente evaluación	-
Total			534

Font: Consejo Nacional de Política Económica y Social, 2008

Destaca el “filtre” que representa la formalització de les emissores. Una causa la trobem en la complicació dels procediments i les condicions econòmiques que se'ls imposen. Les queixes dels aspirants es van fer sentir durant els concursos de l'any 2007:

"Si uno es pirata, lo persigue la Fiscalía y la Procuraduría. Pero **no sé si es peor el trámite para convertirnos en legales**, porque es una tramitología de nunca acabar" (Casimiro Manjarrez, de El Paso, Cesar a VV.AA, 11/05/2007).

"Por ahora esperemos la licencia. **No tener plata será el problema siguiente**" (Rosalba Gutiérrez, de Algeciras, Huila).

Aquell any també havien de renovar llicències les primeres ràdios autoritzades entre 1995 i 1997. Després de 10 anys d'activitat, **unes 200 de 465 estaven en risc de desaparèixer a causa del deute contret amb la Sociedad de Autores y Compositores** (Sayco):

"Estamos morosos porque **nos cobran más de lo que podemos pagar**" (José Elías González, president de l'Asociación de Emisoras de Huila a VV.AA, 11/05/2007).

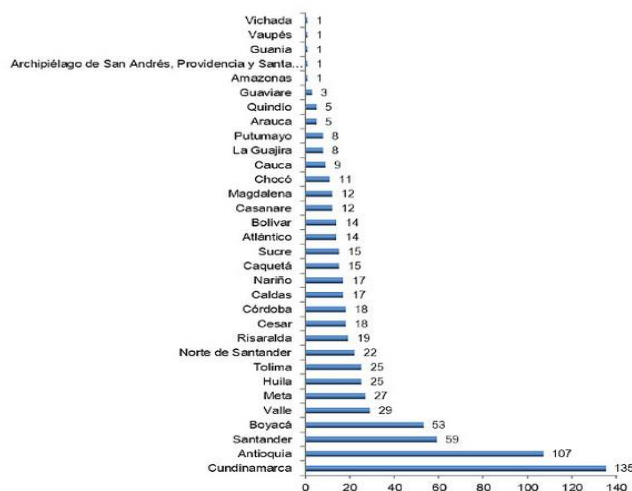
A data de 2016 els procediments havien estat simplificats i el ministeri de telecomunicacions oferia tota la informació sobre els requisits, incloent els models de sol·licitud, a la seva web

(Mintic, 2015). Però els problemes econòmics persisteixen perquè **l'estat segueix sotmetent les emissores a unes condicions de subsistència precàries i uns nivells d'exigència molt alts** (VV.AA, 2005); **els pagaments d'ús de l'espectre i de drets d'autor són els més difícils de complir**.

TV. Actualment les televisions comunitàries les trobem a les ciutats mitjanes i als municipis petits, no n'hi ha a les grans urbs, i, per raons de costos, tampoc a les zones rurals. El perfil dels actors és ben divers. Abunden les dades oficials sobre un ampli ventall d'associacions civils, la majoria cooperatives.

Prop de **900 llicències** són les concedides pel Ministerio de Tecnologías de la Información y las Comunicaciones al sector comunitari (Lozano, C., 15/09/2015). Val a dir que prop de **300 responen a la definició de mitjans lliures** que emprem en aquest treball. La majoria són cooperatives, forma que han trobat per legalitzar-se centenars de comunitats que compartien el senyal de la televisió per satèl·lit. Els procediments de concessió de freqüències encara han estat més tardats que els de la ràdio a causa de constants modificacions en la normativa. La següent taula desglossa les concessions per a cada departament del país.

**Operadores de televisión comunitaria por departamentos²
2014**

Fuente: ANTV

Font: Lozano, C. (15/09/2015).

Molts operadors han deixat d'existir per l'entorn legal desfavorable. Per exemple, a data de 2003 només hi havia 40 canals autoritzats d'un total de 400 localitzats (Téllez, 2003).

Com veiem, encara s'està lluny d'unes autèntiques polítiques públiques que permetin els sectors socials populars i ètnics emetre informació més enllà de l'àmbit local i accedir a la comunicació global dels seus interessos.

Colòmbia. Procés polític				
Denominació legal i inici dels mitjans comunitaris	Reconeixement / Regulació	Govern	Permissivitat	Freqüències
<i>Radiodifusión comunitaria</i> 50s	1995 / 2008 – 2010	Liberal (1990-1998) Conservador(1998-2002) Primer Colombia (2002-2010)	No (persecució, equips confiscats i assassinats l'any 2012)	Primeres: 1995 Sector comunitari: 624 ML: +-280*
Servicios de TV de circuito cerrado 80s	1995 / 2013	Liberal (1995) / Partido Social de Unidad Nacional (2013)	Sí	Primeres: 1996 Sector comunitari: 682 ML:+-260 Digitals: ?

Font: elaboració pròpia a partir de l'ens regulador MinTic (03/08/2015) i Lozano, C. (15/09/2015)

*El concepte de mitjans comunitaris a la legislació colombiana és molt ampli, les iniciatives que s'ajusten a la nostra definició de mitjans lliures són unes 280 ràdios i unes 260 TVs (unes 240 associacions, uns 10 clubs i casals, i 8 cooperatives).

Seguiment de les recomanacions internacionals: l'assassinat i persecució de comunicadors, la clausura de ràdios acusant-les d'il·legals quan en realitat estan esperant llicències i la inacció de l'estat per concedir-les contradiuen les recomanacions internacionals. Alhora, les reticències per permetre les ràdios comunitàries a les grans ciutats eclipsen la formulació de polítiques públiques integrals, les quals encara no garanteixen l'expansió dels mitjans comunitaris més enllà de l'àmbit local. En canvi, l'alt nombre de freqüències concedides s'apropa als estàndards internacionals per garantir l'accés equitatiu a l'espectre.

9.2.3. Argentina

Poc després de la dictadura de Jorge Rafael Videla (1976-1981) comença a sorgir una quantitat important de ràdios lliures de FM de baixa potència (10 - 500 wats) i que convivia amb les comercials. L'any 2009 sumaven a més de 4000 i seguien sense regularitzar (Vikipèdia, 11/2016). Pel que fa a la televisió, a finals dels anys 80 van sorgir estacions per aire també de baixa potència. L'accés als plànols dels circuits electrònics i a l'abaratiment de la tecnologia, sobretot el vídeo, permetia transmissions cassolanes. Durant els 90 s'havien comptat més de 150 emissores de TV local que empraven canals d'aire lliures, no utilitzats per empreses privades o l'estat. Algunes experiències, sobretot les de tall més militant, no van sobreviure a les persecucions i clausures; la majoria va patir l'assimilació al sistema polític i comercial (Grupo Alavío, 2006).

Entre aquestes destaca Canal 4 Utopia, que des de principis dels 90 va participar en la resistència activa a la implementació dels programes neoliberals (lluita contra les privatitzacions, contra la flexibilització laboral, per la llibertat dels presos polítics, etc.), emetent 24 hores, per diversos anys a la ciutat de Buenos Aires. Avui dia són populars Barricada TV, col·lectiu que empra el vídeo com a una eina més per assolir el canvi social a través d'un discurs contrahegemònic; Antena Negra, té el propòsit d'avançar cap a la justícia social, o GiraMundo TV, que s'autodefineix com un canal comunitari, popular, horitzontal i participatiu per exercir el dret a la informació com a eina de lluita per a una societat sense oprimits ni opressors. El Grup Alavío compta amb uns 20 anys d'existència i ha produït més de 60 pel·lícules que documenten les lliutes obreres.

La mobilització social arran de la crisi econòmica i política del 2001, el *corralito* seria un dels precedents de la lluita pel canvi als mitjans de comunicació. La població va recuperar diferents formes d'intercanvi pròpies de l'economia social i solidària que alhora revertirien en la creació de centenars de mitjans lliures i comunitaris, la majoria prenent la figura jurídica de les cooperatives. Aquests col·lectius, que informaven la població d'esdeveniments i temàtiques ignorats pels mitjans alineats al poder de torn, trobaven una finestra d'oportunitat per legalitzar-se amb l'arribada al poder d'un partit progressista i farien xarxa per tal de presentar propostes conjuntes, consolidant-se com a un subjecte col·lectiu (Campos, 2015).

La sanció de la *Ley de Servicios de Comunicación Audiovisual* (26.522, LSCA) l'any 2009 va posar fi a la clandestinitat obligada en què els mitjans comunitaris operaven des de les dictadures; les normes dels primers anys de democràcia els mencionarien pràcticament per castigar-los. Avui

la llei de 2009 està en fase de desmantellament però ha deixat una gran empremta jurídica i política assenyalada per l'ONU. Dos factors rellevants van culminar amb la sanció: la tasca de base realitzada per organitzacions de mitjans alternatius i comunitaris i les universitats i un conflicte d'interessos entre el govern i el Grupo Clarín motivat per l'aliniació d'aquest amb les patronals agripecuàries durant l'any 2008. Ambdós processos afavoririen que la qüestió dels mitjans de comunicació es transformés en un problema públic ocupant un lloc preponderant en l'agenda política (Torres, 2010).

L'any 2004, el Foro Argentino de Radios Comunitarias (Farco) havia congregat més de 300 organitzacions socials entre sindicats de premsa, universitats, ràdios comunitàries, petites ràdios comercials, organismes de drets humans, etc., conformant la Coalición para una Radiodifusión Democrática. La Coalició presentaria els “21 punts bàsics per a una Radiodifusió democràtica”, els quals incloïen el reconeixement dels mitjans comunitaris i es demanava que el tipus de figura jurídica de l'organització propietària no fos raó per limitar la potència, la quantitat de freqüències disponibles o la publicitat. Altres imperatius eren impedir la concentració i la venda o subhasta de freqüències de l'espectre per ser patrimoni comú de la humanitat, així com qualsevol forma de pressió, avantatges o càstigs als comunicadors en funció de les seves opinions. Destaca la petició que les localitzacions radioelèctriques no previstes en els plans tècnics siguin concedides a comanda amb la sola demostració de la seva viabilitat tècnica (com fa actualment la Federal Communication Commission d'Estats Units)⁵⁹.

Molts d'aquests aspectes van quedar recollits al projecte de *Ley de Servicios de Comunicación Audiovisual* impulsat pel govern de Cristina Fernández de Kirchner l'any 2009. **La discussió de l'avantprojecte amb diversos integrants de la societat civil a tot el país a través de fòrums** va significar un moment transcendental en la lluita per la democratització dels mitjans de comunicació a Argentina, doncs per primer cop podien participar en la presa de decisions els treballadors de la comunicació, acadèmics, estudiants, mitjans comunitaris, pobles originaris i organitzacions en defensa de la llibertat d'expressió i dret humans. L'any 2010, el Relator Especial per a la Llibertat d'Expressió de l'ONU Frank La Rue expressava:

⁵⁹ A Estats Units, aquests espais en blanc poden ser emprats per les ràdios comunitàries, però en el cas argentí no s'havia mencionat aquesta possibilitat al conveni del nou organisme regulador, l'Ente Nacional de Comunicaciones amb Microsoft, l'agost de 2016. De fet, la diputada nacional del Frente para la Victoria Liliana Mazure va realitzar una demanda d'accés a la informació pública per a conèixer detalls del conveni ja que només s'havia informat que Microsoft donaria provisió de continguts educatius en xarxa i eines informàtiques però no se sabia a on, a canvi de quins beneficis, ni amb quines formes de gestió o freqüències assignades (Observacom, 25/08/2016).

“Yo creo que Argentina está sentando un precedente muy importante. No sólo en el contenido de la ley, porque **el proyecto original que vi es lo más avanzado que hay en el mundo en ley de telecomunicaciones, sino además en el procedimiento que se siguió, el proceso de consulta a nivel popular (...)** Creo que está sentando un precedente muy positivo en el mundo, en América Latina y espero que sea seguido” (Campos, 2015).

Una important contribució per a l'estatus legal dels mitjans comunitaris la va fer la Red Nacional de Medios Alternativos (RNMA), la qual va col·laborar amb la Coalició en l'elaboració de propostes per a la nova llei. La RNMA aconseguiria modificar l'avantprojecte per incorporar la figura de les emissores comunitàries i sense que quedessin arrelgades a l'àmbit local.

“Estamos frente a un logro histórico muy importante; el reconocimiento de un sujeto social colectivo, las emisoras o radios comunitarias y **que éste sea definido por su identidad comunitaria y no por sus limitaciones geográficas, capacidades técnicas y/o económicas**, como el Anteproyecto de Ley lo había planteado” (Campos, 2015).

Les associacions sense ànim de lucre comptarien amb representació a un organisme regulador independent, l'Autoridad Federal de Servicios de Comunicación Audiovisual (AFSCA).

El govern de Kirshner però descartaria la inclusió dels mitjans alternatius com a grup específic dins del sector comunitari. També **quedaria pendent clarificar els diferents actors dins del sector sense afany de lucre** en general. En la pràctica, això suposaria posar en desavantatge els grups més petits o amb menys recursos alhora d'optar a llicències:

“La igualdad de oportunidades de acceso a licencias es imposible dentro del 33% designado para entidades privadas sin fines de lucro, ya que **los medios comunitarios populares y alternativos tendrían que disputar licencias con fundaciones, las iglesias, las corporaciones sindicales y otras organizaciones que entran en la misma tipología de licenciario** pero que sin embargo poseen características y objetivos completamente distintos (...) (RNMA, 2009 a íbid).

La nova sanció, que limitava la concentració de mitjans, seria titllada “llei de control dels mitjans” per part dels empresaris nacionals i internacionals que veurien perjudicada la seva influència. A les dues setmanes de l'aprovació del nou marc legal, el grup Clarín va iniciar un procés judicial contra diferents articles per considerar-los inconstitucionals: les qüestions relacionades amb la concentració (arts. 45, 48) i la prohibició de transferir les llicències (art. 41), entre altres. L'octubre de 2013 es ratificava la constitucionalitat de tots els articles però **la implementació de la llei s'havia aturat durant tres anys**.

Projecte de *Ley de Servicios de Comunicación Audiovisual (2009)*

A favor	Centrals sindicals i sindicats dels treballadors dels mitjans audiovisuals. Organitzacions de Drets Humans com les Madres de Plaza de Mayo i la Federació Universitaria Argentina. Premi Nobel de la Pau Adolfo Pérez Esquivel. Relator de Llibertat d'Expressió de les Nacions Unides Frank La Rue. Federació de Periodistas de América Latina y el Caribe (FEPALC). Organización Continental Latinoamericana y Caribeña de Estudiantes Región Cono Sur (OCLAE), entre altres.
---------	---

En contra	Multimedio Clarín. Grupo Uno. Cadenes de mitjans més grans del país.
-----------	--

Font: Elaboració pròpia a partir d'Unesco, 2003 i Vikipèdia.

Poc abans de l'arribada de Mauricio Macri al govern i la seva desaparició, l'ens regulador atorgava llicències a 4 estacions de TV comunitària i aprovava un **reconeixement especial del sector comunitari dins del grup sense afany de lucre** (VV.AA, 25/11/2015). Aquestes accions van calmar lleument la pressió del sector, molest perquè a sis anys de l'aprovació de la llei no s'havia implementat la reserva del 33% de l'espectre, ni la representació directa del sector a l'organisme regulador (Marino, 01/11/2016).

Alguns acadèmics consideren que el govern de Kirchner acabaria minimitzant l'èmfasi en la llibertat d'expressió en l'execució de la política per seguir una orientació més pragmàtica i partidista (Marino et al, 2015). El veritable retrocés iniciaria amb les disposicions aprovades pel nou president Mauricio Macri l'any 2015. Als 13 dies de prendre possessió, modificava les principals previsions de la llei de 2009 (amb el projecte de ***Decreto de necesidad y urgencia DNU 267, de 29 de desembre de 2015***). **Aquest decret i altres posteriors anul·len els límits a la concentració de mitjans i retiren la representació del sector comunitari a l'organisme regulador de l'audiovisual i així com la participació regional, sectorial i acadèmica a altres instàncies de govern.** El representant del projecte era el diputat *massista* Alejandro Grandinetti, membre del grup Manzano-Vila, beneficiat amb les disposicions del nou govern (Cretazzi, 06/04/2016). El gener de 2016 dos jutges federals havien acceptat l'empara de diverses organitzacions civils contra el decret de Macri per atropellar les garanties democràtiques, però finalment s'aprovaria l'abril de 2016.

Diferents organitzacions socials⁶⁰ i l'oposició Kirchnerista aconseguirien una audiència davant la Cort Interamericana de Drets Humans (el 8 d'abril de 2016). A l'acte "*Derecho a la libertad de*

⁶⁰ Universitats, Amarc, Farco, Aler, la Red de Radios Universitarias de América latina y el Caribe, el Sindicato Argentino de Televisión, la Coalición por una Comunicación Democrática, l'Instituto Movilizador de Fondos Cooperativos, Músicos Autoconvocados, entre altres.

expresión y cambios a la ley de servicios de comunicación audiovisual en Argentina", els mitjans lliures i comunitaris denunciarien la seva exclusió del sistema de mitjans i l'afavoriment de la concentració empresarial que comportava el nou decret: "Casi el 40% de las licencias de TV abierta están en manos de dos grupos, y en **TV de pago casi el 70% de los abonados están concentrados en dos grupos**", assenyalava l'acadèmic Martín Becerra a la compareixença. El febrer de 2016, més de 40 professors i investigadors van emetre un comunicat exigint un debat legislatiu amb tots els interessos involucrats i **criticarien durament la forma de governar a cop de decret** per ser incongruent amb la pretensió de construir polítiques d'estat (VV.AA, 11/02/2016).

Argentina. Actors més rellevants en l'actualitat			
Sector comunitari	Estat	Sector comercial	Altres
Red Nacional de Medios Alternativos (RNMA); Foro Argentino de Radios Comunitarias (Farco); Coordinadora en Defensa de la Comunicació comunitària, Alternativa i Popular; Trama Audiovisual;	Organismes reguladors (Afsca, Enacom)	Multimedios Carín, Grupo Uno, Comisión Empresaria de Medios de Comunicación Independientes (CEMCI), Asociación Argentina de Televisión por Cable, Asociación de Entidades Periodísticas Argentinas	Coalición para una Radiodifusión Democrática; universitats, sindicats de periodistes i diverses organitzacions de la societat civil
Asociación Argentina de Teledifusoras Pyme y Comunitaria (AATECO); etc.		Asociación de Telerradiodifusoras Argentinas	

Font: elaboració pròpia.

Permissivitat

L'any 2016 el sector comunitari continuava exigint la fi de la criminalització i la devolució dels equips decomissats a diferents estacions de ràdio i televisió. Dos membres de l'estació Barricada TV s'enfrontaven a una **pena de 3 mesos a 2 anys d'empresonament per interferir les comunicacions d'una freqüència** que la multinacional Prosegur compartia amb la Policia Federal Argentina per oferir un servei de lucre privat. Mesos abans, la Cámara Federal de Justicia havia reconegut que Prosegur no havia d'ocupar aquell espai (VV.AA, 17/11/2016).

L'empresonament dels membres de mitjans comunitaris ja s'havia ordenat amb el *Proyecto de ley contra la radiodifusión ilegal, 23 de octubre del 2002*, aprovat pel govern de Fernando de la Rúa (Unión Cívica Radical) de manera que la radiodifusió clandestina deixava de ser una simple infracció per considerar-se un delictes contemplat al codi penal, amb un màxim d'un any de

presó. En un comunicat als senadors, el Foro Argentino de Radios Comunitarias (Farco) denunciava:

“Lo consideramos inconstitucional [...] no se puede penalizar a las radios mientras no haya mecanismos democráticos para acceder a la titularidad de una licencia. Sigue vigente la ley de facto 22.285 de la dictadura militar mal remendada.” (Unesco, 2003).

El sector comercial havia donat públicament el seu suport a les mesures de la Rúa: el president de la Comisión Empresaria de Medios de Comunicación Independientes (CEMCI) al·legava que "no se intenta cerrar emisoras sino que se logre la regularización de las que están ilegales"; l'Asociación Argentina de Televisión por Cable, l'Asociación de Entidades Periodísticas Argentinas i l'Asociación de Telerradiodifusoras Argentinas argumentaven que "las emisiones ilegales violan de acuerdos internacionales, y provocan interferencias a emisiones legales y serias interferencias a los sistemas de seguridad aérea" (Unesco, 2003). La Unesco s'uniria a les reivindicacions de la societat civil contra la criminalització d'aquests actors i pressionant per a l'elaboració d'una llei de radiodifusió comunitària i criteris de normalització de l'espectre (íbid). Prèviament, l'any 1998, s'havia tractat de clausurar emissores en curs de legalitzar-se⁶¹ (Unesco, 2003).

Concessió de freqüències

L'adjudicació del la reserva del 33% de les freqüències està ben lluny de complir-se. A l'octubre 2015 havien obtingut llicència 127 mitjans del total de 1.396 ràdios i televisions sense afany de lucre registrades per l'autoritat audiovisual, a banda de 46 autoritzacions a organitzacions de pobles originaris. La majoria, 71 van ser d'adjudicació directa per a la prestació de serveis de televisió per cable, 8 per a televisió hertziana, i 49 per a ràdios, de les quals 12 es van concedir en concurs obert (Espada & Rubini, 09/12/2015).

Entre els 900 actors que operaven sense autorització, es trobaven unes 150 ràdios agrupades al Foro Argentino de Radios Comunitarias (VV.AA, 25/11/2015). Aquesta xifra ens dona una idea que **el sector comunitari constitueix una minoria dins el sector sense afany de lucre, on conflueix amb organitzacions d'esglésies evangèliques, cristianes no catòliques, sindicats i cooperatives de televisió per cable. És per això que els comunitaris reclamen plecs de condicions específics per a cada tipus de llicenciatari,**

⁶¹ El *Decreto 310/98 de marzo de 1998* ordenava el tancament de les emissores que podien emparar la seva activitat acollint-se al *Decreto 1143/96 y resolución reglamentaria de la Secretaría de Comunicaciones SECOM/142/96 del 10 de octubre de 1996*.

doncs la gran part no pot iniciar els tràmits d'habilitació per incapacitat econòmica (Marino et al. 2015).

Les causes del retard en la distribució de freqüències s'expliquen per diferents factors. Un és la congelació de la llei durant tres anys pel recurs interposat pel Grupo Clarín. Un altre és que el pla tècnic estatal de freqüències resta incomplet, la qual cosa es deu a la **manca de voluntat política per redistribuir els usos de l'espectre**. El pla tècnic, un mapa de la disponibilitat d'espectre total del país, permet constatar l'espai disponible i sense saber això es dificulta reservar el 33% per al sector sense fins de lucre. S'ha avançat concedint freqüències en algunes províncies però falta planificar les zones de més saturació, de manera que els concursos no són permanents, que és el que marca la llei. (Marino et al., 2015). **La resistència dels diferents governs a la finalització del pla tècnic podria explicar-se pel fet que moltes emissores són operades per cabdills polítics, simpatitzants de diferents partits⁶², actuant com a “fillols polítics” que reben publicitat oficial per part de governants de províncies i municipis coneixedors de la seva il·legalitat** (Reinoso, 25/08/2001). També podria interessar el desordre en el pla de freqüències a corporacions que puguin tenir els seus “fillols” en la il·legalitat o al·legalitat, com són les emissions experimentals del Grupo Clarín a través de Canal 13.

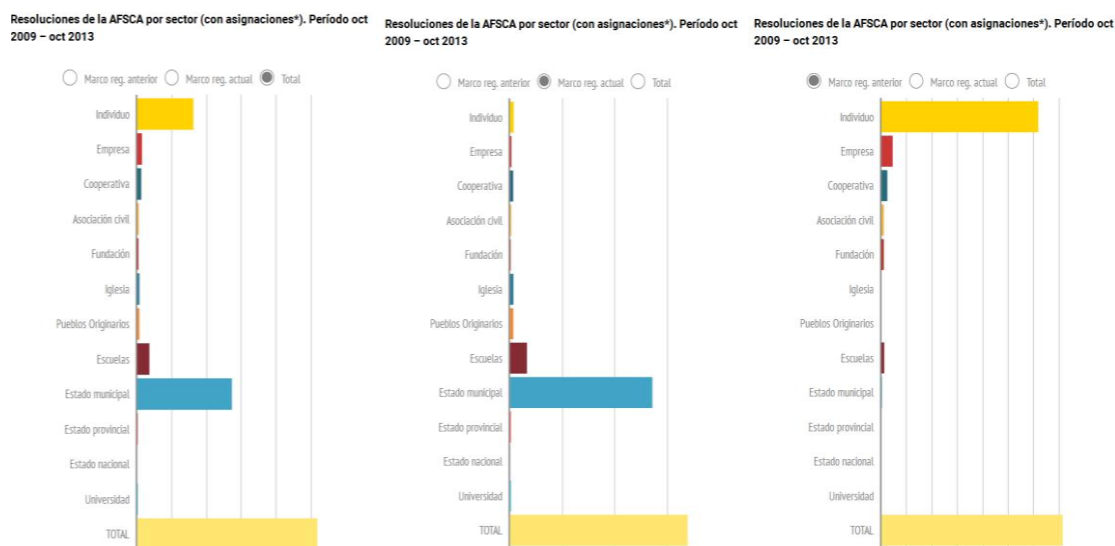
A Argentina se segueixen tres passos a seguir per a la regularització i instal·lació d'un mitjà. En primer lloc, s'atorga la llicència (en el cas dels privats) o l'autorització (per al sector públic). Els privats han d'esperar que se'ls assigni una freqüència, mentre que per als públics es pot assignar quan s'atorga la llicència. L'últim pas és l'habilitació per a l'inici d'emissions, que implica el compliment dels requisits tècnics. La llei de 2009 (art. 89) estableix una assignació directa de l'espectre per a què cada municipi disposi de la seva pròpia ràdio FM pública-estatal. Després de la congelació de la llei, **un 91% de les llicències assignades als municipis (1.075) correspondria a mitjans de titularitat estatals**. El govern kirschnerista va revertir la tendència a prioritzar el sector comercial beneficiant únicament l'estat, i deixant els mitjans sense afany de lucre en una situació similar. Val a dir que un alt nombre de resolucions eren d'expedients oberts amb anterioritat a la llei de 2009 (Riera, 15/11/2013). És a dir, durant quasi tres anys el govern de Kirshner veia com el seu marc legal era suspès temporalment mentre executava polítiques del govern anterior que anaven en la direcció contrària a la que es pretenia instaurar.

⁶² També hi ha experiències militants de l'administració Kirchner, per exemple la cooperativa TV 4 Comarca SI.

La següent sèrie de gràfics desglossa el perfil de beneficiaris de llicència classificats entre les resolucions en base a la llei de la comunicació audiovisual de 2009 d'aquelles que havien quedat pendents previa al govern de Kirshner, en base a la normativa anterior, que i s'executarien llavors.

Tipus de beneficiaris de llicències en les resolucions de l'Afsca (octubre 2013)

1) Total amb assignacions estatals 2) Resolucions en base a la normativa de 2009 3) ... normativa anterior

Font: Riera, 15/11/2013.

Els dictàmens de l'Afsca relatius a la normativa anterior a 2009 (tercer gràfic) enforceixen l'status quo anterior en atorgar llicències a individus i empreses comercials. I els dictàmens en base a la llei de 2009, més que una diversificació dels actors beneficiaris, que era el que ordenava, el que fan és donar el protagonisme quasi absolut a l'estat: la gran majoria de llicències va a parar als governs municipals i a les diputacions provincials, les quals posseeixen la titularitat de les llicències destinades a les escoles. Després d'aquests dos actors, que gaudeixen del principi d'assignació directa, els següents beneficiaris en virtut del nou marc legal són els pobles originaris, les esglésies i les cooperatives.

Els privilegis dels mitjans audiovisuals estatals en comparació amb la resta d'actors socials xoquen amb la voluntat de redistribuir l'espectre en tres terços expressada en la normativa de 2009. Una part de la classe política i acadèmica argentina considera que **aquesta reserva d'espai a priori posa en desavantatge altres actors socials que desitgen emprar l'espectre** (Riera, 15/11/2013).

RÀDIO. Les ràdios sense afany de lucre van beneficiar-se de 50 llicències, d'un total superior de 150, adjudicades durant el període de 2009 a 2016⁶³. Una part de les concessions es van fer l'any 2012, quan l'autoritat audiovisual va obrir concurs per adjudicar 687 llicències d'FM a 10 províncies. El repartiment es va centrar en les categories de més baixa potència i evitant les zones amb més saturació de l'espectre. Més que un avenç, aquesta actuació va ser titllada de pas al costat (Riera, A., 24/02/2014).

El volum d'emissores sense llicència s'explica per l'exclusió del sector a la normativa fins la llei de 2009. Fins aquell any, l'única forma en què les ràdios podien aconseguir llicències era amb els Permisos Precaris Provisoris (PPP), establerts l'any 1989 i que les obligaven a complir les reglamentacions mentre l'Estat avaluava l'adjudicació d'una llicència definitiva. Moltes segueixen esperant des de fa més de 20 anys (Reinoso, 25/08/2001).

TV. A finals de 2016 teníem constància d'un total de 83 llicències per a serveis de televisió sense afany de lucre. La majoria (71) han estat per a serveis de televisió per cable, les quals no requereixen concurs sinó que s'adjudiquen de forma directa, només 8 títols autoritzaven el funcionament de canals oberts de televisió (Marino et al., 2015).

L'ens audiovisual del govern de Kirchner (Afsca) atorgaria el novembre de 2015 les primeres 4 llicències de televisió digital oberta i comunitària a Barricada TV, Urbana Tevé, la cooperativa Pares TV i Comarca Sí. Les dues primeres estacions es van trobar que les seves freqüències estaven sent ocupades pel Grupo Clarín, el qual es negava a cedir un espai que ja no li corresponia, interferint la senyal legítimament concursada⁶⁴. Representants d'Urbana TV i Barricada TV expressaven:

“La interferencia provocada por una señal cien veces más potente, propiedad del grupo de medios más poderoso de la Argentina, impide que las propuestas de Barricada TV y Urbana TV se encuentren con sus audiencias, afectando el derecho a la libertad de

⁶³ Una es va adjudicar durant el govern de Macri (a FM Poriajhú, *Resolución 265/2016* de l'Ente Nacional de Comunicaciones) i 49 durant el Kirchner, des de 2009 a 2015 (Espada & Rubini, 09/12/2015). Hem contactat la RNMA i l'Enacom per saber les xifres oficials de concessions però no hem obtingut resposta.

⁶⁴ El problema es remunta a l'any 2011, quan van iniciar les emissions de prova de televisió digital oberta (TDA). La licitació de 220 freqüències quedaria suspesa però les emissions experimentals continuen en la legalitat.

expresión de los emisores y de sus públicos, y afectando su sostenibilidad económica.[...] parece que se están tomando todo un año para esto. Pero para sacar un decreto que modifique la Ley de Medios fueron rápidos" (Álvarez, R., 03/11/2016).

La pressió judicial per part dels canals afectats va provocar que l'ens del govern de Macri (Enacom) els assignés altres freqüències, **el guanyador resultava el Grupo Clarín, a qui es permetia seguir emprant una freqüència prèviament concedida** (VV.AA, 15/12/2016). Cal resaltar que **en aquest cas no es van confiscar equips ni es va criminalitzar el agents comercials que interferien el senyal que corresponia a un lliure, al contrari, el lliure va ser obligat a renunciar a la seva ubicació.**

Argentina. Procés polític				
Denominació legal i Denominació legal i inici dels mitjans comunitaris	Reconeixement / Regulació	Govern	Permissivitat	Freqüències
Radio comunitaria 70s	2009 / -	Frente para la Victoria	No (equips decomissats l'any 2016)	Primeres: 1989 Total: unes 50 (no inclou els PPP) d'un total de 1.396 Digitals:-
TV comunitaria 80s	2009 / -	“ ”	“ ”	Primeres: 2016 Total: 71 ⁶⁵ , de les quals (11 són digitals). Sense dades del total de TVs.

Font: elaboració pròpia a partir d'informacions publicades per l'ens regulador, representants dels mitjans comunitaris i fonts acadèmiques (Marino et al., 2015) i periodístiques (VV.AA, 25/11/2015; VV.AA, 17/11/2016; Espada, A.; Rubini, C., 09/12/2015; VV.AA, 15/12/2016). Recordem que es tracta de dades sobre el sector sense afany de lucre en general, sent menor el percentatge dels comunitaris.

Seguiment de les recomanacions internacionals: la criminalització i la confiscació d'equips són pràctiques arrelades que continuen l'any 2016. Aquesta lacra contrasta amb nous procediments basats en la normativa de 2009 i que s'apropen als estàndards internacionals, per exemple, la representació directa del sector comunitari a instàncies governamentals o la reserva equitativa de freqüències; aquesta última resta sense complir - s'ha concedit una minoria- i les polítiques del govern de Macri no es plantegen en aquesta direcció.

⁶⁵ Són 67 operadores de cable, 8 TVs de baixa potencia (Pares TV, Surajo TV i Arbia TV (Buenos Aires); Mate Amargo TV Popular, Urbana TV, Barricada TV (Ciutat Autònoma de Buenos Aires); Proa Centro (Córdoba) i Organización Barrial Tupac Amaru (Jujuy) (Marino et al., 2015.) Recordem que es tracta de dades de finals de 2015 i sobre el sector sense afany de lucre en general, on s'inclou el comunitari.

9.3. Els processos a la Unió Europea

9.3.1. Espanya

Seguint el camí obert pels col·lectius socials italians i francesos, els mitjans lliures espanyols trencarien *de facto* els monopolis públics de radiotelevisió⁶⁶. El context en què van sorgir era fortament influenciat per la mort del dictador Francisco Franco i l'inici de la transició democràtica, de manera que gran part dels habitants d'Espanya desitjava posar en pràctica la llibertat d'expressió.

El reestabliment d'aquest dret després de gairebé 40 anys de totalitarisme i censura però consistiria en l'establiment d'un sector públic fort (primer estatal i després autonòmic) sota control parlamentari i la concessió de llicències de ràdio i televisió a empreses comercials, com a mesura liberalitzadora. No es va incorporar a la ciutadania com a agent de ple dret en el sistema mediàtic que s'estava configurant. Es van passar per alt indicadors com la legalització de les ràdios lliures a Itàlia i més tard a França (lleï del 9 novembre de 1981), la promoció per part del govern suec d'emissores de tipus experimental des de 1979, la creació de televisions locals i comunitàries a Bèlgica (decret sobre l'audiovisual de 1985), la regulació dels Open Channels a Alemanya des de 1986, entre moltes altres experiències. El poder polític sempre va veure els mitjans lliures i altres comunitaris com a fenòmens conjunturals i marginals que acabarien per morir o es vehicularien de mica en mica a través del sector públic de ràdio i televisió (Mayugo, 2006). Les primeres passes en aquest camí d'involució serien el retard en la normalització del sector i la promoció dels mitjans municipals.

RÀDIO. La primera emissora, Ona Lliure (Catalunya) iniciaria les emissions l'any 1978, impulsada per un col·lectiu format per grups ecologistes, de defensa dels homosexuals, de suport als presos, objectors de consciència, etc. que van convergir amb radioaficionats i estudiants i professionals de la informació. El col·lectiu pretenia oferir contrainformació respecte els mitjans estatals i generar punts de trobada i debat. Imitant altres ràdios lliures europees, deixava ben clar que no pretenien ser el portaveu d'un partit polític o sindicat, ni propiciar la divisió social del treball dins l'emissora. Mesos després de l'inici de les emissions, l'abril de 1979 el Ministerio de Cultura ordenaria el precinte de l'estació, actuació que caracteritzaria el *modus operandi* del govern en front a la llibertat d'emissió: la repressió, i sense

⁶⁶ Durant el franquisme van haver intents de ràdio militant, com Radio España Independiente, la Pirenaica, que realitzava les emissions fora del territori espanyol, amb un clar objectiu de lluita política.

utilitzar el procediment judicial a causa del buit legislatiu en matèria d'emissió en freqüència modulada (Prado, E., 1981).

Ona Lliure i altres iniciatives com Onda Verde (Madrid), Radio Klara (València) o Radio Music (Reus) toparien amb les regulacions tècniques impulsades des dels governs de Suárez amb condicions de concessió pràcticament impossibles per als mitjans no lucratius. L'autorització per adjudicar freqüències al sector es va produir molt aviat a Espanya, probablement per influència dels debats legislatius a Itàlia i França. Avançant-se a la llei promoguda per Mitterrand (1982), el recent investit govern d'Unión de Centro Democrático (UCD) introduïa la figura de les “emissores educatives i culturals sense afany de lucre” al *Plan Técnico Transitorio del Servicio Público de Radiodifusión Sonora en Frecuencia Modulada* (desenvolupant el *Real Decreto 1433/1979*, de 8 de juny)⁶⁷. **Les condicions imposades van ser considerades pel sector com una manera de sufocar el moviment de les ràdios lliures. Des de l'acadèmia també es criticarien les obligacions tan estrictes que situaven la ràdio fora de l'abast dels grups socials**, per exemple, imposant rutines de producció inassolibles:

[...] Fija, además, **unos mínimos de programación y la obligatoriedad de hacer informativos generales a través de servicios informativos propios, la competencia de los cuales decidirá el Gobierno. Todo esto encarece tanto el proceso que en el supuesto de que le fuera concedida una licencia una frecuencia a un grupo o colectivo de las características de los que impulsan las radios libres no podrían salir adelante. Así pues, el Decreto sitúa la radio fuera del alcance de los grupos sociales que siempre han estado marginados del proceso comunicativo y favorece, más aún, la concentración del medio en manos de los oligopolios.** [...]” (Prado, E., 1981: 247-248).

Paral·lelament a l'aprovació de la llei, el govern central ordenava el tancament d'emissores. Com a resposta, el sector va organitzar les I Jornades de Ràdios Lliures, celebrades a Barcelona del 14 al 17 de juny de 1979, on van acudir emissores de tot l'estat amb l'objectiu d'articular una campanya per a la despenalització de la seva activitat. Entre les exigències de la campanya figuraven **una regulació no restrictiva de la distribució de freqüències, prioritzant la rendibilitat social del mitjà front l'econòmica** i establint que les ràdios lliures no poguessin tenir beneficis econòmics (Prado, 1981).

L'arribada del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) l'any 1982 presagiava un viratge de la política cultural i comunicativa, però l'intent de cop d'Estat de l'any 1981 i el suport que alguns grups mediàtics van oferir al partit frenarien l'esperat “canvi”. La modernització cultural finalment seria deixada a les mans del mercat, i la política, a les dels parlamentaris) (Jerez, A., López, JM., 2004: 225). Paral·lelament als anuncis de la Direcció General de

⁶⁷ BOE núm. 145, de 18 de juny.

Telecomunicacions de regular les ràdios lliures i comunitàries, que ja sumaven més de 100 a finals dels anys 80, diferents Comunitats Autònomes les incorporarien als seus marcs normatius⁶⁸.

Cada cop més obertes a l'espontaneïtat de l'expressió popular, les ràdios lliures prendrien força al llarg dels anys 80, atansant un període eufòric l'any 1984, en què existien més de 100 emissores d'aquest tipus (FERL, 1988). Per posar fi a la repressió i millorar les condicions sota les que operaven establirien formes de col·laboració a escala nacional i internacional (amb la Federació Europea de Ràdios Lliures, FERL). Quan ja arribaven als dos centenars, rebrien la pressió de l'enquadrament polític partidari i la **desmobilització promoguda des dels nous ajuntaments democràtics, sobre tot a través de la cooptació de lideratges veïnals** (Jerez, A., López, JM., 2004). Veient una sortida a la situació d'alegalitat, **desenes de ràdios impulsades per col·lectius socials van renunciar a la seva independència passant a funcionar com a emissores municipals. A l'hora, molts ajuntaments van promoure la creació d'aquest tipus d'estacions** moguts per l'interès de tenir representada la seva veu al sistema comunicatiu públic governamental; a Andalusia, per exemple, va sorgir l'Associació d'Emissores Municipals d'Andalusia (EMA), propera al PSOE, i a Galícia se'n va crear una altra propera al Partit Popular (PP).

Ràdios lliures vs comunitàries

En aquest context, i amb poques esperances que aquí se seguís la iniciativa del govern de Mitterrand de legalitzar les ràdios lliures (1982), va tenir lloc la primera trobada de ràdios lliures de Madrid, on s'evidenciaria una bifurcació del sector en dues tendències que en certs moments es veuria com una divisió interna del sector: les ràdios lliures i les comunitàries. **Les ràdios lliures van sorgir als anys 70 de petits grups d'esquerra no parlamentària i amb un fort contingut ideològic. Les ràdios comunitàries –anomenades ràdios lliures-comunitàries en una fase anterior- provenien de moviments juvenils o veïnals amb menys intervencionisme dels partits i en general, menys component ideològic;** les ràdios comunitàries van rebre la influència dels corrents llatinoamericans encapçalats per l'Associació Llatinoamericana d'Educació Radiofònica (ALER) i l'Associació Mundial de Ràdios Comunitàries (AMARC) que, encara en contextos autoritaris i d'hegemonia neoliberal,

⁶⁸ Comunitat Valenciana (Decret 40/1989), el País Basc (Decret 240/1986), Catalunya (Decret 80/1989) i Galícia (Decret 156/1989).

se centraven en el desenvolupament local, sovint en col·laboració amb altres institucions públiques. Aquesta divisió, que avui segueix dificultant la coordinació dels mitjans de la societat civil (Jerez, A., López, JM., 2004: 226), no va impedir que a la trobada s'acordés el *Manifiesto de Villaverde* (1983). En aquest manifest, **les ràdios lliures definien la seva naturalesa: iniciatives no professionals i sense afany lucratiu, participatives, autogestionades pels seus membres i independent de grups polítics o econòmics**, tot amb l'objectiu de satisfer el dret de tota persona individual o col·lectiva a expressar lliurement les seves opinions (*Coordinadora Estatal de Radios Libres*, 1983).

Mentre les ràdios municipals experimentaven un apogeu i quedaven regulades quedant sota la influència directa dels ajuntaments, les ràdios lliures i comunitàries passarien a ocupar un lloc residual. A això s'afegien els expedients sancionadors a emissores que emetien sense llicència.

La inactivitat dels diferents governs centrals han estat l'excusa perquè dues Comunitats Autònomes suprimissin la figura dels mitjans comunitaris als seus marcs legals. Múrcia ho justificava "al no existir previsión de disponer de frecuencias para las mismas" (*Decreto 47/2002, de 1 de febrero, por el que se establece el régimen jurídico para la prestación del servicio público de radiodifusión sonora en ondas métricas con modulación de frecuencia y su inscripción en el registro de empresas de radiodifusión: exposición de motivos*). Després va ser Madrid, al·legant que no podia concedir aquest tipus de llicències i que per "despejar cualquier posible equívoco, conviene suprimir sin más todas las referencias del Decreto a las emisoras 'culturales y otras de carácter no lucrativo'". (*Decreto 29/2003, de 13 de marzo, del Consejo de Gobierno, de modificación del Decreto 57/1997, de 30 de abril, relativo al régimen de radiodifusión sonora en ondas métricas con modulación de frecuencia*). La pressió a Madrid va aconseguir que es restablís la normativa (sentència del Tribunal Suprem de 2 de diciembre de 2008) (Meda, 2014).

TV. Les televisions comunitàries van proliferar a principis dels anys 80 i van comptar amb certa permissivitat. Malgrat alguns precedents favorables, com la sentència *12/1982, de 21 de març, relativa a la creació de televisions privades* del Tribunal Constitucional, mesos després el govern central ordenava el tancament de totes les emissores locals privades. El motiu va ser l'agitació social sorgida amb una campanya a favor de la televisió privada protagonitzada per TV Coria (Càceres), que alimentaria les protestes. **L'any 1984, el govern socialista, inicialment en contra, anunciava la regulació del sector.** L'any 1986 presentava un projecte de llei sobre la televisió privada, que quedaria paralitzat al final de legislatura (Guimerà, J.A., 2007).

No seria fins la llei 41/1995, de 22 de diciembre, de *Televisión Local por Ondas Terrestres* (BOE núm. 309, de 27 de desembre), quan el nombre d'operadors locals municipals i comercials ja era molt elevat, que es distingirien dos tipus de gestió dels mitjans: directa (per part dels municipis) i indirecta (concessions a persones físiques o jurídiques amb o sense afany lucratiu). La llei estipulava: “Las entidades sin ánimo de lucro que concurren para la gestión indirecta del servicio serán valoradas positivamente en la forma que establezcan las Comunidades Autónomas.” (art. 13). El pla tècnic que havia de desplegar la normativa mai va elaborar-se, deixant les televisions locals al limb legal fins la transició digital. El repartiment de llicències, inclòs el dividend digital resultant de la compressió del senyal, beneficiaria únicament l'estat i el mercat. Quan el pastís ja s'havia repartit pràcticament, s'aprovaria el marc legal actual, la *Ley de la Comunicación Audiovisual* (2010), que reconeixia la figura dels “mitjans comunitaris”.

Espanya. Actors més rellevants			
Sector comunitari	Estat	Sector comercial	Altres
Coordinadora de Radios libres de Madrid; Red de Medios Comunitarios	Ministerio de Industria, Secretaría de telecomunicaciones	Asociación para la Radio Privada;	Federación Europea de Radios Libres; Asociación Mundial de Radios Comunitarias, Community Media Forum Europe

Font: elaboració pròpia.

Permissivitat

La multa i el precinte d'equips de mitjans que emeten sense llicència continua malgrat les regulacions estatals segueixen pendents d'aprovació després de quasi una dècada.

Alguns processos sancionadors recents són els de La Tele de l'Assemblea de la Comunicació Social (amb una penalització de 60.000 euros), que durant quasi 15 anys ha cercat el diàleg amb diferents administracions per solucionar la situació dels mitjans comunitaris, o l'emissora de Granada Radio Pikaza (amb una de 100.000 euros). La causa d'aquestes imputacions és que les emissores emeten sense concessió.

L'any 2015 el govern del Partit Popular proposava eliminar dels marcs legals del sector audiovisual la figura dels mitjans comunitaris, i preparava com a arguments la manca de freqüències disponibles i les possibilitats que ofereixen internet i les xarxes socials.

Cadenas FM nacionales	Regular las cadenas FM nacionales	En la actualidad toda la radio está en manos de las CCAA Implica una notable pérdida de poder autonómico ante el Estado (PP)
TV y Radios comunitarias	<u>Eliminar esta categoría audiovisual</u>	Rechazo partidos extrema izquierda Justificado en escasez de frecuencias y posibilidades internet y medios digitales
Emisiones transfronterizas	Las emisiones transfronterizas y entre CCAA solo dentro del espectro planificado	Necesario en el marco del reducción de frecuencias para la TDT (1º y 2º dividendo)
Mejoras tecnológicas	Obligación de que los operadores incorporen mejoras tecnológicas más eficientes (8dvb-T2)	Se valorará por las Tv privadas como un factor de incertidumbre

Font: Extracte d'un informe⁶⁹ del Ministerio de Industria publicat al Diario.es (Ejerique, 14/10/2015).

Des de l'inici, la reacció de l'estat espanyol als exercicis de llibertat d'emissió ha estat la repressió, i sense utilitzar el procediment judicial a causa del buit legislatiu (Prado, E., 1981). Ja des de l'aprovació del decret de 1979, el govern central va obligar a tancar algunes de les emissores existents, per això la inclusió d'aquesta figura a la normativa sembla més una influència de les legislacions francesa i italiana -on el sector funcionava feia més temps- que no pas una intenció de l'Executiu (García, J., 2008). Aquest Decret també va ser criticat per part d'experts perquè les concessions depenien del criteri de l'administració del moment i perquè imposava unes condicions que ofegaven el sector, el qual a més, no va ser consultat:

“El Decreto está hecho a la medida para impedir el desarrollo del ‘movimiento’ de las radios libres y es, desde el punto de vista político, un desprecio de los mecanismos democráticos, ya que ni siquiera fueron consultados los grupos parlamentarios en un tema tan trascendente. En este punto sorprende que ningún partido, ni tan sólo los de izquierda, hayan manifestado su opinión al respecto. (Prado, E., 1981: 247-248).

Com dèiem, els dos centenars de ràdios lliures que van aparèixer durant la transició van patir les conseqüències de la desmobilització social promoguda des dels nous ajuntaments democràtics. Per la seva banda, el sector comercial ha pressionat els diferents governs per tal que actuessin contra les emissores que emetien sense llicència. Per exemple, durant els mesos de juliol i agost de 1987 **l'administració central va atendre les denúncies de l'Asociación para la Radio Privada aprovant un seguit d'expedients sancionadors** contra elles. Aquesta associació va presentar una llista **de ràdios lliures acusant-les d'ús irresponsable d'un bé públic i limitat, de competència deslleial, de manca de professionalitat i d'interferències** que provocaven caos radiofònic a les zones d'alta densitat urbana (FERL, 1988).

⁶⁹ Aquest informe també proposava canviar la legislació per tal que els grans grups Mediaset i Atresmedia poguessin empatar en el nombre de llicències.

Llicències concedides

Alguns empresaris de la ràdio consideren que Espanya és un cas únic pel que fa al desordre en l'ús de l'espectre radioelèctric. Les ràdios sense autorització quasi dupliquen les autoritzades (2.275 emissores privades il·legals i 1.281 legals l'any 2016). Entre les il·legals es troben 500 municipals, a més de grups econòmics com Vocento i cadenes populars com Kiss Fm, Flaix, Intereconomia, Radio Marca o Radio Maria. L'Asociación Española de Radio Comercial (Aerc) critica la passivitat de l'administració, accentuada especialment durant els governs del Partit Popular, i proposa “netejar l'espectre” com a mesura per recuperar les pèrdues econòmiques (per ingressos de publicitat i treballadors) que els ocasionen les emissores pirates (VV.AA, 22/11/2016).

El sector comercial s'ha beneficiat de concursos específics i també de concessions directes. En canvi, les ràdios i televisions lliures no han comptat amb cap d'aquestes facilitats. Històricament, s'han presentat als concursos en desavantatge i sense èxit. **La mala experiència acumulada en els concursos fa que molts col·lectius optin per no presentar-se, o fer-ho simbòlicament**⁷⁰. La manca d'unes directrius en l'àmbit estatal en les qual basar-se ha estat l'argument de moltes Comunitats Autònomes per no convocar concursos específics per al sector. En el cas de la ràdio només s'han realitzat dos en quaranta anys (a València i Balears⁷¹).

RÀDIO. D'unes 2.000 llicències de ràdio local només 3 són operades per mitjans lliures i comunitaris per bé que la seva presència és considerable a l'estat espanyol, des del sector es calcula que són un centenar (a data de 2016 havíem localitzat unes 80). Aquestes xifres són el resultat d'uns concursos que no s'adapten a la naturalesa del sector.

La negativa a assignar freqüències als comunitaris sobta quan l'any 2014 encara hi havia autonomies amb freqüències sense adjudicar (Meda, 2014), doncs això contradia l'argument oficial de la manca d'espai disponible. La manera com ha transcorregut el repartiment de llicències també denota la manca de voluntat política per apropar la ràdio a la societat civil: de les prop de 400 llicències de ràdio concedides a l'inici de la transició, cap va ser per al tercer

⁷⁰ Entrevista a Carolina Huertas, de RTV Cardedeu (20/09/2013).

⁷¹ La llei l'andalusa permet renovar la concessió en qualsevol moment però encara no s'ha adjudicat cap llicència al tercer sector *Orden de 24 de septiembre de 2003, por la que se regula el procedimiento de concesión de emisoras culturales de radiodifusión sonora en ondas métricas con modulación de frecuencia en la Comunidad Autónoma de Andalucía.*

sector malgrat el gran volum d'emissores lliures i comunitàries en aquella època. De les 350 posades a disposició de les Comunitats Autònomes l'any 1987, només dues es van adjudicar a emissores lliure Ràdio Klara (València) i Radio Chinchón (Madrid). L'any 2006 el govern socialista posava a disposició quasi 900 freqüències per a concursos autonòmics, sis anys més tard, el govern de Navarra s'acolliria a aquell pla tècnic per obrir una convocatòria obligant els comunitaris a competir amb els comercials, per bé que dues ràdios lliures obtindrien llicència (Xorroxin Irratia i Pausu Media) (íbid). L'any 2011 a Balears hi va haver concurs específic per al sector però cap dels candidats va reunir els requisits mínims. A Catalunya no hi va haver convocatòria específica per al sector comunitari.

Ràdios que han rebut llicència	Any de la concessió
1. Ràdio Klara (Comunitat Valenciana)	1987
2. Radio Chinchón (C. de Madrid) (retornada ⁷²)	
3. Xorroxin Irratia (Navarra)	2012
4. Pausu Media (Navarra)	

Font: Meda, 2014.

TV. Les primeres llicències d'àmbit local, on s'inclouien les televisions sense afany de lucre, no es repartirien fins a la transició digital, i aquesta seria un filtre que les ha deixat definitivament fora de l'espectre radioelèctric malgrat algunes ja comptaven amb quasi 30 anys d'activitat. La planificació de freqüències de Televisió Digital Terrestre (TDT)⁷³ **les obligava a competir amb les televisions comercials, en uns concursos a la mida de les darreres, exigint una solvència econòmica impossible d'assolir** per entitats sense afany de lucre⁷⁴. Els mínims aconseguits han estat gràcies a la pressió sostinguda del sector. La Red de Medios Comunitarios, constituïda en aquell context, va aconseguir la introducció d'una esmena a la

⁷² El col·lectiu va acabar per desfer-se de la llicència.

⁷³ Llei 53/2002, de 30 de desembre, de Medidas Fiscales, Administrativas y del Orden Social (BOE núm. 313, de 31 de setembre).

⁷⁴ De fet, només va poder presentar-se, TeleK (Madrid), que va recórrer judicialment la resolució de llicències d'aquest concurs autonòmic.

Ley de Medidas de Impulso de la Sociedad de la Información (LISI) de 20 de desembre de 2007 (BOE núm. 312, de 29 desembre)⁷⁵.

La llei de 2007 però, establia que **el repartiment de freqüències “no era prioritari” per a les televisions comunitàries i que “en tot cas es destinarien aquelles no viables per a la televisió comercial”**. A més, a les freqüències que finalment es destinessin, només podrien accedir aquelles televisions habilitades per emetre a l'empara de la llei 41/1995; en aquell moment, 12 de les 15 televisions comunitàries complien el requisit. Sense cap justificació, televisions de creació més recent com La Tele quedaven fora del repartiment.

Abans de l'apagada analògica, el desembre de 2009, es tenia constància de 15 televisions⁷⁶, de les quals només una va obtenir llicència digital, TV Mataró (Catalunya). El col·lectiu desistiria per no poder afrontar les despeses de la digitalització, integrant-se a la televisió municipal de la localitat homònima. El fet que ja des de l'inici algunes televisions locals comercials manifestessin la incapacitat de fer front a les despeses que comportava l'emissió en digital, representava mal pronòstic per als comunitàris. A banda, existeixen altres projectes emesos únicament per internet, com KomunikaTVz o Pluralia TV.

⁷⁵ A través del grup parlamentari Izquierda Unida-Iniciativa per Catalunya Verds (IU-ICV), representants dels mitjans lliures i comunitàris van presentar dues esmenes al projecte de llei, de les quals només va quedar recollida part d'una: la disposició addicional divuitena de la LISI, que regula, per primer cop a Espanya, la denominada “televisión de proximidad sin ánimo de lucro”.

⁷⁶ Font: Consultes a membres de la ReMC i accés a llistats interns elaborats pel director de TeleK, Paco i l'activista de l'Assemblea per la Comunicació Social i acadèmica especialista en mitjans comunitàris, Chiara Saez.

TELEVISIONS HABILITADES I/O AMB LLICÈNCIA D'EMISSIÓ	
TV existents abans de l'apagada analògica (2009)	Llicències / habilitacions
1. TV Cardedeu (1980, Catalunya)	Esperant assignació
2. Canal 12 Palamós (1983, Catalunya)	Esperant assignació
3. TV Vilanova del Camí (198?, Catalunya) ⁷⁷	Esperant assignació
4. TV Vilassar de Mar (1984, Catalunya)	Esperant assignació
5. Tele Horta (1985, C. Valenciana)	Esperant assignació
6. Anòia TV (1990, Catalunya)	Esperant assignació
7. Canal Set-S. Eulàlia de R. (Catalunya)	Esperant assignació
8. TV Centelles (1990, Catalunya)	Esperant assignació
9. Tele Aspe (1990, C. Valenciana)	Esperant assignació
10. TV Marinaleda (1991, Andalusia)	Llicència de TDT ⁷⁸
11. Tele K (1993, Madrid)	Esperant assignació
12. Canal 33 (1994, Madrid)	Esperant assignació
13. Telemolina (1994, Múrcia)	Esperant assignació
14. Televisión Fregenal (1995, Extremadura)	Esperant assignació

Font: elaboració pròpia a partir d'un llistat facilitat pel membre fundador de TeleK, Francisco Pérez i l'acadèmica i activista de l'Assemblea per la Comunicació Social Chiara Saez..

L'any 2010, coincidint amb l'apagada analògica entraria en vigor el marc legal actual. Algunes televisions emeten sense permís escudades en els marcs normatius de 2007 i 2010, que els governs centrals de torn no han implementat perquè **no queden freqüències disponibles i adjudicar-les suposava revocar-les a altres actors** (és a dir, l'estat i el mercat). De fet, el marc normatiu actual quedava en paper mullat abans de la seva aprovació:

"Lo cierto es que la Ley General de la Comunicación Audiovisual no ha venido a desarrollar más el Tercer Sector de Comunicación, ni a aumentar sus posibilidades de emisión, ni a fomentar el mantenimiento y la creación de este tipo de medios en el Estado español. [...] [en] el apagón analógico en televisión, las televisiones comunitarias afrontaron

⁷⁷ El departament de Comunicació de l'Ajuntament s'encarrega dels informatius.

⁷⁸ Malgrat en aquest cas hi havia una llicència de servei públic reservat, la televisió digital d'aquest municipi que cerca l'autogestió trigaria a materialitzar-se perquè les parts del consorci que aglutina les diferents televisions de la demarcació no arribaven a un acord (font: consultes a Susana Falcón, 10/01/2013; i Francisco Martos 20/03/2013).

numerosas dificultades para poder realizar este cambio. Tanto en un nivel económico como, sobre todo, en un nivel legal dado que **la nueva tecnología y la supuesta multiplicación del número de canales y del pluralismo no trajeron aparejados en realidad permisos legales de emisión para este tipo de medios**. Esto sienta un peligroso precedente en el campo audiovisual español" (Meda, 2014: 414 i 416).

La transició s'havia presentat públicament com l'oportunitat d'aconseguir més pluralisme als mitjans gràcies a l'increment de canals que permetia la compressió del senyal. La realitat va acabar sent el contrari: de més de 800 canals de televisió local, prop de 300 van quedar a mans del govern i la resta a mans del sector comercial (Fleischmann & Sáez, 2009).

A banda, el govern espanyol seria acusat tractar d'afavorir els interessos dels seus mitjans aliats en establir els estàndards dels descodificadors de TV digital; la companyia rival va apel·lar a Brusel·les, i el govern va haver de canviar-los (Hallin & Mancini, 2004).

Espanya. Procés polític				
Denominació legal i inici dels mitjans comunitaris	Reconeixement / Regulació	Govern	Permissivitat	Freqüències
Servicios de comunicación audiovisual sin afán de lucro. Radio. 70s	70s / -	Unión de Centro Democrático	A l'inici gens. Avui poca (multes, confiscacions).	Primeres: 1987. Total: 4
Servicios de comunicación audiovisual sin afán de lucro. TV. 80s	90s / -	Partit Socialista	“..”	Esperant adjudicació

Font: elaboració pròpia.

Seguiment de les recomanacions internacionals: la multa i precinte d'equips de mitjans que emeten sense llicència continua malgrat les regulacions estatals segueixen pendents d'aprovació després de quasi una dècada. Algunes Comunitats Autònomes s'han avançat regulant pel seu compte el sector però altres s'escuden en el buit legal per suprimir-lo de la normativa regional. El nombre de llicències també s'allunya dels estàndards internacionals: 3 ràdios comunitàries del centenar que existeix operen en un context de 3.000 llicències d'àmbit local; les polítiques nacionals de transició digital han exclòs les TV comunitàries.

9.3.2. França

L'activitat dels mitjans lliures a França trencarien el monopoli estatal de radiotelevisió durant el moviment del maig de 1968.

RÀDIO. Les primeres emissions van ser les de de Radio Campus, al maig del 68, a un campus universitari a Villeneuve d'Asq (Frequences lliures, 2008). Al llarg dels anys 70 proliferarien altres emissores anomenades ràdios lliures (*radios libres*) o pirates moltes de les quals van ser confiscades i els seus animadors perseguits; **el mateix François Mitterrand seria inculpat pel seu vincle amb Radio Riposte**, que emetia des de la seu del Partit Socialista a París (FERL, 1988). L'any 1981, quan una cinquantena d'emissores emetien –sense autorització– a escala nacional, Mitterrand accediria a la presidència del govern francès i derogaria el monopoli de la ràdio pública local amb la llei de la comunicació audiovisual de 1982 (*Loi 82-652 du 29 Juillet 1982. Loi sur la communication audiovisuelle*), que sota els preceptes “La communication audiovisuelle est libre” (Principis generals) i “Les citoyens ont le droit à une communication audiovisuelle libre et pluraliste”(Art.2), garantia el dret a associacions sense afany de lucre a sol·licitar una autorització de servei de comunicació audiovisual (Art. 80).

Avui encara són vigents aquestes disposicions. Inicialment concebien la ràdio associativa com l'essència de la comunicació local, estatus que duraria ben poc a causa de la pressió comercial: l'any 1984 François Mitterrand permetia a les ràdios comercials entrar a l'àmbit local; per compensar-ho permetia emetre publicitat a les associatives. L'entrada de les comercials va provocar una guerra de potències a la banda FM que perjudicaria les ràdios lliures, recloses a la mínima. Els reclams del sector associatiu no van tenir cap efecte i poc a poc, **les comercials van establir cadenes comprant il·legalment les freqüències dels primers impulsors de les ràdios lliures, desanimats amb el nou sistema**. L'autoritat audiovisual no es va pronunciar sobre cap dels episodis (Frequences Lliures, 2008; Acrimed).

L'any 1986, amb l'inici de la presidència de Jacques Chirac, el Ministre de la Cultura i de la Comunicació, François Léotard aprovaria la *Llei del 30 setembre de 1986 relativa a la llibertat d'expressió* (*Loi n°86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication*), coneguda com a Llei Léotard. Es recollien les premisses de la llei del 82:

“La communication au public par voie électronique est libre.

L'exercice de cette liberté ne peut être limité que dans la mesure requise, d'une part, par le respect de la dignité de la personne humaine, de la liberté et de la propriété d'autrui, du

caractère pluraliste de l'expression des courants de pensée et d'opinion et, d'autre part, par la protection de l'enfance et de l'adolescence, par la sauvegarde de l'ordre public [...]”. (*Loi n°86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication*).

Però en la pràctica succeiria més aviat el contrari. D'entrada, **el govern entrant substituïa l'Alta Autoritat per un nou ens regulador**, la Comissió Nacional de la Comunicació i les Llibertats (Commission Nationale de la communication et des libertés, CNCL), que de seguida quedaria desacreditada per manca de transparència en els procediments. La redistribució de freqüències ordenada per la llei *Léotard* va consistir en atorgar-les majoritàriament a les ràdios comercials i a les cadenes. Seguidament, **la suspensió durant un any del fons d'ajuts públics d'emissores associatives provocaria la desaparició d'un centenar de ràdios**, posant en evidència una operació de neteja de les ràdios lliures (Frequences Libres, 2008). La pressió davant d'aquests escàndols va acabar amb l'aturada de la redistribució de freqüències; mentrestant però, **moltes de les emissores que seguien fidels als principis de la llei de 1982 ja havien desaparegut** (FERL, 1988).

TRANSICIÓ DIGITAL. La transició digital de la ràdio es va iniciar l'any 2008. **Les ràdios associatives van ser incloses ja des de la primera convocatòria de sol·licituds i van comptar amb concursos específics** per a la seva categoria (Conseil Supérieur de l'Audiovisuel, 2008). El problema va ser la **manca de recursos per afrontar el canvi tecnològic**, sumat a la poca informació pública i realització de proves tècniques, que posarien el sector en alarma. La digitalització comportava haver d'autodifondre el senyal i sufragar el transport a un intermediari, una despesa periòdica que se suma a la gran inversió inicial per a l'equip. A més, a França es va optar pel sistema T-DMB (Terrestrial Digital Multimèdia Broadcasting), que permet la transmissió de vídeo; al sector comercial li interessava com a suport publicitari però les ràdios associatives no tenien interès ni prou recursos econòmics per a la producció de vídeo (Acrimed, 2008). A aquests problemes econòmics s'afegia la incapacitat moltes emissores per suportar el *simulcast* (emissió en analògic i digital fins la fi de la transició), promogut per l'autoritat audiovisual per donar temps als usuaris pel reemplaçament dels receptors.

Les associatives van denunciar que l'autoritat audiovisual no tingués en consideració les preocupacions expressades pel sector en una consulta pública que el mateix consell havia realitzat l'any 2006. Com a resposta, les quatre principals federacions del sector van difondre un pronunciament comú el mes d'abril exigint ajuts específics per a la transició i que l'espai reservat per a les estacions de categoria A fos el més semblant possible al que disposaven en

FM (IASTAR, CNRA, SNRL i FERAROCK, 2008). El mes de juny, amb motiu de la publicació de la primera convocatòria de llicències, un grup informal de ràdios associatives (unes sindicades i altres no) va coordinar-se en la plataforma Ràdios Lliures en Lluita (Radios libres en lutte), que exigia les següents mesures:

- 1) Mantenir durant més temps la banda FM i que les emissores decidissin la data de la migració d'acord a les seves necessitats;
- 2) l'obligació de les ràdios de servei públic i comercials de transportar el senyal de les associatives (*must carry*);
- 3) el control dels prestataris privats dels canals multiplex⁷⁹
- 4) determinar les tarifes per distribuir el senyal digital;
- 5) la duplicació del fons públic FSER i subvencions per a l'adquisició de l'equipament i les noves despeses d'exploatació i formació que requereix la digitalització.

El consell audiovisual va incrementar en 2,5 ME els fons públics per facilitar l'adquisició d'equipament. Des del sector es va considerar insuficient donada la dificultat d'obtenir altre tipus de subvencions socials (Confederation Nationale des Radios Associatives, 2009). El Sindicat de Ràdios Lliures feia el següent balanç:

“L'esprit de la Loi a été respecté. Le régulateur a donné un signal: en dépit de l'agitation des réseaux, il a indiqué que la ressource hertzienne, bien inaliénable de la nation, ne sera pas confisquée par un groupe d'opérateurs. Le syndicat sera très vigilant quand à l'affectation des débits aux divers opérateurs qui devront être équitablement traités (SNRL, 2009).

El sindicat demanava també la creació d'un grup de treball *ad hoc* al ministeri de cultura per garantir la transició digital del sector però no ho va aconseguir.

El maig de 2011, el conseller Cultura, Educació i Ensenyament Superior i de Recerca, David Kessler instava el Primer Ministre francès a una moratòria de la migració digital de la ràdio. Les raons: les tensions cada vegada més rellevants sorgides des de les primeres planificacions a causa d'errors de l'administració, pronòstics no complerts i la falta de liquiditat del govern per esmorteir els costos derivats de la digitalització, a més de les controvèrsies al voltant del sistema tècnic de difusió. **Kessler proposava a les ràdios associatives un sistema mutualista d'adquisició i de gestió dels canals multiplex per garantir la seva sostenibilitat** un cop es reprengués la transició (quan conclóiem aquest capítol s'anunciava un

⁷⁹ Amb la transició a la ràdio digital la distribució del senyal canvia: els senyals de diferents emissores s'agrupen en diferents paquets anomenats canals multiplex, això comporta la necessitat de proveïdors de serveis tècnics, els multiplexors, agents privats que coordinen la difusió dels nou programes.

nou calendari de 2016 a 2023). Si al principi van ser les emissores comercials les impulsores de la migració digital, ara es decanten per l'ús de la ràdio via iPhone (Borde, 2011a). Encara que moltes ràdios associatives aposten pel desenvolupament d'un internet ciutadà, **els sindicats temen una imposició del model de pagament també a la xarxa** (Borde, 2011b).

TV. La inclusió d'aquesta figura a la normativa es faria quan algunes de televisions associatives ja superaven els 20 anys d'activitat, i després d'un fort debat i un seguit de campanyes gràcies a les quals l'any 2000 s'acabaria acceptant que les associacions poguessin obtenir freqüències - esmena del Partit Verd a la *Loi du 1er Août 2000 Modifiant la loi du 30 septembre 1.986 sur la liberté de communication audiovisuelle* (Pineau, 2010). Els fundadors de projectes com Ondes Sans Frontières i Zalea TV havien participat l'any 1999 al I Fòrum de Mitjans Lliures a París, en què va constituir-se la Coordinació Permanent de Mitjans Lliures (CPML). Una altra iniciativa de pressió política a càrrec de les televisions lliures va ser la Presa de la Bastilla Audiovisual, una jornada d'emissions sense autorització, el 14 de juliol de 1999. Les protestes de les televisions parisines per l'escassa cobertura que se'ls permetia, serien parcialment ateses traslladant-les a l'emissor de la Torre Eiffel, de major potència.

La causa del retard en reconèixer aquest actor van ser els bloquejos jurídics i financers, els quals també caracteritzen la situació de la televisió local en general (Consell Regional du Centre, 2007). El mateix consell audiovisual admetria:

“Les véritables freins au développement d'un "tiers secteur" audiovisuel sont dans la loi”. (CSA, 2000)

En aquell context es publica el primer informe governamental sobre les televisions associatives, que recollia diferents mesures proposades pel sector com destinar fons públics i establir obligacions *must carry*; les accions però querarien aturades abans del gir conservador del govern l'any 2002 (Pineau, 2005). L'Executiu entrant publicaria un segon informe l'any 2003 fixant les prioritats en matèria de televisió local; es proposava que les televisions associatives quedessin integrades a altres estacions locals, a causa de les seves limitacions pressupostàries:

“Les associations éprouvent beaucoup de difficultés à présenter des plans de financement crédibles et, jusqu'en avril 2003, aucune d'entre elles n'avait reçu d'autorisation «permanente » [...]” (Ministère de la Culture et de la Communication, 2003:12).

Aquest segon estudi, *Quelles perspectives de développement pour les Televisions locals?*, justificava que els ajuts públics de les ràdios associatives no són traslladables a la televisió perquè els costos de difusió i d'elaboració de programes resulten majors. Els procediments administratius després de la presidència de Mitterrand posen de manifest que **el discurs sobre la llibertat i el**

pluralisme de la legislació francesa no es plasma en el terreny (Consell Regional du Centre, 2005).

La protecció dels interessos publicitaris per part del govern francès queda també evidenciada a la web del consell audiovisual (CSA), on aquest fa constar:

“Varias contribuciones destacan la particularidad del mercado publicitario local en Córcega que en sucesivas ocasiones se califica de difícil. Esta es la razón por la que, se sugiere no aumentar de manera sensible el número de protagonistas que tienen acceso a la publicidad local con el fin de no desestabilizar el que está en lugar”. (CSA, en línia).

TRANSICIÓ DIGITAL. La tecnologia de la televisió digital obliga a cobrir àrees geogràfiques més extenses que les que podien o aspiraven a cobrir algunes estacions locals i de barri. A aquesta complicació tecnològica se sumaria l'aparició d'un **nou competidor directe de les estacions associatives, la creació de la figura de les televisions d'economia mixta** (participades per empreses, les administracions i col·lectius locals) l'any 2005.

La primera crida a candidatures per a freqüències locals (a la regió de París el 2006) obligava les televisions associatives a competir amb les comercials. El president de l'estació associativa O2zoneTV, Antoine Dufour afirmava que aquests procediments posaven en evidència com el discurs sobre la llibertat i el pluralisme de la legislació francesa no es plasma en el terreny (Consell Regional du Centre, 2005, p.13). Les televisions associatives van llançar un crida "a favor d'un veritable pluralisme audiovisual" reclamant:

- concursos específics per a les televisions associatives, amb un accés proporcional a freqüències d'àmbit local, regional i nacional;
- un fons públic com el que es destina a les ràdios associatives (desestimat pel Ministeri de Cultura i Comunicació a 2003);
- la aplicació del *must carry* als difusors comercials, també d'internet;
- el canvi en la manera de designació dels membres del Consell Superior de l'Audiovisual (CSA) perquè sigui més representatiu (Acrimed, en línia).

Finalment, les televisions associatives van desaparèixer amb la transició digital.

França. Actors més rellevants			
Sector comunitari	Estat	Sector comercial	Altres
CNRL, IASTAR, CNRA, SNRL, FERAROCK Ferl; Amarc, CMFE	Ministeri cultura, diferents ens reguladors		

Font: elaboració pròpia.

Permissivitat

El consell audiovisual (CSA), afirma que es ràdios associatives són les que veritables que atenenen les preocupacions quotidianes dels habitants. Això explica que no es coneguin casos de persecució i confiscació d'equips, una pràctica més pròpia dels anys 70. Actualment aquest procediments s'han substituït per altres més subtils com la inacció administrativa, per exemple, no reconèixer les TV associatives fins l'any 2000 i negar-les els fons públics específics. Alguns governs també han fet abusos de poder com les obligacions com cessar les emissions en períodes d'eleccions (això va passar a la campanya de les eleccions municipals de 2001 i durant les eleccions legislatives i presidencials de l'any 2002, les televisions van protestar i algunes decidirien emetre sense permís).

Llicències concedides

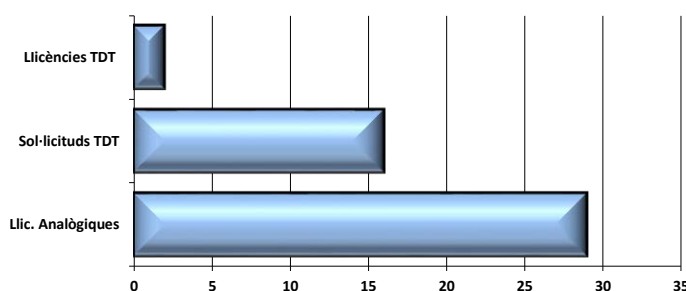
RÀDIO. Quasi la totalitat de ràdios lliures que van demanar llicència un cop reconegudes legalment l'any 1982 les van obtenir. Avui representen un terç del total de llicències de ràdio local en FM (IASTAR, 2009). De les 1.200 estacions que existeixen aproximadament a França, prop de 700 són associatives (European Journalism Center, en línia; KEA, 2007: 12). La transició digital ha quedat aturada però la pressió del sector va derivar en ajuts i una planificació inclusiva.

TV. Tenim constància de 5 llicències. De la trentena d'estacions que emetien en analògic a principis dels 2000 només 2 van fer la transició digital i 3 projectes de nova creació van obtenir llicència. Als anys 70, com succeïa a altres països veïns, el govern va atorgar llicències experimentals de televisió per cable. Dels sis projectes que l'administració va planificar, només es va materialitzar un, Videogazette (Grenoble), actiu fins el 1976, en què el govern central va

deixar de finançar-lo. Als 80 i als 90 van proliferar noves estacions autogestionades. En base a la normativa de l'any 2000 obtindrien concessions analògiques temporals. Fins i tot de cobertura estatal, el cas de Zalea TV, autoritzada per emetre via cable i via satèl·lit l'any 2000, durant 5 anys.

De la trentena d'estacions que havien obtingut almenys una llicència analògica temporal, 16⁸⁰ es van presentar als concursos de freqüències digitals i només 2 en van obtenir: TéléBocal, a Îlle de France i TéléNantes, a Nantes, que es va veure obligada a fusionar-se amb una comercial. Altres projectes creats amb motiu del canvi tecnològic⁸¹ i que van rebre concessió són i TelePaese, a Còrsega (creada l'any 2000 per una col·lectivitat), CinapsTV (d'una associació per a la promoció de la ciència i el coneixement) i Banlieues du Monde, un canal adreçat als joves. El següent gràfic mostra la progressiva desaparició de les televisions associatives des dels primers concursos de TDT.

França. TV associatives analògiques que farien la transició digital

Font: elaboració pròpia a partir de la revisió de concursos de llicències digitals i documentació del CSA; les pàgines web de la Fédération des vidéos des pays et des quartiers (Fdpq), la Cordination Permanent des Medias Libres i consultes a Thierry Michel (Fvdpq) i Barbara Raux (BarTV).

En el cas dels repartiments a París, el consell audiovisual va desestimar les sol·licituds de transport del senyal digital d'OSF i de Zalea TV, totes les llicències van ser per a operadors comercials. OSF va decantar-se per emetre per internet. El cas de ZaleaTV va ser controvertit. L'any 2001 es va presentar al concurs de llicències d'àmbit estatal, donant continuïtat a

⁸⁰ Vam poder localitzar: Bar TV (Bar Le Duc, activa desde 2005); Canal Nord (?); Images et paroles engages (Marsella, 2001); Le Pieds dans le PAF (St Nazaire, 1988); Ondes Sans Frontières (París, 1998); Télé Bocal (París, 1995); Teleplaisance (París, 1997); TéléMillevaches (Le Bourg, 1986); Television Sans Frontieres (?); TV Nantes (Nantes,?); TGB (?); TV Bruits (Toulouse, 2001); TV Sol (Toulouse); Télé Paese (Haute Corse, 2000); Trégor Tv (Trégor-Goëlo, 2005); Zalea TV (París, 2000).

⁸¹ A banda de Cinaps TV i BDM, hem localitzat 7 projectes que van presentar-se a la resta de regions: Couleur Cantal (Cantal); Coeur de Champagne TV (Champagne); Association Télé C2A (Reims); Télé Lille (Lille); MEDIA-LANDES (Gascuña), TV Provence i Seine-Maritime a la regió de Rouen.

l'autorització que rebuda prèviament, i **el CSA, que no havia previst les televisions associatives en l'àmbit estatal, va rebutjar la candidatura al·legant que es necessitaven més evidències de la seva viabilitat financera i una graella de programació més detallada.** En aquell concurs es van beneficiar de llicència 23 emissores comercials i 6 governamentals; algunes van ser revocades l'any 2004, per la qual cosa es va convocar un nou concurs. Aquest cop s'explicitava que podien presentar-se les televisions associatives, però sense concurs específic, el que les obligava a competir en base als criteris de les comercials. **Zalea TV es va tornar presentar detallant la graella i demostrant el suport financer d'institucions bancàries ètiques i cooperatives, a més es presentava en la modalitat de televisió de pagament (els socis sufragarien els costos de transport digital del senyal).** La candidatura va ser rebutjada de nou per no complir els requisits principals: la viabilitat econòmica, la contribució al ràpid desenvolupament de la TDT i servir a un ampli públic. Zalea va impugnar el resultat final (7 llicències per a televisions comercials de pagament, 1 en obert i cap per al sector associatiu) presentant dos recursos sense èxit. **Davant les traves i contradiccions de l'administració, l'equip va decidir dissoldre's** al·legant que el context polític i econòmic francès no donava cabuda a projectes com el seu (ZaleaTV, en línia).

La manca de justificació en l'exclusió d'estacions com Zalea TV i OSF contrasta fortament amb l'adjudicació d'una llicència de cobertura estatal al canal associatiu creat l'any 2008, Banlieues du Monde (Timescape Productions, 2009). Les dificultats econòmiques i les traves en els concursos van dur a moltes emissores a emetre únicament per Internet⁸². L'any 2005 la consellera del CSA Christine Laudrin va anunciar que **qualsevol servei de televisió local que emetés per internet hauria de complir les mateixes obligacions que els canals per via hertziana segons la llei de 1986 (art. 33); entre elles, la signatura d'un conveni amb el CSA i una durada màxima del permís de 5 anys** (Consell Regional Du Centre, 2005: 13). Aquestes obligacions no s'han efectuat.

⁸² Consulta al president de la Fédération des vidéos de pays et de quartiers, Thierry Michel (07/2011).

França. Procés polític				
Denominació legal i inici dels mitjans comunitaris	Reconeixement / Regulació	Govern	Permissivitat	Freqüències
<i>Radio associative.</i> 60's	1981 / 1982, 1986	Socialista	Als inicis gens. Actualment sí.	Primeres: 80s Total: +de 700
<i>TV associative.</i> 2000	2000	Conservador	Exclusió, inacció administrativa	Primeres: 2000 Total: + de 12 Digitals: 4

Font: elaboració pròpia.

Seguiment de les recomanacions internacionals: les polítiques en matèria de ràdio iniciades amb la llei del 82 (adjudicació d'un gran nombre de llicències i ajuts públics) són el precedent dels estàndards internacionals actuals. La situació actual s'explica per aquesta base i per la pressió d'un sector consolidat. En canvi, en el cas de la televisió s'evidencia una exclusió forçada, tant en el retràs dels marcs normatius com en l'exclusió del sector en els concursos de llicències, especialment de les veus crítiques (Zalea TV, OSF).

9.3.3. Regne Unit

Fins a les acaballes de la dècada dels 60, els mitjans de comunicació a Gran Bretanya depenien majoritàriament de la BBC. En aquells anys, tal com succeïa a altres països europeus, el sector comercial va intensificar-se la pressió comercial i mentre el context social es veia agitat amb la lluita pels drets civils, la guerra del Vietnam i moviments com el feminisme.

El monopoli de la BBC es veuria amenaçat a partir de 1964, amb l'eclosió de ràdios que programaven noves tendències musicals (Beatles, Rolling Stones, etc.) seguint el model dels Top 40 dels Estats Units i publicitat. Donada la impossibilitat dels grups de ràdio amateurs per obtenir llicència, van aprofitar-se del buit legal que impera a les aigües internacionals per emetre des de vaixells pesquers, ancorats al Canal d'Anglaterra i a l'Atlàntic Nord. D'aquí que s'anomenessin popularment ràdios pirates (terme que des d'aleshores s'empra per denominar les emissores sense llicència, emetien. Seguint les pioneres Radio Caroline i Radio Atlanta, van proliferar més d'una desena d'estacions (Radio Invicta, Radio 390, Radio Scotland, Radio

Essex i Radio London), la majoria comercials, que van funcionar com a alternativa als continguts, l'estructura i la gestió de la BBC. Mentre unes emissores pirates, com Dubbed Radio Arthur, es concebien com un acte de desobediència civil o com a contra-institucions i es van dedicar a difondre continguts radicals i dels moviments socials, altres només pretenien posar la música que els agradava (Coyer, K., Fountain, T., 2007).

RÀDIO. La resposta de la BBC i la ILR davant les reivindicacions dels mitjans comunitaris va ser **convidar-los a participar a l'estructura que ells proveïen, sota el control editorial i el *modus operandi* dels seus professionals.** Una altra oportunitat que van trobar aquests grups que cercaven emetre al marge del duopoli van ser els experiments amb ràdio local via cable impulsats des de molts pobles i ciutats que cercaven eines per al seu desenvolupament (Aycliffe License Application, 1978:11 a Gray, P.; LEWIS, P., 1992). L'any 1976 el Ministeri d'Interior responia a aquestes iniciatives concedint set llicències experimentals de ràdio per cable.

L'any 1977 es formaria el Grup de Comunicacions Comunitàries (Community Communications Group, COMCOM) agrupant activistes de la comunicació i l'art. Aquest grup va ser decisiu per al reconeixement del sector. Sol·licitava que els plans de freqüències permetessin concedir llicències a serveis de ràdio de cobertura local impulsats per voluntaris. El COMCOM seria rellevat per l'Associació de la Ràdio Comunitària, on es van incorporar també ràdios promogudes des d'hospitals i universitats. A finals dels anys 70 també va constituir-se el Partit Laborista de la Ràdio Local (Home Office Local Radio Working Party) amb el propòsit de promoure la discussió pública sobre els mitjans comunitaris. Una de les principals preocupacions del sector era si rebrien suport públic o serien forçats a competir amb un sector comercial cada cop més desregulat (Lewis, 1992).

Durant l'elaboració de la *Broadcasting Act*, aprovada l'any 1990, el sector va tractar sense èxit d'enfortir la seva posició entre els parlamentaris i d'aconseguir un fons d'ajuts. Però finalment la llei mantenia la concepció dual dels sistemes de comunicació: serveis públics i serveis independents (comercials).

El sector no va cessar la mobilització. Els resultats favorables arribarien a principis de la dècada del 2000, amb l'impuls de nous canals experimentals i la sanció de la *Communications Act*, l'any 2003. El decret *Community Radio Order* (2004) defineix les característiques que han de complir els serveis de radiodifusió comunitària per obtenir llicència. El desenvolupament

inesperat del sector motivaria completar la regulació amb la *Community Radio (Amendment) Order*, de 2010.

Inicialment, els comunitaris van quedar exclosos en de la transició digital de la ràdio (concloua l'any 2015), doncs quedaven relegats a la banda analògica. Una avantatge d'aquesta situació era l'estalvi dels costos d'equips.

TV. La televisió comunitària o sense afany de lucre no existeix com a tal i no va ser inclosa en la planificació de la transició digital (concloua l'any 2012). A data de desembre de 2009, només teníem constància d'un canal comunitari amb llicència digital Community Channel (CRCT:2009), dedicat a la cooperació internacional i a l'economia social, distribuït per televisió digital terrestre i per satèl·lit, i d'abast nacional. Altres dos canals existien prèviament, Northern Visions, distribuït en obert via UHF i Channel 7 (Immingham), que va rebre temporalment l'estatus *must carry* mentre obtenia llicència de cable (Reguero, 2010).

Regne Unit. Actors més rellevants			
Sector comunitari	Estat	Sector comercial	Altres
Community Communications Group, Associació de la Ràdio Comunitària, Local Radio Working Party	Organisme regulador (OfCom)	Independent Local Radio	Artistes; activistes; organitzacions de la societat civil.

Font: elaboració pròpia.

Permissivitat

Des de l'inici de la seva activitat, els diferents governs han mostrat poca permissivitat cap als comunitaris. Actualment l'OfCom penalitza les emissions sense permís però no tenim constància de sancions imposades al sector comunitari recentment (OfCom, comunicació electrònica, 24/04/2017).

L'aprovació de la *Marine Offences Bill* l'agost de 1967 proscriu les emissions des del mar, ja fossin sense afany de lucre o pirates (aquestes darreres ja comptaven amb ingressos publicitaris considerables). Unes van reaccionar fent emissions efímeres mentre altres van traslladar-se a terra i van començar a ser considerades un perill per a l'hegemonia política (Lewis, P.; Booth, J., 1992:150). **La resposta dels diferents governs ha estat legislar contra aquestes estacions, impulsar des de la BBC emissores musicals similars i permetre algunes emissions experimentals controlades.**

En accedir al govern l'any 1970, el Partit dels Conservadors impulsaria el sector comercial, les Ràdios Locals Independents (Independent Local Radios, ILR), anomenades així perquè no depenien de la BBC. Aquest nou competidor va debilitar el sector comunitari. Una dècada després, als anys 80, l'Associació de la Ràdio Comunitària havia detectat unes 80 estacions comunitàries, algunes de les quals sotmeses a l'assetjament constant per part de les autoritats (Reguero, 2010).

Llicències concedides

RÀDIO. El novembre de 2005 l'Office of Communications (OfCom)⁸³ va atorgar la primera llicència en el marc de la nova llei de 2003, al 2009 ja eren 214 i actualment són 338 (consulta a l'OfCom, 24/04/2017), a banda d'uns 500 projectes temporals i de molt curt abast als quals se'ls concedeixen freqüències de ràdio anualment. El **procediment de concessió a demanda** ha agilitzat molt el procés però quedava per resoldre la situació a les àrees més poblades, per exemple, més de 150 estacions seguien sense llicència només a Londres (Peissl, H., Tremetberger, O., 2010:125). A l'abril de 2017 hi havia 338 estacions amb llicència segons l'Ofocom (consulta, 24/04/2017).

Fins a la transició digital, les ràdios comunitàries han vingut emetent amb llicències de molt curt abast (**Radio Restricted Service Licenses, RSL**) per períodes renovables de cinc anys, amb una cobertura de 5km a les zones urbanes i de 10km a les rurals. Algunes ràdios universitàries també emeten amb llicències RSL, mentre altres ho fan en AM. En general, les ràdios comunitàries empen les freqüències FM, amb una **cobertura molt reduïda en comparació amb les estacions de la BBC** (Frequency Finder, en línia).

Les llicències anteriors es van concedir a causa de la persistència del sector i amb caràcter experimental. L'any 2001 van repartir-se 16 llicències para emetre durant un any (Peissl y Tremetzberger, 2010: 125). Destaca que l'any 1985 s'havien concedit 21 llicències entre més de 200 sol·licituds però el nou Secretari d'Interior **cancel·laria el procés al·legant que era massa difícil trobar la forma exacta que havien de prendre aquestes emissions experimentals.**

⁸³ Que unificava l'Autoritat de la Ràdio i la Comissió de la Televisió Independent.

TV. Els canals dels quals tenim constància són 3: Northern Visions, Channel 7 i Community Channel; aquest darrer compta amb llicència de TDT i satèl·lit (com la televisió comunitària no apareix a la llei com a tal deduïm que es van acollir als requisits de la TV comercial).

Pel que fa a la situació prèvia a la transició digital, la Comissió de la Televisió Independent anunciava haver concedit llicències a algunes estacions abans de 2003, però no hem pogut accedir a la xifra. Sí tenim constància del procés de 5 estacions comercials que van comptar amb el suport del govern per fer programes comunitaris: l'any **1972 s'atorgaven cinc llicències de cable experimentals a diferents companyies comercials** amb una duració de tres anys. Una d'aquestes televisions va impulsar la producció de programes per part dels residents de la zona i les altres van seguir el model. **Els principals problemes amb què es van trobar van ser la col·laboració d'aquestes persones en períodes de temps sostinguts, especialment en el cas dels col·laboradors voluntaris, als quals, a més, calia formar prèviament.** Quatre de les cinc estacions van deixar de funcionar abans que es complís el termini dels tres anys.

Posteriorment va ser concedida la sisena llicència a un operador, *Wienpoint* (a Swindon) la direcció del qual va ser escollida pels residents de la zona i que va esdevenir la primera televisió propietat i gestionada per la comunitat a què servia. Donats els problemes financers que afrontava la televisió, els membres van apostar per la ràdio (Dunn, 1977 a Gray, P.; LEWIS, P., 1992).

Seguiment de les recomanacions internacionals: No ha estat fins el període de 2003 a 2005 que al Regne Unit s'ha aprovat un marc legal per a la ràdio comunitària i que s'ha concedit ajuts públics i llicències, les quals representen un bon nombre (tot i que encara hi ha ràdios que n'esperen a les grans ciutats). Els estàndards no es compleixen en el cas de la TV, que no compta amb una figura legal específica i pràcticament ha desaparegut del paisatge mediàtic anglès.

Regne Unit. Procés polític				
Denominació legal i inici dels mitjans comunitaris	Reconeixement / Regulació	Govern	Permissivitat	Freqüències
<i>Community Radio. 60's</i>	Primeres llicències als 70s. Marc legal el 2003	Partit Laborista	Als inicis gens. Actualment sí.	Primeres: 70s (experimentals) Total: +de 600 ⁸⁴
<i>Non-profit TV. 70s</i>	Primeres llicències als 70s. Sense marc legal	Partit Laborista	Sense dades	Primeres: 70s experimentals Total:(s/dades ⁸⁵)

Font: elaboració pròpia.

9.4 Comparativa de casos. Radio Cholollan (Mèxic) i RTV Cardedeu (Espanya)

Els casos de Radio Chollan i RTV Cardedeu il·lustren dues realitats culturals i socioeconòmiques ben dispars però amb força trets comuns. Ambdós mitjans s'autodefineixen com a "lliures i comunitaris" i sorgeixen per servir els interessos de les seves viles alhora que es troben amb la resistència dels agents estatals i comercials en el desenvolupament de la seva activitat. La penalització, la confiscació d'equips, el retard i les restriccions de les legislacions han marcat la seva història. Així com els dies i esforços fent pressió per al reconeixement legal i el repartiment de freqüències, en coordinació amb altres xarxes de mitjans i agents de la societat civil. L'emissió sense permís també s'ha presentat als dos casos com l'única via de seguir fent comunicació lliure i comunitària. Aquestes experiències comparteixen la mateixa posició subalterna a dues regions diferents, formen part del sud global, en termes de Sousa, aquell espai on les persones es troben en posició contrahegemònica. Internet ha facilitat les comunicacions nacionals i internacionals d'ambdós mitjans, i si bé Radio Chollan va optar per emetre per aquest suport durant el tràmit de llicència, la xarxa no ve a substituir les ones.

⁸⁴ 338 són llicències (Ofcom, consulta 24/04/2017) i la resta permisos temporals (l'any 2009 es disposaven d'uns 500 permisos a projectes temporals o de molt curt abast als quals se'ls concedeixen freqüències de ràdio anualment, Peissl, H., Tremetberger, O., 2010).

⁸⁵ Hem comptabilitzat unes 9, però tenim poca certesa i l'Ofcom ens informa que no té registre d'aquest tipus de televisions, sense una figura legal específica.

9.4.1. Radio Cholollan. Romper un cerco en el aire para resistir en la tierra (esp.)

Entre los volcanes Popocateptl e Iztaccíhuatl, al oeste de la capital del estado de Puebla, se sitúa el Valle de Cholula. Sus tierras albergaron a Cholollan, uno de los asentamientos más antiguos de México y de los principales nodos comerciales y religiosos de Mesoamérica en el posclásico. Esta región ha permanecido poblada hasta hoy día y en ella se ubica la comunidad de San Bernardino Tlaxcalancingo, muy característica en el estado por conservar los usos y costumbres náhuatl, especialmente la historia oral y prácticas comunitarias como el tlapalehuitl, la ayuda mutua. El reto diario de ésta y sus comunidades vecinas es mantener sus territorios y su identidad, una labor en la que las emisoras de radio siguen siendo principales aliadas, especialmente en los lugares sin acceso a internet.

Axocotzin Radio, antecedente de Cholollan Radio Comunitaria

La radio comunitaria Cholollan empezó en enero de 2009 como Axocotzin Radio, tomando el nombre de un cerro del pueblo al cual se atribuía el nacimiento del agua. Los impulsores esperaban que el nuevo espacio de comunicación contribuyera a la solución de diferentes problemáticas que enfrentaba el pueblo de Tlaxcalancingo. Primero estaba la urgencia de alzar la voz ante las expropiaciones que sufrían a causa de la construcción de la Ciudad Judicial o Angelópolis de Puebla, y de fondo se sumaban la falta de diálogo entre los vecinos y la caída de muchos jóvenes en la drogadicción, el alcoholismo y el crimen organizado. **“Las personas adultas que iniciaron la radio -que eran mayores que yo-, querían decir que los indios seguimos aquí y tenemos ese derecho a la voz y a la imagen pública”**, explica uno de los coordinadores de la radio, el joven Erik Coyotl⁸⁶.

Inicialmente las emisiones se hacían por internet y perifoneo, hasta que en 2011, tras unos años de “tranquilidad” política, la idea una estación de radio empezó a cobrar más fuerza: por un lado, había ido corriendo la voz sobre nuevas expropiaciones de tierras ejidales por parte del gobierno de Puebla, y paralelamente, el trabajo de Axocotzin Radio se había dado a conocer en otras localidades y en la ciudad, de manera que la emisora empezó a despertar interés más allá de Tlaxcalancingo. **Intentaron solicitar una licencia de emisión, pero las trabas económicas y jurídicas los hicieron desistir** de los trámites, en aquel momento lo urgente era defender sus tierras. Para ello necesitaban difundir y unir las voces de las personas

⁸⁶ Entrevista a Erik Coyotl, miembro y portavoz de Radio Cholollan, en la sede de la emisora. Tlaxcalancingo (Puebla), 17 enero de 2016.

afectadas, de manera que decidieron seguir adelante con la constitución de la radio sin licencia, amparándose en el derecho propio indígena, además del constitucional.

Pasados dos años, la comunidad vecina de Santa María Zacatepec les pidió ayuda para crear allí su emisora. Los habitantes luchaban contra la construcción de una autopista cuando empezaron las obras de un gasoducto que era parte de un megaproyecto energético impulsado por el gobernador de Puebla Rafael Moreno Valle, el Proyecto Integral Morelos. La desinformación era total: “Había constantes *spots* en radio y televisión a favor del proyecto y las autoridades quitaban la preocupación a los campesinos explicándoles que no había peligro porque el gas no explota” (Miriam Vargas en Gilet, 04/11/2015).

La voz directa de los movimientos sociales

En mayo de 2011 el gobernador Rafael Moreno (PAN) dio inicio a las obras del Proyecto Integral Morelos, consistente en la construcción de dos centrales termoeléctricas, un gasoducto de 160 kilómetros, torres de alta tensión y acueductos. Desde su planeación a finales de los años 90, el Proyecto encendió la alarma social, tanto por atravesar poblaciones indígenas como por la contaminación del aire, el agua y la tierra, todo ello al pie de uno de los volcanes más explosivos del mundo. El desarrollo de la obra, concesionada a empresas extranjeras, entre ellas la española Abengoa⁸⁷, se produjo a base de imposición y amenaza: en ninguno de los tres estados se consultó a los habitantes ni se notificó a los propietarios de los terrenos que serán afectados. Además, la Comisión Federal de Electricidad omitió informar a los organismos de protección civil sobre los peligros asociados a una instalación que transportaría diariamente millones de litros de gas metano, a menos de 2 metros de profundidad, invadiendo zonas pobladas y campos de cultivo⁸⁸.

Las reivindicaciones serían duramente reprimidas, con el saldo de dos presos políticos, uno de ellos miembro fundador de las emisoras Axocotzin y Zacatepec. La persecución se

⁸⁷ Acusada de abusos y despojos relacionados con el agua en varios países, destacando el conflicto producido en Bolivia durante el año 2000.

⁸⁸ La necesidad de esta megaobra fue cuestionada puesto que según los estándares internacionales es recomendable el exceso de producción de energía en un Margen de Reserva de 18 por ciento, cuando en México es de 50 por ciento, según la Cuenta Pública 2009 y 2010 de la Auditoría Superior de la Federación (Gaceta Parlamentaria de Puebla, Número 3746-VII, jueves 11 de abril de 2013). El Proyecto Integral Morelos también fue rechazado por una amplia capa de la población que considera que México está desmantelando la producción de energía eléctrica nacional otorgando concesiones que le resultan más caras al país, obligándole a pagar la sobreproducción de energía a empresas transnacionales. A fecha de septiembre de 2016, se había construido el tramo pero el gasoducto detenido por las protestas en Puebla, aunque está inoperativo.

complementaria con disposiciones legales *ad hoc* en áreas estratégicas como el suelo, la administración pública y la comunicación social para proseguir con la construcción. En el estado de Puebla fue duramente criticada la *Ley para Proteger los Derechos Humanos y que Regula el Uso Legítimo de la Fuerza por Parte de los Elementos de las Instituciones Policiales del Estado*, promulgada en mayo de 2014 (y modificada días después tras la muerte de un niño por la policía cuando dispersaba una manifestación).

Poco antes, el gobierno de Moreno Valle había aprobado la *Ley de expropiación exprés* para apropiarse de inmuebles o terrenos de manera urgente y sin aviso. “Los poderes públicos se escudan en su derecho a destinar terrenos a la utilidad pública para desalojarnos, y sin avisar, lo cual es una agresión y además atenta contra los derechos fundamentales de tener una vivienda digna, tierra, etc. Si uno asoma de este lado ve unos edificios grandes que eran tierras ejidales de Tlaxcalancingo... las expropiaron para dárselas a empresas que vienen del extranjero, lo cual no tiene ninguna utilidad pública para la comunidad, pues la gente del pueblo no vamos a trabajar allí. Es más, han creado un cerco”, lamenta Coyotl.

Todas estas problemáticas llevaron a las comunidades a formarse en derecho humano, agrario y de la comunicación, y es ahí cuando empieza a hacerse notar el “efecto político” de sus estaciones de radio.

Criminalización y confiscación de los equipos

Las poblaciones de Tlaxcalancingo y Zacatepec sufrieron la clausura de sus estaciones de radio el 4 de agosto de 2014. Primero le tocó a Zacatepec. La policía federal entró con armas al estudio, presentando un oficio con la denuncia de la emisora por estar interfiriendo en el espectro radioeléctrico de manera ilegal. Una hora después le llegó el turno a la localidad vecina. “Cuando llegan a la radio Axocotzin vienen haciendo exactamente lo mismo, al punto que la gente se espantó porque dijeron ¡pues van por un narco! (Miriam Vargas en Gilet, 04/11/2015). **Elementos de la Policía Federal y de las dependencias de gobierno en materia de telecomunicaciones rompieron un vidrio del estudio, que se encontraba cerrado, e incautaron equipos y materiales periodísticos de gran valor para las**

comunidades. Los agentes entregaron a una vecina un citatorio con una multa de 33.000 pesos por obstruir la señal navegación de un helipuerto cercano⁸⁹.

El procedimiento por parte del estado fue desproporcional y con atropellos legales. En primer lugar porque estas emisoras se amparaban en el derecho propio (la *Declaración de los Derechos de los Pueblos Indígenas* y el convenio 169 de la Organización Internacional del Trabajo, firmado por México), además del derecho constitucional (artículos 2, 6 y 7). Una vez asesoradas por especialistas, las comunidades supieron que la policía no debió haberse llevado nada, pues el oficio era sólo de inspección.

Después del allanamiento, los integrantes de Axocotzin cesaron las emisiones en FM, se instalaron en un nuevo local que les proporcionó la comunidad y continuaron su labor por internet mientras consideraban solicitar el permiso. Los de Zacatepec, en cambio, volvieron a salir al aire hasta que a los pocos meses eran silenciados de nuevo tras convocar a una actividad en oposición a uno de los proyectos del estado. Los agentes ministeriales, federales y estatales incautaron nuevamente sus equipos, los judiciales blindaron la cabina de la radio y los acusaron de tráfico de droga. “La estrategia que usaron contra nosotros fue doble: usar la fuerza pública y la represión para aplacar al pueblo y empezar a cerrar estos medios [...] únicos espacios en que la gente podía escuchar opiniones y puntos de vista, desde científicos hasta gente del pueblo que decía por qué no debían aplicarse estos proyectos” (Miriam Vargas en Gilet, 04/11/2015).

Un cese para regresar con más fuerza. La inauguración de Cholollan Radio Comunitaria

“No solamente porque nos hicieron esto nos van a callar”, afirmaba Belén, vecina de Tlaxcalancingo frente a unos 200 adultos y niños reunidos en el zócalo días después del allanamiento (Ayala, 10/08/2014).

Los encarcelamientos de miembros de organizaciones populares y el aumento de la presencia policial en las comunidades de la zona estaban debilitando la resistencia. “Entonces dijimos, si tenemos amigos presos y con órdenes de aprehensión en este pueblo, que se lleven todavía a

⁸⁹ Sin embargo, en el oficio IFT/DO2/USRTV/DGASIS/1361/2014 se indica que el motivo de la incautación del equipo es que la radio no cuenta con un permiso y/o concesión. Dos meses antes, el 24 de junio de 2014, la policía federal y estatal intentó dismantelar la Radio “La Chilanita”, resultando más de 12 personas heridas, bajo el mismo pretexto de no contar con el permiso.

alguien por estar ejerciendo su derecho a la libertad de expresión pondría en graves problemas a la comunidad”, explica Erik Coyotl. En aquellas fechas estaba a punto de entrar en vigor la *Ley Federal de Telecomunicaciones y Radiodifusión*, que a pesar de imponer duras condiciones a los medios comunitarios e indígenas les asignaba el 10% de las frecuencias de radio en el espectro. Así que las comunidades de Tlaxcalancingo y Zacatepec decidieron unirse y solicitar una concesión. Para ello contaron con el apoyo de la Asociación Mundial de Radios Comunitarias (AMARC) y la Asociación de Comunicadores Populares e Indígenas de Puebla. **Se acogieron a la figura de radio indígena porque el Instituto Federal de Telecomunicaciones (IFT) abrió esa división, la cual no les gusta nada: “Lo indígena es algo que por sí tenemos, son nuestros derechos, es una identidad, pero nuestra radio es comunitaria porque es participativa. Desde la perspectiva de la comunicación popular somos libres porque nadie nos dice qué cosas vamos a decir ni cómo las vamos a decir.** Tenemos nuestra propia línea editorial y nuestra propia agenda”, remarca Coyotl.

En mayo de 2015, Tlaxcalancingo y las comunidades vecinas celebraban la transformación de Axocotzin en Cholollan Radio Comunitaria. La inauguración de la nueva emisora respondía al propósito de crecer, pues con todo lo que ocurría necesitaban conseguir cobertura regional: “Si vamos a pelear una frecuencia ya no queremos solamente llegar a nuestro pueblo, queremos una frecuencia grande que abarque toda la zona náhuatl, también conocida como zona de los volcanes, puesto que también son campesinos indígenas y además están siendo muy agredidos por la explotación de hidrocarburos y los bienes naturales”, explica el joven comunicador.

Con estos nuevos aires la comunidad recobraba también la energía necesaria para concretar la cantidad de requisitos que marca la nueva ley en la solicitud de permiso, los cuales consideran injustos y discriminatorios, pues a las estaciones comerciales solo les piden una cuenta bancaria o crédito para solicitarlo. En palabras de Coyotl, la “subasta del aire” a la que se sometió Cholollan Radio inició con la recaudación de los 3.000 pesos que pide el Instituto Federal de Telecomunicaciones para estudiar la pertinencia de la solicitud. Y esa cantidad no fue nada en comparación con lo que tuvieron que desembolsar: **“Ya fuimos consecuentes y pagamos 81.000 pesos mexicanos para armar el expediente”**, expresa el joven con tono disgustado mientras sostiene en sus manos el documento final, un “ladrillo” de más de 700 folios demostrando capacidad técnica, económica y administrativa de la comunidad.

Se incluyeron más de un centenar de cartas de apoyo de los vecinos, instituciones educativas y académicos comprometiéndose a hacer donaciones para la radio (aportaciones económicas periódicas, una tonelada de cemento, un millar de ladrillos, varillas, una computadora, etc.). **“Pero más preocupante que estos requisitos es que nos hicieron comprobar que somos un pueblo indígena**, es decir, demostrar que tenemos usos y costumbres, que tenemos documentos que relatan nuestra historia y nuestra condición de pueblo originario que existía antes de la colonia y sus dependencias de gobierno y por tanto tenemos derechos indígenas...”, exclama Coyotl mientras muestra orgullosamente actas de su comunidad escritas varios siglos atrás. De esta manera consiguieron reanudar el proceso de solicitud de concesión, la cual había sido desestimada al ponerse en duda la legitimidad de los solicitantes.

Una vez solucionado eso, **el instituto de telecomunicaciones volvió a desestimar la petición argumentando que ya no había frecuencias libres en el espectro. Sin embargo, los de Cholollan habían hecho un escaneado encontrando 5 espacios disponibles**, lo que les permitió ganar un recurso de revisión para realizar un peritaje⁹⁰.

“El aire que respiramos es parte de nuestro territorio cholulteca al que pertenecemos como pueblos, sobre él tenemos un derecho preferente, porque surgimos como unidad social, económica y cultural, antes que el Estado actual comenzara a existir. Así nos lo reconoció el Primer Tribunal Colegiado especializado en Telecomunicaciones y Radiodifusión en el juicio de revisión 122/2015. En el territorio está el aire, y sobre el aire están las señales de frecuencia modulada, entonces **tenemos derecho a usar las tecnologías para aprovechar nuestro territorio en beneficio colectivo.** El Estado solo nos ha visto para despojarnos, engañarnos y encarcelarnos, diciendo que sus proyectos son en pro del “desarrollo y del progreso”, entonces ¿Por qué no nos dejan tener una radio comunitaria y aprovechar la tecnología para hacer uso del aire [...]?” (Cholollan Radio y Radio Zacatepec, en *PueblaOnline*, 17/12/2015).

Ganar el recurso de revisión no significó un gran avance, pues se nombró a un perito imparcial el cual se negó a realizar los cálculos argumentando que eso le correspondía al IFT o a la comunidad de Tlaxcalancingo, la cual no disponía de los recursos para pagarlo. Así que el perito le dio la razón al IFT sin hacer las pruebas. Posteriormente, el Instituto aclaró tener reservadas las estaciones 90.9 y 104.3 para otras radios sin estar publicadas en el Registro Público de Concesiones. Así, **el gobierno estaba concediendo frecuencias “de modo discriminatorio” y “para el mejor postor”⁹¹**, denunciaba Coyotl en una entrevista (Rojas, 26/02/2016).

⁹⁰ La antigua Norma Técnica IST02 20 obligaba a cada estación a tener un espacio de 800 KHz entre cada una, pero la actual Norma Técnica IST02 establece 400 KHz, por lo que quedan frecuencias liberadas.

⁹¹ Además, el artículo 85 de la Ley Federal de Telecomunicaciones y Radiodifusión permite al IFT establecer de manera discrecional las condiciones para el otorgamiento de concesiones de uso social.

Tras un año y medio de disputa con el estado, Cholollan Radio seguía fuera de aire. “Hay algunas críticas por ahí que nos dicen que **es nuestro derecho emitir, pero también es nuestro derecho esperarnos, pues ya nos tocó la policía y un desalojo, y hay miedo,** sobre todo de las señoras. Nosotros hemos entrado ya al juego del estado y hemos cumplido con toda la parte burocrática. Pero si después de todo el esfuerzo, el estado no cumple con la responsabilidad que tiene, vamos a ejercer nuestro derecho se nos dé o no la licencia”, Coyotl sonaba rotundo en una primera entrevista que realizamos en enero de 2016.

Con lo aprendido en la batalla legal, Cholollan Radio incluía en sus talleres un capítulo dedicado a los derechos de los pueblos indígenas y de la comunicación por ondas. “No dejaremos de exigir y ejercer nuestros derechos, porque no puede haber democracia si no hay apertura de medios de comunicación y una justa distribución de su administración. Sabemos por tanto que **las radios que sirven a una comunidad y funcionan sin concesión no están fuera de derecho.** Y sabemos también que es nuestro derecho utilizar el espectro radioeléctrico para ejercer nuestra libertad de expresión” (Coyotl en Rojas, 26/02/2016).

Licencia conseguida. Ahora el reto es permanecer

En julio de 2016, los pueblos de Tlaxcalancingo y Zacatepec celebraban que habían sido beneficiarios de una frecuencia de radio para emitir durante 15 años así como de una “concesión única” que les permite utilizar diferentes soportes (radio, televisión, telefonía, internet) sin autorización adicional. “La principal ventaja es que dejarán de criminalizarnos, como ha hecho el estado todo el tiempo”, se congratulaba el portavoz de Cholollan Érik Coyotl en una entrevista tras recibir la buena noticia (Juárez, 27/07/2016).

La nueva radio comunitaria estará dedicada al rescate de la lengua náhuatl, la defensa de los Derechos Humanos y la promoción de la cultura y defensa del territorio, con la pretensión de ser incluyente. Quisieran que el estado los deje de ver como un medio que está en contra de sus políticas e insisten en buscar diálogo, en especial cuando éstas no se ajustan a las necesidades de las comunidades, las cuales no son consultadas.

Aún quedan temas pendientes para que la nueva radio de las poblaciones de la zona náhuatl sea una realidad. El primero y más urgente es entrar al aire con las especificaciones técnicas ordenadas, en un plazo de 180 días desde la concesión. Para eso **tienen que adquirir la torre transmisora y la antena de radio, cuyos costos oscilan entre los sesenta y ochenta mil**

pesos, además de constituir un espacio con cabinas de transmisión y grabación y altavoces al exterior (Ayala, 18/07/2016). El costo total del equipamiento asciende a casi medio millón de pesos y la fecha límite se va acercando. La recaudación sólo se puede hacer a través de donaciones por que la ley prohíbe la publicidad, lo que significa otra gran dificultad para la supervivencia de las radios indígenas y comunitarias.

Ante todas estas trabas Erik Coyotl no puede sino concluir que la regulación mexicana en materia de medios indígenas y comunitarios responde a la intención de amordazar la expresión popular crítica. Al finalizar este texto, Radio Zapote (Estado de México) denunciaba la confiscación de sus equipos por parte del IFT; y el locutor de Digital 106.3 (Guerrero), era detenido por oficiales de la Agencia de Investigación Criminal que exigieron la entrega de los equipos de transmisión, a pesar de estar la emisora en proceso de formalización ante el mismo IFT.

9.4.2. RTV Cardedeu. Promoció de la llengua, la informació i la participació local

RTV Cardedeu és la primera televisió local d'Espanya. Llançada a l'aire l'any 1980, acabaria *de facto* amb el monopoli de Televisión Española i introduiria la llengua catalana als mitjans audiovisuals. Amb quasi 40 anys, es tracta d'una perla en la història de la comunicació local i de la normalització lingüística que li ha comportat amistats i enemistats a l'estat espanyol. El cas d'aquesta emissora il·lustra la trampa que ha suposat per als mitjans lliures i comunitaris la transició a la tecnologia digital: avui dia segueix sense llicència però continua activa gràcies a les aportacions econòmiques de molts cardedeuencs que són socis i dels fons públics de l'Ajuntament de Cardedeu, fent d'aquesta experiència un model híbrid on es tracta de fer prevaldre l'autonomia.

Antecedents. De Radio Borrego a RTV Cardedeu

L'estació es va gestar en plena transició democràtica, l'any 1979, i la primera emissió es va fer el juny de 1980 gràcies a un italià amic d'un dels vilatans que va cedir l'equipament. Era una època de floriment de les associacions, que a la vila cardedeuena incloïen la música. La primera emissió de presentació del projecte va tenir lloc el 7 de juny de 1980 a l'Esbarjo de Cardedeu com a plató de televisió. L'emissió engrescaria a molts vilatans i es formaria una

comissió gestora. La segona emissió tindria lloc l'any següent durant la revetlla de Sant Joan. Les contribucions dels socis, que alhores eren 300, i l'abaratiment de la tecnologia RTVC permetrien que el col·lectiu es dotés del seu propi equip l'any 1982 (tot i així, van haver d'invertir més d'un milió de pessetes de l'època).

El grup promotor, format per unes 20 persones, el lideraven joves d'una ràdio lliure (Ràdio Borrego) i personalitats de l'associacionisme local, motivats per “la ferma convicció que la televisió havia de ser realment un servei públic, una potent eina pedagògica i **un mitjà comunitari fet per i per a la gent**”, un mitjà “sense censures”. Aquestes idees se sintetitzaven sota l'etiqueta de “**televisió lliure i independent**”, és a dir, sense les pressions polítiques de la televisió pública ni les financeres de la comercial (Messeguer, Rovira i Vilar, 2005 a Guimerà, 2007:53). Durant els primers anys es van crear quatre comissions: econòmica, programàtica, tècnica i jurídic-política, aquesta darrera s'encarregava d'estudiar “les possibilitats legals de funcionament” (Garriga, 1985: 63 i 64 a Guimerà, 2007:58).

“Qualsevol pot ser soci i qualsevol pot col·laborar, no hi ha restriccions més que la feina que suposa fer tele. [...] La veritat és que ens costa força que les entitats s'impliquin activament a la tele, els hi és més còmode i funciona millor si la iniciativa surt de nosaltres i portem la veu cantant...però bé poc a poc intentem canviar la tendència i ho aconseguim bàsicament amb les entitats més joves” (Carolina Blasco, entrevista 20/09/2013).

Actualment l'entitat segueix funcionant de forma assembleària. El màxim òrgan de decisió és l'assemblea de socis, sobirana i que marca a la junta les línies mestres a seguir. Es reuneix com a mínim una vegada l'any i pot ser convocada tant pels socis com per la junta, que pren les decisions més immediates i es reuneix mensualment. Els socis poden ser col·laboradors en el dia a dia de les emissions o bé només aportar quotes. A banda i des de 2007, es contracta una persona a mitja jornada.

Al·legalitat, persecució, resistència i reclams

Les emissions de RTVC eren al·legals ja que la llei no les preveia però l'estat s'hi va oposar al·legant que representaven un trencament no autoritzat del monopoli que RTVE exercia. Això comportaria el **precinte de la seu a càrrec de la Guàrdia Civil en dues ocasions**. Després del primer tancament i de moltes negociacions amb els governs autonòmic i local, aquests consentirien les emissions forma discreta i regular, a partir del setembre de 1981, a

canvi de què no fessin gaire soroll. El març de 1982 tindria lloc el segon tancament a càrrec de la Guàrdia Civil, i després d'un temps de tancament voluntari, es reemprendrien les emissions.

Des dels inicis, l'ajuntament de Cardedeu es va mostrar receptiu a la iniciativa, cedint un local i una petita subvenció, com feia amb la resta d'associacions. El govern català, acabat de constituir i preocupat per obtenir el canal autonòmic, es mostraria indiferent. Així mateix, la Generalitat argumentava que fins que l'estat espanyol aprovés la corresponent legislació, no podria reglamentar allò relatiu a Catalunya (Cambio 16, 24 d'agost de 1980, p.17 a Guimerà, 2007: 55). RTVC va comptar amb el suport manifest de personalitats de la política catalana com el president del Parlament de Catalunya d'aquells anys, Heribert Barrera o l'excalcalde de Barcelona Socias Humbert, advocat que va dur el cas del precintament de l'emissora rere l'acusació de Radio Televisión Española (RTVE). De totes formes, les relacions no han estat sempre bones:

“Sempre passa el mateix, quan els uns estan a l'oposició són molt amics nostres i ens estimen molt i al mateix temps qui hi hagi al govern està convençut que els boicotegem i quan canvien les tornes, el que ens odiava ens estima i el que ens estima ens odia. També hi ha partits que estiguin on estiguin sempre ens veuen com un perill...” (ibid.)

L'any 1995 s'aprovaria la normativa estatal sobre televisió local però les reglamentacions no s'aprovarien fins l'arribada de la transició digital, una dècada després. Aquesta situació els comportaria una despesa de temps i diners: “El que més hem notat és el temps i els diners dedicats durant 6 anys a negociar amb la Generalitat i amb Madrid”.

La trampa de la transició digital

El Col·lectiu d'RTVC ha estat força actiu en les negociacions amb la Generalitat i amb l'estat per a la regularització de la situació legal dels mitjans comunitaris. La lluita legal s'intensificaria amb l'arribada de l'apagada analògica. L'any 2005 s'obre el concurs de llicències i ells opten per no presentar-se perquè les característiques del concurs no quadraven amb els objectius i la personalitat de Televisió de Cardedeu:

“No ens hi vam presentar perquè les bases del concurs o les característiques que marcaven les bases no s'adiuen amb el nostre perfil ni amb els nostres objectius. No volem ser comarcals, no volem ser una empresa...i com això mil coses més. Ens hi podríem haver presentat, podríem haver guanyat, però la tele resultant d'aquella llicència no hagués estat Televisió de Cardedeu” (ibid.).

Els integrants de l'emissora van optar per mantenir-se fidels a la naturalesa del projecte, que pel seu simbolisme en la història de la comunicació local i la normalització de la llengua catalana, tenia un estatus privilegiat entre la resta de candidats comunitaris. “Presenteu-vos que us donarem llicència” seria la resposta que obtindrien en reclamar a l'administració les seves demandes en relació al concurs. Una resposta que denota la discrecionalitat que impera en la presa de decisions públiques a Espanya.

Les reivindicacions dels mitjans comunitaris per fer la transició digital han estat disperses i poc coordinades.

“A Catalunya, com a mínim, reivindicacions a banda de la feina que puguem haver fet nosaltres i LaTele, poca cosa s'ha fet. **Les poques emissores comunitàries que quedaven estaven més interessades en salvar-se independentment dels costos i la majoria són ara empreses privades o han mort durant l'intent. No hi ha hagut coordinació.** A nivell estatal sí que hi ha hagut més coordinació però penso que també s'ha actuat tard i, moltes vegades, **els boicots i diferències internes per part de mitjans del tercer sector han pesat més que l'acció conjunta**”.(ibid).

Tal context obligaria l'entitat a fer aliances fora de Catalunya. És així que a partir de 2006 comencen a treballar per reconeixement de les televisions comunitàries amb una altra de les estacions veteranes, TeleK (Madrid).

“En aquell moment la nostra situació legal és molt precària, estem rebent ordres de tancament, se'ns obren expedients sancionadors...per tant, per a nosaltres és important, com a mínim, que ens reconeguin el dret d'existir i que hi hagi una relaxació de les administracions respecte a nosaltres” (ibid.)

I ho aconseguirien, amb la introducció d'una emmena a la *Ley de medidas urgentes para la Sociedad de la Información* (disposició addicional 18) a través del grup parlamentari Izquierda Unida-Iniciativa per Catalunya Verds (IU-ICV). Des d'aleshores, aquestes televisions i els altres mitjans congregats a la Red de Medios Comunitarios (ReMC), apostarien pel desenvolupament dels articles de la LISI i de la *Ley General de la Comunicación Audiovisual* (aprovada l'any 2010), que afecten el sector.

“Des de fa un any, però, tot i continuar advocant per a la legalització, hem relaxat posicions, ja que, per sort, per a nosaltres la situació és tranquil·la i tampoc **no veiem que hi hagi cap interès per part de cap administració de regular definitivament el tercer sector** de la comunicació. Seguim volent la legalització i la llicència però considerem que durant més de 30 anys i sobretot durant els darrers 6 anys **hem esmerçat massa energia en sobreviure les lleis i actualment la necessitem per sobreviure la crisi i per fer allò pel que vàrem néixer, fer la tele** dels cardedeuencs i cardedeuenques” (ibid.).

Fent retrospectiva, els de RTV Cardedeu afirmen haver passat per molts estats d'ànim i opinions davant l'amenaça de l'”apagada” definitiva de la senyal:

“els cardedeuencs no s'ho van arribar a creure mai. Quan portes 30 anys veient un canal de televisió no t'entra al cap que pugui desaparèixer un dia, és com si de cop i volta diguessin que TVE tanca... Això és força pervers perquè aquesta mateixa sensació de perdurabilitat es dona **quan es parla del manteniment i els costos de la tele, la sensació és que Televisió de Cardedeu viu de l'aire**, ningú no es planteja (o pocs, perquè els socis, sí que ho fan cada trimestre) que fan falta recursos”.

En efecte, el problema de la sostenibilitat, i per tant la durabilitat dels mitjans lliures i comunitaris és una constant. A RTV Cardedeu tenen tres línies de finançament: les quotes de socis, que voldrien que representessin el percentatge més elevat del pressupost tot i que actualment no és així, els ingressos per produccions o lloguers i subvencions i ajuts públics ja siguin de l'Ajuntament, de la Generalitat, de la Diputació, d'algun Ministeri o d'Europa. Es vol evitar que els recursos públics siguin la font principal d'ingressos per molt que les quantitats siguin superiors a la resta d'entrades econòmiques.

Davant la falta de recursos econòmics, el gener de 2013 TV Cardedeu va deixar d'emetre l'informatiu setmanal que emetia des de feia 32 anys i l'abril de 2013 va llançar una campanya de micromecenatge, una acció que els feia tornar als inicis, en què el projecte depenia pràcticament de les aportacions dels ciutadans.

Per ara, el fet que la normativa estatal reconegui les televisions comunitàries i que l'estat argumenti que no hi ha freqüències disponibles serveixen de cert empar a RTV Cardedeu tot i que emetre sense llicència els desprotegeix en altres aspectes:

“A nivell legal, sempre estàs a la corda fluixa. A nivell de defensa del teu espai, **t'arrisques cada dia a que vingui una tele (amb llicència o sense) i t'interfereixi sense possibilitat de reclamar**. A nivell econòmic, a banda de les despeses generades en equipament, també ens tanca les portes a ajuts públics i a diverses fonts de finançament”.

Des de 2014 l'entitat ha anat posant en marxa la pàgina web, on es poden veure emissions en directe i en diferit. Fins llavors, disposaven d'un canal a YouTube però trobaven que no donava massa joc.

○ **SÍNTESI:** L'anàlisi històrica posa de manifest el rol central dels col·lectius dels mitjans lliures en la democratització dels sistemes nacionals de ràdio i televisió. A tots els processos analitzats es dona una primera fase de persecució oberta i intensa contra els mitjans lliures, que encara és molt notable a Mèxic. La persecució, en molts casos incitada per les corporacions, es complementa amb la innacció administrativa (retard en la regulació del sector i en l'aplicació

de la llei). En tots els casos, els processos per al reconeixement s'allarguen una mitjana de 40 anys o més: a Argentina els mitjans comunitaris es legalitzen l'any 2009, a Mèxic el 2014, a Espanya els reglaments centrals no s'han aprovat.

Una altra estratègia dels estats per evitar el floriment dels mitjans lliures és l'impuls de mitjans comunitaris d'implantació (ràdios municipals i experiments controlats) que es caracteritzen per l'èmfasi en la participació però dins d'estructures controlades i jeràrquiques. Els intents de cooptació han estat prou evidents a Mèxic, Espanya i el Regne Unit. El protagonisme "prefabricat" dels mitjans d'implantació a partir dels anys 80 com a nous agents de participació en l'àmbit local justificaria repartiments de llicències en detriment dels mitjans lliures. Les dinàmiques d'acaparament de l'espectre per part de l'estat i les empreses els han deixat en posició marginal. Avui dia, als sis països estudiats, hi ha iniciatives que segueixen esperant llicència després de 20 anys o més d'activitat. Si abans l'exclusió en els repartiments es justificava perquè els col·lectius no eren reconeguts a la llei o no estaven constituïts formalment, ara l'excusa dels governs és la saturació de l'espectre. Hem vist també, que després d'obtenir llicències, la següent prova de foc és aconseguir la sostenibilitat econòmica, la qual es veu obstruïda pels marcs legals.

A Mèxic, l'avenç que suposa incloure les telecomunicacions en el sector comunitari contrasta fortament amb els assassinats a comunicadors i la criminalització del sector. Això ens fa pensar que les disposicions legals són una operació de maquillatge per desviar l'atenció de les organitzacions defensores dels drets humans. El cas de Radio Cholollan és una autèntica odissea. Aquest col·lectiu va aconseguir reunir la quantitat de requisits burocràtics i tècnics, així com les elevades quantitats econòmiques, però resulta que les freqüències a què optaven ja havien estat aparaulades discrecionalment amb empreses comercials. La persistència, i la capacitat mobilitzadora per recaptar fons, els durien a aconseguir una llicència. A Espanya, l'única excepció de la inacció administrativa és per penalitzar el sector. L'experiència de RTV Cardedeu i altres televisions que van quedar fora dels circuits digitals malgrat la nova tecnologia va alliberar freqüències és un altre exemple del poc interès dels estats per garantir la llibertat d'expressió a través de qualsevol suport. Queda evidenciat que rere l'argument de la saturació de l'espectre el que hi ha és la manca de voluntat política per donar cabuda a l'expressió de la societat civil, especialment si això afecta els interessos comercials.

A Colòmbia, el gir cap al capitalisme extractiu coincideix amb el tancament de desenes de ràdios i TV considerades il·legals pel fet d'incomplir requisits, sobre tot econòmics, que

depassen la capacitat del sector. A Argentina, la llei de 2009 va suposar un canvi de paradigma massa radical per a l'estructura política, el que explica que les disposicions legals no s'hagin aplicat del tot, especialment la concessió de freqüències. A França, s'ha fet desaparèixer les televisions lliures. Al Regne Unit, els intents dels diferents governs a integrar les associacions a les estructures existents no ha pogut eclipsar la lluita dels autèntics comunitaris; avui aquests comparteixen freqüències amb petites empreses comercials.

10. Els marcs legals nacionals sobre els mitjans lliures i altres comunitaris

En aquest capítol anitzem les principals disposicions nacionals en matèria de mitjans lliures i altres comunitaris. En primer lloc exposem les recomanacions internacionals al respecte, les quals no són vinculants, i seguidament analitzem els marcs legals dels sis països objecte d'estudi prenent com a variables els àmbits que distingeixen aquestes recomanacions, relatives a la definició i la forma, les condicions per accedir a l'espectre (reserva de freqüències, cobertura geogràfica assignada i requisits per fer la sol·licitud) i el finançament (destinació d'ajuts públics, fonts d'ingressos permeses i càrregues d'impostos). Afegim la variable de la representació del sector a instàncies del govern com a indicador de la voluntat d'establir un diàleg permanent amb els col·lectius. També ens fixem en l'aplicació dels estàndars internacionals.

10.1. Recomanacions internacionals per a la regulació dels mitjans comunitaris

El dret internacional en matèria de mitjans de comunicació es va configurar acabada la II Guerra Mundial. Estats Units treuria profit de la seva posició privilegiada durant la postguerra europea liderant l'establiment d'un sistema legal que afavorís la lliure circulació de les seves idees i produccions culturals. De seguida s'estendria una noció passiva dels drets de la comunicació. El rol de receptor dels ciutadans es promouria en detriment del seu dret a l'emissió de missatges públics. El receptor només és actiu en l'elecció entre diferents mitjans i suports. En contraposició a aquesta visió incompleta de la llibertat d'expressió, les reivindicacions dels mitjans lliures durant els anys 70 i 80 fins a l'actualitat, contribuirien a formular una noció activa dels drets de la comunicació promovent que el receptor també té el dret universal a produir i difondre missatges públics, inclús a disposar dels seus propis mitjans. Aquests canvis s'han plasmat en els estàndars internacionals per a la regulació dels mitjans comunitaris, que de moment no són vinculants.

Els estàndards internacionals en matèria de mitjans lliures i comunitaris són el resultat de la pressió institucional realitzada per la desapareguda Federació Europea de Ràdios Lliures (FERL), l'Associació Mundial de Ràdios Comunitàries (Amarc) i el Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris (CMFE), en col·laboració amb altres actors.

Els obstacles posats pels governs estatals per a la seva activitat, motivarien que els col·lectius de diferents països s'unissin per adreçar-se als organismes internacionals. Els pronunciaments, en especial els de la Unesco i el Consell d'Europa, arribarien amb rapidesa per bé que la seva incidència en les polítiques nacionals de comunicació ha estat limitada. Ja des de finals dels anys 70, les associacions dels mitjans i aquests dos organismes han convergit en posicionaments: la FERL seria membre observador del Consell d'Europa fins l'any 2002, i comptaria amb el premi nobel de la pau Sean MacBride, entre el seu patronat. L'informe de la Unesco que MacBride va comissionar, *One world Many voices* (1980), dedica diverses pàgines als mitjans de grups socials autogestionats, en el marc del debat sobre el dret a comunicar. El lobby permanent ha condicionat alguns arguments emprats per legitimar-se. Si inicialment s'apel·lava a la llibertat d'expressió i d'opinions, des de finals dels anys 80 les seves demandes han trobat punts d'encaix en el discurs i les polítiques de la UE, el CoE i Unesco per protegir el pluralisme i la diversitat als mitjans així com per augmentar-hi la participació social. (Reguero, 2010).

Les reivindicacions històriques dels mitjans lliures i altres comunitaris quedarien recollides als principis proposats per Amarc (2009) per a la regulació de la ràdio comunitària –seguim aquí la seva denominació. Les premisses de què parteix Amarc es basen en el principi 7 de la *Carta de las Radios Comunitarias y Ciudadanas* elaborada l'any 1988:

"las radios comunitarias y ciudadanas **no pueden regularse con medios inconstitucionales, tales como el establecimiento arbitrario de mínimos de potencia, la prohibición de vender publicidad** o de hacer cadenas, la limitación, sin causas técnicas, en el número de frecuencias asignadas por localidad o región. Estas emisoras no buscan ningún privilegio frente a los medios comerciales o estatales. Pero tampoco aceptan ninguna discriminación respecto a éstos". (Principi 7 de la *Carta de las Radios Comunitarias y Ciudadanas*, Amarc, 1988).

Aquests principis han estat recollits per la Unesco i altres organitzacions, convertint-se en el referent internacional per a l'elaboració de polítiques. Podem distingir les següents categories en que es basen les pràctiques internacionals: 1) reconeixement, definició i forma; 2) accés a l'espectre i concessió de llicències, 3) finançament i sostenibilitat (Mendel, 2013).

1) *Reconeixement, definició i forma*

Se sol·licita que els estats reconeixin els “mitjans comunitaris” com a un sector diferenciat del públic i del governamental. El Consell d'Europa seria dels primers organismes a proposar-ho, i la *Declaración de Cartago en el Día Mundial para la Libertad de Prensa 2012*, és una de les darreres recomanacions al respecte. Pel que fa a la definició, alguns textos es refereixen als aspectes geogràfics que conformen una comunitat i altres també inclouen la comunitat formada per membres amb interessos compartits. En l'àmbit europeu, la *Resolució del Parlament Europeu sobre els Mitjans del Tercer Sector* (2008), els defineix com mitjans

“a) sense ànim de lucre, independents dels poders tant nacionals com locals i dedicats fonamentalment a activitats d'interès públic i de la societat civil, amb objectius clarament definits que sempre inclouen un benefici social i contribueixen al diàleg intercultural;

b) responsables davant la comunitat a la que tracten de servir, el que significa que han d'informar a la comunitat de les seves accions i decisions i justificar i que seran objecte de sancions en cas de conducta indeguda, de manera que **el servei ha de romandre sota el control dels interessos de la comunitat per impedir la creació de xarxes "de dalt a baix"**;

c) **oberts a la participació dels membres de la comunitat en la creació de continguts, i en tots els aspectes operatius i de gestió**, encara que **les persones responsables del contingut editorial hauran de ser professionals**” (Parlament Europeu, 2008a: art. 14).

Sobta però, l'obligació de comptar amb professionals i d'establir “persones responsables del contingut editorial”, doncs en principi la responsabilitat és compartida per tots els membres del mitjà.

2) *Accés a l'espectre i concessió de llicències*

Els estàndards internacionals recomanen l'accés equitatiu per als tres tipus d'operadors. La *Declaración Conjunta sobre diversidad en la radiodifusión* aprovada pels relators especials de Nacions Unides per a la llibertat d'expressió l'any 2007 estableix:

“**Los distintos tipos de emisoras – de servicio público, comerciales y comunitarias– deben ser capaces de operar en, y tener el mismo acceso a, toda plataforma de divulgación** disponible. Las medidas específicas para promover la diversidad deben incluir la **reserva de las frecuencias adecuadas para los diferentes tipos de emisoras**, las **normas *must carry***, el requisito de que las tecnologías de divulgación y recepción sean complementarias o interoperables, incluso entre las fronteras de los Estados y el acceso indiscriminado para apoyar los servicios, tales como las guías de programas electrónicos”.

La mateixa Declaració especifica que les emissores comunitàries han de beneficiar-se de “procediments justos i simples per a la concessió de llicències”, sense criteris tecnològics

restrictius (íbid.) La *Declaración Interamericana de Principios sobre la Libertad de Expresión* de l'OEA estableix que aquesta distribució s'ha de fer seguint “criteris democràtics que brindin **igualtat d'oportunitats d'accés** a tots els individus” (principi 12). El Comitè sobre Drets Humans de l'ONU ha reconegut la importància dels processos de concessió de llicències no resultin excessivament complexos ni cars per a les organitzacions socials:

“**Los Estados deben evitar imponer condiciones onerosas y tarifas para la concesión** de licencias de las emisoras de medios de comunicación, entre otras, a las estaciones comunitarias y a las comerciales. **Los criterios para la aplicación de esas condiciones y tarifas a las licencias deben ser razonables y objetivos, claros, transparentes, sin discriminaciones** (Comentari General de 2001; paràgraf 39 a Mendel, 2013).

La manera com s'estava efectuant la transició digital posaria en alerta les organitzacions internacionals. La Declaració conjunta de 2007 dels relators especials internacionals recomanava (íbid.):

“una planificación clara para el intercambio que promueve, más que limita, los intereses públicos de las emisoras. **Se deben tomar medidas que aseguren que los costos de la transición digital no limitan la capacidad de las emisoras comunitarias para operar.** De ser necesario, se debe tener en cuenta la reserva de parte del espectro para las emisoras de radio análogas para el término medio. Al menos, parte del espectro que se asigna a través del “dividendo digital” se debe reservar para usos de transmisiones”. (punt 3 de l'apartat *Sobre la Diversidad de Tipos de Medios de Comunicación*).

El Consell d'Europa i el Parlament Europeu també insten els estats membres a **destinar llicències digitals i fons d'ajuts** específics per al sector. La resolució del Parlament de 2008 recomana **procediments d'avaluació ad hoc, on prevalgui el valor social dels projectes sol·licitants de freqüències i no el cost d'adjudicació de l'espectre**. Demana als Estats que:

“[...] posin a disposició l'espectre de freqüències, analògiques i digitals, de ràdio i televisió, tenint en compte que el servei prestat pels mitjans del tercer sector de la comunicació (TSC) **no s'ha d'avaluar en termes de cost d'oportunitat o justificació del cost d'adjudicació de l'espectre, sinó pel valor social que representa**” (Parlament Europeu, 2008a:art. 19).

La *Resolució sobre el perill que corre a la UE, i particularment a Itàlia, la llibertat d'expressió i d'informació* (Parlament Europeu, 2004) també alerta de la vulneració a **la llibertat d'expressió que pot tenir l'apagada analògica a alguns estats europeus**, i també que **són les mateixes companyies de mitjans dominants al mercat les controlen els portals d'internet**.

3) Finançament i sostenibilitat

La Declaració Conjunta dels Relators de Nacions Unides de 2007 (ibid) recomana la **rebaixa o condonació de les tarifes en la concessió de llicències o la utilització del espectre radioelèctric i l'accés a la publicitat i a fons públics específics**. La Declaració del Consell d'Europa de 2009 recomana als estats destinar fons públics a nivell nacional, regional i local.

La *Resolució de 25 de setembre de 2008, sobre la concentració i el pluralisme dels mitjans de comunicació a la Unió Europea* (Parlament Europeu, 2008b) recomana als estats membres planificar **mesures de finançament per als mitjans comunitaris** per tal d'assegurar el desenvolupament de la seva activitat (art.37). Aquesta recomanació quedaria recollida a la *Comunicació de la Comissió sobre l'aplicació de les normes en matèria d'ajuts estatals als serveis públics de radiodifusió* (Comissió Europea, 2010) (art.15). El fet que s'inclouï els comunitaris en les disposicions sobre els serveis públics probablement sigui per fer referència als mitjans d'accés obert d'implantació a Holanda, Alemanya i altres països.

La mateixa UE alerta de les barreres d'entrada que s'estan posant als mitjans comunitaris, sense polítiques públiques de promoció, el que representa un dels principals perills per al pluralisme.

“L'absència o insuficiència d'un sistema de mitjans comunitaris i minoritaris, **la manca d'inversió en mitjans comunitaris i minoritaris, les barreres d'entrada que els operadors de cable i altres proveïdors de plataformes posen als mitjans comunitaris/minoritaris, l'abast marginal, la manca de mesures de suport públiques que compensin la posició de desavantatge** de les minories en tant que usuaris dels mitjans, signifiquen una amenaça per al pluralisme mediàtic i cultural”. (Katholieke Universiteit Leuven, et al., 2009: 13)

Les corts internacionals han deixat ben clar que el compliment de tals garanties requereix la **independència dels organismes reguladors** respecte la interferència política i comercial per evitar que fomentin interessos del govern i/o empreses en detriment dels interessos d'un públic més ampli (Mendel, 2013).

Reivindicacions dels mitjans comunitaris i recomanacions internacionals				
Actors	Reconeixement, definició i forma	Accés a l'espectre i concessió de llicències	Finançament i sostenibilitat	<i>Policymaking</i>
FERL, AMARC, CMFE	Actors privats que tenen una finalitat social. Gestió a càrrec d'organitzacions socials sense ànim de lucre: associacions i cooperatives . Tercer sector dels MC. Mitjans independents d'institucions governamentals, comercials, religioses i dels partits polítics.	Reserva equitativa de freqüències analògiques i digitals. Concursos diferenciats per sectors i transparents. No limitar la cobertura. La capacitat econòmica no ha de ser un criteri d'avaluació. Criteris i requisits dels concursos i procediments no discriminatoris.	Asseguren la seva independència a través de diverses fonts de finançament. Exempció d'impostos i taxes, inclòs l'ús de l'espectre. Ajuts públics.	Mecanismes de participació pública ex. audiències públiques. Consultar el sector en cas de canvis en les polítiques nacionals que l'afectin. La regulació i l'assignació de freqüències l'han de fer organismes independents.
OEA		Accés equitatiu a totes les plataformes de difusió. Dret a accedir al mitjà de difusió que es consideri apropiat. Procediments equitatius i senzills per a l'obtenció de llicències. No limitar la cobertura o l'ús d'idiomes indígenes. No se'ls pot posar obstacles tècnics per accedir a la ràdio i la TV.	Accés a la publicitat. Assegurar que el cost de la transició digital no limiti la capacitat del sector per obtenir llicències.	
UE	Ràdios lliures i comunitàries: associacions i cooperatives, són el 3er sector de la comunicació. Els mitjans digitals no són automàticament una garantia pel pluralisme, cal diversitat en la propietat i gestió. Solució "bottom-up" per al foment del pluralisme i l'exercici dels drets democràtics.	Incloure el sector en regulacions sobre la concessió de llicències i en la planificació de la transició digital. Criteris transparents en la concessió per evitar l'abús de les companyies millor posicionades. Avaluació als concursos en funció del valor social, sense que prevalgui el cost d'adjudicació de l'espectre.	Ajuts financers similars als destinats a les produccions audiovisuals europees. Suport per a la coordinació i intercanvi entre les emissores.	Suport per la representació contínua del sector a la UE. La fragmentació de les polítiques de comunicació és contraproduent per l'accés a l'espectre.

Font: elaboració pròpia.

10.2. Els marcs legals a Amèrica Llatina

L'onada de governs progressistes a Amèrica Llatina des de mitjan de la dècada del 2000 estableix un nou precedent en la formulació de polítiques de comunicació en l'àmbit nacional. Els intents de contrarrestar el predomini del sector comercial ha comportat l'aprovació de nous principis generals que dibuixen un entorn legal favorable per als mitjans lliures i comunitaris, similar al que es vivia a França iniciada la dècada dels 80. Les noves legislacions llatinoamericanes però, encara donen més protagonisme als mitjans de la societat civil perquè retiren els límits de cobertura geogràfica i incorporen també el suport televisiu. A més, redueixen les tarifes de les llicències, i inclús retiren límits per als ingressos comercials. El costum de destinar fons públics és molt incipient a la regió i no s'acaba de consolidar. Aquests preceptes normatius deriven en les legislacions més proteccionistes del món per als mitjans comunitaris (Mendel, 2013), i són els que més s'ajusten als estàndards internacionals. Argentina és el cas d'estudi del nostre treball que representa aquestes noves polítiques de comunicació, que contrastem amb Colòmbia, país veterà establint polítiques per als MLC, i Mèxic, on l'avenç dels darrers anys en la formulació de drets xoca fortament amb la realitat.

10.2.1. Mèxic

La Constitució Política de la República Mexicana de 1857 va ser la primera a Amèrica Llatina a reconèixer el dret a la llibertat d'expressió, avançant-se inclús a la majoria d'estats europeus. Aquest dret es desenvoluparia a la Constitució Política dels Estats Mexicans de 1917. **Aquesta carta magna és la única de les sis analitzades que recull la figura dels mitjans comunitaris:**

“Es inviolable la libertad de difundir opiniones, información e ideas, a través de cualquier medio. No se puede restringir este derecho por vías o medios indirectos, tales como el **abuso de controles oficiales o particulares, de papel para periódicos, de frecuencias radioeléctricas** o de enseres y aparatos usados en la difusión de información o por cualesquiera otros medios y tecnologías de la información y comunicación encaminados a impedir la transmisión y circulación de ideas y opiniones.

[...] **Las concesiones podrán ser para uso comercial, público, privado y social que incluyen las comunitarias** y las indígenas, las que se sujetarán, de acuerdo con sus fines, a los principios establecidos en los artículos 2o., 3o., 6o. y 7o. de esta Constitución. **El Instituto fijará el monto de las contraprestaciones por el otorgamiento de las concesiones, así como por la autorización de servicios vinculados a éstas, previa opinión de la autoridad hacendaria.** Las opiniones a que se refiere este párrafo no serán vinculantes y deberán emitirse en un plazo no mayor de treinta días; transcurrido dicho plazo sin que se emitan las opiniones, el Instituto continuará los trámites correspondientes.

[...] **en ningún caso el factor determinante para definir al ganador de la licitación será meramente económico.** Las concesiones para uso público y social serán sin fines de lucro y se otorgaran bajo el mecanismo de **asignación directa** conforme a lo previsto por la ley y en condiciones que garanticen la **transparencia del procedimiento**". (Constitució Política dels Estats Units Mexicans, arts. 7 i 28⁹²).

El trasllat d'aquests principis a les legislacions secundàries arriba amb retard, i és incomplet i ambigu. D'una banda, disposicions de la *Ley federal de telecomunicaciones y radiodifusión* (DOF 14/07/2014) de 2014 suposen un avenç sense precedents per incorporar la figura dels serveis de telecomunicacions autogestionats, plasmant una realitat que començava a visibilitzar-se l'any 2013⁹³. A diferència d'altres legislacions com la francesa i l'anglesa, la llei mexicana també normalitza l'accés de les comunitats al suport televisiu. No obstant això, **els requisits inicials per obtenir llicència van ser considerats una manera subtil d'acabar amb el sector** (Fuentes, 21/04/2015). Des de la promulgació de la llei, un grup de ràdios indígenes i comunitàries⁹⁴ va interposar demandes d'empara en contra d'algunes disposicions; la pressió sostinguda ha desembocat en millores com l'exempció d'impostos per l'ús de l'espectre, que resulten crucials per a la sostenibilitat del sector.

De totes maneres, moltes ràdios acusen l'Institut Fedederal de Telecomunicacions (IFT), la Secretaria de Comunicacions i Transports i el govern central i estatals de seguir **perseguint-les pel simple fet de resultar "incòmodes" políticament** (íbid).

1) Definició, identitat i funcionament

En consonància amb la Constitució política del país, la *Ley federal de telecomunicaciones y radiodifusión* distingeix quatre actors al sistema comunicatiu nacional: el públic, el comercial, el social i el privat (destinat a experimentació i proves amb finalitats no comercials). Les concessions per a ús social equivalen a la noció de tercer sector, dins del qual es distingeixen tres tipus de concessionaris: els comunitaris, les comunitats indígenes i les ràdios d'universitats privades. Tots ells han de tenir "propòsits culturals, científics, educatius o a la comunitat, sense afany de lucre" (art. 66). **Els sol·licitants de llicències d'ús comunitari han de**

⁹² DECRETO por el que se reforman y adicionan diversas disposiciones de los artículos 6o., 7o., 27, 28, 73, 78, 94 y 105 de la Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos, en materia de telecomunicaciones. Diario Oficial 11 de junio de 2013.

⁹³ VV.AA (20/08/2013). "Una comunidad de Oaxaca crea su red de telefonía móvil entre las montañas". Expansión, recuperat de <http://expansion.mx/tecnologia/2013/08/20/una-comunidad-de-oaxaca-crea-su-red-de-telefonía-movil-entre-las-montanas> (accés, 01/2014).

⁹⁴ La Voladora Ràdio, Ràdio Xalli, Nandhía FM, Radio Tierra y Llibertad i Neza Ràdio, juntament amb les comunitats indígenes de Tlacolula i de Teotitlán a Oaxaca, i l'Associació Mexicana de Productors Independents.

constituir-se com a associacions civils sense afany de lucre s sota els principis de **participació ciutadana directa**:

“Las concesiones para uso social comunitaria, se podrán otorgar a organizaciones de la sociedad civil que no persigan ni operen con fines de lucro y que estén constituidas bajo los principios de participación ciudadana directa, convivencia social, equidad, igualdad de género y pluralidad”. (art. 66. IV).

a) **Representació del sector.** El sector comunitari ha de gaudir per llei de representació estable a l'Institut Federal de Telecomunicacions gràcies a la creació d'un Consell Consultiu (art.85), actualment compta amb una persona experta en concessions d'ús social.

2) **Accés a l'espectre**

La llei de 2014 estableix que les concessions de ràdio, poden ser “úniques”, les quals presenten **l'avantatge d'ampliar-se a serveis de televisió i telefonia mòbil sense necessitat d'una nova autorització**. Aquest tipus de concessions són les que s'han adjudicat després de l'entrada en vigor de la nova llei de telecomunicacions.

a) **Requisits de sol·licitud.** Aquí trobem ambigüetat, doncs d'una banda s'indica que els actors interessats a obtenir una concessió única, “sigui d'ús social o no”, han de presentar a l'ens regulador (l'IFT) una sol·licitud que contingui com a mínim 1) el nom i domicili del sol·licitant; 2) les característiques del projecte, i 3) la documentació i informació que acrediti la seva capacitat tècnica, econòmica, jurídica i administrativa (art. 73.3). En canvi, més endavant es detallen altres requisits específics per a les concessions d'ús social com la “justificació de l'ús públic o social de la concessió” i els “programes i compromisos de cobertura i qualitat”; també es demana presentar la documentació que acrediti la seva capacitat tècnica, econòmica, jurídica i administrativa, “**atenent la naturalesa del sol·licitant, així com la font dels seus recursos financers** per al desenvolupament i operació del projecte” (art. 85). Els interessats hauran de descriure la forma en què les seves activitats i objectius es basen en els principis de participació ciutadana directa, convivència social, equitat, igualtat de gènere i pluralitat. Així mateix, hauran de **demonstrar l'existència d'un vincle directe o coordinació amb la comunitat** en la qual es prestarà el servei amb cartes, reconeixements i/o testimonis de la comunitat, etc. (art. 3.III.b).

Pel que fa a la qüestió econòmica, inicialment els concessionaris d'ús social havien de pagar els impostos en concepte de les concessions i del gaudi de l'espectre radioelèctric. Gràcies la

pressió, primer quedarien **exempts dels impostos de les concessions i, des d'abril de 2016, també del gaudi de l'espectre radioelèctric** (Gaceta Parlamentaria, Número 4506-VII, 12 d'abril de 2016). Es tracta d'un important assoliment perquè aquests pagaments poden superar els 2 milions de pesos, un autèntic mur per als col·lectius socials. Amb aquesta mesura s'assoleix la coherència amb els propòsits del propi Executiu federal i de la Comissió d'Hisenda i Crèdit Públic de la Cambra de Diputats, segons els quals **una manera de reduir la situació de desigualtat en què es troben els mitjans comunitaris és eximir-los d'impostos** per fomentar el seu desenvolupament (íbid).

Des de l'aprovació de la llei *Telecom* i previ a aquesta mesura havien deixat de funcionar prop d'un centenar d'emissores (Fuentes, 21/04/2015)).

A banda, els mitjans lliures i comunitaris consideren que alguns articles donen peu a l'**arbitrarietat en els processos de selecció**. Per exemple, quan s'indica que les sol·licituds hauran de contenir “al menys la següent informació” (art.85), o quan s'estableix que l'IFT

“podrá requerir a los interesados información adicional, cuando ésta sea necesaria para acreditar los requisitos a que se refiere este artículo.” (art. 73.3).

Per a l'aprovació dels reglaments de les concessions d'ús social, aprovats l'any 2015, l'IFT va endegar consultes públiques i va incloure algunes peticions del sector. Davant l'arbitrarietat i la complexitat dels requisits, s'acordaria un aspecte favorable per garantir l'accés de la ciutadania a l'espectre:

“el Instituto brindará asistencia técnica, a petición de parte, en materia jurídica, de ingeniería, y/o administrativa, antes de presentar la solicitud y durante el procedimiento para obtener las concesiones respectivas para la facilitación del cumplimiento de los requisitos correspondientes” (*Acuerdo mediante el cual el Pleno del Instituto Federal de Telecomunicaciones aprueba y emite los Lineamientos generales para el otorgamiento de las concesiones a que se refiere el título cuarto de la Ley Federal de Telecomunicaciones y Radiodifusión*. DOF: 24/07/2015. Art.14).

La demostració de la capacitat tècnica i econòmica va ser un dels aspectes més controvertits en la consulta pública. D'entrada s'imposava una marca d'equips mentre que els col·lectius consultats demanaven poder-los autofabricar; finalment no es va imposar cap marca i els sol·licitants poden aprofitar els equips de què disposen sempre i quan respectin els estàndards homologats. Pel que fa a la capacitat econòmica, els sol·licitants han de demostrar solvència per sufragar els equips i les instal·lacions de transmissió, inicialment es requerien estats de comptes o crèdits bancaris. Finalment es van acceptar altres previsions d'obtenir ingressos així com

“aquellos medios lícitos que contemplen sus usos y costumbres, tales como, entre otros, el trabajo colectivo o cartas de apoyo económico por parte de los miembros de la comunidad o patrocinios otorgados por terceros” (art 3. IV).

L'IFT té un termini de 90 dies per emetre resolució, “afavorint la diversitat i evitant la concentració nacional y regional de freqüències”, a partir dels següents criteris de selecció:

- 1) Que el projecte tècnic aprofiti la capacitat de la banda de freqüències per prestar el servei;
- 2) Que el seu atorgament contribueixi a la funció social dels serveis públics de radiodifusió i l'exercici dels drets humans de llibertat d'expressió, a la informació i al lliure accés a les tecnologies de la informació i comunicació;
- 3) Que sigui compatible amb l'objecte del sol·licitant,
- 4) La seva capacitat tècnica i operativa, així com les seves fonts d'ingrés (art.90).

Les condicions per accedir a l'espectre comporten un grau considerable d'interferència en els continguts: tots els concessionaris, inclosos els d'ús social, hauran de dedicar 30 minuts a difondre informacions de l'estat i a transmetre l'himne nacional a les 6h i a les 24h, en el cas de la TV, amb la imatge de la bandera nacional (art. 251). També estan obligats a emetre “informació rellevant per a l'interès general, en matèria de seguretat nacional, salubritat general i protecció civil” (art. 254), i a encadenar les estacions de ràdio i canals de televisió al país durant esdeveniments trascendents (art. 255).

b) Reserva de freqüències. La llei de 2014 estableix la reserva d'un 10% de freqüències de radiodifusió per a les concessions d'ús social. Aquesta reserva no és del tot equitativa –ho seria el 33% - sobre tot tenint en compte que la població indígena representa més d'un 15% de la població mexicana i que l'espai s'ha de compartir amb col·lectius urbans i universitats privades. Un avenç sense precedents és la reserva un 10% de les freqüències per a telefonia mòbil d'ús social.

Les concessions són directes, per a períodes de 15 anys prorrogables fins a terminis iguals (art.83). Una durada inferior a les llicències d'ús comercial, que són per a 30 anys prorrogables fins a terminis iguals (art. 72) i a més, es poden llogar.

c) Cobertura. Un punt positiu és que no s'expliciten restriccions de cobertura. Les freqüències reservades són les més altes de la banda FM, una mesura criticada perquè és la més difícil de sintonitzar. Però també es poden fer concessions de la banda AM (art. 90).

d) Emissió sense llicència. S'estableixen moltes milionàries i la confiscació de béns i equips per operar-les sense permís. L'institut podrà donar a estacions públiques o socials els equips confiscats a operadors que emetin sense llicència (art. 85).

3) *Funcionament i sostenibilitat*

Ni la llei de 2014 ni els reglaments fixen mínims de producció pròpia o d'emissions.

a) Ajuts públics. La llei de 2014 no considera destinar fons públics als mitjans comunitaris.

c) Fonts d'ingressos permeses. La llei prohibeix obtenir ingressos per publicitat i ho compensa amb la publicitat oficial i permetent les donacions. Les fonts d'ingressos permeses són:

“I. Donativos en dinero o en especie;

II. Aportaciones y cuotas o cooperación de la comunidad a la que prestan servicio;

III. Venta de productos, contenidos propios previamente transmitidos de conformidad con su fin y objeto o servicios, acordes con su capacidad tanto legal como operativa sin que se encuentre comprendida la emisión de mensajes comerciales y venta de publicidad, con excepción de lo dispuesto en la fracción VII del presente artículo;

IV. Recursos provenientes de entidades públicas para la generación de contenidos programáticos distintos a la comercialización;

V. Arrendamiento de estudios y servicios de edición, audio y grabación;

VI. Convenios de coinversión con otros medios sociales para el mejor cumplimiento de sus fines de servicio público, y

VII. Venta de publicidad a los entes públicos federales, los cuales destinarán el uno por ciento del monto para servicios de comunicación social y publicidad autorizado en sus respectivos presupuestos al conjunto de concesiones de uso social comunitarias e indígenas del país, el cual se distribuirá de forma equitativa entre las concesiones existentes. Las Entidades Federativas y Municipios podrán autorizar hasta el uno por ciento para dicho fin de conformidad con sus respectivos presupuestos.” (art. 99)

El problema és que els donataris han de ser “autoritzats”, una figura difícil d'acreditar pels requisits excessius a complir. Pel que fa a la publicitat oficial de les diferents administracions de l'estat, es va acordar destinar l'1% del pressupost. Dos anys després de l'aprovació d'aquestes disposicions, el Relator de Llibertat d'Expressió de la CIDH, Edison Lanza assenyalava que cap ràdio comunitària ni indígena havia accedit a l'1% de publicitat oficial malgrat calia facilitar-ho donada la prohibició d'emetre publicitat comercial (Relator de

Llibertat d'Expressió de la CIDH, Edison Lanza, Mèxic, 07/04/2016). Amarc Mèxic exigeix regles clares per a l'assignació i la transparència.

c) Càrregues d'impostos. Com vèiem, finalment han quedat exempts dels impostos per l'ús de l'espectre.

En general, la posada en marxa de les emissores seguint els requisits que marca la llei suposa una inversió de temps i diners considerable. Per exemple, els estudis tècnics de viabilitat suposen grans sumes de diners; en alguns casos s'obliga a la construcció d'edificis nous per als estudis de ràdio. Aquestes despeses fan que molts grups no puguin plantejar-se la seva formalització legal.

Telefonia mòbil

La provisió d'aquests serveis és a càrrec de cooperatives comunitàries, així que els ingressos obtinguts pels cobraments als usuaris són emprats per la pròpia comunitat i són reinvertits per al manteniment i expansió de la infraestructura (Gaceta Parlamentaria, Número 4506-VII, 12 d'abril de 2016). Els concessionaris de serveis de telecomunicacions fixaran lliurement les tarifes i les faran públiques (arts. 204 i 205).

Mèxic. Adequació de les regulacions a la naturalesa dels mitjans comunitaris						
Accés a l'espectre: fortes restriccions				Sostenibilitat: fortes restriccions		
Suport tecnològic	Concursos	Requisits administratius	Cobertura	Publicitat	Impostos	Fons públics
Ràdio, TV i telefonia (concessions d'ús social, indígena i comunitari.	Condicions difícils d'assolir que s'han anat alleujant	Poca transparència, arbitrarietat, retard, forts requisits econòmics	Sense limitacions. Opció a la unió de 2 emissores per ampliar cobertura	No (només de l'estat)	Disminució de la càrrega inicial	No

Font: elaboració pròpia.

Seguiment de les recomanacions internacionals: 1) Definició i forma: se segueixen els estàndards internacionals (associacions civils i participatives) però es fa competir els actors comunitaris, els indígenes i les ràdios d'universitats privades per a les mateixes freqüències; 2) Requisits d'accés a l'espectre: l'acompanyament de l'ens regulador per presentar les sol·licituds i l'acceptació de formes *ad hoc* per demostrar la viabilitat econòmica podrien compensar els problemes d'arbitrarietat de la llei; *a priori* no hi ha límits de cobertura i es destina un 10% de freqüències, per bé que no és una planificació completament equitativa; 3) Funcionament i sostenibilitat: la prohibició d'emetre publicitat, i sense compensar-ho amb fons públics, contravé els estàndards internacionals.

10.2.2. Colòmbia

La Constitució colombiana de 1991, aprovada durant el mandat de César Gaviria (Partit Liberal) a conseqüència de la pressió del moviment estudiantil, garanteix la llibertat de fundar mitjans de comunicació de masses:

“Se garantiza a toda persona la libertad de expresar y difundir su pensamiento y opiniones, la de informar y recibir información veraz e imparcial, y la de **fundar medios masivos de comunicación. Estos son libres y tienen responsabilidad social.** Se garantiza el derecho a la rectificación en condiciones de equidad. No habrá censura.” (Constitució Política de Colòmbia, 1991⁹⁵. Art. 20)

Colòmbia és un dels primers països del món on s'han desenvolupat polítiques públiques integrals per als mitjans comunitaris. Les disposicions secundàries en matèria de ràdio i televisió s'han elaborat per separat i a ritmes diferents.

1) Definició, identitat i forma

RÀDIO. La normativa actual dóna continuïtat a les disposicions del *Decreto 1446* de 1995, un dels primers al món a reconèixer el “servei comunitari de radiodifusió sonora” com a un actor diferent i separat dels mitjans públics i dels comercials. La *Resolución 415*, de 2010 dedica un capítol sencer a la “radiodifusió sonora comunitària”, que es diferencia del sector públic i del comercial perquè la seva programació està destinada a satisfer necessitats d'una comunitat organitzada.

⁹⁵ La Constitució de Rionegro (1863) proclamava la llibertat per expressar la manera de pensar en forma oral o escrita i la llibertat d'impresma.

Actualitzant aquesta mesura, el document *Lineamientos de política para el fortalecimiento del servicio comunitario de radiodifusión sonora* (Consejo Nacional de Política Económica y Social), s'especificava l'objectiu principal d'aquest servei:

“promover la expresión ciudadana y la convivencia pacífica, facilitar el ejercicio del derecho a la información y a la comunicación, fomentar la participación plural en asuntos de interés público y en el reconocimiento de la diversidad cultural, con el fin de **contribuir a la ampliación de la democracia y a la construcción de desarrollo humano** en Colombia”. (Consejo Nacional de Política Económica y Social, 2008:9)

TELEVISIÓ. A diferència de la ràdio, el **model de televisió comunitària no es defineix per la missió sinó per la seva forma jurídica i l'estructura: han de ser societats autogestionades i horitzontals, amb estatuts i aportacions dels socis al dia, amb assemblea general i procediments democràtics d'elecció** que garanteixin l'accés de tots els socis als càrrecs directius i d'administració de la comunitat així com transparència amb els comptes i la gestió. Inclou, però no són les úniques, persones jurídiques de "Règim de propietat horitzontal" i les "Juntas de Acción Comunal". Els actors que poden acollir-se a aquesta figura són dispars⁹⁶.

La *Ley 335 de 1996* incloïa la “televisió comunitària sense ànim de lucre”, que tenia el doble propòsit d'ordenar els processos de producció pròpia així com les “antenes comunitàries” (l'autoservei de la televisió nacional i internacional per part d'agrupacions de persones). De fet, gran part dels actuals operadors d'aquest servei són antics sistemes de televisió parabòlica, els quals es van acollir a aquesta reglamentació. Això explica que moltes emissores comunitàries hagin mutat a formats similars a les grans operadores de cable (Cableservicios, 2015).

a) Representació del sector. A Colòmbia les ràdios comunitàries compten amb representació estable davant dels organismes competents. Per exemple, l'Asociación de Medios y Experiencias de Comunicación Comunitaria del Huila (Aosomeco) representa els departaments de Caquetá, Cauca, Putumayo, Nariño i Huila al Consejo Consultivo Nacional de la Radio Comunitaria davant el Ministerio de las Tecnologías de la Información y la Comunicación (Nagles, 10/2011). En el cas de la televisió tenim constància de la realització de consultes públiques i de l'obertura del govern davant les reivindicacions d'aquests actors.

⁹⁶ Com a exemples i pioners de la comunicació lliure i comunitària trobem TeleJericó (Antioquia) i (TeleItsmina) i TelePlatino (Chocó). Al costat d'aquests, trobem altres actors amb finalitats proselitistes i electorals que s'acollirien a la normativa comunitària, en especial les esglésies.

2) Accés a l'espectre

El sector sense afany de lucre gaudeix d'un terç de les freqüències de l'espectre, en consonància amb els drets establerts a la Carta Magna del país:

El espectro electromagnético es un bien público inenajenable e imprescriptible sujeto a la gestión y control del Estado. **Se garantiza la igualdad de oportunidades en el acceso** a su uso en los términos que fije la ley. Para garantizar el pluralismo informativo y la competencia, **el Estado intervendrá por mandato de la ley para evitar las prácticas monopolísticas** en el uso del espectro electromagnético. (Constitució de Colòmbia, 1991. art. 75)

Val a dir però, que els concessionaris comercials poden cedir i transferir els drets de concessió (art. 46), inclús llogar-los (art. 48). Aquest ús privilegiat de les freqüències de l'espectre va en detriment de l'accés dels actors de la societat civil.

a) Requisits de sol·licitud. **RADIO.** Els requisits bàsics són estar constituït en persona jurídica i ser legalment capaç d'exercir els drets i obligacions (art. 58). Pel que fa als impostos, els aspirants **han de pagar 3 salaris mínims mensuals** en trenta dies per posar en marxa les estacions i han de començar les emissions amb un màxim de 6 mesos un cop concedida la llicència.

TV. Les televisions no tenen accés a la via hertziana, només al cable. A més dels documents constitutius i les finances internes, els sol·licitants també han de presentar un llistat de les entitats públiques, educatives, de benestar social i sense afany de lucre a les quals es prestarà el servei de forma gratuïta.

El termini per a l'inici d'emissions un cop concedida la llicència és de 6 mesos tot i que es pot sol·licitar una pròrroga (Cap. 2. art. 3)., continuen existint mecanismes de foment de la producció pròpia. Un aspecte molt positiu és que es respecta el ritme d'afiançament del projecte: la producció pròpia ha d'iniciar-se abans del primer any des de l'adjudicació de la llicència, emetent 5h a la setmana; **a partir del segon any, ha d'augmentar a un mínim de 5h diàries** de dilluns a divendres, i 4h el cap de setmana. A més, es permet la coproducció amb altres comunitats del mateix departament sempre que no superin el 50% de les hores setmanals indicades. Els continguts han de complir els propòsits del servei públic de televisió, i serà cada comunitat la que posi els requisits i seleccioni les produccions independents per emetre (art. 16).

Les reformes iniciades a finals dels anys 2000 van comportar la **renúncia d'unes 50 comunitats a les seves llicències. Com a resposta, l'Autoritat Nacional de Televisió va**

determinar realitzar una revisió integral a la reglamentació (Cableservicios, setembre 2015), sense concloure quan acabàvem aquest capítol.

b) Reserva de freqüències. No existeix l'obligació específica de reservar freqüències però en la pràctica representen un terç. **RÀDIO**. Colòmbia és dels països del món amb més llicències concedides a la ràdio comunitària, a data de 2016 s'havien assignat més 600. L'adjudicació queda subjecta a la disponibilitat de freqüències i les necessitats de la societat:

“El Ministerio de Tecnologías de la Información y las Comunicaciones cuando lo determine, realizará una convocatoria pública como procedimiento de adjudicación de las concesiones para la prestación del Servicio Comunitario de Radiodifusión Sonora en los diferentes municipios del país, en atención al interés público, a las necesidades nacionales y comunitarias, a la disponibilidad del espectro radioeléctrico y a lo previsto en el Plan Técnico Nacional de Radiodifusión Sonora”. (web del MinTic. Cómo obtener una Emisora Comunitaria)

Val a dir que es donen pràctiques d'exclusió: **els col·lectius de ciutats o municipis que ja compten amb alguna emissora amb llicència de qualsevol tipus, ja no poden optar a freqüències d'ús comunitari**. Un altre motiu de disconformitat entre el sector és **la ubicació de les antenes, que sovint es fa sense tenir en compte les necessitats i topografia de la regió** (VV.AA, 11/05/2007).

TV. La televisió comunitària es limita a serveis de circuit tancat de cable i per subscripció (*Decreto Ley 2.206 del 14 de abril de 1997*)⁹⁷. Amb la reglamentació del *Decreto Ley 2.206 del 14 de abril de 1997* s'obligaria els operadors generalistes de televisió per cable a destinar 6 canals bàsics d'utilització gratuïta a la seva àrea de prestació de servei, seguint el model *must carry* i dels canals d'accés públic dels Estats Units (Peruzzo, 2006).

a) Cobertura. **RÀDIO**. Les ràdios queden recloses a la mínima cobertura geogràfica: cobertura local restringida, “classe D” (art. 81). L'Asociación de Medios y Experiencias de Comunicación Comunitaria del Huila (Asoomeco) denunciava el febrer de 2016 que el govern només permet entre 35 a 250 wats de potència a les FM comunitàries, mentre que les comercials arriben als 5.000 wats; a les ràdios comunitàries instal·lades a ciutats capitals només se les permet ubicar els transmissors als mateixos metres del nivell del mar on són els seus estudis, de manera que a les zones rurals no arriba la senyal, mentre les comercials poden instal·lar antenes repetidores i de transmissió a muntanyes. Les ràdios comunitàries també demanen poder emetre en cadena. Per aquests motius, des d'Asoomeco afirmen que resulta

⁹⁷ La normativa del 1996 indicava que les comunitats que empraven les freqüències radioelèctriques haurien d'expressar-ho a la ja desapareguda Comisión Nacional de Televisión, qui determinaria si era factible seguir radiant el senyal mentre instal·laven el cablejat

impossible consolidar una mirada diferent dels fets a la imposada pels grans mitjans comercials i exigeixen una llei de “mitjans alternatius” que contribueixi a democratitzar l’espectre electromagnètic.

TV. L’avantatge del cable és que permet cobrir zones més àmplies que les destinades a la ràdio: municipis, districtes o part d’aquests. La condició és que els membres hauran "d'estar units per llaços de veïnatge o col·laboració mútua", amb el propòsit d'atansar finalitats "cíviques, cooperatives, solidàries, acadèmiques, ecològiques, educatives, recreatives, culturals i/o institucionals". Ara el nombre màxim és de 6 mil abonats (l'anterior era de 15 mil)⁹⁸ (art. 10). Les llicències seran per 10 anys prorrogables de forma no automàtica (*Resolució 433*).

L'apagada analògica⁹⁹ està prevista per al 2019. El 15 de febrer de 2010, la Junta Directiva de la Comisión Nacional de TV (CNTV) informava sobre l’assignació de freqüències de TDT també per als canals sense ànim de lucre. Dins del pla d'acció 2016 es preveu una actualització a la reglamentació de la televisió comunitària responent a diverses inquietuds plantejades pel sector (Comisión Nacional de TV, en línia).

3) *Funcionament i sostenibilitat*

Pel que fa a la programació, la llei de 2010 especifica que **no es pot transmetre cap tipus de programa amb finalitats proselitistes ni publicitat política** (art. 26); han de **col·laborar en campanyes institucionals** (art. 78) i destinar 2 hores setmanals a la transmissió de programes desenvolupats per institucions educatives públiques; podran retransmetre programes pre-gravats d'altres estacions de radiodifusió sonora, sempre que comptin amb autorització prèvia i expressa del propietari. També **han de conformar una Junta de Programació presidida pel director de l'emissora**. Hi tenen dret a participar les organitzacions socials i institucions del municipi per mitjà d'un representant de cadascuna. Les funcions són vetllar perquè la programació interpreti el sentit democràtic i pluralista de l'emissora, plantejar polítiques per promoure la participació social en la programació i fer suggeriments de programes i millores de qualitat. També han d'**elaborar un reglament intern i un manual d'estil** i presentar als habitants del municipi i al Ministeri de Comunicacions una

⁹⁸ En concordança amb l'Acord de Promoció Comercial subscrit amb Estats Units (2007)

⁹⁹ A finals de 2016 coexisteixen en algunes regions les emissions anàlogues, les emissions TDT a DVB-T i les emissions en TDT a estàndard DVB-T2. Sent aquest últim l'estàndard que s'espera definitiu passat el període de transició. S'ha promès al públic que els descodificadors DVB no superaran el cost de \$ 30.000 pesos colombians (uns \$ 15 Dòlars).

avaluació anual de les finalitats de l'emissora, el compliment del manual d'estil així com els seus integrants. (arts. 82-85)

Aquest darrer requisit va incorporar-se al 2008 i des del sector es considera que burocratitza encara més el procés. Tampoc va agradar la creació de jerarquies amb la figura dels "directors de l'emissora" i es considera excessiva l'obligació de notificar al govern qui són els components de les Juntes, doncs podria ser una forma de control .

La llei actual dictamina que **per emetre programes informatius o periodístics a la ràdio cal sol·licitar un permís** al Ministerio de Tecnologías de la Información y las Comunicaciones (art. 36).

- a) Ajuts públics. La llei colombiana no considera destinar fons públics al sector comunitari.
- b) Fons d'ingressos permeses. **RÀDIO. Poden emetre publicitat i donar crèdit dels donants de patrocini**, auspícis i suports financers per a determinada programació. Hi ha restriccions de temps progressives segons la població dels municipis (menys de 100.000 habitants, màxim 15 minuts per hora, més de 500.000, màxim 7 minuts) (art. 27).

TV. Els canals de TV comunitaris poden comercialitzar fins a 7 minuts per cada mitja hora de programació i emetre propaganda no política; inicialment, **tots els ingressos bruts s'havien de destinar a produir continguts però finalment es va aconseguir que es destinessin també a les despeses d'administració, manteniment** i reposició d'equips, pagament de drets d'autor i altres relacionats, així com les quotes en concepte de compensació a la ANTV i de les garanties que marca la llei.

- c) Càrregues d'impostos. **RÀDIO**. Els col·lectius obtenen una **rebaixa dels impostos segons el nivell econòmic de la regió** a què pertanyen, però un dels grans problemes són les **exagerades taxes per l'ús de l'espectre electromagnètic i pels drets d'autor de la música** que utilitzen (VV.AA, 21/06/2012).

"En San Gil (Santander), nos favoreció que hay cooperativas fuertes. Eso nos ayudó a financiarnos. Los gremios entendieron que hacía falta un medio de comunicación y el secreto ha sido administrarlo como una empresa sin dejar de lado el sentido social. [...] Es un reto sostenerse. Hay que saber buscar la plata no solo con comerciales". (Fernando Tibaduiza, gerente de la emisora La Cometa a VV.AA (11/05/2007).

En general, tot i que no hi ha limitacions de tipus econòmic per a les ràdios, **l'estat sotmet les emissores a unes condicions de subsistència precàries i uns nivells d'exigència molt**

alts (VV.AA, 11/05/2007). Segons Amarc els principals problemes són les condicions legals en l'àmbit econòmic i els procediments per obtenir o renovar llicència (VV.AA, 11/05/2007).

TV. L'interès dels grups socials per fer els seus propis programes de televisió no és suficient per aconseguir la sostenibilitat dels projectes. Fer televisió implica molt temps (producció, rodatge, edició) i recursos econòmics. Però la normativa no s'acaba d'ajustar a aquestes necessitats particulars.

“El aspecto financiero y de gestión ha sido definitivo en estas experiencias. No basta la buena voluntad de personas entusiasmadas con el tema. La mayoría de las experiencias no han alcanzado niveles mínimos de sostenibilidad económica situación que los hace, no viables. A pesar de los problemas internos en algunas regiones se empezaron a dar formas de asociación de primer y segundo nivel (asociaciones y federaciones de operadores) que empiezan a desarrollar de manera colectiva un interesante proceso de reflexión sobre su quehacer”. (Téllez, 2003:6).

Les cooperatives i associacions d'usuaris de la televisió han provat ser una fórmula que ha permès la sostenibilitat de les produccions de TV comunitàries. Així ho demostra una gran expansió per tot el país: 300.000 usuaris de servei autogestionat segons reportava l'any 2015 l'Autoritat Nacional de Televisió (ANTV) (Tecnología Profesional, 21/05/2015). El total de subscriptors de televisió de pagament era de cinc milions, en una població de 47 milions d'habitants.

L'augment d'impostos per diferents conceptes derivats de la *Resolución 433* va generar malestar entre els operadors de cable comunitari: el 7.5% dels ingressos bruts per la compensació a la Comissió Nacional de Televisió, el 16% a Direcció d'Impostos i Duanes Nacionals (DIAN), els drets d'autor a gremis com la Sociedad de Autores y compositores de Colombia (SAYCO) i l'Asociación Colombiana de Interpretes y Productores (ACIMPRO), i els drets dels postes, entre altres. Els impostos ja no són per nombre d'usuaris sinó per ingressos, el que perjudica la supervivència del sector (Regional, 2012 a Henao et al. 2014).

Un dels aspectes més polèmics de la llei és que els concessionaris **han de pagar una garantia entre 3 i 13 milions de pesos** (també variable segons la satisfacció de necessitats bàsiques a la zona). Moltes associacions van protestar contra les sumes tan elevades i de no aconseguir que les companyies asseguradores els facin pòlisses per tal quantitat: des de l'expedició de la *Resolución 433 de 2013*, l'**Entitat Nacional de TV ha rebut 200 queixes** manifestant la preocupació de les comunitats per les qüestions econòmiques i altres obligacions derivades del atorgament de les llicències.

Les propostes que es fan des del sector, en particular des d'Asomeco, són la dotació de finançament estatal sense que aquest condicioni els continguts i ampliar el Fondo para el Desarrollo de la Televisión de la Autoridad Nacional de Televisión a la ràdio i la premsa comunitària així com cobrar un impost als grans mitjans comercials. Des de l'any 2002, moltes emissores que inicien el tràmit de llicència es formen en assumptes financers i de comunicació per evitar haver de tancar a causa dels problemes de sostenibilitat econòmica (VV.AA, 11/05/2007).

Colòmbia. Adequació de les regulacions a la naturalesa dels mitjans comunitàris						
Accés a l'espectre: restriccions econòmiques i de cobertura (ràdio)				Sostenibilitat: fortes obligacions econòmiques		
Suport	Concursos	Requisits administratius	Cobertura	Publicitat	Impostos	Fons públics
“Radiodifusió sonora comunitària”	Específics	Burocratització dels processos; i costos. Acompanyament tècnic	Restringida	Sí	Reduccions ; taxes d'espectre elevades	No
“TV comunitària”	Pendents de reformulació, exclusió als de difusió en obert	Procediments complexos i molt costos	Sense restringir cobertura (opció a regional)	Sí	Forta càrrega	No

Font: elaboració pròpia.

Seguiment de les recomanacions internacionals. 1) Definició i forma: ajust als estàndards (especialment en el cas de la TV). 2)Requisits d'accés a l'espectre: prevalen els criteris econòmics, contravenint les recomanacions; malgrat la gran quantitat de llicències, les ràdios queden recloses a la mínima cobertura i les televisions només poden emetre via cable. 3) Funcionament i sostenibilitat: la forta càrrega d'impostos obstaculitza l'activitat del sector.

10.2.3. Argentina

La reforma de la Constitució Nacional Argentina l'any 1994 menciona de forma indirecta la llibertat d'expressió:

“Todos los habitantes de la Nación gozan de los siguientes derechos conforme a las leyes que reglamenten su ejercicio; a saber: de trabajar y ejercer toda industria lícita; de navegar y comerciar; de peticionar a las autoridades; de entrar, permanecer, transitar y salir del territorio argentino; de **publicar sus ideas por la prensa sin censura** previa; de usar y disponer de su propiedad; de asociarse con fines útiles; de profesar libremente su culto; de enseñar y aprender”. (Constitución Nacional Argentina, art.14)

Les reformes legislatives durant el mandat de Cristina Fernández de Kirchner però, van conduir a les disposicions més progressistes aprovades fins avui, la *Ley de Servicios de Comunicación Audiovisual*, aprovada el 2009. En la pràctica però, els marcs normatius arribaven tard i moltes de les disposicions que afecten el sector comunitari segueixen pendents d'aplicació després de 8 anys. Això ha estat perquè la llei quedaria congelada fins l'any 2013 a causa de la pressió del sector comercial i perquè ha estat subjecta a reformes amb el canvi de presidència del govern l'any 2015.

1) Definició, identitat i forma

Es distingeixen tres tipus de prestadors del servei de comunicació audiovisual **segons la forma de gestió**: estatal, privada amb ànim de lucre i privada sense ànim de lucre (art.21). Dins d'aquest grup es distingeixen tres actors: les emissores comunitàries, les universitàries i les dels pobles originaris. Sobta que la llei dediqui un apartat específic a les dues darreres i en canvi les comunitàries no comptin amb plecs de condicions específics. L'única referència als mitjans comunitaris és la següent definició:

“actores privados que tienen una finalidad social y se caracterizan por ser **gestionadas por organizaciones sociales de diverso tipo sin fines de lucro**. Su característica fundamental es la **participación de la comunidad tanto en la propiedad del medio, como en la programación, administración, operación, financiamiento y evaluación**. Se trata de **medios independientes** y no gubernamentales. En ningún caso se la entenderá como un servicio de cobertura geográfica restringida.” (*Ley de Servicios de Comunicación Audiovisual*, 2009).

El text especifica que la definició del sector pren com a base les recomanacions d'Amarc i el Foro Argentino de Radios Comunitarias.

La Coordinadora de Medios Comunitarios, alternativos y populares **demana el reconeixement de les associacions de fet que no comptin amb personalitat jurídica** però que permetin a la ciutadania exercir els drets de la comunicació. També consideren essencial que els requisits per a l'obtenció de llicència no obliguin en cap moment a comptar amb personal professionalitzat per tal de respectar el dret a la llibertat d'expressió de qualsevol persona (Coordinadora de Medios Comunitarios, alternativos y populares, en línea).

a) Representació del sector. *Ley de Servicios de Comunicación Audiovisual*, en vigència des de 2010, establia que els mitjans comunitaris comptessin amb representants als organismes competents, com l'ens regulador o el Consejo Federal. La mesura quedaria derogada pel *Decreto de necesidad y urgencia DNU 267* de 6 d'abril de 2016 i altres posteriors.

2) Accés a l'espectre

a) Requisits. La llei especifica que els plecs de condicions han d'atendre les característiques de les persones jurídiques sense ànim de lucre (art.33) però aquests no s'han elaborat. Això fa que **l'atorgament de les llicències quedi a criteri discrecional i es permeti l'entrada d'actors que poden acollir-se al model comercial**. La Coordinadora de Medios ha vingut alertant que **la figura "sense ànim de lucre" estava emmascarant "falsos comunitaris"** com per exemple mitjans de la patronal (el Canal Construir, de la fundació presidida pel titular de l'obra social de la Unión Obrera de la Construcción de la República Argentina) i d'altres grans fundacions i organitzacions. També exigia que els reglaments **reconeguessin els mitjans "Comunitaris, alternatius i populars" com a un subgrup específic**, amb concursos *ad hoc* per tal de competir en igualtat de condicions.

Amb motiu d'un concurs per atorgar 220 llicències de TV digital oberta el novembre de 2011, la **Coordinadora denunciava que l'autoritat audiovisual estava lliurant llicències de televisió digital sense haver realitzat el Pla Tècnic previst per la llei**. Els representants del sector es queixaven també que **els preus dels plecs per participar eren inassolibles per a les emissores sense afany ànim de lucre** inclús per a les petites empreses. Les diferències entre les taxes d'aquests i les dels comercials eren mínimes: a la capital, el valor del plec per a organitzacions sense ànim de lucre era entre 70.000 i 140.000 pesos, mentre que els mitjans comercials pagaven entre 100.000 i 200.000. A les províncies, les organitzacions sense ànim de lucre pagaven 42.000, 70.000 i 105.000 pesos, segons la zona i quantitat d'habitants (Crettaz, 19/11/2011). **"El problema no es la ley, sino lo que pasa por afuera", lamentava un dels representants del sector** (íbid).

b) Reserva de freqüències. Seguint el camí obert per Bolívia, la *Ley de Servicios de Comunicación Audiovisual* **obliga a una reordenació de l'espectre radioelèctric** per tal de garantir als mitjans sense afany de lucre (comunitaris, ètnics i universitaris) l'accés al 33% del total de freqüències de radiodifusió planificades a totes les bandes de radiodifusió sonora i de televisió terrestre. La nova llei també **adopta les recomanacions de la Relatoria per a la Llibertat**

d'Expressió de l'OEA per assegurar que els costos de migració digital no limitin la capacitat dels mitjans comunitaris per operar; també es basa en la *Declaración Conjunta sobre la Diversidad en la Radiodifusión* dels Relators de la Llibertat d'Expressió de Nacions Unides (Amsterdam, 2007) per assegurar **l'accés equitatiu dels mitjans comunitaris a totes les plataformes de transmissió.**

La transició digital de la ràdio a Argentina no s'ha iniciat però els mitjans lliures i comunitaris s'han vist exclosos del repartiment de freqüències digitals, el qual encara estava en procés en finalitzar aquest treball. Una altra mesura que ha fet recular encara més els avenços de la llei de 2009 ha estat **la fi de l'obligació a les companyies de cable d'incloure a la programació els canals sense afany de lucre,** així com els públics i universitaris (VV.AA, 26/10/2016).

Els **forts requisits econòmics i la manca de transparència en els procediments contradiuen l'obligació de la llei** que els concursos siguin “públics, oberts i permanents” (art.32) i perjudiquen els mitjans dels col·lectius socials. Representants de la Coalición para una Comunicación Democrática¹⁰⁰ lamentaven **l'entrega de valuoses porcions de l'espectre a empreses** que d'aquesta manera consoliden la seva posició dominant, en detriment de mitjans comunitaris, dels pobles originaris, educatius i Pimes (Coalición para una Comunicación Democrática, 04/12/2016).

c) Cobertura. La llei argentina de 2009 és l'únic text legal que hem localitzat on es fa explícita la reivindicació d'Amarc de permetre al sector optar a totes les àrees de cobertura: “En ningún caso se la entenderá como un servicio de cobertura geográfica restringida” (art. 4). No tenim constància de cap mitjà que s'hagi beneficiat d'aquesta possibilitat.

3) *Funcionament i sostenibilitat*

a) Ajuts públics. A finals de 2016 seguia vigent la disposició de la llei de 2009 d'establir un fons d'ajuts públics per a les emissores comunitàries, el Fondo de Fomento Concursable (Fomeca), provinent d'impostos dels grans mitjans comercials, com el model francès de principis dels 80. El març de 2015 l'organisme regulador del govern de Kirshner havia anunciat l'obertura de set línies noves de finançament, per un total de 35,2 milions de pesos

¹⁰⁰ Renombrada així l'any 2012 (abans era Coalición para una Radiodifusión Democrática). Reaccionant als canvis promoguts per Macri presentava els “Nuevos 21 puntos por el Derecho de la Comunicación”.

argentins, destinades a la compra d'equipament i infraestructura d'emissores de ràdio, la producció de continguts i altres accions del sector sense afany de lucre en general.

Amb el canvi de govern i durant tot l'any 2016 els fons van quedar congelats. El nou ens regulador va retenir quasi la totalitat dels ajuts que havien estat guanyats per mitjans i productores lliures i comunitàries l'any 2014. El deute va començar a ser saldat parcialment a partir d'octubre de 2016 per la pressió del sector comunitari i diverses organitzacions socials. També qüestionaven la gestió dels fons perquè

“**incluyen a algunos y excluyen a otros sin argumentar motivos**, procedimientos que no son asentados ni comunicados a las organizaciones, valores absolutamente des actualizados por la inflación del último año, entre otros puntos” (AMARC Argentina; FARCO; RNMA; Red Colmena; Red PAC; Barricada TV; Urbana TeVe, 23/11/2016).

Fondo de Fomento Concursable. Líneas de financiamiento, premios i quantitats

Año	Línea	Tipo de Línea	Nº de premios	Monto total asignado
2013	1	Equipamiento	23	\$ 3.245.901,00
2013	2	Producción de formato audiovisual	30	\$ 900.000,00
2013	2	Producción de formato radiofónico	30	\$ 600.000,00
2014	1	Equipamiento para radios	19	\$ 2.470.000,00
2014	2	Comunicación con identidad - Equipamiento para radios	13	\$ 1.300.000,00
2014	2	Comunicación con identidad - Producciones Radiofónicas	7	\$ 245.000,00
2014	3	Producciones Audiovisuales - Formato Microprograma	30	\$ 3.900.000,00
2014	3	Producciones Audiovisuales - Formato Spot	27	\$ 1.080.000,00
2014	4	Producciones Radiofónicas para proyectos - Programa semanal	132	\$ 4.530.000,00
2014	4	Producciones radiofónicas para proyectos - programa diario		
2014	4	Producciones radiofónicas para proyectos - Informativo		
2014	5	Gestión de Medios Comunitarios	43	\$ 6.900.000

2014	6	Producciones Audiovisuales – Microprograma	59	\$ 11.165.000,00
2014	6	Producciones audiovisuales - Programa semanal		
2014	6	Producciones audiovisuales - Informativo diario		
2014	6	Producciones Audiovisuales – Spot		

Font: Merino et al. 2015:23-24

En el repartiment d'aquests fons trobem problemes similars al repartiment de freqüències. Representants del sector consideren que **l'assignació d'ajuts financers seria més equitativa si els mitjans comunitaris es reconeguessin com a part de l'economia solidària,**

respectant la seva naturalesa i funcionament (Medios Comunitarios, Alternativos y Populares, en línea).

b) Fons d'ingressos permeses. La LSCA permet la comercialització d'espais als mitjans comunitaris.

c) Càrregues d'impostos. Els titulars de llicències i/o autoritzacions de serveis de comunicació audiovisual poden beneficiar-se de **descomptes del gravamen sobre les llicències** (art.98). Aquests seran del 20% per als que transmetin en obert i operin a localitats de menys de tres mil habitants si:

- 1) Posseeixen només una llicència;
- 2) L'àrea primària de prestació del servei comprèn fins a 300.000 habitants;
- 3) L'àrea de cobertura no supera 40 quilòmetres;
- 4) Tenen més de 10 empleats¹⁰¹.

Els operadors per subscripció poden beneficiar-se d'una reducció del 10% del gravamen si:

- 1) Posseeixen només una llicència;
- 2) L'àrea primària de prestació del servei comprèn fins a 25.000 habitants;
- 3) Tenen més de 10 empleats.

No obstant això, **representants dels mitjans lamenten que les taxes a pagar segueixen sent massa elevades per a una part del sector**. La Coordinadora de mitjans ha vingut exigint **que els mitjans comunitaris siguin reconeguts com a part del sector econòmic de gestió Social i Solidària**, a través mesures com

- l'exempció del pagament de taxes, plecs, segellats i altres tràmits burocràtics referents a les disposicions i obligacions per obtenir una llicència i per sostenir-la en el temps;
- que l'estat assumeixi les verificacions tècniques d'equips més costoses (transmissors, antenes);
- la democratització en la distribució de la pauta publicitària oficial.

Les diferents xarxes de mitjans lliures i comunitaris signaven un manifest exigint les següents mesures a les acaballes de 2016:

- El pagament de tots els fons d'ajuts (FOMECA) deguts;
- L'habilitació dels canals comunitaris concursats: Barricada TV, Urbana TV i Pares TV;
- Solucionar les interferències de Canal 13 als canals comunitaris;
- El reconeixement, cessament de la criminalització i devolució dels equips a Antena Negra TV;
- La resolució dels concurs pendents per ràdio i televisió comunitàries;
- **El compliment de la reserva del 33% i l'elaboració del Pla Tècnic** (AMARC Argentina; FARCO; RNMA; Red Colmena; Red PAC; Barricada TV; Urbana TeVe, 23/11/2016).

Un dels manifestants afirmava en relació a la gestió dels serveis públics per part del govern de Macri:

¹⁰¹El terme "empleat" resulta confós si s'aplica als mitjans comunitaris. Aquests poden tenir personal remunerat però normalment els participants són "membres" o "socis".

“Si son absolutamente coherentes en la destrucción de la salud, en la destrucción de la educación, en la destrucción de los trabajos territoriales ¿Qué otra cosa podía pasar con la comunicación?” (VV.AA, 26/10/2016)

Argentina. Adequació de les regulacions a la naturalesa dels mitjans comunitaris						
Accés a l'Espectre: inviable, manca de concursos específics				Sostenibilitat: poca (alts impostos i fons d'ajuts congelats)		
Suport	Concursos	Requisits administratius	Cobertura	Publicitat	Impostos	Fons públics
Ràdio i TV “Medios comunitarios”	Plecs pendents d'aprovació	Poc transparents i molt costos	Sense limitacions	Sí	Forta càrrega, descomptes	Interromputs

Font: elaboració pròpia.

Seguiment de les recomanacions internacionals: es compleixen en la definició del sector però no en els requisits d'accés a l'espectre, doncs manquen plecs específics. És favorable la manifestació que no hi ha restriccions de cobertura. Les mesures per a la sostenibilitat econòmica també s'adeqüen als estàndards d'acceptació de la publicitat, descomptes en alguns impostos i l'assignació de fons públics. Part del sector considera que les taxes continuen sent massa elevades i que els fons públics no s'adequen a la naturalesa del sector.

10.3. Els marcs legals a la Unió Europea

La UE no ha emprat les seves facultats legislatives a favor dels mitjans lliures i comunitaris. El Parlament, com a representant de la societat civil de la regió, és va mostrar proactiu en la defensa del sector des dels anys 80, dialogant la desapareguda Federation Européenne de Radio Libres (FERL) i actualment amb la branca europea d'Amarc i el Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris (CFME). El primer pronunciament del legislatiu europeu es remunta a la Moció per a una resolució sobre les estacions de ràdio comunitària, de 1987, i el més rellevant és la Resolució sobre els mitjans del tercer sector (Parlament Europeu, 2008). Aquests instruments són recomanacions i la Comissió no empra les seves facultats perquè els interessos de la indústria mediàtica i la pressió per la desregulació prevalen sobre la defensa dels aspectes democràtics (Humphreys, 2008). La flexibilització dels usos de l'espectre radioelèctric és un altre eix fonamental de la regulació de la UE en matèria de comunicació.

Un exemple de la manca de claredat sobre la definició dels MLC dins de la UE el trobem en estudi sobre el pluralisme on es defineixen els mitjans comunitaris com “els canals d'accés obert, les ràdios via web o les ràdios i televisions sense afany de lucre”, per “crear un espai per a la comunicació local” (Katholieke Universiteit Leuven, et al., 2009: 13).

10.3.1. Espanya

La Constitució Espanyola de 1978, aprovada als inicis de la transició democràtica rere la dictadura de Francisco Franco, obliga l'estat a respectar la lliure expressió i informació per qualsevol mitjà:

“Se reconocen y protegen los derechos: a) A expresar y difundir libremente los pensamientos, ideas y opiniones mediante la palabra, el escrito o cualquier otro medio de reproducción.[...]d) **A comunicar o recibir libremente información veraz por cualquier medio de difusión.** [...] El ejercicio de estos derechos no puede restringirse mediante ningún tipo de censura previa”. (Constitució Espanyola, art. 20).

Les lleis secundàries però, han quedat sense regulacions durant molt anys, i a banda han marginat el sector lliure i comunitari, quedant sense establir les bases formals com a primera garantia d'aplicació dels principis constitucionals.

Actualment les ràdios i televisions comunitàries són reconegudes per la *Ley General de la Comunicación Audiovisual* (LGCA, 2010)¹⁰², que actualitza i articula la normativa de ràdio i televisió, abans fragmentada en diferents marcs reguladors. L'esperada llei va deixar un regust amarg perquè el legislatiu no va tenir en compte les demandes elevades pel sector i l'acadèmia en relació al projecte de llei, entre elles poder optar a diversos àmbits de cobertura (local, regional i nacional), establir criteris adjudicació i permetre la participació de les organitzacions socials en els processos d'adjudicació, al menys, amb audiències públiques. En general, **les mesures legals de la LGCA parteixen d'una concepció allunyada de la naturalesa del sector, col·locant-lo en total desavantatge respecte al sector públic i al comercial** (ULEPICC, 2009).

El fet que les regulacions segueixin pendents d'aprovació quasi una dècada després de l'aprovació de la llei marc deixa el sector en el limb legal. Els projectes de reglament suposen un retrocés amb la imposició de més restriccion, fins el punt que la majoria de mitjans prefereixen que no s'aprovin (Reguero, 2011).

¹⁰² *Ley 7/2010, de 31 de marzo General de la Comunicación Audiovisual*. BOE 1 d'abril de 2010.

A escala regional la situació difereix, doncs les competències per establir polítiques de comunicació estan descentralitzades i això provoca que algunes Comunitats Autònomes hagin regulat i concedit llicències als mitjans comunitaris mentre altres s'escuden en aquest buit per no concedir-les, inclús per eliminar la figura del sector a la normativa regional¹⁰³.

1) Definició, forma i identitat

La *Ley General de la Comunicación Audiovisual* distingeix com a tercer pilar del sistema comunicatiu nacional els “serveis de comunicació audiovisual comunitaris sense ànim de lucre”. La definició es basa en la missió:

“1. Las **entidades privadas sin ánimo de lucro** podrán prestar servicios de comunicación audiovisual que ofrezcan contenidos dirigidos a atender las necesidades sociales, culturales y de comunicación específicas de comunidades y grupos sociales, así como a **fomentar la participación ciudadana, la vertebración del tejido asociativo y el desarrollo local y comunitario**. En todo caso, dichos contenidos se emitirán en abierto y sin ningún tipo de comunicación audiovisual comercial.” (LGCA, art. 32.1)

Ni la llei ni els projectes de regulacions detallen el tipus de figura jurídica ni el tipus de gestió. Per tant, actors amb recursos desiguals (esglésies, grans fundacions, MCL) haurien de competir en els mateixos concursos.

La majoria de Comunitats Autònomes recull la figura comunitària, amb diferents denominacions: “ràdios culturals i educatives”, “sense afany de lucre”, “tercer sector”. En cap moment s'empra la denominació “mitjans lliures”, molt emprada pel sector a Espanya.

a) Representació del sector. El sector comunitari no compta amb representació a cap organisme de govern, de fet, Espanya ha estat durant anys l'únic país de la UE sense un ens regulador del sector audiovisual.

2) Accés a l'espectre

a) Requisits. La llei permet tant la ràdio com la televisió comunitària difondre via hertziana. El govern central s'encarrega de planificar les freqüències, orientat per les peticions dels governs autonòmics, que realitzen la concessió a escala regional i local (*Ley 3/2003 General de*

¹⁰³ Meda (2014) desenvolupa la normativa de cada Comunitat Autònoma sobre els mitjans comunitaris. Per a un aprofundiment del cas català, vegeu Guimerà, 2007 i Reguero, 2010.

Telecomunicaciones). **La manca de criteris d'assignació fa que el procediment per obtenir llicència pugui resultar arbitrari**, doncs és al títol habilitant de llicència on “se establecerán las condiciones que aseguren su naturaleza sin ánimo de lucro, pudiendo establecerse el uso compartido de un mismo canal así como las condiciones de dicho uso” (art. 32.2).

b) Reserva de freqüències. De forma ambigua, la LGCA estableix que l'estat ha de **“garantizar en todo caso la disponibilidad del dominio público radioeléctrico necesario para la prestación de estos servicios”** (art. 32.2). Prèviament, la *Ley de Medidas de Impulso de la Sociedad de la Información* (LISI, 2007), que fixa les condicions específiques per a la televisió digital, establí que la concessió d'aquestes freqüències **no és prioritària i en tot cas es destinaran aquelles no viables per a la televisió comercial**; a banda, només poden emetre en digital les televisions habilitades per la llei 41/1995¹⁰⁴ (art. 1). Els projectes posteriors al 95 quedaven exclosos sense cap més raó. El fet que en la planificació de la transició digital no es consideressin les televisions comunitàries facilitaria el repartiment del dividend digital entre les televisions estatals i els operadors de telecomunicacions. Les disposicions de la LGCA, aprovades quasi cinc anys després, no servien per garantir l'accés a l'espectre. L'administració central justificava la innacció argumentant que no hi ha freqüències disponibles i que adjudicar-les suposaria revocar-les a altres actors (Reguero, 2011).

Un aspecte favorable és que les llicències tenen una durada màxima de 15 anys.

La transició digital de la ràdio ha estat aturada per la manca d'acord en l'estàndard tècnic i per la forta inversió que requereix.

c) Cobertura. Els projectes de regulacions estableixen potències d'1 a 5 watts per a la ràdio i d'1 a 8 per a la televisió, i a municipis de més de 100.000 habitants la cobertura no pot ser major al 20% de la població. Els mitjans que formen part de la Red de Medios Comunitarios van emetre les corresponents al·legacions als projectes demanant la supressió de les restriccions de cobertura i potència (pròximes a les dels *walky talky* en el cas de la ràdio) per ser discriminatòries.

¹⁰⁴ La *Ley 41/1995, de 22 de diciembre, de televisión local por ondas terrestres*, sancionada durant el govern del PSOE, reconeixia la gestió indirecta de freqüències per entitats sense afany de lucre, les quals serien “valoradas positivamente en la forma que establezcan las comunidades autónomas” (art. 13).

3) *Funcionament i sostenibilitat*

a) Ajuts públics. La normativa espanyola no considera l'opció de destinar ajuts específics per al sector. Com veïem més amunt però, els mitjans sol·liciten fons pers a projectes específics a les Comunitats Autònomes o a altres instàncies, per exemple el foment de les llengües ibèriques o trobades.

b) Fonts d'ingressos permeses. La *Ley General de la Comunicación Audiovisual* prohibeix qualsevol tipus de publicitat i la televenda. La ReMC va mostrar el seu desacord amb l'impediment i van exposar el cas de la normativa catalana, que sí permet la publicitat d'"activitats de l'economia social i del tercer sector" (la *Llei de la Comunicació Audiovisual*, 2005. Art. 71).

La LGCA restringeix del pressupost anual dels mitjans comunitaris a 50.000€ per a les ràdios i a 100.000€ les televisions, i obliga a acreditar tots els pagaments derivats de la seva activitat (art. 32.7). La ReMC i un conjunt d'acadèmics van oposar-se a aquests requisits, titllant-los de discriminatoris, doncs no s'apliquen als mitjans comercials (ULEPICC, 2009). A més de ser discriminatòria, aquesta limitació pressupostària pot perjudicar el sector. Per exemple, abans de l'entrada en vigor de la llei la televisió madrilenya TeleK havia rebut una quantitat que superava els 100.000 euros per part de l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional (AECI) amb motiu d'un projecte de cooperació que va iniciar amb altres televisions comunitàries d'Amèrica Llatina.

c) Càrrega d'impostos. Les limitacions en les fonts d'ingressos i els pressupostos no es veuen acompanyades de mesures per a l'exempció d'impostos i altres taxes. La LGCA obliga als titulars de llicències a complir amb el pagament de les taxes per reserva del domini públic radioelèctric així com altres tributs exigits per les diferents administracions públiques (art. 32.7).

Espanya. Implementació dels estàndard internacionals als marcs normatius dels MLC						
Accés a l'espectre: exclusió per procediments inviàbles			Sostenibilitat: poca			
Suport	Concursos	Requisits administratius	Cobertura	Publicitat	Impostos	Fons públics
Ràdio i TV "Serveis de comunicació audiovisual comunitaris sense ànim de lucre"	Pendents	Pendents d'aprovació	Restringida	No	Forta càrrega	No

Font: elaboració pròpia.

Seguiment de les recomanacions internacionals: la definició i la forma de la LGA no s'ajusten a la naturalesa dels MLC, als quals s'equipara amb les organitzacions privades sense afany lucre en general. La manca de criteris i de requisits d'accés a l'espectre contravé també els estàndards internacionals, especialment el fet que s'expliciti que no serà prioritat concedir freqüències digitals i que en tot cas seran aquelles no viables per al sector comercial. També contradiuen les recomanacions internacionals igual la prohibició d'emetre publicitat i la manca de fons públics

10.3.2. França

Seguint el camí obert a Estats Units al segle XVIII, França és el primer país europeu a reconèixer la llibertat d'expressió dels ciutadans per mitjà dels articles 10 i 11 de la *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789*).

“Nul ne doit être inquiété pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la Loi. **La libre communication des pensées et des opinions est un des droits les plus précieux de l'Homme : tout Citoyen peut donc parler, écrire, imprimer librement**, sauf à répondre de l'abus de cette liberté dans les cas déterminés par la Loi”. (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789, arts. 10 i 11).

A França es troben també les disposicions secundàries més fidels als principis constitucionals, la *Loi 82-652 du 29 Juillet 1982. Loi sur la communication audiovisuelle* feia de la ràdio lliure l'essència de la comunicació local al país. L'esperit d'aquesta llei ha persistit en gran mesura

malgrat les posteriors reformes¹⁰⁵ dels marcs normatius del país. A més del seu caire pioner, els marcs reguladors francesos destaquen pel sistema de finançament d'aquestes ràdios: des de 1982 se les dota d'ajuts públics provinents d'una taxa sobre les televisions públiques i comercials i les ràdios comercials. Amb la llei del 82 també es creava un organisme independent que, malgrat anar mutant amb els canvis de govern, encara avui s'encarrega de repartir les freqüències. Les televisions en canvi no han comptat amb els mateixos incentius que la ràdio, i pràcticament han desaparegut en no poder adequar-se al nou entorn digital.

1) Definició, identitat i forma

RÀDIO. La llei de 1982 permetia a qualsevol associació sense afany de lucre concursar per obtenir una freqüència de ràdio. La ràdio comunitària, denominada *associativa*, es va definir inicialment com l'essència de la comunicació local:

“Est considéré comme un service local de radiodiffusion sonore par voie hertzienne tout service de radiodiffusion sonore à modulation de fréquence couvrant une **zone équivalente à celle dont aucun point n'est éloigné de plus de 30 km du point d'émission** [...]. La demande d'autorisation est présentée soit par une association déclarée selon la loi du 1er juillet 1901 ou une **association à but non lucratif** régie par la loi locale dans les départements du Haut-Rhin, du Bas-Rhin et de la Moselle *Alsace et Lorraine*, soit par une société. (*Loi 82-652 du 29 Juillet 1982. Loi sur la communication audiovisuelle: Article 80*).

La missió de les ràdios associatives és:

“une mission de communication sociale de proximité, entendue comme le fait de favoriser les **échanges entre les groupes sociaux et culturels, l'expression des différents courants socioculturels, le soutien au développement local, la protection de l'environnement ou la lutte contre l'exclusion**”. (*Loi n°86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication, Article 29*).

TV. La televisió associativa, no seria reconeguda fins l'any 2000, quan s'actualitzaria l'article 28-3 de la llei del 86.

- b) Representació del sector. El consell audiovisual compta amb experts en la ràdio associativa. Les televisions no compten amb cap tipus de representació.

¹⁰⁵ *Loi n° 2004-669 du 9 juillet 2004 relative aux communications électroniques et aux services de communication audiovisuelle.*

2) Accés a l'espectre

Tant la ràdio com la televisió a França es distribueixen via hertziana, tot i que existeixen casos d'emissió per cable.

a) **Requisits. RÀDIO.** Amb les reformes promogudes per la *Loi n°86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication* s'obria la comunicació local també al sector comercial. Des d'aleshores, les ràdios associatives (Categoria A) i les locals comercials han de complir les mateixes condicions per a la obtenció i el manteniment de les llicències:

- 1) presentar els objectius i les característiques generals del servei,
- 2) les característiques tècniques d'emissió,
- 3) les previsions de despeses i ingressos, l'origen i el total dels recursos previstos,
- 4) el personal de l'emissora i els òrgans de direcció,
- 5) els estatuts de l'entitat candidata.

La llei del 85 estipula que la programació de les ràdios associatives ha de complir unes missions especials de comunicació social de proximitat: afavorir els intercanvis entre grups socials i culturals, i l'expressió dels diferents corrents socioculturals, així com afavorir el suport al desenvolupament local, la protecció del medi ambient, i la lluita contra l'exclusió.

L'ens regulador hauria de valorar les sol·licituds segons l'interès de cada projecte per al públic i a partir dels imperatius prioritaris de salvaguardar el pluralisme dels corrents d'expressió socioculturals, la diversificació dels operadors i evitar els abusos de posició dominant. Altres criteris de selecció eren:

- 1) l'experiència del candidat en les activitats de comunicació;
- 2) el finançament i les perspectives d'explotació del servei en funció de les possibilitats de partició dels recursos publicitaris entre les empreses de premsa escrita i els serveis de comunicació audiovisual;
- 3) les participacions, directes o indirectes, dins el capital del candidat d'una o diverses agències publicitàries o empreses editores de publicacions de premsa;
- 4) la programació d'informació política i general, i les mesures per garantir l'expressió pluralista dels corrents de pensament i d'opinió, l'honestat de la informació i la seva independència dels interessos econòmics dels accionistes, en particular aquells que són titulars de mercats públics o de delegacions del servei públic;
- 5) la contribució a la producció de programes realitzats localment;

- 6) en el cas que les estacions siguin musicals, es valoren les formes en què es tracta de garantir la diversitat d'obres, intèrprets i nous talents (*Loi n°86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication*, Article 29 [modificat per la *Loi n°2004-669 du 9 juillet 2004 relative aux communications électroniques et aux services de communication audiovisuelle*, arts., 108, art. 37, art. 48).

TV. No hem localitzat un reglament on es detallin els requisits.

- c) Reserva de freqüències. **RÀDIO.** L'estat francès a atorgat pràcticament un terç de les freqüències de ràdio local al sector associatiu tot i l'ambigüitat de la normativa francesa, que estableix **l'atribució d'"una part suficient"** per a les ràdios comunitàries:

"Le Conseil supérieur de l'Audiovisuel veille, sur l'ensemble du territoire, à ce qu'une part suffisante des ressources en fréquences soit attribuée aux services édités par une association" (*Loi n°86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication*, Article 29).

TV. Les televisions associatives emetien sense llicència fins l'any 2000, quan podrien accedir a llicències temporals, inicialment fins a 6 mesos i després fins a 9, , les quals poden concedir-se en qualsevol moment:

"le CSA peut, sans procéder aux appels à candidatures prévus par l'article 29 ou l'article 30, délivrer des autorisations relatives à un service de radiodiffusion sonore ou de télévision par voie hertzienne terrestre pour une durée n'excédant pas six mois" (CSA, 2000). [posteriorment es va ampliar a 9 mesos (Ministère de la Culture et la Communication, 2003)].

- d) Cobertura. **RÀDIO.** Les ràdios queden limitades a una cobertura màxima de 30 km.

TV. La llei vigent abans de la transició digital no establí per a les televisions limitacions de cobertura. Això podria explicar-se pel fet que un mes abans d'aprovar-se la llei es concedís una llicència d'àmbit estatal a ZaleaTV. En la pràctica però, el consell audiovisual no va proporcionar les freqüències necessàries i les televisions es troben amb problemes de transmissió a causa de la poca potència dels seus emissors i d'una posició geogràfica poc adaptada. Donades aquestes dificultats per accedir a la difusió hertziana i per cable, nombrosos actors del sector associatiu han optat per emetre en línia (Ministère de la Culture et de la Communication, 2003).

3) Funcionament i sostenibilitat

a) Ajuts públics. **RÀDIO**. Des del moment de la seva regulació l'any 1982, les ràdios associatives han rebut els Fons de Suport per a l'Expressió Radiofònica Local (Fonds de soutien à l'expression radiophonique locale, FSER¹⁰⁶). Provenen d'un percentatge dels recursos obtinguts de la publicitat difosa per la ràdio i la televisió de masses¹⁰⁷. Els FSER tenen per objecte facilitar les emissores associatives garantir la seva missió de proximitat de comunicació social. El reben les emissores sense publicitat o que els recursos de publicitat representen menys del 20% de la seva facturació total.

“Le service qui ne collecte pas de ressources publicitaires et ne diffuse pas de messages publicitaires bénéficie d'une aide selon des modalités fixées par décret en Conseil d'Etat *conditions de forme. Le financement de cette aide est assuré par un prélèvement sur les ressources provenant de la publicité diffusée par voie de radiodiffusion sonore et de télévision. Ce service est autorisé à programmer des messages rémunérés destinés à soutenir des actions collectives ou d'intérêt général.” (Loi 82-652 du 29 Juillet 1982. Loi sur la communication audiovisuelle: Article 80).

Des de finals de la dècada del 2000, en rebre les llicències, les ràdios associatives es beneficien de 16.000 euros en concepte de subvenció d'instal·lació. Altres ajuts són per l'equipament (18.000 euros cada cinc anys per a la renovació de material), d'explotació (en funció dels ingressos anuals de les emissores, que han de presentar anualment la justificació de despeses) i ajuts selectius per a aquelles ràdios més dinàmiques en la diversificació de recursos, les accions de formació professional, culturals i educatives, a favor de la integració, el desenvolupament local, el medi ambient, etc.

	Installation	Exploitation	Sélective	Equipement
Retrait des dossiers	Le dossier de demande de subvention est publié au Journal Officiel, et téléchargeable sur le site internet de la DDM : www.ddm.gouv.fr			
Remise des dossiers	Au cours des 6 mois suivant l'autorisation à émettre	Au plus tard le 15 avril suivant la clôture de l'exercice		Pas de date limite mais règle des 5 ans
Principaux éléments du dossier	<ul style="list-style-type: none"> Grille des programmes Plan de financement, Compte de résultat prévisionnel... 	<ul style="list-style-type: none"> Dernier bilan Dernier compte de résultat... 	<ul style="list-style-type: none"> Grille de programmes Actions en faveur de l'intégration, de l'environnement... 	<ul style="list-style-type: none"> Liste du matériel à acquérir Plan de financement Devis et factures pro forma
Décision	Au fil des réunions de la commission de mai à décembre			

Font: Group TDF, 2008:2.

¹⁰⁶ Creat el 1982, el fons està regulat pel *Decret 2006-1067 del 25 agost 2006*.

¹⁰⁷ Art. 80 *Loi n°86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication*; modificat per *la Loi n°2004-669 du 9 juillet 2004 relative aux communications électroniques et aux services de communication audiovisuelle*, arts. 105 i 108.

L'any 2001, el Sindicat Nacional de les Ràdios Lliures (SNRL) havia aprofitat l'anunci de reformes del fons¹⁰⁸ per reclamar més ajuts i la simplificació dels procediments burocràtics (SNRL, en línia). Però diferents mesures preses els anys posteriors¹⁰⁹ debilitarien aquest sistema de finançament (Frequences Lliures, 2008), justament en el context de la transició digital, que requereix una forta inversió econòmica en equipament.

D'altra banda, des de 1983, les ràdios associatives que ofereixen serveis d'informació general per als públics immigrants poden beneficiar-se del Fonds d'Action et de Soutien pour l'Intégration et la Lutte contre les Discriminations i del Fonds d'Action Sociale pour les travailleurs immigrés et leurs familles. L'Echanges et Productions Radiophoniques (EPRA) va atorgar ajuts a un grup de ràdios per a l'adquisició dels equipaments digitals durant el període 2002-2005 (Group TDF, 2008).

TV. Les televisions no compten amb un fons d'ajuts específics tot i que existeixen d'altres com els destinats a la inserció laboral o els que ofereixen els ajuntaments (normalment centrats en la lluita contra l'exclusió), i els ajuts europeus (a través dels programes de Cultura, Educació i Treball) (Group TDF, 2008). **La manca de fons de finançament estables ha estat una de les raons per les quals moltes estacions s'han quedat sense llicència.** Des del govern s'ha considerat que no disposen dels recursos suficients per produir continguts de qualitat i amb un mínim de periodicitat:

“Les montants financiers nécessaires en matière de télévision rendent fort improbables la généralisation de télévisions associatives de plein exercice, capables de diffuser des émissions de qualité et de produire au moins une heure par jour de programmes frais. Pour des raisons évidentes de coûts de diffusion et de fabrication des programmes, le modèle des radios associatives n'est pas transposable en télévision. La création d'un fonds de soutien aux chaînes associatives, réclamé par certains acteurs du 'tiers secteur audiovisuel' n'apparaît pas comme une solution réaliste” (Ministère de la Culture et de la Communication, 2003 :44).

- e) Fons d'ingressos permeses. Inicialment la publicitat comercial va estar vetada a les ràdios associatives, però l'any 1988, amb la tornada de l'esquerra al govern¹¹⁰ es va permetre sempre i quan els beneficis no excedissin un 20% del pressupost. Moltes

¹⁰⁸ Actualització del Decret n.97-1263 (*Décret n°97-1263 du 29 décembre 1997 portant création d'une taxe parafiscale au profit d'un fonds de soutien à l'expression radiophonique*, que no s'aprovaria fins l'any 2006.

¹⁰⁹ Des de 2002 a 2007 els Fons va passar a provenir d'un compte d'afectació especial de l'Estat alimentat per una taxa sobre les ràdios i televisions públiques i comercials en funció dels beneficis publicitaris, els quals varien i generaven inestabilitat al sector associatiu. L'any 2007 es va suprimir el compte d'afectació especial i la taxa per publicitat va a parar directament als pressupostos de l'Estat (la taxa quedava regulada a l'article 302 bis KD del Codi General d'Impostos). Després es decidiria que fos el Parlament qui establís la quantitat dels ingressos que es destina al FSER.

¹¹⁰ Amb el canvi de govern la CNCL va ser substituïda pel Consell Superior de l'Audiovisual (Conseil Supérieur de l'Audiovisuel, CSA)

emissores opten per no emetre'n com a forma de vetllar per la independència i per diferenciar-se dels mitjans de comunicació de masses.

L'any 2003, el govern francès es mostrava preocupat pel fet que la normalització de la televisió associativa empitjorés el problema de manca d'oferta de publicitat local. Per això, recomanava la fusió de diferents estacions així com fórmules mixtes amb les locals comercials:

“Aujourd’hui, la problématique ne saurait évidemment être celle d’une limitation de l’accès des télévisions locales au marché publicitaire. Le regroupement de projets associatifs sur un même canal, afin de mutualiser les coûts de diffusion, peut constituer une solution dans certains cas et doit être encouragé, notamment lorsqu’il existe une carence de l’offre commerciale”. (ibid :44)

França. Adequació de les regulacions a la naturalesa dels mitjans comunitaris						
Accés a l'espectre: ràdio senzill; TV exclosa				Sostenibilitat: ràdio bastant; TV poca		
Suport	Concursos	Requisits administratius	Cobertura	Publicitat	Impostos	Fons públics
“Ràdio associativa”	Específics	Senzills (però molt burocratitzats)	Cobertura restringida	Sí	Força càrrega	Sí
“TV associativa”	Sense concursos específics	Complexos (se les obliga a disposar de més pressupost però no s'assignen fons públics)	Sense restringir cobertura	Sí	Força càrrega	No

Font: elaboració pròpia.

Seguiment de les recomanacions internacionals: els marcs normatius en l'àmbit de la ràdio (opció a publicitat i fons públics) han estat el precedent de les recomanacions internacionals, per bé que aquestes són més avançades, i avui França es queda enrere per les limitacions de cobertura. La normativa i els procediments referents a la televisió no han respectat els estàndards internacionals.

10.3.3. Regne Unit

Els preceptes constitucionals¹¹¹ per a la llibertat d'expressió dels ciutadans al Regne Unit de Gran Bretanya i Irlanda es troben definits en forma negativa:

“Nothing in this Part shall be read or given effect in a way which prohibits or restricts discussion, criticism or expressions of antipathy, dislike, ridicule, insult or abuse of particular religions or the beliefs or practices of their adherents, or of any other belief system or the beliefs or practices of its adherents, or behavior or urging adherents of a different religion or belief system to cease behavior of their religion or belief system. [...] A person is guilty of an offence if he— (a)uses threatening [For abusive] words or behavior, or disorderly behavior, or (b)displays any writing, sign or other visible representation which is threatening [For abusive], within the hearing or sight of a person likely to be caused harassment, alarm or distress thereby.” (Public Order Act 1986. Chapter 64. Protection of Freedom of Expression. & Harassment, alarm or distress)..

Podem afirmar que aquests preceptes no són respectats en la mesura que s'han desatès les demandes dels grups socials per accedir a les freqüències de ràdio i televisió. Pel que fa a la ràdio, la figura de les emissores “comunitàries” no quedaria recollida fins l'any 2003 amb l'aprovació de la Llei de Comunicacions (*Communications Act*), però no queden clarament reconegudes com un tercer actor sinó que queden incorporades dins del capítol dedicat als serveis de ràdio independents de la BBC, que són els comercials. La televisió no compta amb una figura equivalent a la de la ràdio comunitària.

1) Definició, identitat i forma

RÀDIO. El decret *Community Radio Order* (2004) estableix la concessió de llicències per proveir serveis sense afany de lucre **a una o més comunitats** específiques, entenent per comunitat les persones que viuen, treballen, estudien o es formen en una localitat o àrea particular i/o que comparteixen interessos o característiques (art. 2.1). Inicialment totes les persones jurídiques podien optar a llicència: **aquelles que no fossin una corporació o corporacions que no posseïssin llicències de ràdio comunitària o ràdio / TV de servei restringit. Avui dia les televisions comercials també poden optar a les mateixes llicències que la ràdio comunitària.**

La ràdio comunitària queda definida com un servei sense afany de lucre per al benestar del públic en general o de comunitats en particular (*Communications Act*, 2003: Article 262). Es

¹¹¹ La constitució del Regne Unit de Gran Bretanya i Irlanda del Nord es divideix en documents escrits (lleis, sentències judicials i tractats) i fonts no escrites (convencions constitucionals parlamentàries i prerrogatives reals). Des de la Revolució de 1688 el Parlament pot canviar la constitució simplement quan s'aproven noves lleis.

caracteritza per **reinvertir els recursos en el mitjà i els seus membres o destinataris, i per una gestió i producció participatives.**

(3) It is a characteristic of every community radio service that the person providing the service—

(a) does not do so in order to make a financial profit by so doing, and

(b) uses any profit that is produced in the provision of the service wholly and exclusively for securing or improving the future provision of the service, or for the delivery of social gain to members of the public or the community that the service is intended to serve.

(4) It is a characteristic of every community radio service that members of the community it is intended to serve are given opportunities to **participate in the operation and management of the service.** (*Community Radio Order*: art.3).

La llei també especifica que la missió del servei és promoure valors i aconseguir un benefici social a través de:

(a) the provision of sound broadcasting services to individuals who are otherwise underserved by such services,

(b) **the facilitation of discussion and the expression of opinion,**

(c) the provision (whether by means of programmes included in the service or otherwise) of education or training to individuals not employed by the person providing the service, and

(d) the better understanding of the particular community and the strengthening of links within it (*Community Radio Order*, 2004: Art. 2.2).

En general el model funciona de forma semblant a una iniciativa comercial privada (LABIO, Aurora, et al, 2011).

TV. La figura de la televisió comunitària no existeix legalment al Regne Unit. Amb la *Community Radio (Amendment) Order* (2015), es permetia als operadors de televisió digital – bàsicament comercials- disposar de llicències de ràdio comunitària.

- f) Representació: les ràdios comunitàries compten amb una secció específica a l'ens regulador, l'Office Communications. No tenim constància de representació estable del sector però sí de consultes públiques per a la modificació de lleis, tal com va succeir amb el procés de la *Community Radio (ammendment) order*, aprovada l'any 2010.

2) Accés a l'espectre

- a) Requisits. RÀDIO. Tota emissora que ha estat emetent durant un any ha de presentar un informe explicant de quina manera ha assolit els compromisos a què se subjecten les ràdios

comunitàries, acompanyat d'un balanç econòmic on s'identifiquin les fonts de finançament (Frequency Finder, en línia). TV. No existeix la figura de la televisió comunitària¹¹².

b) Reserva de freqüències. **RADIO**. A partir del decret de 2004 les emissores comunitàries van experimentar una embranzida considerable. El nombre de llicències concedides l'any 2017 són 338 segons l'ens regulador (consulta 24/04/2017). Tot i que a les zones més poblades encara hi ha problemes d'accés a llicències. El període és de quatre anys renovables. La *Community Radio (Amendment) Order*, de 2010 permetia la renovació per a 5 anys. Amb la digitalització de la ràdio el sector comunitari va tenir l'opció de quedar-se emetent en analògic a la banda AM.

TV. El decret de 2015 permet a les televisions comercials disposar de llicències de ràdio comunitària. L'any 2012, data de l'apagada analògica, els operadors públics i comercials tenien garantit el seu espai als canals multiplex, però no els comunitaris.

g) Cobertura. **RADIO**. Queda reclosa a una mínima potència d'emissió (Restricted Service License, RSL).

TV. Resta sense aclarir perquè les disposicions legals no es refereixen a la televisió comunitària.

3) *Funcionament i sostenibilitat*

a) Ajuts públics. **RADIO**. Les emissores reben dos tipus d'ajuts públics, el fons per a la ràdio comunitària (Community Radio Fund), destinat a cobrir els costos de transmissió i el suport de les autoritats locals (en forma de subvencions per a projectes).

Durant el primer any que el fons va entrar en vigència (2004) se'n van beneficiar les 15 emissores de ràdio existents a les hores. Actualment però, el nombre d'emissores ascendeix a 170, de manera que ja no cobreix els costos de transmissió de les emissores (representa un 7% dels recursos totals de què disposa el sector). Els recursos més significatius provenen dels ajuts per projectes específics, especialment per part de les autoritats locals (al voltant d'un 53% del total dels recursos), seguits de la publicitat i el patrocini (al voltant d'un 18%) (Ofcom, 2009).

La dependència d'aquestes emissores respecte el finançament públic i la inadequació d'aquest ha provocat un gran declivi: ee 214 autoritzades l'any 2005, la meitat no

¹¹² Consulta a l'ens regulador, OfCom, el gener de 2017.

emetia l'any 2009 (una minoria va desistir i la resta seguia preparant-se per iniciar les emissions) (Buckley, 2010).

TV. En no existir la figura de televisió comunitària no es destinen recursos. L'associació de mitjans comunitaris (Community Media Association) ho va demanar sense èxit.

- h) Fonts d'ingressos permeses. **RÀDIO.** La publicitat i el patrocini estan admesos i no poden superar el 50% dels beneficis recaptats. La *Community Radio (Amendment) Order* de 2010 permetia que altres fonts de finançament excepte aquestes dues superessin el 50% dels ingressos. També posava fi a la prohibició d'atorgar llicències a ràdios comunitàries que se solapessin amb estacions comercials per bé que no podrien obtenir ingressos per publicitat o patrocini en els casos amb una audiència potencial inferior als 150 mil oients.

Al 2015 s'aprovarien nous canvis per permetre a algunes ràdios comunitàries emetre publicitat i patrocini, mantenint certes condicions per protegir els interessos publicitaris de les comercials (*The Community Radio (Amendment) Order 2015*).

- i) Càrrega d'impostos. **RÀDIO.** Com dèiem, el fons ja no cobreix els costos de transmissió de les ràdios.

Regne Unit. Adequació de les regulacions a la naturalesa dels mitjans comunitaris						
Accés a l'espectre: ràdio senzill, TV competint amb comercial				Sostenibilitat: ràdio bastant, TV poca		
Suport	Concursos	Requisits administratius	Cobertura	Publicitat	Impostos	Fons públics
"Ràdio comunitària"	Específics	Senzills	Restringida	Sí	Coberts parcialment pels ajuts	Sí
TV (sense figura legal)	Sense concursos específics (plecs pendents d'aprovació)	Pendents d'aprovació	Sense restringir cobertura (opció nacional)	Sí	Forta càrrega i pocs ajuts	No

Font: elaboració pròpia.

Seguiment de les recomanacions internacionals: malgrat el retrocés que suposa permetre al sector comercial disposar de llicències de ràdio comunitària, en general, les disposicions relatives a la radio s'adapten als estàndards pel que fa a la definició, l'accés a l'espectre i al funcionament. No és el cas de la televisió, sense una figura legal específica, ni tampoc ajuts públics, a més d'haver de competir amb el sector comercial.

○ **SÍNTESI:** Si les disposicions franceses en matèria de ràdio serien pioneres als 80, l'any 2010 les argentines les superaven amb escreix, incorporant de ple la televisió i obligant a reservar un terç de les freqüències en tots els àmbits de cobertura. Aquestes normatives, juntament amb la colombiana i l'anglesa (només en ràdio) són les que més s'apropen a les recomanacions internacionals. Mèxic i Espanya presenten els marcs més restrictius. Ambdós sistemes mediàtics presenten les similituds pròpies del model pluralista polaritzat: la utilització dels mitjans com a instruments polítics i una gran pressió del sector comercial, el qual depèn de l'intervencionisme estatal (Hallin i Mancini, 2004).

Definició, forma i identitat. Les definicions varien entre països, unes posen l'èmfasi en la missió i altres en la figura jurídica i el funcionament. No queda clar quins actors específics s'inclouen, doncs segons el país es fa referència a associacions, als pobles indígenes, universitats etc. Els mitjans lliures, els sindicats o l'església no es mencionen a la llei a països on se'ls ha concedit llicències. En el cas argentí s'evidencia la tendència a que aquesta figura emmascari interessos de grans fundacions o organitzacions; quelcom similar succeeix al Regne Unit permetent els operadors de televisió digital –comercials– disposar de llicències de ràdio comunitària. Tampoc se segueix la proposta de l'Informe MacBride de diferenciar les organitzacions socials més institucionalitzades o amb més recursos econòmics d'aquelles agrupacions de persones físiques menys institucionalitzades. Tots els marcs estudiats menys l'espanyol posen èmfasi en la participació en la gestió dels projectes, que és una característica de les associacions.

Accés a l'espectre. Els marcs reguladors mexicans són els més contradictoris, en el mateix text legal s'explicita l'obligació de reservar un 10% de freqüències per al sector comunitari però també que el personal en funcions podrà exigir documentació o requisits que no figurin a llei. Els pronunciaments des de la Cort Internacional dels Drets Humans en relació a la

normativa mexicana són també un indicador de l'abús amb què els governs de torn estableixen les regles del joc. Les restriccions en la cobertura, la publicitat i els fons públics són característiques compartides amb els marcs normatius espanyols, els quals estableixen condicions molt més exigents que les dels mitjans comercials i no s'ajusten a les demandes del sector. A ambdós països observem una manca de voluntat política per donar cabuda a la societat civil. A Espanya, l'estancament de les regulacions, la imposició de condicions discriminatòries així com la consideració per part del govern que no és una prioritat concedir llicències al sector deixen els mitjans comunitaris sense possibilitats d'accedir a l'espectre.

A tots els països analitzats menys França i el Regne Unit els requisits per accedir a l'espectre resulten massa complicats, ja sigui perquè no són clars (Mèxic), estan pendents d'aprovació (Argentina, Espanya) o perquè el procés de sol·licitud comporta una forta inversió econòmica (Colòmbia, Mèxic). També es troben amb competidors que haurien de concursar per a llicències comercials (Regne Unit, Argentina, Colòmbia). A excepció d'Argentina, els mitjans capaços de passar aquest primer filtre es troben amb la imposició de potències i cobertures geogràfiques molt restringides (França, Regne Unit, Espanya, Mèxic i les televisions colombianes).

Funcionament i sostenibilitat. A la majoria de països explorats s'aplica restriccions econòmiques, en especial a Espanya (límits de pressupost) i Mèxic, estats que prohibeixen la publicitat i no destinen fons públics. A tots els països estudiats el sector considera massa elevats els impostos i taxes a pagar. A França les peticions han estat ateses i es va elevar el fons d'ajuts com a mesura de suport per a l'adquisició dels equips de transmissió digital.

En general, la fragmentació de la normativa, diferenciant per suports (ràdio, TV) i els canvis a què se sotmet amb l'arribada de nous governs, fa el grau d'ajust variï dins i entre països.

11. Ajust dels marcs legals a la naturalesa dels mitjans lliures. Els casos de Mèxic i Espanya

En aquest capítol valorem l'ajust de la normativa a la naturalesa dels mitjans lliures comparant les disposicions legals amb les dades obtingudes sobre el funcionament i les reivindicacions dels mitjans. Primer presentem les tendències generals i a continuació ens centrem en els casos de Mèxic i Espanya a partir de les dades obtingudes al qüestionari, els estudis de cas, l'etnografia virtual i la cerca documental. Volem destacar que la distància entre els drets formals i els reals és considerable. Si ens fixem en els marcs legals la situació del sector ha millorat molt respecte als inicis de la seva activitat. Si ens fixem en la realitat, trobem que no s'ha avançat gaire en la concessió de freqüències i que en molts casos la normativa no s'aplica.

11.1. Tendències en la legislació. Poca claredat i moltes limitacions

1) Identitat, definició i forma

Els mitjans enquestats s'autodenominen “lliures”, “comunitaris” i “lliures i comunitaris”; altres termes amb què més s'identifiquen són “independents”, “alternatius” i “autogestionats”. Totes les lleis analitzades empen el terme comunitari excepte la francesa, que es refereix a les ràdios associatives; a cap d'elles apareixen els altres termes mencionats, més polititzats (a Espanya, per exemple, el moviment de les primeres ràdios lliures derivaria en el reconeixement de les ràdios “culturals”). Les definicions dels informants i les explicacions que donen a les seves webs donen compte que es conceben clarament diferents als mitjans estatals i comercials. Les lleis nacionals també donen compte d'aquesta distinció excepte al Regne Unit, on la ràdio comunitària s'engloba dins dels serveis independents de la BBC¹¹³, però no del mercat.

Hem vist que el model autogestionat és el tret definatori dels mitjans lliures. En general **les definicions legals s'ajusten al model d'autogestió**. La legislació colombiana sobre televisions “comunitàries” les defineix com “societats autogestionades i horitzontals” (en

¹¹³ Destaca que els mitjans es classifiquin en funció de sí pertanyen o no a la corporació pública, la BBC.

canvi les ràdios queden distingides pel tipus de programació); els mitjans “comunitaris” argentins es caracteritzen “per la participació de la comunitat tant en la propietat del mitjà, com en la programació, administració, operacions, finançament i avaluació; es tracta de mitjans Independents”. A França són “associacions”. A Espanya, la definició és molt més àmplia, similar a la del tercer sector: “entitats privades sense afany de lucre que ofereixin programacions destinades a satisfer necessitats socials i culturals específiques de grups i comunitats i que fomentin la participació”. Les definicions més contradictòries són les de Mèxic i el Regne Unit. La llei mexicana incorpora al costat de les “associacions civils sense afany de lucre i basades en la participació directa” les “universitats privades”, que no tenen res a veure amb aquest model; al Regne Unit s’inclouen les entitats “sense afany de lucre” amb una “gestió i producció participatives” i també corporacions locals.

Aquestes ambigüetats ens remeten a la desconfiança dels informants en relació als processos de regulació i a la concessió de llicències a “falsos comunitaris”. Com hem vist, adopten majoritàriament la figura legal de les associacions, també hi ha algunes cooperatives, i quasi un terç dels enquestats roman com a agrupació informal. Aquesta darrera opció no es considera a la llei —recordem que alguns col·lectius argentins ho demanen. Val a dir però que les legislacions no especifiquen altres tipus de figures jurídiques a banda de l’associació (que es menciona a Mèxic i França) i la cooperativa (televisions a Colòmbia).

Contrastant aquestes dades amb les de les llicències adjudicades, concloem que, **sobre el paper, les definicions s’ajusten en gran part a la naturalesa autogestionària i democràtica dels mitjans lliures però també donen lloc a ambigüetats que faciliten l’entrada a altres actors que poc tenen a veure amb les difinicions i que es beneficien de les poques freqüències destinades als comunitaris.** Els repartiments de llicències a Colòmbia, Mèxic i Argentina, destinades a clubs, sindicats, grans fundacions, l’església i petites empreses, il·lustren perfectament aquesta situació. També el cas de les televisions franceses analògiques que no van obtenir permisos per emetre en digital, al mateix temps que se’n donaven a projectes de nova creació. Podem afirmar doncs, que en la pràctica **la noció de comunitaris que s’adopta equival més aviat a la de tercer sector.**

Els valors dels mitjans i els atribuïts per la llei

Tots els col·lectius enquestats treballen de diferents maneres per a la justícia social. Uns se centren a contribuir al pluralisme de veus i trencar els silencis mediàtics. Altres assumeixen un rol de lluita contra el neoliberalisme. També n'hi ha d'especialitzats en la difusió de valors com la diversitat cultural o l'economia solidària.

En general les lleis relacionen els mitjans “comunitaris” als valors democràtics, i en alguns casos als assistencials. A Colòmbia es considera que la seva funció és promoure l'expressió ciutadana i la convivència pacífica, facilitar l'exercici del dret a la informació i a la comunicació, fomentar la participació plural en assumptes d'interès públic, etc. amb la finalitat de **contribuir a l'ampliació de la democràcia i a la construcció de desenvolupament humà**. A França es considera que han de facilitar els intercanvis entre els grups socials i culturals, l'expressió dels diferents corrents socioculturals, el suport al desenvolupament local, la protecció del medi ambient i la lluita contra l'exclusió. A Espanya els valors són més de tipus assistencial en la mesura que aquests mitjans han d'**atendre les necessitats socials, culturals i de comunicació** específiques de grups socials i comunitats, a més de fomentar la participació ciutadana, la vertebració del teixit associatiu i el desenvolupament local i comunitari. Al Regne Unit han de facilitar l'expressió d'opinions i la discussió dels col·lectius sense representació als mitjans predominants així com la formació als membres de la comunitat. A Argentina es posa èmfasi en la participació al mitjà.

Contrastant aquestes dades amb les dades sobre la llibertat d'expressió i els usos clientelistes dels mitjans governamentals i comercials que repassàvem al capítol 8, podem afirmar que **la legislació fa recaure sobre els comunitaris les obligacions democràtiques que no compleixen els altres sectors.**

Representació del sector a instàncies de govern

Les lleis de tots els països menys Espanya estableixen algun tipus de representació del sector “comunitari” als organismes reguladors de l'audiovisual. En la majoria de casos es tracta d'experts de perfil tècnic (a Argentina, el govern de Macri retiraria la representació del sector a què obligava la llei anterior).

2) Funcionament i sostenibilitat econòmica

Rutines dels mitjans i obligacions de programació

Quasi la meitat dels informants indica no tenir unes rutines de producció estables sinó que varien molt en funció dels esdeveniments. El següent escenari més comú és que cada persona no treballi més de 10 hores setmanals. En general la tasca productiva als mitjans lliures és una activitat secundària, supeditada a l'activitat laboral principal de les persones. **La combinació de compromís social i oci és un tret essencial per comprendre el seu funcionament. No obstant això, cap de les lleis analitzades menciona expressament aquesta qüestió.** La llei colombiana precisa sobre les televisions “comunitàries” que, donades les exigències d'aquest suport en comparació amb la ràdio, es respecta el ritme consolidació dels projectes amb l'obligació d'emetre 5h a la setmana el primer any; i a partir del segon, un mínim de 5h diàries de dilluns a divendres, i 4h el cap de setmana. Es permet la coproducció sempre que no superi el 50% de les hores setmanals indicades. Les ràdios colombianes podran retransmetre programes pre-gravats d'altres estacions sempre que comptin amb autorització prèvia i expressa del propietari.

A Espanya les regulacions centrals estan pendents d'aprovació però les Comunitats Autònomes imposen menys hores de producció que al sector comercial: al País Basc s'estableix un mínim de 8h diàries (12h per a les comercials), a la Comunitat Valenciana, Extremadura també són 8h; altres comunitats no ho mencionen (Castilla La Mancha, Galícia, La Rioja). A Mèxic els sol·licitants han de lliurar la graella de programes i justificar com respondran als compromisos qualitat, es permet certa repetició de programes al llarg d'una mateixa setmana¹¹⁴. Ni a Argentina, ni a França ni al Regne Unit hem localitzat mínims d'hores de programació.

Principals fonts de recursos econòmics dels mitjans i que marca la llei

Les dinàmiques pròpies de l'economia solidària són les garanteixen als mitjans lliures a la màxima autonomia alhora de difondre els missatges que volen. Primerament, se sostenen gràcies al treball voluntari i a les quotes dels socis, així com l'organització d'esdeveniments. Altres fonts de finançament són els ajuts públics, la prestació de serveis, el

¹¹⁴ No ho hem trobat a la llei però així s'ha permès a l'emissora comunitària Radio Cholollan.

lloguer d'equips o la formació a tercers. Defugen de certs tipus d'anunciants propers a l'economia capitalista, s'apropen a les entitats financeres ètiques (a Argentina reben ajuts de cooperatives, a Espanya recorren a Coop57 o Tríodos Bank). Alguns mitjans opten per no emetre anuncis mentre altres cerquen publicitar formes de comerç local, just i solidari. La mateixa diversitat d'estratègies la trobem en l'ús dels fons públics. Uns col·lectius els eviten, altres els cerquen, però tracten de no dependre (en cap cas es consideren la principal estratègia de finançament). En general, tots els mitjans diversifiquen considerablement les fonts d'ingressos.

La legislació és restrictiva en relació a les fonts d'ingressos permeses. Si bé els patrocinis es permeten a tots els països (al Regne Unit no poden superar el 50% dels beneficis), l'emissió de publicitat és un aspecte controvertit. Argentina és l'únic país sense limitacions. Contràriament, a Espanya no es permet cap tipus de publicitat. A Mèxic només l'oficial de l'estat. A Colòmbia les televisions tenen restriccions de temps comercial en funció del nombre d'habitants (el màxim són 15 minuts per hora). Al Regne Unit els ingressos obtinguts de la publicitat no poden superar el 50% del total de beneficis recaptats. A França les ràdios que emeten publicitat obtenen menys fons públics en una escala gradual.

En alguns casos, Mèxic, Espanya i Colòmbia, la prohibició o limitacions de publicitat no es compensen amb la destinació de fons públics específics. Val a dir que als països on sí es destinen fons públics, Argentina, França i el Regne Unit, on la publicitat està permesa, les quantitats destinades es consideren insuficients. A més s'han congelat durant períodes provocant el tancament de moltes iniciatives.

Pressupost, impostos i altres requisits econòmics per sol·licitar llicència

Hem vist també que els pressupostos varien enormement de mitjà a mitjà, i d'un any a l'altre. La llei no s'adequa tampoc a aquest aspecte, per exemple en la imposició de taxes. Val a dir que Espanya és l'únic país on es restringeix la quantitat de diners disponibles als mitjans "comunitaris": 50.000€ anuals en el cas de la ràdio i 100.000€ en el de la televisió. Aquesta limitació es justifica pel seu caire sense afany de lucre.

Les legislacions a França i al Regne Unit estableixen que un dels principals propòsits dels ajuts públics és cobrir els costos econòmics per a l'obtenció de llicència. Si bé, aquests fons han

disminuït i el sector lamenta que no són suficients (al Regne Unit només cobreixen el 7%). Les lleis principals dels tres països llatinoamericans estableixen descomptes.

A Colòmbia, a més dels impostos per a l'ús de l'espectre –titllats d'“onerosos”– i els postes, les ràdios han d'amortitzar els estudis tècnics i els drets de concessió. A més han de pagar 3 salaris mínims mensuals en 30 dies per obtenir el permís d'emissió. Les televisions han de pagar una garantia entre 3 i 13 milions de pesos (en funció d'uns barems sobre la satisfacció de necessitats bàsiques a la zona). Aquestes sumes els obliguen a demanar préstecs mentre les companyies asseguradores són reàcties a fer pòlisses per tal quantitat. A banda, les televisions han de destinar el 7.5% dels ingressos bruts a la Comissió Nacional de Televisió i el 16% va a la Direcció d'Impostos i Aduanes Nacionals (DIAN). Es tracta de grans sumes que deixen en situació de desavantatge molts col·lectius socials. De moment, la pressió del sector ha derivat en l'acompanyament de l'administració a les ràdios en els tràmits per complir els requisits.

A Mèxic, la pressió del sector ha derivat en importants reformes. Ara, la llei permet l'exempció del pagament en concepte de les concessions i, des d'abril de 2016, també del gaudi de l'espectre radioelèctric, que poden superar els 2 milions de pesos, el que representava un autèntic mur per als col·lectius socials tenint en compte que el salari mínim són uns 1.700 pesos a l'any. A Argentina els plecs de condicions encara no s'han aprovat de manera que s'estan concedint llicències sense criteris públics. Els mitjans lliures s'han d'acollir a les condicions generals, les quals s'allunyen de la seva realitat (poden beneficiar-se de descomptes del gravamen sobre les llicències del 20% els operadors que tinguin més de 10 “empleats” entre altres criteris; per als operadors via subscripció el descompte és del 10%). La Coordinadora de mitjans Comunitaris, alternatius i populars considera que els impostos segueixen sent massa elevats per a una part del sector sense fany de lucre. A Espanya tampoc s'han establert els requisits a escala estatal.

El segon obstacle econòmic amb què es troben els mitjans lliures i altres comunitaris són els drets d'autor de la música que utilitzen. A Colòmbia, als drets d'autor (Sociedad de Autores y compositores de Colombia, SAYCO i Asociación Colombiana de Interpretes y Productores, ACIMPRO).

3) Condicions d'accés a l'espectre. Reserva de freqüències, suports i cobertura

Algunes lleis reserven percentatges de freqüències per als “comunitaris” (Argentina un terç, Mèxic un 10%), altres no estableixen un percentatge concret (Colòmbia, França Regne Unit, Espanya, on durant uns anys la llei estipulava que “no és prioritària”).

Pel que fa als suports, només a Argentina i a Mèxic es contempla l'ús de la televisió per part dels grups socials sense cap restricció. A Colòmbia la societat civil no pot emetre via hertziana, només per cable. A Espanya la llei fa constar que l'atorgament de freqüències de TV no serà prioritari. La televisió també és la gran absent en les normatives de França i Regne Unit.

En general trobem importants barreres de potència i cobertura. Totes les normatives excepte l'argentina i la mexicana expliciten la imposició de límits de cobertura i / o potència. A mode d'exemple, mentre les comercials locals poden arribar a emetre a 5.000 watts, moltes comunitàries queden restringides a 5 watts.

En general, les persones i grups socials que volen exercir la llibertat d'expressió a través de la ràdio i la televisió es troben amb unes condicions poc equitatives en comparació als interessos governamentals i lucratiu.

11.2. Mèxic. Ambigüetats i manca de transparència

1) Definició, identitat i forma

La majoria d'informants, siguin de pobles originaris o no, s'identifiquen com a mitjans lliures i/o comunitaris. En canvi, la *Ley federal de telecomunicaciones y radiodifusión* (DOF 14/07/2014) separa les concessions socials d'ús “comunitari” i d'ús “indígena”, cosa que no agrada a les darreres:

“Lo indígena es algo que por sí tenemos, son nuestros derechos, es una identidad, pero nuestra radio es comunitaria porque es participativa. Desde la perspectiva de la comunicación popular somos libres porque nadie nos dice qué cosas vamos a decir” (Radio Cholollan. Entrevista a Erik Coyotzin).

A banda, restringint l'accés dels mitjans a l'ús social, s'impedeix les poblacions indígenes crear les seves emissores comercials i governamentals.

Pel que fa als valors, a Mèxic, en el context de violació dels drets humans i d'acaparament de terres poblades per construir megaprojectes energètics, s'accentua la funció crítica i contracultural que compleixen els mitjans lliures:

“Nacemos como medio de comunicación alternativo en una sociedad donde la libertad de expresión en sus diferentes versiones se encuentra muy limitada y los medios de comunicación comercial solamente persiguen la difusión de contenidos enajenantes.” (Radio Comunitaria Uandarhi, Mèxic. AC, s/d).

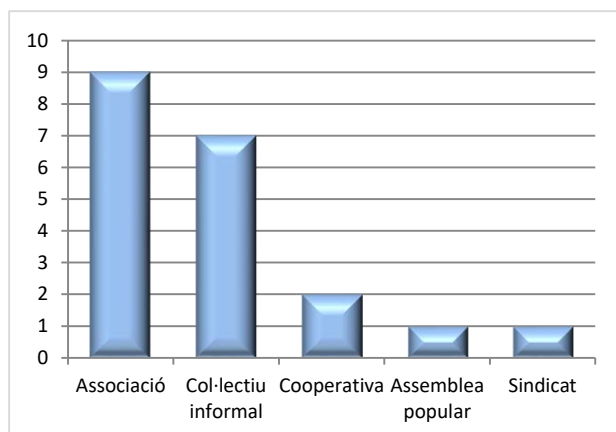
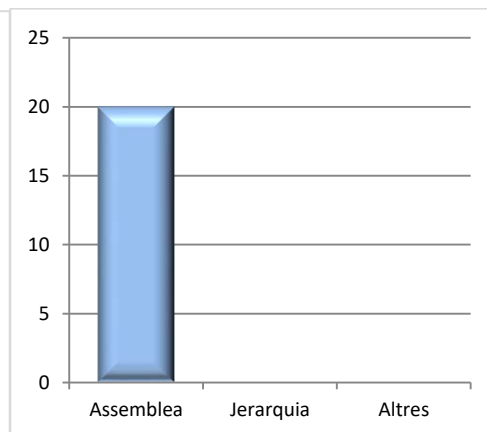
"La regeneración de nuestra cultura indígena binnizá y el respeto al territorio". (Radio Comunitaria Totopo, Mèxic. Asamblea popular indígena, 2006).

“Creemos que es necesario vivir y hacer una comunicación más justa.” (Radio Zapote, Mèxic. Cooperativa, 2001).

Les funcions de crítica i diversitat de fonts, essencials en la deliberació democràtica, no són aspectes que mencioni la llei. Aquesta estableix que les funcions d'aquests mitjans són culturals, científiques, educatives o d'altres serveis a la comunitat (art. 66). Es tracta d'una definició ampla i superficial, que engloba els propòsits dels mitjans enquestats, però no entra en la qüestió del funcionament democràtic del país.

Model organitzatiu

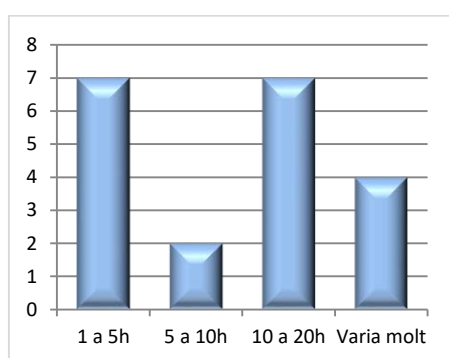
Els sol·licitants de llicències han de constituir-se com a associacions civils sense afany de lucre, de manera que les agrupacions informals amb una presència destacada a Mèxic, queden fora de l'actual esquema. Segons la llei, les associacions han de posar en pràctica els principis de **participació ciutadana directa i equitat** (o integrar-se a les assemblees dels pobles indígenes), el que encaixa perfectament amb el funcionament intern dels mitjans enquestats: el 100% són assemblearis en tots els nivells de presa de decisions.

Mèxic. Figura legal**Mèxic. Presa de decisions**

2) Funcionament i sostenibilitat econòmica

Producció

El nombre variable de membres i els diferents graus d'implicació en la producció és notable en el cas de Mèxic. En general tots afirmen que la xifra dels membres varia molt, entre els enquestats trobem col·lectius formats per 4 membres i algun que arriba als 50. Cada membre dedica una mitjana inferior a 10 hores setmanals, tot i que els enquestats també expliquen que varia molt.

Mèxic. Hores de producció setmanals

Ni la llei de 2014 ni els reglaments fixen mínims de producció pròpia o d'emissions. Tal com observem en les graelles de programació, per exemple la de Radio Cholollan, és habitual que

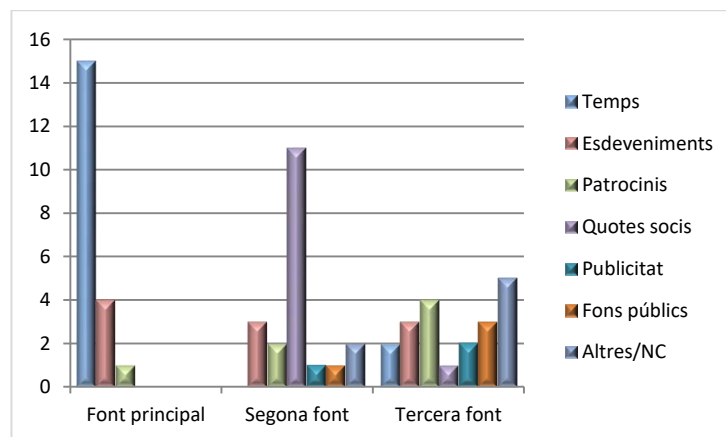
algunes hores buides s'omplin amb l'emissió d'una varietat de tendències musicals i la reposició dels programes. Altres estacions, com Radio Tlayuda, emeten unes hores al dia, per exemple, aquesta emissora inicia la transmissió a les 12 del migdia.

Val a dir que la llei comporta un grau considerable d'interferència en els continguts: tots els concessionaris, inclosos els d'ús social, hauran de dedicar 30 minuts a difondre informacions de l'estat i a transmetre l'himne nacional a les 6h i a les 24h, en el cas de la TV, amb la imatge de la bandera nacional (art. 251). També estan obligats a emetre “informació rellevant per a l'interès general, en matèria de seguretat nacional, salubritat general i protecció civil” (art. 254)

Principals estratègies de sostenibilitat

Les principals estratègies de sostenibilitat dels mitjans mexicans enquestats són el temps dedicat a la producció -normalment voluntari-, les quotes dels membres, els patrocinis i l'organització d'esdeveniments.

Mèxic. Principals estratègies per a la sostenibilitat dels mitjans

Dos mitjans no han indicat quines són la segona i la tercera font de sostenibilitat mentre alguns n'afegeixen altres, com els donatius en espècie.

La publicitat i els fons públics no figuren entre les principals estratègies de finançament dels enquestats. **Pel que fa a la publicitat comercial, la llei la prohibeix com a mesura per assegurar que els comunitaris no representin competència deslleial per a les emissores comercials.** El sector ha criticat durament aquest argument al·legant que, a més de comportar

una gran pressió econòmica en el seu dia a dia, els impedeix la promoció de l'economia local així com el desenvolupament d'una publicitat alternativa, basada en valors ètics (molts mitjans comunitaris manifesten expressament que no donarien espais a corporacions que no respecten els drets humans). Aquestes restriccions es van tractar de compensar permetent les donacions, el problema és que els donataris han de ser "autoritzats", una figura difícil d'acreditar pels requisits excessius a complir.

A causa d'aquests desavantatges es va acceptar dotar el sector de l'1% de publicitat oficial de l'estat, tot i que manquen regles clares per a l'assignació i la transparència. Dos anys després de l'aprovació d'aquestes disposicions cap ràdio comunitària ni indígena havia accedit a la publicitat oficial. Aquesta situació motivaria l'actuació de la Cort Interamericana de Drets Humans, que sol·licita a l'estat adjudicar la publicitat oficial per compensar els problemes de sostenibilitat que comporta la prohibició d'emetre anuncis comercials (Relator de Llibertat d'Expressió de la CIDH, Edison Lanza, Mèxic, 07/04/2016).

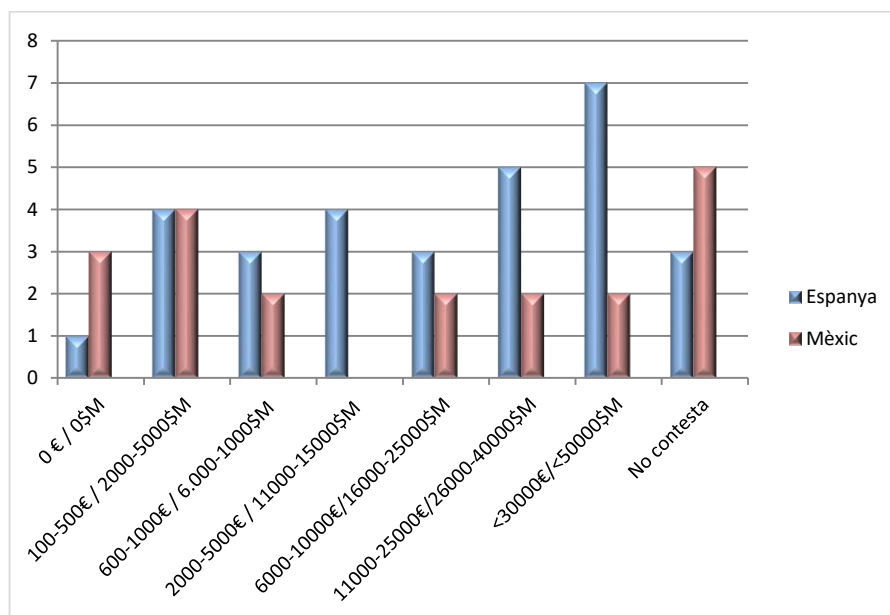
Alguns enquestats manifesten la voluntat d'obtenir fons públics específics per al sector. En ocasions aquesta demanda respon a la intenció d'assegurar la igualtat de condicions respecte els mitjans governamentals i comercials. La llei no els preveu.

Les fonts d'ingressos permeses són els donatius en diners o en espècies, les quotes dels membres, la venda de productes i continguts propis, recursos d'entitats públiques destinats a la generació de programes, lloguer d'estudis i serveis d'edició, audio i enregistrament, convenis de coinversió amb altres mitjans socials i la publicitat de les entitats federatives i dels municipis. Es tracta d'estratègies emprades per la majoria d'aquests mitjans, però que, per la seva condició de serveis, requereixen molta més dedicació i recursos que emetre falques publicitàries.

Pressupost, impostos i requisits econòmics per sol·licitar llicència

Com dèiem, els pressupostos difereixen molt d'un any a l'altre i entre col·lectius. L'any 2015 un grup de mitjans lliures mexicans operava amb un pressupost de 0 a 5.000 pesos (uns 300€) i un altre grup comptava amb uns recursos d'entre 6.000 i 50.000 pesos (uns 2.300€). Destaca el cas d'un col·lectiu que va obtenir fons públics per un valor superior als 400.000 pesos (uns 19.000€), es tracta d'un projecte de formació en comunicació lliure, Palabra Radio.

Espanya i Mèxic. Pressupost anual

Aquestes limitacions en l'accés a la publicitat comercial i oficial i a fons públics específics no es corresponen amb els alts requeriments econòmics exigits per a la formalització dels permisos.

D'entrada, els requisits de sol·licitud obliguen a acreditar amb documents la "capacitat tècnica, econòmica, jurídica i administrativa" així com les fonts dels recursos financers. Més concretament, cal demostrar solvència per sufragar els equips i les instal·lacions de transmissió així com recursos per al funcionament del mitjà. Recordem el cas de Radio Cholollan: l'elaboració de l'expedient de sol·licitud justificant els propòsits de l'emissora i les condicions tècniques i econòmiques pot ascendir als 80.000 pesos, quantitat que pot resultar del tot inassolible a moltes comunitats (el salari mínim són uns 1.700 pesos mensuals). Coyotzin denuncia que aquests requeriments són una forma de posar mordaces a l'expressió popular crítica. Gràcies a la pressió de la societat, aquests costos elevats s'han mitigat amb l'acceptació d'equips que no siguin de marques oficials.

Inicialment es requerien estats de comptes o crèdits bancaris¹¹⁵ però gràcies a la pressió del sector –a molts pobles no hi ha sucursals bancàries– es van acceptar altres previsions d'obtenir

¹¹⁵ En les negociacions de 2004 entre Amarc i la Secretaria de Governació, la secretaria demanava la demostració de capacitat financera de les ràdios, al menys per a les operacions d'un any, amb estats de comptes bancaris o xecs. Amarc al·legava que era una petició il·lògica perquè la majoria de poblacions no comptaven amb sucursals bancàries, ni tan sols a la localitat de Radio Teocelo, que operava feia quasi 40 anys. Les ràdios van

recursos com el treball col·lectiu, cartes de compromís a col·laboració econòmica per part dels membres de la comunitat, els patrocinis, etc. Aquesta mesura representa un gran avenç cap al reconeixement de la naturalesa dels mitjans lliures i de les economies tradicionals.

El resultat de la pressió social és una legislació ben ambigua, que d'una banda imposa mesures massa estrictes i de l'altra incorpora innovacions favorables com les que acabem d'esmentar.

Una altra barrera econòmica per a l'exercici de la llibertat d'expressió a la ràdio i la televisió són les fortes càrregues d'impostos. Gràcies la pressió del sector s'ha aconseguit importants reformes: els concessionaris d'ús social estan exempts del pagament en concepte de les concessions i, des d'abril de 2016, també del gaudi de l'espectre radioelèctric (Gaceta Parlamentaria, Número 4506-VII, 12 d'abril de 2016). Es tracta d'un important assoliment perquè aquests pagaments poden superar els 2 milions de pesos, un autèntic mur per als col·lectius socials. Amb aquesta mesura s'assoleix la coherència amb els propòsits del propi Executiu federal i de la Comissió d'Hisenda i Crèdit Públic de la Cambra de Diputats, segons els quals una manera de reduir la situació de desigualtat en què es troben els mitjans comunitaris és eximir-los d'impostos per fomentar el seu desenvolupament (íbid).

El cas mexicà il·lustra un model que provoca una forta descompensació econòmica als actors socials que volen disposar de les seves ràdios, i que gràcies a la pressió, s'ha anat corregint.

3) Condicions d'accés a l'espectre

Freqüències. Reserva, suport i cobertura

La llei de 2014 estableix la reserva d'un 10% de freqüències de radiodifusió i de telefonia mòbil¹¹⁶ per a l'ús social. Les ràdios tenen una importància cabdal a les comunitats originàries perquè són un instrument per a la reproducció de la seva llengua, la seva política i la seva cultura, les quals no es reflecteixen als mitjans hegemònics. L'estat mexicà es veu amb l'obligació de reconèixer formalment aquests drets, però establir una reserva del 10% no és tant si tenim en compte que la població indígena representa un 15% de la població i que aquest espai és compartit amb a les associacions civils, a més de les universitats privades, les

insistir sense èxit en què el requisit per obtenir llicència fos la capacitat de gestió, i no la quantitat de diners. L'argument de la secretaria era que sense un "sostre pressupostari" les emissores acabarien per comercialitzar i desvirtuar el projecte (Calleja & Solís, 2007).

¹¹⁶ Els concessionaris de serveis de telecomunicacions fixaran lliurement les tarifes i les faran públiques (arts. 204 i 205).

quals podrien optar a llicències comercials. D'altra banda, inclusió de la telefonia mòbil suposa un avenç sense precedents a Amèrica Llatina i a Europa.

No hem localitzat limitacions expresses de cobertura a la llei, però les freqüències assignades són de poc abast geogràfic: "Eso significa que tendríamos menos alcance de señal. **Esas son las frecuencias que nadie quiere**" (Savio, 08/02/2017). A banda de la unió entre les emissores Cholollan i Zacatepec, abarcant la regió nàhuatl a l'estat de Puebla, no tenim constància de cap iniciativa que pretengui emetre en l'àmbit d'un estat federat o a escala nacional.

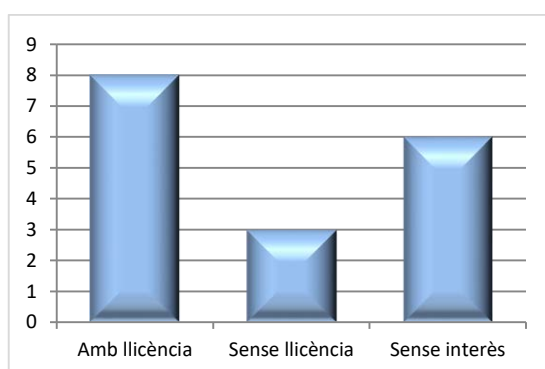
Llicències concedides

Des de l'aprovació del nou marc normatiu, tenim constància de 9 concessions, la majoria a ràdios indígenes. L'impacte de la llei de 2014 ha estat dramàticament negatiu: **els alts requeriments han comportat la desaparició d'un centenar d'emissores i moltes altres prefereixen quedar-se en una situació de semiclandestinitat** (Fuentes, 21/04/2015). Al llarg de la història de la ràdio comunitària a Mèxic, només 25 estacions han obtingut almenys una autorització temporal.

Aquest nombre irrisori de llicències ha repercutit negativament a les comunitats indígenes, on la ràdio és el principal mitjà de comunicació social. A Oaxaca, per exemple, existeixen al voltant de 70 ràdios comunitàries impulsades per indígenes i només 3 compten amb permís (Savio, 08/02/2017).

Aquest panorama es reflecteix en les dades obtingues al qüestionari: de la mostra aleatòria de 20 mitjans, 8 disposen de llicència, 3 no en tenen i 6 no mostren interès en obtenir-la.

Mèxic. Llicències

Val a dir que Radio Cholollan va obtenir concessió després d'haver respost al qüestionari, de manera que inicialment eren 7 de 20 els mitjans sense llicència (bàsicament ràdios). Cholollan es una de les emissores concessionades per a ús indígena. Com aquesta, altres comunitats originàries ben insistents i organitzades políticament han aconseguit l'autorització. Moltes d'elles han participat en consultes públiques promogudes pel govern per elaborar les regulacions de les concessions socials:

“Tenemos licencia analógica y hemos participado en los lineamientos del IFT para las nuevas concesiones. También aspiramos a licencia digital.” (Radio Tosepan)

Altres enquestats afirmen no tenir interès en obtenir llicència perquè la normativa no s'ajusta al sector:

"Mientras las leyes sobre telecomunicaciones de México discriminan a los pueblos indígenas, no estaremos interesados en tramitar nuestro permiso de transmisión, ahora, las leyes de telecomunicaciones pretenden controlar las transmisiones de las radios comunitarias .(Radio Comunitaria Totopo).

“Estamos en un proceso de evaluación de las condiciones, con el fin de tomar una decisión respecto a solicitar licencia o no.” (Frecuencia Libre, 99.1).

Igual que ha succeït a Espanya, els diferents governs han justificat la innacció en el repartiment de freqüències amb l'argument de l'escassetat. No obstant això, els de Cholollan van demostrar que sí hi havia freqüències disponibles a la seva zona. El govern va haver d'admetre que les havia pre-assignat discrecionalment. **Aquesta i altres emissores denuncien que l'estat sotmet l'espectre a subhastes al millor postor.** Els comentaris que han escrit els informants en relació a la satisfacció amb els marcs legals queden resumits en el següent:

“En México hacen falta políticas públicas para que los medios comunitarios e indígenas podamos tener licencias para operar nuestros medios por el espectro radioeléctrico. Pero sobre todo, que la ley garantice el acceso justo para dichos medios, y no como ahora (Radio Cholollan)

Els primers anys de la llei *Telecom* han estat nefastos: han deixat de funcionar prop d'un centenar d'emissores i, malgrat algunes reformes derivades de la pressió del sector, només s'han concedit 9 llicències (algunes d'elles renovacions).

Mèxic. Adequació de les regulacions a la naturalesa dels mitjans comunitaris						
Accés a l'espectre: fortes restriccions			Sostenibilitat: fortes restriccions			
Suport tecnològic	Concursos	Requisits administratius	Cobertura	Publicitat	Impostos	Fons públics
Ràdio, TV i telefonia (concessions d'ús social, indígena i comunitari.	Condicions difícils d'assolir	Poca transparència, arbitrarietat, retard, forts requisits econòmics	Opció a la unió de 2 emissores per ampliar cobertura	No	Disminució de la càrrega inicial	No

Font: elaboració pròpia.

11.3. Espanya. Esforços i pressió política que queden en paper mullat

1) Definició, identitat i forma

Els informants espanyols també es denominen majoritàriament “lliures”, “comunitaris” o “lliures i comunitaris”. La *Ley General de la Comunicación Audiovisual* (2010) parla de “serveis de comunicació audiovisual comunitaris sense ànim de lucre”, els quals distingeix com a tercer pilar del sistema comunicatiu nacional. Algunes Comunitats Autònomes es refereixen a “ràdios culturals i educatives”, “sense afany de lucre” o “tercer sector”.

La llei estatal defineix els serveis comunitaris com aquells oferts per entitats privades sense afany lucratiu que atenguin necessitats socials, culturals i de comunicació de comunitats i grups socials i que fomentin la participació, l'associacionisme i el desenvolupament local i comunitari. Són propòsits molt amples que coincideixen amb la tasca dels mitjans lliures.

“Incidir sobre el cambio social” (Cuac, FM)

“Mejoras del barrio” (Radio Almaina)

Com la normativa mexicana, la definició legal no recull el principal valor que defenen els mitjans lliures, la llibertat d'expressió.

Organització

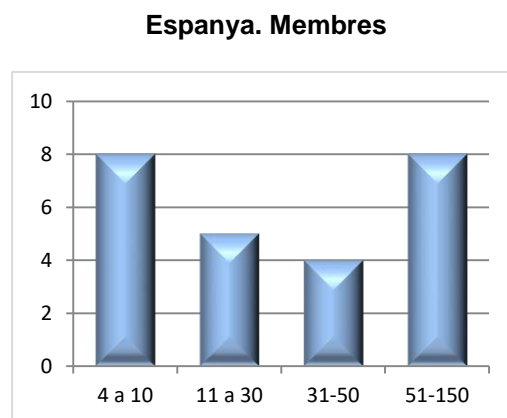
Quasi la trentena d'enquestats són associacions constituïdes formalment, seguit d'agrupacions informals (5) i una cooperativa. Tots excepte dos són oberts a la participació també en la

gestió. L'obtenció de finançament va ser un dels motius per què la majoria de mitjans adoptés aquesta figura (Prado, E.; Moragas, M., 1991:21 a Guimerà, J.A., 2007:86). Ni la llei marc actual ni els projectes de regulacions detallen el tipus de figura jurídica ni el funcionament intern dels mitjans pel que fa a la participació o a les rutines de producció.

2) Funcionament i sostenibilitat

Rutines de producció

El nombre de membres varia enormement entre els mitjans lliures espanyols: uns compten amb menys de 10 membres i altres amb més de 100. En tots els casos, la quantitat de persones implicades és fluctuant.

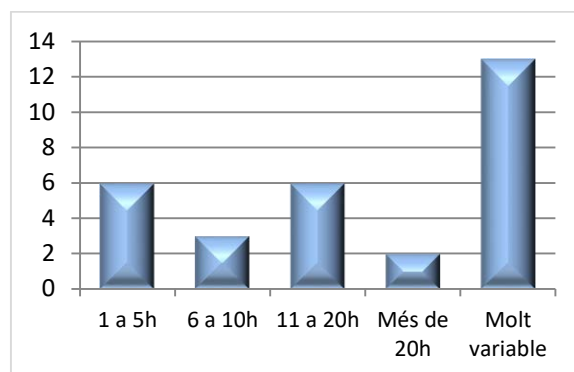

"Somos unos 80 socios, pero participa mucha gente externamente, van y vienen. Luego la participación real va variando y es mucho menor" (Radiopolis)

"Somos unas 100 personas que colaboran en los programas durante la semana, aparte de colaboradores que vienen cada dos semanas" (Hala Bedi Irratia)

"Por esta radio pasa mucha gente cada día" (Radio Vallekas)

La mitjana d'hores setmanals de treball que dedica cada membre dels mitjans enquestats resulta difícil d'establir. La majoria informa que varia molt en funció d'esdeveniments i situacions personals.

Espanya. Hores de producció setmanal

"De 2 ó 3 a 10h, según miembros militen más o menos. Si una persona está haciendo un programa semanal, aportará unas dos o tres horas pero hay gente que está en magazines diarios - todo esto militando, no trabajando- pueden estar alrededor de las 10h" (Hala Bedi Irratia)

"Desgraciadamente hay una participación desigual. Hay quien hace su programa y se va, con lo cual su dedicación sería de 1 a 5h, que son muchos colaboradores. Eso es algo que queremos cambiar" (Onda Color)

"El 98% son voluntarios y tenemos 6 trabajadores a jornada media o completa" (Onda Merlín)

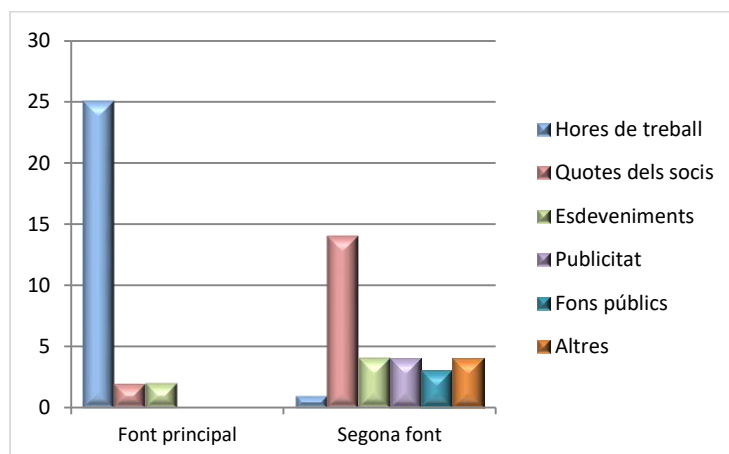
"No tenemos a nadie contratado, las tareas se reparten entre todos" (Radio Vallekas)

És lògic que el pas de moltes i noves persones, així com les seves circumstàncies pel que fa a la disponibilitat, influeixi en les rutines de producció i per tant en la graella de programació. D'aquí la importància d'uns requisits legals que s'adaptin a aquesta condició dels mitjans comunitaris. Les normatives vigents no especifiquen aquests aspectes però les disposicions derogades són un precedent negatiu perquè van ser criticades per les condicions difícils d'assolir.

Estratègies de sostenibilitat

Els enquestats informen que les estratègies per assegurar la sostenibilitat econòmica són molt variades. El recurs que garanteix la permanència del seus projectes és el treball voluntari dels membres, seguit de les quotes dels socis i l'organització de concerts i altres esdeveniments per captar fons.

Espanya. Principals estratègies de sostenibilitat

A l'opció "Altres" els enquestats inclouen la prestació de serveis i formació, agraïments públics als contribuents en el funcionament de la ràdio i les donacions:

"En 'Otros' incluimos la prestación de servicios y la formación. No tenemos publicidad. Tenemos un tipo de patrocinio que no lo consideramos como tal, son agradecimientos que difundimos a entidades que nos apoyan" (Onda Color)

Otros: Donaciones. Tenemos la figura del colaborador, que de alguna manera es patrocinio

Els informants expressen clars posicionaments en quant a la ètica en el finançament:

"TeleK es una televisión del tercer sector, no se vende ni a políticos ni a banqueros. Ni subvenciones, ni patrocinios ni publicidad. Solo aportaciones voluntarias en dinero o especie." (TeleK).

"Nosotros no tenemos publicidad, de fondos públicos recibimos una que otra subvención para normalización de la lengua euskera. Lo más importante para nosotros es hacer radio, por tanto lo que más valoramos es el tiempo dedicado a ello. También tenemos socios"

De nou, la publicitat i els fons públics són aspectes que generen controvèrsia. Alguns enquestats defugen de la publicitat mentre altres cerquen anunciants propers a l'economia solidària i les finances ètiques. La *Ley General de la Comunicación Audiovisual* prohibeix qualsevol tipus de publicitat i la televenda. Els mitjans que formen part de la Red de Medios Comunitarios van mostrar sense èxit el seu desacord durant l'elaboració de la normativa. La xarxa posava com a exemple la normativa catalana, que sí permet la publicitat d'activitats de l'economia social i del tercer sector" (la *Llei de la Comunicació Audiovisual*, 2005. Art. 71).

Com veiem al gràfic, els ajuts públics representen el sisè recurs en importància pel que fa al funcionament dels mitjans. La normativa espanyola no considera l'opció de destinar ajuts específics per al sector però els mitjans poden optar a fons per a projectes específics. Per exemple, els informants cerquen fons en aspectes com l'educació en tecnologia digital o el foment de llengües ibèriques com la basca o per a trobades dels mitjans. Poden optar a fons procedents de diferents instàncies. RTV Cardedeu, per exemple, ha obtingut recursos de la diputació, dels ministeris espanyols o de la Unió Europea.

Pressupost, impostos i altres requeriments per a l'obtenció de llicències

Com a Mèxic, els diners que què disposen els col·lectius varia enormement entre ells. L'any 2015, la majoria d'enquestats comptava amb menys de 10.000€ anuals; 4 dels 29 enquestats comptaven amb quantitats que oscil·len entre els 60.000 i el 100.000€ anuals i 3 disposaven entre 15.000 i 20.000€. Un dels enquestats afirmava haver passat l'any amb 0€.

"No tenemos presupuesto. La radio se financia con las cuotas que aportan sus socios (10€ al mes, de media). (Radio QK)

"Nosotros somos una radio que maneja dinero. Las fuentes principales son las cuotas de socios y servicios que prestamos: alquiler de equipos o de estudio, realización de cuñas. Pedíamos fondos públicos hasta hace poco, que nos eliminaron de las subvenciones" (Radio Vallekas)

La LGCA és l'única de les disposicions nacionals que limita el pressupost d'aquests mitjans. Les ràdios no poden sobrepassar els 50.000€ anuals i les televisions, 100.000€; la llei també obliga a acreditar tots els pagaments derivats de la seva activitat (art. 32.7). La ReMC i diferents acadèmics han titllat aquests requisits de discriminatoris, doncs no s'apliquen als mitjans comercials (ULEPICC, 2009).

D'altra banda, aquestes limitacions i la prohibició de la publicitat no es veuen acompanyades de mesures per a l'exempció d'impostos i altres taxes. La LGCA obliga els titulars de llicències a complir amb el pagament de les taxes per reserva del domini públic radioelèctric així com altres tributs exigits per les diferents administracions públiques (art. 32.7).

3) *Freqüències. Reserva, suport i cobertura*

Tant les disposicions legals com el nombre de freqüències concedides (3 ràdios de més d'un centenar, i cap TV d'una vintena) mostren la reticència de l'estat a donar el lloc que els pertoca als mitjans lliures i comunitaris.

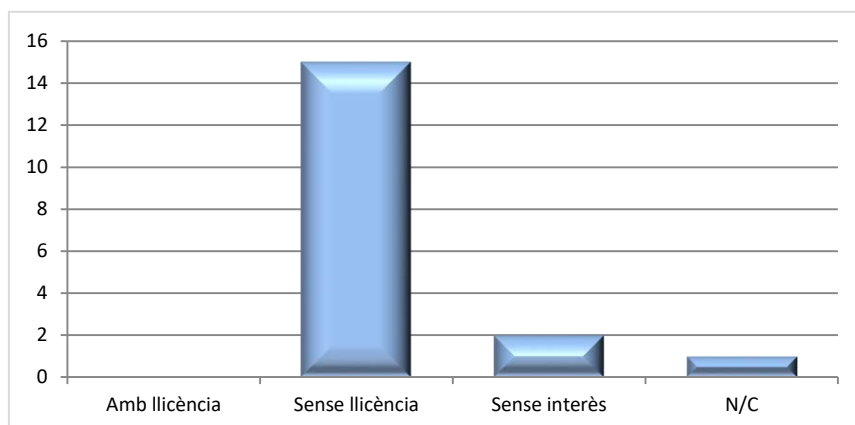
De forma ambigua, la LGCA estableix que cal “garantir en tot cas la disponibilitat del domini públic radioelèctric necessari per a la prestació d'aquests serveis” (art. 32.2) però no s'indica cap percentatge de freqüències reservades. La normativa en matèria de televisió digital estableix que “no serà prioritat” (LISI, disposició 18). Aquests factors i la manca de criteris d'assignació serveixen l'estat per justificar la innacció administrativa a l'hora de concedir freqüències. La innacció es dona també a l'hora de reglamentar el sector: les regulacions derivades de la llei de 2010 segueixen pendents d'aprovació i la televisió local analògica mai es va regular. Tenim constància de dues Comunitats Autònomes que sí han convocat concursos específics per al sector, però la tendència general ha estat obligar-les a competir amb el sector comercial.

Llicències concedides

Els concursos de llicències de televisió digital tampoc van adequar-se als mitjans comunitaris. **Els membres de RTV Cardedeu afirmen que el panorama no ha canviat massa respecte l'època en què la Guàrdia Civil precintava els seus equips; i sentint-se exclosos del repartiment del nou pastís digital, optarien per no presentar-se: “les característiques que marcaven les bases no s'adiuen amb el nostre perfil ni amb els nostres objectius. No volem ser comarcals, no volem ser una empresa...”,** expressaven.

D'altra banda, davant d'uns projectes de regulacions que no farien sinó empitjorar la seva situació, molts mitjans han deixat de fer pressió política. Els de RTV Cardedeu són un d'ells: “hem esmerçat massa energia en sobreviure les lleis i actualment la necessitem per sobreviure la crisi i per fer allò pel que vàrem néixer, fer la tele”. Tal panorama ha fet que molts projectes es converteixin en empreses i/o es decantin per emetre a través internet.

Dels 29 mitjans lliures enquestats a Espanya, 19 són ràdios i televisions que emeten a través de l'espectre i cap ha obtingut llicència, 15 l'estan esperant (la majoria són ràdios), i 3 no tenen interès (1 no respon aquesta qüestió).

Espanya. Llicències concedides (2016)

Dins del grup sense interès per obtenir llicència, des de Sangre Fúcsia prefereixen emetre via internet (podcast). Des de TV Aderiques d'Astúries expliquen que per ara, amb la situació econòmica actual, tenen prou amb l'espai concedit els dissabtes a un canal de TV digital en obert i un altre de cable.

"Algunas radios de la red han optado a licencias pero los concursos están en los tribunales. Nuestra radio sí está interesada en tener licencia y entramos en un concurso con radios comerciales porque no había otra opción. (Hala Bedi Irratia)

"No tenemos licencia de emisión, y el debate en cuanto a solicitarla o no, no está cerrado en la radio". (Radio QK)

"Sempre que a licenza non sexa para condenarnos a precariedade, daquela non a queremos". (Radio FilispiM)

Els mitjans enquestats no dubten que la negació de llicències, i les condicions desfavorables als concursos per obtenir-les, s'expliquen per la manca de voluntat política per al sector. L'abús d'algunes estacions comercials són un altre problema que assenyalen els mitjans enquestats a Espanya:

"Aún falta reconocimiento para el sector, después de 30 años haciendo nuestros medios, formación, etc. Sobre todo porque a veces las instituciones pretenden crear medios o centros de medios sin tener en consideración a los comunitarios" (Radio Vallekas)

"El problema para las comunitarias son las piratas que saturan el dial. En Marbella se ponen a blanquear dinero con sus historias y el dial se copa. Los concursos de licencias son una forma de acabar con la saturación del espectro". (Onda Color)

El fet que els mitjans lliures sorgissin com a dinamitzadors en l'àmbit local, els ha condemnat al vet a la cobertura regional i estatal. Els projectes de regulacions no han recollit la reivindicació del sector de poder aspirar a majors àrees de cobertura i estableixen potències d'1

a 5 watts per a la ràdio i d'1 a 8 per a la televisió; a municipis de més de 100.000 habitants la cobertura no pot ser major al 20% de la població. La ReMC va emetre les corresponents al·legacions als projectes demanant la supressió de les restriccions de cobertura i potència (pròximes a les dels *walky talkie* en el cas de la ràdio) per ser discriminatòries.

Espanya. Adequació de les regulacions a la naturalesa dels mitjans comunitaris						
Accés a l'espectre: exclusió per procediments inviables			Sostenibilitat: poca			
Suport	Concursos	Requisits administratius	Cobertura	Publicitat	Impostos	Fons públics
Ràdio i TV "Serveis de comunicació audiovisual comunitaris sense ànim de lucre"	Pendents	Pendents d'aprovació	Restringida	No	Forta càrrega	No

Font: elaboració pròpia.

○ **SÍNTESI:** Un marc legal que s'adaptés a la naturalesa dels mitjans lliures seria aquell que garantís un ambient propici per a la seva activitat quotidiana i desenvolupament futur. Les normatives que més s'apropen a aquest ideal, i per tant a les recomanacions internacionals, són l'argentina i la francesa, així com algunes disposicions de les lleis de Colòmbia i el Regne Unit. Això no vol dir que les recomanacions es compleixin del tot, encara continuen havent fortes restriccions, en especial el vet a la televisió. Mèxic i Espanya són els països dels sis estudiats on s'ha aprovat les normes que menys s'ajusten a la naturalesa del sector.

Podem distingir tendències generals com la manca de referència a les lleis sobre el rol crític i de diversitat de fonts i perspectives propi dels mitjans lliures, així com la seva connexió amb els moviments socials. Les funcions democratitzadores que s'atribueix a aquests actors tenen més a veure amb la prestació de serveis que amb la generació de controvèrsia i l'activació política. També destaca que aquestes funcions, en la pràctica, no són complides pels mitjans hegemònics, tal com hem vist al capítol 8. Les disposicions colombianes són les que més enfatitzen el rol democràtic d'aquests actors. I les espanyoles les que menys, acostant-se més als valors assistencials.

Les restriccions més fortes es donen en els aspectes econòmics i en la cobertura geogràfica. Als qüestionaris hem pogut observar que els pressupostos entre els mitjans són molt dispars, i que una gran part compta amb molts pocs recursos monetaris. Això d'entrada no ha de suposar un inconvenient, ja que es practica l'economia solidària (intercanvis, donatius en espècies, aportacions dels membres en moments puntuals, etc.); però sí representa un gran problema per afrontar el pagament d'impostos i altres requisits econòmics derivats de les llicències (recordem que a Mèxic, durant uns anys, el filtre per poder sol·licitar o no freqüència era la quantitat que es disposava en un compte bancari). Si bé en alguns casos els mitjans lliures i comunitaris estan exempts de taxes i altres impostos, en general les condicions econòmiques els duen a situacions d'insostenibilitat. Les ràdios colombianes i argentines es queixen dels forts requisits econòmics per accedir a l'espectre, i les franceses i les angleses de la disminució dels fons públics. A Mèxic, la pressió del sector faria cedir l'executiu federal, que els eximia del pagament d'impostos per reduir la situació de desigualtat en què es troben (però persisteixen els forts requisits de sol·licitud i la prohibició d'emetre publicitat). A Espanya s'imposen sostres pressupostaris, que se sumen a la prohibició d'emetre publicitat i a la manca d'un fons públic específic per al sector.

Manquen doncs formes legals que s'adaptin a aquesta naturalesa variant dels mitjans lliures.

12. Balanç dels processos polítics. Dilemes, reivindicacions i propostes dels mitjans lliures

Els testimonis dels col·lectius de mitjans lliures enquestats entre 2015 i 2016 així com l'anàlisi dels processos polítics i dels marcs legals donen compte d'un context polític hostil per a la seva activitat. Les ràdios i televisions que disposen de llicència són minoria i la resta, lluny de veure millorar la seva situació amb els avenços legals, es troben sotmeses a la persecució (als tres països llatinoamericans, són criminalitzades). Les funcions democratitzadores que la llei atribueix als mitjans lliures i altres comunitaris contrasten amb els pocs espais de participació de què disposen en la presa de decisions públiques. Els informants es refereixen a una situació de desavantatge respecte els mitjans públics i els comercials que consideren injusta.

Davant d'aquest context, unes comunitats s'enarboren en la defensa dels drets de la comunicació mentre altres es neguen a sotmetre's a la jurisdicció estatal (val a dir que la majoria de situacions de semiclandestinitat no són voluntàries sinó que es deuen a la innació administrativa). Al mateix temps, totes elles formen xarxes de solidaritat. Intercanvien programes, informacions d'utilitat, *know-how*, etc., i també esdevenen autèntics espais d'autoaprenentatge en aspectes tècnics, periodístics, legals i administratius. Aquest treball quotidià demostra que l'estat no és l'únic espai per a la política ni l'única font la legitimitat sinó que també ho són l'activitat diària i el suport social. A continuació aprofundim en aquestes tendències generals a partir dels casos de Mèxic i Espanya.

12.1. Dilemes. Mantenir-se al marge o integrar-se

Del total de 36 informants entre ràdios i televisions que emeten via hertziana, 22 no disposen de llicència, i 14 sí. La meitat dels col·lectius que emeten al marge de la llei ha pressionat sense èxit per aconseguir el permís. Davant d'aquesta situació, una part dels mitjans lliures opta per saltar-se les normes i l'altra per canviar-les. Aquest dilema no és passatger. Es tracta d'una tensió constant i que s'accentua quan augmenta l'hostilitat per part dels governs. És comú que

els col·lectius transitin entre una i l'altra opció, i que els membres d'un mateix mitjà tinguin posicionaments diferents.

Mèxic. La legitimitat social preval sobre l'estatus jurídic

A més de l'assassinat de comunicadors i la censura, una altra amenaça per a la llibertat d'expressió a Mèxic són les legislacions secundàries. Molts col·lectius les consideren com una estratègia de l'estat per acabar amb ells perquè compliquen i fan massa cars els tràmits per obtenir les llicències (com hem vist al capítol 8, la Relatoria de la CIDH també alertava sobre això). Des de l'aprovació de la llei *Telecom* (2014) un gran nombre d'emissores ha deixat d'emetre i l'altra ha quedat condemnada a la clandestinitat, i per tant a la persecució: "en cualquier momento te catean, se llevan todo y te cierran la radio. Ya le pasó a unos colegas hace un año" (Savio, 08/02/2017). Cada cop més periodistes i acadèmics atribueixen les restriccions legals a una qüestió política: els mitjans lliures incomoden l'*statu quo*.

Per aquests motius, molts dels informants es mostren escèptics sobre la possibilitat que aconseguir llicències suposi una millora de la seva situació:

“Mientras las leyes sobre telecomunicaciones de México discriminan a los pueblos indígenas, no estaremos interesados en tramitar nuestro permiso de transmisión, ahora, las leyes de telecomunicaciones pretenden controlar las transmisiones de las radios comunitarias”. (Radio Totopo, Mèxic)

“En nuestro país no existe ningún tipo de voluntad por mejorar ningún rubro. Ejemplo cercano, la reciente reforma en materia de Telecomunicaciones.” (La Voladora Radio, Mèxic. AC, 2000).

“En México no se puede confiar en un gobierno corrupto y una estructura corrupta.” (Surco informativo, Mèxic. AC, 2016).

Aquesta desconfiança dels col·lectius mexicans vers l'estat ens permet comprendre la seva opció per endegar processos democràtics al marge d'aquest:

“Estamos más preocupados por lograr mayor alcance que una licencia, necesitamos recuperar una transmisor y un flujo de recursos para pagar insumos que consumimos”. (Radio Tlayuda, Mèxic, s/d)

"Porque no nos interesa una reforma sino una revolución. No nos interesa democratizar los medios sino transformar la idea de comunicar y las formas que esto necesita para expresarse en la sociedad." (Agencia Subversiones, Mèxic. Col·lectiu/Agrupació Informal, 2010).

"Porque la mejor democracia está en la Asamblea comunitaria de los pueblos, en donde se decide colectivamente qué se va a hacer con los bienes naturales del territorio. El Estado mexicano ha hecho leyes para entregar nuestro territorio a manos de las empresas

transnacionales, sin ninguna consulta previa, libre e informada, ni culturalmente adecuada". (Radio Comunitaria Totopo, Mèxic. AC, 2006).

“es posible plantear otras formas de vida pero es difícil que el Estado las acepte con esta partidocracia actual. Hoy día no vemos políticas como las quisieramos, ej en educación. Pero sí podemos hacer mucho desde aquí, en la comunidad, para vivir bien.” (Radio Tosepan, Mèxic. AC, 2012).

La Coordinadora de Medios Libres, molt activa titllant la llei de 2014 d'estratègia per eliminar el sector comunitari imposant-li uns criteris econòmics que no podrien ser complets, ha estat també un dels principals actors promovent la desobediència:

“La compra de conciencias ahora ya no será con despensas¹¹⁷ si no con televisores – so pretexto de la digitalización – evidenciado que las clases dominantes pretenden apaciguar las conciencias [...]nos declaramos en desobediencia y las veces en que nos decomisen los aparatos de transmisión, nos multiplicaremos por decenas. [...]con el sometimiento de nuestros medios se diluirá la lucha por la defensa del Petróleo, la Educación y nuestra lacerada Economía. Por tal defender a los Medios Libres y Comunitarios es uno de los pasos de la resistencia”. (3er manifiesto a la nación de la Coordinadora Nacional de Medios Libres", 2014).

D'altra banda, un altre grup es manté ferm en la lluita legal. L'any 2004, l'organització Open House va considerar el procés legal endegat pels mitjans lliures mexicans com una experiència que podia ser d'utilitat en altres països llatinoamericans. La persistència d'aquests col·lectius, en aliança amb diferents organitzacions i acadèmics, és el que ha permès l'avenç en el discurs normatiu:

“Es necesario crear políticas públicas justas, y para ello, es necesario involucrarnos como ciudadanos. De lo contrario, no habrá esfuerzo que garantice seamos vistos y escuchados.” (Cholollan Radio Comunitaria, Mèxic. AC, 2009).

Els enquestats però, deixen clar que l'estat no és l'únic camp de lluita i que igual d'important que un marc legal ho és la legitimitat per part de la societat:

"Reconocemos que no todos los cambios provienen del Estado, sin embargo, estamos dispuestos a insistir en muchos intentos y evitar los mayores errores posibles que el Estado pueda cometer"(Radio Tlayuda, Mèxic. Col·lectiu/Agrupació Informal, s/d).

"Apoyamos políticas públicas porque creemos que la lucha se da en todos los frentes, sobre todo en el jurídico para sentar precedentes, aunque el ejercicio del derecho a la comunicación no necesita necesariamente de un marco legal sino de legitimidad local, como en el caso de decenas de radios comunitarias de Oaxaca". (Palabra Radio, Mèxic. Col·lectiu / Agrupació Informal, 2006).

¹¹⁷ Una pràctica molt comú a Mèxic és la compra de vots regalant menjar als més pobres. Arran de la digitalització, també es van enviar televisors a moltes comunitats, pràctica durament criticada a les xarxes socials.

Espanya. Millor sense regular que ofegats per la llei

La desconfiança en l'estat també és generalitzada entre els informants espanyols. No obstant això, el reflex de l'esforç en avenços legals anima moltes iniciatives a continuar la pressió davant de l'administració. Els informants sense interès en transformar les polítiques públiques, a diferència de Mèxic, només són 5 de 30. Entre els col·lectius que emeten sense llicència, el debat queda obert:

“Creemos que son los propios movimientos sociales los que tienen que impulsar el cambio, en algunos contextos tener representación institucional de algún partido o organización revolucionario puede ayudar, pero esto tiene que ser una herramienta al servicio de los movimientos sociales, y no al revés.” (La Haine, Espanya. Col·lectiu/Agrupació informal, 2000).

“No tenemos licencia de emisión, y **el debate en cuanto a solicitarla o no, no está cerrado en la Radio**”. (Radio QK, Espanya.)

Els mitjans aplegats a la Red de Medios Comunitarios (ReMC) han estat els més proactius en la lluita per al canvi legal. Malgrat l'entorn institucional hostil, afirmen haver trobat persones disposades a escoltar:

“Apoyamos políticas públicas porque nos negamos a resignarnos a que el estado sea una extensión de los grandes poderes financieros.” (Cuac FM, Espanya. AC, 1996).

“Hemos hecho un gran esfuerzo realizando una propuesta de ley y en la concienciación ciudadana sobre el derecho a la comunicación”. (Radiopolis)

"Siempre hemos estado implicados redactando artículos, enmiendas a las leyes, propuestas, etc". (Radio Vallekas)

“Aunque no confiamos demasiado en que dende as institucións avancen nestes temas, si hai alguns interlocutores dispuestos a escoitar, non sabemos se a fazer algo.(Radio FilispiM)

Els mitjans lliures espanyols es troben en una situació paradoxal: després d'anys en pugna contra la inacció administrativa, en haver conegut els projectes de regulacions, molts membres de la ReMC prefereixen quedar-se com estan, en la semiclandestinitat.

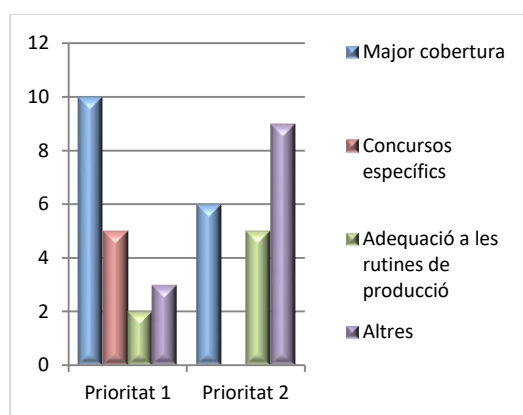
12.2. Reivindicacions i propostes per a la formulació de polítiques públiques

Com veïem al capítol d'anàlisi dels qüestionaris, la tendència general entre el total d'informants és la reivindicació, per ordre d'importància, de: major cobertura geogràfica, opció “altres”, fons públics, polítiques que respectin les rutines de producció particulars dels mitjans lliures i comunitaris, millors condicions en els concursos per optar a llicència i representació estable del sector a les instàncies governamentals.

Mèxic. Comunicar no és un crim

La principal aspiració dels mitjans lliures a Mèxic és poder realitzar la seva activitat. L'acció més urgent és aturar la criminalització del sector, seguit de l'augment de la cobertura geogràfica, disposar de concursos de llicències específics i normatives que s'adaptin a les seves particulars rutines de producció. A més de posar fi a la criminalització, algunes de les aspiracions que indiquen a l'opció "Altres" són la voluntat de disposar de fons públics i representació del sector a les instàncies de govern.

Mèxic. Reivindicacions (2015-2016)

Amarc – Mèxic insisteix en la necessitat d'establir mecanismes de finançament que assegurin el funcionament d'aquests mitjans:

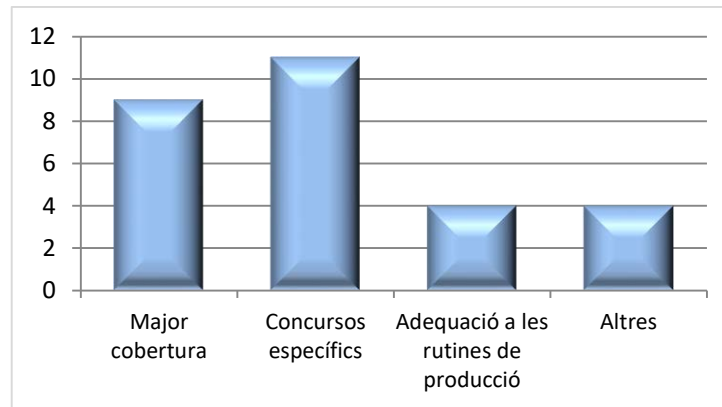
- un fons d'ajuts específics destinat a enfortir la infraestructura i les eines de les estacions per tal d'assolir els seus objectius socials,
- que l'estat els proporcioni els nous equipaments que requereix la transició digital,
- patrocini i publicitat comercial i oficial que no comprometin la seva independència (renunciar al lucre no justifica que se'ls prohibeixi utilitzar el temps aire com a font de finançament).

Espanya. Concursos específics, i respecte

Disposar de concursos específics i poder optar a una major cobertura geogràfica són els principals reclams dels mitjans enquestats a Espanya. També sol·liciten requisits que s'adaptin a les rutines de producció del sector. A l'opció "Altres" s'inclou un pas previ, el respecte i la

voluntat política per permetre l'activitat del sector, així com la representació en les instàncies de govern.

Espanya. Aspiracions relatives als marcs reguladors

"Con que se nos respete y se nos deje de hostigar política y judicialmente ya tendríamos bastante".(Radio QK)

"Somos una radio local y estamos contentos con nuestra cobertura. Pero sí queremos que se legitime y se reconozca nuestro espacio radioeléctrico dándonos licencias, y eso es voluntad política". (Hala Bedi Irratia)

"Queremos que haya concursos; también acceso a la publicidad comercial, en cuanto a la moral de la gente que se anuncie... que cada proyecto elija el tipo de anunciante y que se retrate" (Onda Color).

"Nuestra cobertura se ve limitada por la ley, también querríamos que las regulaciones se ajustaran a nuestras rutinas y a nuestra gestión y justificación de gastos. Reparto de publicidad institucional, porque ahora está amañado favoreciendo a empresas y gobiernos" (Radio Vallekas).

"Exigimos un reglamento para la obtención de licencias, que en España no existe (la otorga a dedo el consejo de ministros)". (TeleK)

A diferents trobades de mitjans i diàleg amb les institucions centrals i autonòmiques els mitjans lliures han expressat que les definicions legals són massa àmplies i permeten l'entrada a petites empreses, grans ONG's o fundacions, que bé podrien competir al sector comercial i que representen una competència en el repartiment de llicències. Davant la tendència a que el terme comunitari s'equipari al de tercer sector o sector sense afany de lucre, un dels nostres informants proposa considerar els mitjans lliures com el "quart sector de la comunicació". En aquest sentit, un grup de mitjans lliures catalans exigia que les regulacions de la seva Comunitat Autònoma explicitessin l'exclusió de fundacions i associacions vinculades a entitats

amb afany de lucre i a partits polítics. També van manifestar que consideraven excessiva l'obligació de presentar una graella programàtica del tot definida com a condició per optar a llicència ja que el tipus i quantitat de programes oscil·la en funció dels membres que participen; aquests mitjans proposaven no posar tant el focus en el producte acabat sinó en els processos i l'establiment d'estratègies per garantir una programació estable¹¹⁸.

12.2.1. Els mitjans lliures a favor de polítiques en economia solidària i commons

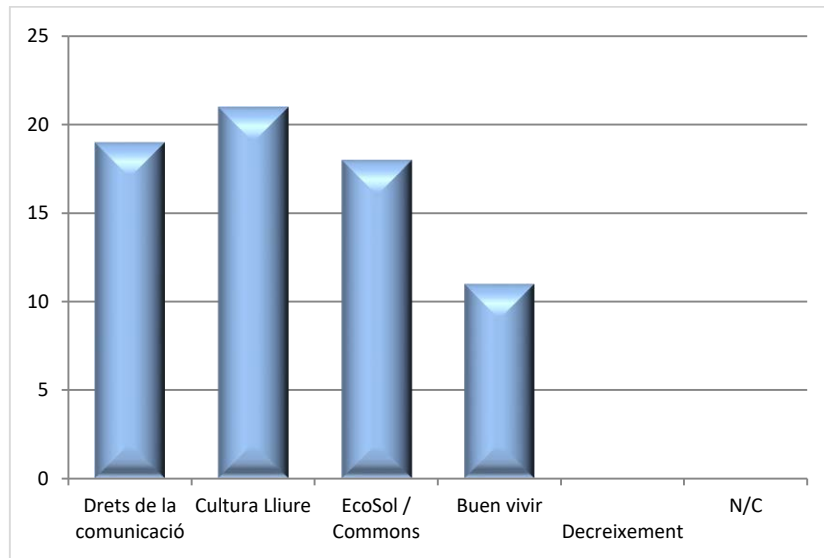
Com hem vist al capítol 5, els informants mostren interès en l'establiment de polítiques públiques en matèria d'economia solidària, cultura lliure i *commons*, a més de les pròpies dels drets de la comunicació. Quasi el 90% dels enquestats promouen activament i/o participen d'aquests moviments socials, moguts per raons pràctiques i ideològiques. Els mitjans lliures es caracteritzen per un model organitzatiu (autogovern), productiu (col·laboració, usos del programari lliure i llicències *creative commons*) i econòmic (manca de lucre, foment dels intercanvis i l'ètica en el consum i el finançament) basat en aquests valors. Per tant, un entorn institucional que els promogui hauria de repercutir positivament en la seva activitat. Recordem però, que gairebé un terç dels enquestats, malgrat combregar i/o posar en pràctica aquests valors, no donarien suport a aquests, ni a cap tipus de polítiques públiques estatals; la majoria provenen de Mèxic.

Mèxic. La prioritat és comunicar

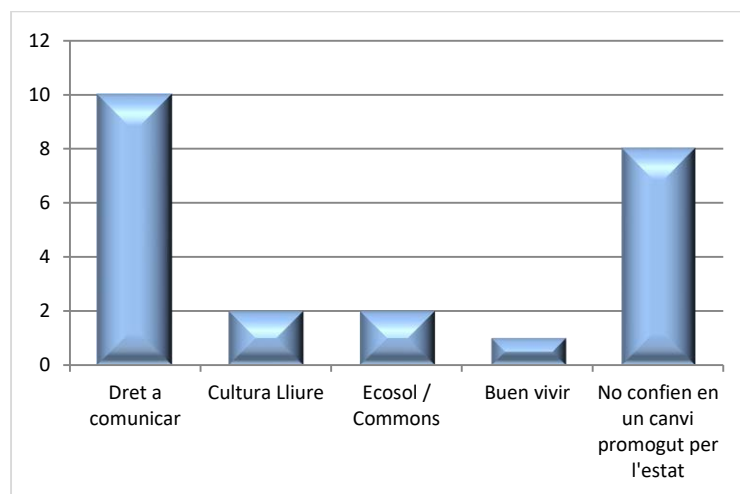
La majoria dels enquestats estan involucrats en els moviments pels drets de la comunicació, la cultura lliure i l'economia solidària. En aquest cas, resulta il·lustratiu comparar les dades sobre la i

mplicació en aquests moviments i el suport a polítiques públiques:

¹¹⁸ Esmenes i comentaris de l'Assemblea Social de la Comunicació (ACS, Espanya) i del Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris (CMFE) al Projecte de decret dels serveis de comunicació audiovisual sense ànim de lucre a Catalunya, presentades per escrit i oralment a l'agost i desembre de 2010, respectivament.

Mèxic. Implicació en moviments socials

Alhora de plantejar-se polítiques públiques, el gruix d'informants que participen de la cultura lliure i l'economia solidària es trasllada al grup que no donaria suport a polítiques públiques.

Donarien suport a polítiques basades en...

La prioritat per als enquestats mexicans és la instauració de polítiques públiques que realment fomentin el dret a comunicar per qualsevol mitjà de difusió, aquest dret es considera una porta que n'obre d'altres necessaris per a un bon viure de les persones:

“Buena, al ser miembros de un colectivo de medios libres es lógico que una de las luchas que con las que estamos comprometidos es con la libertad de expresión, la libre comunicación ante el bloqueo mediático implantado en México y el mundo.” (Proyecto Ambulante Colectivo, Mèxic. Col·lectiu / Agrupació informal).

“Creemos en el derecho a la libertad de expresión y el derecho del pueblo pobre a recibir información sobre temas que le interesan, así mismo para educarse y aprender. México es un país con gran riqueza solo que mal distribuída, por lo que luchamos por el que el pueblo viva bien, con más oportunidades.” (Radio Tierra y Libertad, Mèxic. AC).

Els informants que donarien suport a polítiques públiques en matèria de cultura lliure i els comuns, ho justifiquen així:

“Consideramos que las tecnologías libres son necesarias” (Radio Tosepan, Mèxic. AC, 2012)

“Somos del mundo de la comunicación, de los movimientos sociales y en defensa de los bienes comunes” (Sursiendo, Comunicación y Cultura Digital, Mèxic. AC, 2011).

Radio Tosepan (Puebla), sorgida d'una de les principals cooperatives indígenes del país, és l'única de les emissores enquestades que donaria suport a polítiques públiques promotores del bon viure:

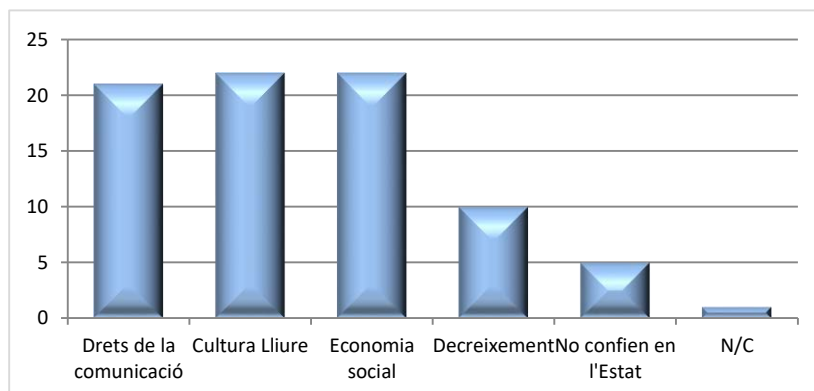
“promovemos el buen vivir con eventos como el foro del maíz en 2015, o en 2016 el año de la milpa, recordando las formas de consumo de nuestros antepasados (alimentos frescos, no enlatados ni procesados) y lo saludables que son los cultivos no transgénicos” (Radio Tosepan, Mèxic. AC, 2012).

A través d'aquestes dades relatives a les polítiques en el camp de la comunicació social, es posa de manifest l'escissió entre dels grups socials partidaris de reformar la llei estatal i els partidaris de construir-ne una d'alternativa.

Espanya. Una nova esperança en les polítiques públiques

Tots els informants espanyols es consideren part del moviment pels drets de la comunicació, de la cultura lliure i de l'economia solidària. A diferència de Mèxic, la majoria donaria suport a l'impuls de polítiques públiques per a la promoció d'aquests àmbits.

Espanya. Donarien suport a polítiques públiques en els següents àmbits

"Hemos tenido un rol muy proactivo en la defensa del derecho a comunicar" (Onda Color)

"Queremos que el cambio venga" (OMC Radio)

"Aspiramos a la libertad en su más amplio sentido (incluida la cultura, sin mercantilismos ni cánones) y pretendemos siempre el bien común, favorecer lo cercano." (Onda Polígono)

"En el grupo promotor hay personas que defienden diferentes opciones políticas, pero coincidimos todas en la necesidad de impulsar estos movimientos y políticas, privilegiando la acción autónoma, directa y el protagonismo de los propios movimientos" (Malarrassa)

En un context en què les disposicions sobre els mitjans “comunitaris” no s’han desenvolupat ni aplicat, i que els projectes de regulacions estatals són tan restrictius, un entorn institucional proper als valors de l’economia solidària, els comuns i la cultura lliure, a més dels drets de la comunicació, podria revertir en una millora de les condicions legals del sector.

○ **SÍNTESI:** El balanç que fem dels processos polítics impulsats pels mitjans lliures és negatiu. Els avenços en els drets formals, amb restriccions i arbitriarietats, no han derivat en un augment de llicències, ni en la promoció dels drets de la comunicació. Pel que fa a Mèxic, els assassinats, empresonaments i confiscacions d’equips sumats al nombre irrisori de llicències i la desaparició d’emissores per no poder complir els requisits legals, fan d’aquest país un context gens propici per a la llibertat d’expressió política. A Espanya, on també es produeix el desajut de la normativa a la naturalesa i les aspiracions democràtiques del sector, es posa de nou en evidència una estructura política basada en el domini de l’estat i el mercat, en detriment de la societat civil. En ambdós casos, destaquen la persistència i la resiliència dels col·lectius malgrat trobar-se en unes condicions totalment inhibidores per a l’exercici dels drets de la comunicació. Pel que fa a les reivindicacions, aquestes es poden resumir en el respecte i en l’establiment de lleis secundàries i els ajuts públics que no limitin l’autonomia dels col·lectius. Finalment, les propostes, provinents bàsicament d’Espanya, per a l’establiment de polítiques públiques basades en l’economia solidària, els comuns i la cultura lliure, podrien resultar en un entorn institucional més propici per a l’activitat dels mitjans lliures.

QUARTA PART

Conclusiones, propuestas y futuras
líneas de investigación. (esp.)

En esta tesis hemos abordado las cuestiones actuales sobre la libertad de expresión y la democracia a través del fenómeno de los medios libres, concretamente sus características y procesos políticos para el establecimiento de marcos legales. La conclusión a la que llegamos es que el carácter contrahegemónico de estos medios, marcado por sus discursos, su funcionamiento y sus proyectos políticos, les repercuten negativamente en dichos procesos. Así se evidencia en una serie de estrategias que utilizan los estados¹¹⁹ para limitar su desarrollo, las cuales pueden acabar teniendo un efecto inhibitorio de la libertad de expresión.

Para responder a la cuestión principal nos hemos planteado tres grandes objetivos. En primer lugar, necesitábamos conocer cómo funcionan estos medios, qué motivos los impulsan, sus valores y reivindicaciones. La segunda tarea ha consistido en reconstruir los procesos políticos para su legalización, distinguiendo los diferentes actores políticos y sus estrategias, y analizar los marcos legales. Finalmente, hemos determinado el ajuste de las leyes a la naturaleza de los medios libres y hemos interpretado los procesos políticos contrastando los testimonios de los medios con los datos recabados a través del análisis documental y de la legislación. Nos hemos situado en Europa y América Latina, regiones con mayor tradición de medios libres y donde éstos se han organizado políticamente para elevar sus demandas. Hemos presentado un panorama comparado de seis estados, México, Colombia, Argentina, España, Francia y Reino Unido, centrándonos en los casos mexicano y español. En cuanto a la metodología, además de la reconstrucción de los procesos, hemos enviado un cuestionario que ha sido respondido por 60 informantes, siendo dos de ellos una muestra de contraste para evidenciar la existencia de iniciativas con propósitos similares pero diferentes formas organizativas.

A continuación resumimos los principales hallazgos en relación a los objetivos e hipótesis planteados, para terminar con unas reflexiones y propuestas para la implementación de políticas públicas; también presentamos futuras líneas de investigación.

¹¹⁹ Optamos por utilizar los términos estado, iglesia e internet en minúsculas, del mismo modo que mercado, ciudadanía, sociedad civil, prensa, radio y televisión.

1. Resumen analítico y conclusiones

1.1 Los medios libres, canalizadores de necesidades democráticas

Las radios y televisiones libres, también denominadas comunitarias ya que son gestionadas por las mismas comunidades que las crean, tienen su origen en contextos de autoritarismo y/o malestar social. La razón de su existencia no es otra que la canalización directa de las voces de los grupos sociales subalternos, con poca visibilidad o mal parados en el discurso de los medios hegemónicos. Si bien la actividad de estas emisoras oscila en función de la activación y desactivación de los movimientos sociales (Downing, 2001, 2010; Milan, 2008), existen cantidad de proyectos bien consolidados; emisoras como Radio Teocelo (México)¹²⁰, por ejemplo, cuentan con medio siglo de existencia. Muchos de los medios informantes de nuestro cuestionario superan los veinte años de antigüedad, y algunos incluso los treinta.

Pero el rol transformador de los medios libres va más allá de sus discursos. El uso emancipador de los instrumentos de la comunicación por parte de los colectivos sociales también se da en el tipo de organización y funcionamiento que adoptan alrededor de éstos. Su modelo organizativo (libre adhesión, autogobierno, horizontalidad), productivo (autonomía, cooperación, autoformación, convivio, usos del *software* libre y licencias *creative commons*) y económico (renuncia al lucro, fomento de los intercambios y la ética en el consumo y la financiación) los sitúa como auténticas prácticas contraculturales en contraposición al modelo de los medios de masas.

1) Identidad y forma. Críticos, libres y comunitarios

Los discursos críticos y el modelo organizativo autogestionado son los principales atributos de los medios libres. Éstos surgen como una *respuesta a dilemas sociales*, ante los cuales asumen un posicionamiento. Al permitir la expresión directa de las personas, de su experiencia y sus marcos de interpretación, ejercen de portadores de información alternativa a las voces, agendas y puntos de vista dominantes. La libertad de expresión directa se ve favorecida por el carácter autogestionado de los medios libres, creados por y para sus comunidades, sean éstas simbólicas y/o geográficas. Por lo tanto, se trata de experiencias comunitarias por naturaleza. El sentido de la autogestión radica en el interés de las personas por decidir sobre el

¹²⁰ Lamentablemente no respondió al cuestionario, aunque abundan los estudios sobre este caso.

funcionamiento de su organización. Y esto es independiente del tipo de soporte, la autogestión se da tanto en radio y televisión como en internet. Estas características de los medios libres permiten vincularlos al modelo de los comunes o *commons*, y diferenciarlos de los medios comunitarios implantados o modelo de acceso abierto, donde la participación sólo en la producción de programas.

El derecho a la comunicación social es percibido como la antesala para defender otros derechos y avanzar hacia sociedad más justas. Los informantes participan activamente los movimientos de la cultura libre, la economía solidaria y los comunes. Como hemos visto, estos valores se reflejan en su funcionamiento (en el apartado de Discusión profundizamos sobre esto).

La figura legal más común entre los medios libres es la asociación aunque un gran número son agrupaciones informales, esto se debe a que muchos colectivos, al no están en condiciones de cumplir los requisitos legales para optar a licencias, no ven la utilidad de constituirse formalmente; otros no reconocen al estado como actor legítimo. También hay lo que se constituyen como cooperativas.

2) Funcionamiento y sostenibilidad económica. Horizontalidad y ética financiera

La organización y toma de decisiones de los medios libres es horizontal y asamblearia. Se evitan las jerarquías y se aprecia que los miembros asuman responsabilidades.

En los medios libres se reunifican la producción y el consumo, los receptores de la información son también emisores de ésta, así como el trabajo y el ocio, en ellos se da una mezcla particular de compromiso social, diversión, aprendizaje y convivio. Además de la propiedad social de los medios de producción, se busca también la abolición de la división del trabajo y del trabajo asalariado, por bien que en algunos casos los miembros con funciones más estructurales reciben sus honorarios. El hecho de que normalmente sea una actividad secundaria, explica que la cantidad de miembros y su disponibilidad sean fluctuantes, en épocas de movimientos sociales se incrementan y además hay miembros que dedican más tiempo que otros. A la vez, la cantidad y horas de trabajo varían enormemente entre colectivos (en unos cada miembro dedica menos de 10 horas semanales, en otros más de 20)

Hay profesionales que trabajan en los medios libres, pero la "cultura del profesional" no es propia de estos espacios, más propensos a la autoformación y la polivalencia de las personas. En los casos que existe cierta especialización, ésta se debe a gustos e intereses de los miembros, no a una obligación. Podemos afirmar que estos medios son ejemplos de la "sociedad civil educativa", en términos de Illich (1985), aquella donde se dan procesos de aprendizaje no mediados por la escuela.

La economía es un aspecto central para preservar la autonomía. El hecho de que sea la propia comunidad la que toma las decisiones políticas y económicas, sin presiones de terceros (partidos u otras instituciones políticas y empresas), permite la publicación de informaciones comprometidas con la base social. La independencia financiera se consigue diversificando las fuentes de recursos y apostando por la autofinanciación: el tiempo que los miembros dedican a la producción, generalmente sin remuneración, y las cuotas que éstos aportan son las entradas prioritarias. Algunos colectivos se oponen a emitir cualquier tipo de publicidad estatal y comercial, mientras otros apuestan por la publicidad local o la propia de la economía solidaria. Estas comunidades muestran una gran capacidad de organización y subsistencia sin contar con el apoyo del estado o incluso teniéndolo en su contra.

3) Testimonios sobre la experiencia en los procesos políticos

Los colectivos de medios libres encuestados entre 2015 y 2016 consideran encontrarse en un contexto político hostil y/o indiferente a su actividad. Las radios y televisiones que disponen de licencia son minoría y un número considerable de medios, en México y España, expresan no tener interés por conseguirla. Esto se debe a varias razones: en unos casos, los colectivos no pueden cumplir y/o no están de acuerdo con los requisitos legales. En otros, no se reconoce la legitimidad del estado (esto es muy propio de México). Sea cual sea su posicionamiento, los medios libres han tejido redes de solidaridad prácticamente desde sus inicios intercambiando programas, informaciones y *know-how* en aspectos técnicos, periodísticos, legales y administrativos, entre otros.

1.2 Los procesos políticos para la regulación de los medios libres. Escisiones y negociaciones en un entorno hostil

El carácter contrahegemónico de éstos medios los deja en clara desventaja en los procesos para su reconocimiento legal y regulación. Los testimonios de los medios libres encuestados denunciando encontrarse en un contexto hostil tienen se corresponden claramente con la actuación de los estados, reacios a reconocerlos como un actor político y comunicativo legítimo, y también a afectar a los intereses de las corporaciones. El binomio estado-mercado decide la configuración de los sistemas de comunicación nacionales. La inercia de mantener intacto el *statu quo* ha prevalecido sobre la democratización de los sistemas de medios nacionales.

1.2.1 Lucha política vs clandestinidad. Un dilema constante

El carácter contrahegemónico de los medios libres provoca la confrontación por parte de los gobiernos y las empresas, que encuentran en ellos un adversario común. Las primeras reacciones de estos actores ante la aparición de los medios libres siempre han sido de oposición. Tal relación abyecta presenta el dilema de integrarse a un sistema dominado por estos actores o mantenerse al margen. En contextos de fuerte autoritarismo, esta segunda opción aparece como la forma de preservar la autonomía (algunos informantes nos explican que no necesitan más políticas ni leyes porque es el mismo estado el creador de los problemas que llevan a la sociedad a impulsar los medios libres); esta opción los lleva realizar y defender su labor democrática desde la marginalidad y la confrontación directa. Cabe señalar que no se trata de posiciones fijas; algunos actores se acercan a estos postulados tras la decepción al no conseguir mejoras legales, mientras otros acaban optando por legitimar al estado porque obtener una licencia sirve de respaldo ante las presiones de los gobiernos y les permite ampararse ante conflictos por interferencias de señal.

El grupo de medios libres que apuesta por integrarse y seguir la vía legal es el predominante. En este caso, se da inicio a una serie de negociaciones que deriva en la retroalimentación de los marcos ideológicos en juego. Por un lado, los colectivos sociales se ven obligados a renunciar a principios, por ejemplo, algunos informantes como Frecuencia Libre no se han constituido como asociaciones porque éstas imponen jerarquías, además de requisitos económicos que resultan excluyentes; cabe decir que otros informantes como Radio

Cholollan, no le dan tanta importancia a tener que plasmar unos cargos sobre el papel, dado que eso no va a alterar el funcionamiento horizontal de la emisora.

Por el otro lado, el estado adopta los planteamientos de la sociedad civil, como la aceptación de que el sistema no se compone de dos sino de tres sectores o que debe haber una diversidad de discursos y esferas públicas. Otro ejemplo de retroalimentación de los marcos culturales en disputa lo vemos en los argumentos que van utilizando los colectivos para legitimarse ante el estado, por ejemplo, que al cumplir responsabilidades no atendidas por éste, es su responsabilidad garantizar las condiciones óptimas para la actividad de los medios libres. A la vez, los colectivos van entrando en las relaciones burocráticas presentando informes, solicitando ayudas públicas, etc.

Luchando desde “dentro”, los colectivos que han presionado ante las instituciones han logrado que al menos se cuente con marcos normativos nacionales y estándares internacionales con que seguir defendiendo y legitimando su actividad. En unos casos los medios están más contentos con sus condiciones que en otros. Unos siguen resistiendo y algunos han sucumbido ante las situaciones que exponemos a continuación.

1.2.2 Las diez estrategias del estado contra los medios libres

En los seis casos aquí estudiados encontramos de manera más o menos pronunciada las siguientes estrategias del estado para prevenir el desarrollo de los medios libres:

1) Veto a la participación ciudadana. El grupo de estos medios que apuesta por la vía legal busca la colaboración en la toma de decisiones políticas ya sea reclamando representación permanente en las instancias de gobierno, presentando propuestas de ley, etc. pero las tradiciones autoritarias de los estados resultan en su exclusión. Si bien, en la última década, Colombia, Argentina y México han previsto la representación del sector en los organismos reguladores, básicamente a través de expertos. También hemos constatado diferentes procesos de diálogo y consulta, lo que contrasta con el ejercicio imperante de legislar a golpes de decreto, un procedimiento contrario a la participación ciudadana. Por otro lado, en la reconstrucción de los procesos en Francia, Colombia y Argentina se han puesto de relieve los cambios a que son sometidos los entes reguladores con la llegada de nuevos gobiernos al poder estatal, quedando en entredicho su rol "independiente".

2) Penalización /criminalización. La persecución jurídica y la penalización son típicas en las fases iniciales de los medios comunitarios, aunque en algunos países perdura tras la legalización del sector. El recelo ha llevado a gobiernos y corporaciones como las mexicanas, a criminalizar a los colectivos sociales que trabajan para la libertad de expresión poniéndolos en el mismo saco que a las emisoras piratas (aquellas que buscan lucrarse en la ilegalidad). Hoy día se siguen dando casos de persecución aunque los medios estén a la espera de frecuencias; en España se multan y precintan las emisoras, en Colombia se multan y se confiscan equipos, en México se multa, se confiscan equipos y también se han dado casos de encarcelamiento y asesinatos sospechosos. Esta es la principal diferencia entre regiones, mientras en la UE el máximo abuso es la violencia administrativa (multas y / o clausuras de medios), las voces opositoras en América Latina se enfrentan a la muerte, la tortura y el encarcelamiento.

3) Inacción administrativa. El alargamiento de *tempos* en el reconocimiento legal del sector llega casi al medio siglo en la mayoría de países estudiados. Los gobiernos posponen el reconocimiento del sector y la adjudicación de frecuencias a la vez que sancionan a los medios libres por emitir sin permiso. Esto es notorio en Colombia, México y España. En este último país, el gobierno socialista, inicialmente en contra de las televisiones locales privadas, acabaría cediendo y anunciaba la regulación en 1984; la ley no se aprobaría hasta 1995 y los reglamentos nunca llegarían.

4) Marginación. El porcentaje de licencias concedidas a los medios del tercer sector es sumamente inferior a las estatales y las comerciales, a la vez, los medios libres representan la minoría de esta minoría. Excepto en Francia, durante décadas, las políticas de comunicación se han elaborado como si éstos medios no existieran. En Colombia, México, Argentina, España y Reino Unido pasarían más de 40 años para que se reconociera el sector. En España, Francia y Reino Unido la planificación de las frecuencias de televisión digital se hizo excluyéndolos.

5) Implantación de medios con funciones similares. La creación expresa de medios *pseudo comunitarios* o de implantación permiten cierta diversidad cultural interna pero de forma controlada por el estado. Algunos ejemplos son las radios indigenistas impulsadas a finales de los 70 en México, algunas emisoras municipales impulsadas en los 80 por los ayuntamientos españoles, o las emisiones experimentales a cargo de empresas lucrativas en Reino Unido. En todos estos países, a la vez que promovían y regulaban estos medios *pseudocomunitarios*, los gobiernos perseguían a las radios libres.

6) Cooptación. La formación de estas nuevas empresas y medios públicos locales conllevó la incorporación de comunicadores provenientes de los medios libres que vieron la oportunidad de hacer de su activismo su profesión. Esto debilitó a muchas iniciativas populares que eran autónomas en los años 70 y 80.

7) Domesticación. Los informantes dan cuenta de que ajustarse a los requisitos legales, primero constituyéndose como asociaciones, y después cumpliendo las regulaciones de la comunicación comunitaria, supone renunciar a muchos de sus principios. Por otro lado, la concesión de ayudas económicas puede conllevar un nuevo estadio de "comodidad" haciendo a los colectivos cada vez más dependientes y moldeados a las dinámicas administrativas y burocráticas, perdiendo la independencia financiera y el espíritu crítico. Desde el sector francés, por ejemplo, se considera que muchas de las radios con licencia y fondos públicos ya no son fieles a los principios de la ley de 1982 de la radio asociativa. Además, los recortes o la paralización de los fondos públicos han provocado la desaparición de muchas emisoras en Francia y Reino Unido, países con subvenciones públicas específicas para estos medios.

8) La excusa de la saturación del espectro. En México y España es corriente que los gobiernos justifiquen la negativa a conceder frecuencias con la excusa de la saturación del espectro. Se trata de un argumento muy relativo por diferentes razones. En los inicios de su actividad, los medios libres y otros comunitarios tenían el punto a favor de que había cantidad de frecuencias disponibles, las cuales se irían adjudicando prácticamente sin considerarlos. Si bien es cierto que el espectro se ha ido copando, el sector ha demostrado con pruebas técnicas la disponibilidad de frecuencias, incluso ha puesto al descubierto que los propios gobiernos y empresas ocupan frecuencias aún sin adjudicar. Finalmente, la reordenación del espectro es una cuestión de voluntad política para afectar a los intereses lucrativos. Es más, los gobiernos no han encontrado mucho problema cuando se ha tenido que reubicar frecuencias, incluso subastarlas, para implementar la digitalización o los servicios avanzados de telefonía móvil.

9) La invitación a enfocarse en internet. En diversos encuentros de medios con la administración, algunos cargos políticos les han animado a aprovechar las ventajas de la red, considerada como el futuro, y dejar de preocuparse por el espectro. Mientras tanto, los gobiernos subastan el espectro a las grandes compañías de telefonía móvil.

10) Requisitos legales que excluyen al sector. Los costosos procedimientos administrativos para optar a licencia, las restricciones de cobertura y para emitir publicidad y, en general, unas condiciones discriminatorias en comparación al sector comercial representan

barreras legales para el acceso de los grupos sociales en el espectro. En el siguiente apartado profundizamos sobre estos aspectos.

Conflicto por el acceso al espectro radioeléctrico	
Actores	Principales estrategias
Industria	Acaparamiento de frecuencias
	Ataque a los medios libres
Estado	Acaparamiento de frecuencias
	Criminalización de los medios libres
	Implantación de medios similares y controlados
	Inacción ante las exigencias de los medios libres
	Discriminación en la normativa
	Concesión discrecional de licencias
Medios Libres	Uso del espectro sin permiso
	Exigencia de frecuencias
	Reivindicación de mejores marcos legales
	Solidaridad (donaciones, autoformación, alianzas multisectoriales y transnacionales)
	Aumento de la presión política
	Repliegue / clandestinidad
	Acercamiento al cooperativismo

Font: elaboració pròpia.

Con la excepción de la radio asociativa francesa, en los seis países los procesos políticos para el reconocimiento y la regulación de los medios libres son caminos arduos y lentos, destacando el caso mexicano, con años de vueltas en vano y humillaciones por parte de funcionarios y empresarios. El proceso argentino impulsado durante el gobierno de Kirchner ha sido el más participativo, los medios libres y otros agentes pudieron señalar lo que hacía falta para la democratización de los medios, sin embargo, no consiguieron un aspecto fundamental como era su reconocimiento específico como medios libres –proponían denominarse “alternativos”. Esta omisión derivó en la ausencia de pliegos de condiciones *ad hoc* para que este subsector en particular pudiera acceder a licencias en igualdad de

condiciones. Como consecuencia muchos medios no pudieron iniciar los trámites de habilitación por incapacidad económica para cumplir los requisitos generales. Mientras tanto, “falsos comunitarios” se hacían más fácilmente con las frecuencias reservadas para el sector comunitario. Este proceso muestra que los gobiernos cercanos a la ideología socialista también son reacios a la normalización de las voces críticas en los sistemas nacionales de comunicación. Tal omisión de las disposiciones argentinas opaca el gran avance que significan en el plano de los derechos formales. A continuación retomamos estas cuestiones.

1.3. Los marcos legales de los medios libres. Barreras sutiles a la libertad de expresión

Como señalábamos al inicio de la tesis, el propio adjetivo “libre” resulta contradictorio en el ámbito jurídico propio del estado capitalista. Esto se refleja en los contenidos de las legislaciones, que, además de evitar el término, tienden a limitar el desarrollo de los medios libres. Las leyes que menos se ajustan son las mexicanas y las españolas, ambas en culturas latinas y democracias jóvenes. Las que más se ajustan son las aprobadas en Argentina el año 2009, consideradas las mejores del mundo (Mendel, 2003; Meda, 2014): se garantiza el acceso de la ciudadanía tanto a la radio como a la televisión y se elimina expresamente toda restricción a la cobertura geográfica; ambos soportes cuentan con un fondo de ayudas específicas y además se permite la publicidad comercial. Se trata del caso donde se trasladan de manera más concreta en las leyes secundarias los principios constitucionales nacionales en relación a la libertad de expresión y la participación democrática. Todas normativas analizadas presentan algún tipo de barrera. Incluso la argentina, que al no recoger la demanda de los medios libres de ser reconocidos con un subsector específico, da lugar a la confusión y a la entrada de “falsos comunitarios”.

1) Barreras semánticas. Ninguna de las leyes analizadas se refiere a los medios “libres” aunque algunas sí hacen referencia a la autogestión. En Francia se habla de radios “asociativas” y en el resto de países, de medios “comunitarios”. En general no suelen detallar los tipos de actores de esta categoría, y cuando se hace se incluye casi siempre a las asociaciones. En Argentina y España se especifica la inclusión de centros educativos públicos, y en México, las universidades privadas (las comunidades indígenas son un subsector dentro de las concesiones de uso social). La ley argentina además, omite el desarrollo de las características de los medios comunitarios, que sí se hace con otros, dando lugar a la confusión

y la ambigüedad en el uso de esta figura legal. La legislación inglesa permite a pequeñas empresas acceder a licencias de radio de uso comunitario. Vemos pues que el término comunitario se usa en un sentido muy amplio, más incluso que el de tercer sector. Ninguno de los textos recoge tampoco la propuesta de la UNESCO (MacBride, 1980) de distinguir a los medios autogestionados de aquellos impulsados por sindicatos u otras organizaciones con mayor capacidad para dotarse de sus propios medios.

2) Barreras tecnológicas. Solo en Argentina y en México se contempla el uso de la televisión por parte de los grupos sociales sin restricción alguna. En Colombia la sociedad civil no puede emitir vía hertziana, solo por cable. En España la ley hace constar que el otorgamiento de frecuencias no será prioritario o destinarán las no viables para el sector comercial. La televisión también es la gran ausente en las normativas francesa e inglesa.

3) Barreras de potencia y cobertura. Todas las normativas excepto la argentina y la mexicana explicitan la imposición de límites de cobertura y/o potencia. Las radios mexicanas se quejan de recibir “las frecuencias que nadie quiere”. Desde la Red de Medios Comunitarios de España lamentan que la cobertura establecida en los proyectos de regulaciones tiene el alcance de un *walkie talkie*.

4) Barreras económicas. En algunos países los medios libres están exentos, pagan menos impuestos o bien reciben fondos públicos para compensarlos (México, Colombia, Francia, Reino Unido). La presión social hizo que el gobierno mexicano reformara la ley para eximirlos de impuestos como medida para reducir la situación de desigualdad en que se encuentran, pero los fuertes requisitos de solicitud, sumados a la prohibición de emitir publicidad y recibir fondos públicos, resultan asfixiantes. Las limitaciones aún son más claras en España, con la imposición de techos presupuestarios, que se suman a la prohibición de emitir publicidad y de la falta de fondos públicos específicos para el sector. Los gobiernos de México, Francia y Reino Unido justifican públicamente las limitaciones publicitarias para no perjudicar al sector comercial.

5) Barreras de funcionamiento. Regulaciones como la colombiana o la mexicana obligan al establecimiento de “juntas directivas”, contradiciendo la horizontalidad de los medios libres.

6) Barreras de contenidos. En Colombia hay que pedir permiso para producir noticieros y en México es obligatorio emitir a diario el himno nacional.

7) Otras barreras de acceso. En Colombia las localidades que cuentan con emisora municipal ya no pueden disponer de medios comunitarios.

a) La normativa no se implementa del todo

Los aspectos legales que se han implementado parcialmente o no se han implementado son los relativos al reparto de licencias, las finanzas y la participación en las decisiones públicas.

1) Estancamiento en la concesión de licencias. Una forma de esquivar los preceptos legales es estableciendo pliegos de requisitos en los concursos de licencias que no se ajustan a las características de los medios libres y otros comunitarios. Los datos de Colombia sobre las radios comunitarias que solicitan licencia, las que la obtienen y las que las que siguen en marcha indican que hay gran cantidad de iniciativas que no superan dichos requisitos. Esta situación es similar a la mexicana. En Argentina no se aplican las disposiciones de reserva de un tercio del espectro para los medios comunitarios porque no se han aprobado regulaciones y pliegos de concurso específicos, una situación similar a la de España, de manera que estos medios se ven obligados a competir, en desventaja, con los comerciales. En Argentina y el Reino Unido también se han paralizado las concesiones en las zonas más pobladas, con mayor saturación del espectro.

Dos de los seis países estudiados, Colombia y Francia, han concedido un tercio de las frecuencias en el ámbito local. Cabe decir que en Francia son unas 700 las frecuencias destinadas a la “radio asociativa” y sólo unas 5 las de televisión digital, antes de la transición habíamos localizado unas treinta. En Colombia las fuentes oficiales confirman la concesión a unas 600 de radio y 900 de televisión “comunitaria”, sin embargo, los medios libres representan una pequeña parte. Al acceder a los datos de los beneficiarios pudimos constatar que las licencias de este tipo se conceden a asociaciones pero también a fundaciones, iglesias, sindicatos, patronales, clubes, etc. El tercer país en licencias concedidas es Reino Unido, donde se han destinado 338 y unos 500 permisos temporales de radio (la televisión comunitaria no existe en la ley inglesa). En Argentina son 127 licencias del total de casi 1.400 medios; si bien el sector acusa al gobierno de estar adjudicándolas a “falsos comunitarios”, entre ellos pequeñas empresas y fundaciones de grandes empresas y patronales. La falta de claridad sobre los actores “comunitarios” enoja especialmente a los medios libres argentinos, que durante el proceso participativo impulsado por el gobierno de Kirchner insistieron sin éxito su reconocimiento como un sector especial, que fuera denominado alternativo. Los países donde menos licencias se han concedido son México, hemos localizado 25 (existen más de 200), y España, en total hay 3 concesiones en todo el país, de radio (existen unas cien radios y unas 15 televisiones).

En cuanto a la transición digital, el sector sólo fue considerado en el caso de la radio asociativa francesa, fuertemente arraigada. Como acabamos de ver, las televisiones no corrieron la misma suerte. La exclusión de las televisiones se da también en Argentina, España, Francia y Reino Unido; las disposiciones colombianas han provocado fuertes movilizaciones y la devolución de licencias a causa de los requisitos económicos, entre ellos los derechos autor.

2) Amenazas a la sostenibilidad económica. En Francia y Argentina los fondos públicos se han suspendido temporalmente, provocando la desaparición de un centenar de radios asociativas que dependían de éstos en Francia y afectando a la sostenibilidad del sector argentino. Las radios argentinas y colombianas se quejan de los fuertes requisitos económicos para acceder al espectro, y las francesas e inglesas de la disminución de los fondos públicos. En Colombia, desde la reforma en materia de televisión en 2013, el organismo regulador ha recibido 200 quejas del sector comunitario a causa de unos niveles de exigencia muy altos en las condiciones legales en el ámbito económico y en los procedimientos para obtener o renovar licencia. En México, la ausencia de fondos públicos y la prohibición de emitir publicidad se compensaron aceptando las donaciones, pero el procedimiento resultó tan complicado que no funcionó. Otra medida para solucionar las limitaciones financieras fue destinar el 1% de la publicidad oficial, que aún no se ha aplicado. En 2003, el gobierno de turno francés justificó la negación de ayudas públicas a las televisiones asociativas con el argumento de que los costos de difusión y producción son mucho más altos que en la radio; el Ministerio de Cultura tampoco las ve viables ante la dificultad de las asociaciones para “presentar planes de financiación creíbles”.

3) Falta de transparencia en los procedimientos. Los medios comunitarios mexicanos denunciaron varios artículos de la ley *Telecom* por dar pie a la arbitrariedad; asimismo, los miembros de Radio Cholollan sacaron a la luz que el gobierno había apalabrado frecuencias discrecionalmente. En España los medios agrupados en la ReMC impugnaron concursos por lo mismo. En Francia, ZaleaTV se vio obligada a sucumbir tras varias denegaciones de licencias sin un argumento de peso.

4) Representación del sector en instancias gubernamentales. Las leyes mexicana, colombiana, francesa e inglesa prevén la representación del sector en los organismos del estado. En Argentina, el gobierno de Macri acabó con ella. En España no se prevé. En cuanto a las prácticas, los pueblos originarios consideran que son más un formalismo que una verdadera llamada a la participación. En Francia se propuso sin éxito cambiar el modo de

designación de los miembros del consejo audiovisual y crear de un grupo de trabajo *ad hoc* en el Ministerio de Cultura para que fueran más representativos y garantizar la transición digital del sector.

5) Otros problemas. En Colombia los medios se quejan de que la antenización no se realiza de acuerdo a las características orográficas de su zona, obstruyendo la transmisión de señal.

Todas estas barreras llevan a la contradicción de que la misma legislación que hace recaer sobre los medios comunitarios las obligaciones democráticas que no cumplen los medios gubernamentales y lucrativos, les dificulta llevar a cabo su actividad. Se perpetúa así un panorama mediático totalmente desequilibrado y excluyente de la sociedad civil. También surgen dudas sobre la utilidad de los avances legislativos, con importantes logros como la ley argentina pero que no acaban de tener un efecto transformador. Nuestro trabajo pues, viene a reforzar las conclusiones de Téllez (2003) sobre la televisión comunitaria de Colombia, donde al principio la legislación favoreció su el desarrollo y más tarde “provocó su hundimiento”; de Sáez (2008), acerca de EEUU, Venezuela y España, donde la situación de estos medios se debe a “una serie de ejercicios políticos de poder y ocultación”, y de Meda (2014), también acerca de España, donde las regulaciones son más para “prohibirles acciones”.

De los casos estudiados, el mexicano es el más paradójico. México, cuna de la primera de las revoluciones populares que se seguirían en el siglo XX y uno de los primeros estados en defender los Derechos Humanos en su constitución política, presenta hoy una realidad escabrosa, con más de 100 asesinatos en los últimos seis años. La mayoría de ataques se dirigen a comunicadores de radios comunitarias. En su camino para ejercer el derecho a la libertad de expresión y para obtener el reconocimiento legal, los comunicadores comunitarios se han enfrentado a la muerte, a la criminalización (prisión, a la confiscación de transmisores) y a la humillación por parte de los poderes nacionales y comerciales. La reforma a la ley de telecomunicaciones el año 2014 también está teñida de luces y sombras. Por un lado, gracias a la presión de un buen número de personas y organizaciones se consiguió incluir la figura de la radio comunitaria, sin embargo, las restricciones económicas y burocráticas son un fuerte obstáculo para el desarrollo de su actividad. Lejos quedan pues los derechos a la información y a la libertad de expresión por cualquier medio de todos los habitantes del país garantizados en la constitución política (arts. 6 y 7). También en España se la violan los principios constitucionales de la libertad de expresión e información (art. 20) en la medida que los gobiernos multan a las radios y televisiones libres a pesar de haber solicitado licencias. La

inacción administrativa es notable en este país, donde el sector cuenta con medio siglo de existencia y las regulaciones centrales siguen pendientes de aprobación. Ahora bien, tras conocer los anteproyectos muchos medios prefieren que no se aprueben.

Persiguiendo e invisibilizando a los actores sociales que toman la iniciativa para hacer oír su voz sirviéndose de los medios de difusión con más alcance hasta ahora, la radio y la televisión, se contravienen las garantías constitucionales y los derechos universales.

b) Medios libres y heteronomía

Las barreras legales arriba enumeradas que impiden el desarrollo de la actividad de los medios libres nos llevan a concluir que las normativas secundarias son otra forma de represión estatal. La contención física (persecución, clausura, confiscación de equipos, penalización, criminalización) se complementa con restricciones en las legislaciones.

Por un lado, los requisitos de solicitud y las tasas por el uso del espectro, además del veto a la televisión hertziana, suponen barreras de entrada para los colectivos interesados en disponer de sus propios medios repstando los marcos legales. Por el otro, las fuertes restricciones de potencia y cobertura geográfica, así como las limitaciones en la publicidad, les dejan en desventaja respecto al sector gubernamental y el lucrativo. Finalmente, el hecho de que la normativa no se implementa del todo, sume a estos medios en una especie de limbo legal. Si bien en la mayoría de los seis países (Francia, Colombia, Reino Unido, Argentina) el reconocimiento legal ha permitido la adjudicación de un número considerable de concesiones, las reivindicaciones del sector (mayor cobertura, mejores condiciones en los concursos, representación estable en los entes reguladores, fondos públicos, etc.) dan cuenta de que los problemas continúan. Además, siempre se trata de porcentaje menor de concesiones en comparación con los otros dos sectores. Finalmente, precedentes como el francés -una década después de su reconocimiento muchas radios libres que seguían fieles a los principios de la ley de 1982 ya habían desaparecido-, nos llevan a preguntarnos hasta qué punto los medios con licencia y ayudas públicas siguen fieles a sus valores fundadores.

Todas estas cuestiones nos remiten a la “trampa de la heteronomía” que plantea Malouney (31/01/2017). Podemos afirmar que el estado reconoce legalmente al sector “comunitario” para luego imponerle limitaciones arbitrarias; se trata de una ley hecha para desfavorecer. La teoría de la “operación polisémica” (Malba, s/f) también aplica en nuestro caso.

Como ya hemos señalado, el término “libre” resulta contradictorio en el ámbito de la regulación estatal capitalista, fundado sobre la explotación, la autoridad y la heteronomía. Por tanto, este concepto político no tiene cabida en la ley (lo mismo sucedió con el intento fallido de los medios argentinos para ser reconocidos legalmente como medios “alternativos”, y quizá sucedería lo mismo con el término “comunitario” si fuera comprendido en su acepción de autogestión o pulsión de la sociedad civil hacia la autonomía, sin embargo, la noción que se ha extendido es más cercana a un tipo concreto de participación social). Cabe recordar que el concepto de asociación tampoco está exento de ambigüedades e hibridaciones. El concepto asimilado por el estado es el de medios comunitarios, por bien que acaba usándose como *catch-all* para incluir todas aquellas iniciativas sin ánimo de lucro y/o que no pueden competir con las grandes corporaciones comerciales, incluyendo a pequeñas empresas, fundaciones de corporaciones, etc. Entre estos actores que compiten por las mismas frecuencias encontramos también a los comunitarios de implantación, con funciones y demandas sociales similares a las de los medios libres, pero más proclives a las alianzas con entidades gubernamentales y empresariales y que históricamente se han hecho con gran parte de las frecuencias que podrían haberse destinado a los libres.

1.4. El proyecto totalizante estatal y las pulsiones autoafirmativas de la sociedad civil

Los procesos políticos para regular la actividad de los medios libres están marcados por el choque y la retroalimentación de dos marcos culturales, el propio de la sociedad civil, con sus pulsiones de autonomía, y el del estado capitalista, con su pulsión totalizante y conservadora del *statu quo*. El estado moderno se funda instalándose en la reproducción de las dinámicas coloniales de la autoridad y la heteronomía (las normas elaboradas por otros, una minoría regula a la mayoría). Por tanto, como más crece el estado menos autonomía tiene la sociedad civil (Wallerstein, 1988; Walzer, 1992; Escobar, 2003). Es precisamente esta dialéctica entre ambas pulsiones, sumada a las concesiones que el estado se ve obligado a hacer, lo que explica el porqué de su comportamiento esquizofrénico: abusos de poder, veto a la participación ciudadana y clientelismos con el sector comercial por un lado, y avances en los derechos formales por el otro, aunque siempre con algún tipo de limitación o incumplimiento.

Habiendo llegado a este punto, retomamos la idea de Wallerstein (*ibid.*) que es una tarea prometeica, sino una contradicción, exigir mejoras legales al mismo estado que aplaca a la

sociedad civil. Así lo hemos constatado con el análisis de los procesos políticos iniciados por los medios libres, considerados “un peligro para la hegemonía política” (Lewis & Booth, 1992: 150), y por lo tanto sujetos a la invisibilización y la cooptación (Rodríguez, 1998, Sáez, 2008). La presión social en momentos de oportunidad política ha sido clave para el logro de importantes avances legislativos, pero la estructura de los sistemas de medios sigue siendo predominantemente dual. Sólo en el ámbito local se aprecia un cierto protagonismo de la sociedad civil.

Finalmente, cabe resaltar que el hecho de que muchas radios libres europeas se municipalizaran no significa que lo libre, como máxima expresión de lo comunitario, sea un estadio previo a lo público, o lo comercial. Más bien es un estadio previo a las dinámicas de cooptación. Los medios de implantación presentan la ventaja de una participación controlada, motivo por el cual serán promovidos en detrimento de los medios libres. Este fenómeno conecta con la tensión típica entre la ayuda mutua o comunitaria y los servicios públicos estatales. De la misma manera que las mutuas o ateneos fueron domesticados con los servicios de bienestar brindados por el estado y organizaciones prestadoras de asistencia y caridad, la comunicación libre lo fue por los medios municipales y otros comunitarios de implantación. En este sentido, podemos afirmar también que la idea de libre asociacionismo ha sido suplantada por la de tercer sector. Este término ha funcionado como *pseudoidea*: las iniciativas de libre asociacionismo que surgían desde los años 70 serían reguladas en tanto que tercer sector y al mismo tiempo desplazadas por los otros agentes financiados por los estados y las empresas y que ejercen funciones complementarias a los servicios estatales.

a) Incompatibilidades del tercer sector y los medios libres

Podemos distinguir dos fases en la lucha legal de los medios libres. La primera tiene su razón de ser en el reconocimiento del sector y por lo tanto en la superación de la concepción dual de los sistemas nacionales de comunicación para asentar las bases de un sistema tripartito, compuesto por el sector gubernamental, el lucrativo y el social o sociedad civil. La segunda batalla es la que se está dando actualmente en los países cuyos gobiernos ya han reconocido la existencia de este tercer pilar, y consiste en poner claridad entre los actores que lo componen y asegurar que éstos puedan acceder a frecuencias en igualdad de condiciones.

En los capítulos iniciales de esta tesis hemos ubicado a los medios libres como parte del libre asociacionismo, movimiento que surge inicios del siglo XIX como oposición al principio de autoridad estatal y a cualquier forma de relaciones sociales que lleven a la jerarquía y a la coerción. El carácter autogestionado de estos medios, la autonomía de que gozan sus miembros, los cuales evitan las jerarquías al tiempo que valoran el hecho de asumir responsabilidades de forma libre y espontánea, son aspectos propios de las asociaciones libres. No obstante, las regulaciones actuales no parten de estos valores, más propios del paradigma democrático igualitario, sino que la visión que prima es la liberal, la cual se refleja en la noción de tercer sector. Como hemos visto, parte de los medios libres y de los comunitarios de implantación se apropiaron de este concepto ya que resultaba idóneo para reivindicar su reconocimiento legal en tanto que tercer pilar de los sistemas nacionales de comunicación social.

La idea del tercer sector se formula durante los años 80 en Inglaterra y Estados Unidos como concepto jurídico para regular el apogeo de las prácticas de autogestión en diferentes países occidentales, en un contexto de fuerte movilización y malestar social. La diferencia entre ambas nociones radica en los proyectos políticos que hay detrás de cada una: el libre asociacionismo fomenta un tipo de asociación autogestionaria donde los miembros participan como forma de atender sus propias necesidades, mientras que la noción de tercer sector fomenta un tipo de asociación dependiente de fondos públicos y un nuevo perfil de miembro colaborador, el “voluntario”, caracterizado por su labor altruista y en muchos casos paternalista.

El ordenamiento de estas prácticas conllevaría nuevos problemas para los medios libres. Algunos de ellos son:

— **Arbitrariedad y ambigüedad en la inclusión de actores dentro del tercer sector:** si bien las Naciones Unidas han fijado unas directrices, cada estado decide qué tipos de organizaciones sin ánimo de lucro incluye dentro del tercer sector. En España por ejemplo, se incluye a una de las principales organizaciones de la iglesia católica, Cáritas y otras tuteladas por el estado como Cruz Roja o la Organización de Ciego Españoles (ONCE). También pueden incluirse pequeñas empresas. En la medida que estos actores se doten de sus propias radios y televisiones, los colectivos de los medios libres se verán obligados a competir por las mismas frecuencias en desigualdad de condiciones. Casos como el argentino nos muestran que

sin definiciones y pliegos de concursos específicos para cada subgrupo del tercer sector se abre la puerta a “falsos comunitarios” (medios de fundaciones empresariales, patronales, etc.).

— **Obligación de constituirse legalmente:** este es el único modo de obtener ayudas públicas. Como vimos en el caso mexicano, algunos colectivos no tienen suficiente capacidad para cumplir con los requisitos económicos.

— **Visión paternalista:** la noción de tercer sector se muestra más operativa para regular a otras figuras sin ánimo de lucro dedicadas a la asistencia social. Éstas suelen ser impulsadas por fundaciones de empresas o partidos políticos, sindicatos, iglesias, etc. y se distinguen de la autogestión porque son unos terceros agentes los que impulsan proyectos para servir a otros.

En definitiva, la forma en que se está aplicando la noción de tercer sector en el ámbito de los medios, no acaba de adaptarse a las iniciativas autogestionadas. Al dar cabida a una diversidad de actores, entre ellos los promovidos desde el propio estado y las empresas, éstas quedan en desventaja en el reparto de licencias. Por otro lado, la persistencia del dilema de integrarse o quedarse al margen en los procesos políticos, indica que, si al principio, la noción de tercer sector sirvió para suavizar pugnas ideológicas, por ejemplo entre las radios próximas a los partidos de centro y extrema izquierda, la cuestión ideológica sigue aflorando. Como forma de resaltar que la autogobernanza es lo que distingue a los medios libres de otros actores del tercer sector, uno de nuestros colectivos informantes considera que estos son el "cuarto sector de la comunicación". Retomaremos esta cuestión en el apartado de las propuestas para la implementación de políticas públicas.

Todas estas cuestiones ponen de relieve que la regulación de los medios libres es una contradicción en el estado capitalista, fundado en la autoridad y la heteronomía. El establecimiento de las condiciones para que estos medios, portadores de la expresión directa de la sociedad civil, desarrollen su actividad sin perder la autonomía requiere de una transformación radical del estado.

1.5. Validación de las hipótesis: los estados se resisten aunque los gobiernos más progresistas promueven avances formales

En diferentes encuentros en países de cultura latina, los medios libres han expresado que sus gobiernos los condenan a ser “pocos, pequeños y pobres”. Dicha observación nos llevó a formular la hipótesis de que los estados de cultura latina se resisten a legitimar a los medios libres. La hipótesis se cumple. Así lo demuestran las limitaciones en el plano formal (cobertura geográfica, publicidad, veto a la televisión, etc.) y material (alargamiento de los *tempos* a la hora de reconocer al sector y conceder licencias, persecución, etc.). No importa si se trata de los países periféricos o los centrales en el sistema capitalista, los medios libres y otros comunitarios se sitúan siempre en desventaja, ya sea por una excesiva regulación o por falta de ésta. Lo que marca la diferencia entre países no son tanto las culturas políticas propias de los contextos nacionales y regionales sino la ideología de los gobiernos que establecen las normas.

Esto nos lleva a la segunda hipótesis, que se valida también: los gobiernos progresistas tienden a establecer mejores marcos legales. Las normativas más apropiadas, obligando a políticas redistributivas, solo se dan en gobiernos de orientación socialista: la Francia de Mitterrand en los 80 haría de la radio asociativa la esencia de la comunicación local; la Argentina de Kirchner en los 2000, recogería formalmente la obligación de dividir el espectro en tres tercios. Cabe señalar que dichos avances en el plano formal se deben sobre todo a ventanas de oportunidad que se abren en coyunturas de crisis o cambio político. En unos países esa apertura se dio con el avance hacia la socialdemocracia y en otros casos se dio por la democratización de las estructuras estatales. Por ejemplo, en España, las radios libres serían reconocidas legalmente al inicio de la transición democrática española (bajo el nombre de “radio culturales”); en México, la entrada al ejecutivo federal del Partido de Acción Nacional el año 2000 tras un siglo de hegemonía del Partido Revolucionario Institucional propició un contexto favorable a la democratización de las estructuras estatales del país, aprovechado por los medios libres.

En estas ventanas de oportunidad resultan clave personas concretas que son sensibles a la temática y sirven de palanca de cambio. Esto sucedió claramente con François Mitterrand, quien había sido militante de una radio libre; también con funcionarios de la Secretaría de Gobernación en México y de la Comisión del Mercado de Telecomunicaciones en España. En Argentina, los académicos críticos que asesoraron en las políticas de comunicación en la Argentina de Kirchner representaron una correa de transmisión de las reivindicaciones

históricas de los medios libres que en gran parte se acabarían reflejando en el marco normativo.

Otro factor que corrobora nuestra segunda hipótesis son las alianzas de las radios libres francesas con el Partido Socialista y el Partido Verde, o el hecho de que en España, el grupo parlamentario Izquierda Unida-Iniciativa per Catalunya Verds (IU-ICV) incorporara una enmienda a favor del sector en la legislación de 2007 sobre sociedad de la información. Esto a la vez explica la actitud intolerante de los gobiernos conservadores: en 2015, el Partido Popular español se planteaba eliminar la figura de los medios comunitarios en la legislación estatal. Cabe señalar, que las alianzas de las radios con diferentes actores “progresistas” han sido más estrategias coyunturales que compromisos de fondo; recordemos que los medios libres tratan de mantenerse fuera de la influencia de proselitismos partidistas como forma de mantener su independencia del poder gubernamental para ser fieles al compromiso con la ciudadanía (“los partidos que están en la oposición nos aman, y cuando pasan al gobierno nos odian”, explican los miembros de RTV Cardedeu).

1.6. Nuevas tecnologías, viejos problemas

La gran cantidad de radios, y en menor medida, televisiones, que existen en la actualidad demuestra la importancia que sigue teniendo la radiodifusión. Internet representa una gran herramienta, pero no una sustitución. Más bien se da la convergencia tecnológica aprovechando el potencial de cada soporte. Por ejemplo, internet funciona a la perfección para el intercambio de programas, la difusión más allá de las limitaciones geográficas y para las tareas de producción (con *software* libre de redacción y edición online, etc.).

Por otro lado, estas prácticas dan cuenta de que la tecnología es neutra pero no sus usos. El tecno optimismo suscitado por internet es similar al que suscitó la radio, que abrió un mundo de posibilidades respecto a la prensa, y también al que suscitaron la televisión y el posterior desarrollo del satélite. Sin embargo, en los diferentes soportes tecnológicos se libra la misma batalla hacia un uso más represivo o más libre de éstos. De ahí la pertinencia de pensar de manera conjunta los diferentes tipos de medios, insertos en el contexto sociocultural. La acción de ocultar el código en los programas informáticos, por ejemplo, es comparable a la promoción de formas controladas de participación dentro de los medios de comunicación. En ambos casos se suprime la autonomía en los procesos creativos y políticos. Por lo tanto, la esperanza no radica en la nueva tecnología sino en lograr que en todas ellas se haga un uso balanceado entre los diferentes intereses sociales, políticos y económicos. La imposición de un

modelo de pago en la red, por ejemplo, preocupa tanto a los activistas de la comunicación como a los científicos, puesto que los repositorios de revistas tienden a cobrar por consultarlas.

La concienciación sobre estos aspectos, en especial los derechos de la comunicación, se ve obstruida por las lógicas políticas y económicas de los principales medios de masas trabajando para generar consenso en torno al modelo hegemónico que los refuerza, más allá de las críticas circunstanciales que hagan a los gobiernos de turno. Abrir el debate e incluir estos temas en la agenda de los medios hegemónicos resulta casi imposible, aunque siempre hay algún periodista interesado y dispuesto a intentarlo.

1.7. Medios libres, libertad de expresión y democracia

La progresiva superación de la noción dual de los sistemas de medios puede interpretarse como la integración de los marcos culturales del paradigma democrático igualitario en la formulación de las políticas nacionales de comunicación. Pero las reivindicaciones de los medios libres van más allá de exigir la redistribución de frecuencias para llegar a la médula de la participación democrática, exigiendo políticas constitutivas y, por lo tanto, poniendo en tela de juicio el carácter democrático de las democracias representativas.

A partir de los requisitos básicos para los procesos democráticos que establece Dahl (2012) - libertad de expresión, autonomía de las asociaciones e inclusión-, podemos afirmar lo siguiente:

1) *Existen amenazas a la libertad de expresión y faltan fuentes alternativas de información.* Sin libertad de expresión no hay democracia. La vulneración de la libertad de expresión queda demostrada con los casos de censura expuestos, el lugar marginal que ocupan los medios libres en los sistemas nacionales de comunicación y el abuso del estado y el mercado en los usos del espectro radioeléctrico. Las alertas de la UNESCO, la OEA, el Consejo de Europa, incluso la propia Comisión Europea, sobre las amenazas para la libertad de expresión que suponen la concentración empresarial y el uso de los medios como brazo político del gobierno confirman la afirmación de Mattelart (2004), de que el estado sólo permite la libertad de expresión comercial. Sentencias como la de la suprema corte de justicia colombiana obligando al Ministerio de Comunicaciones a permitir la emisión de las radios comunitarias en las grandes ciudades del país ponen el dedo sobre la llaga de unas instituciones que impiden

arbitrariamente la libertad de expresión, y de elección sobre cómo ejercerla. También encontramos casos de restricciones como la obligación en Francia de cesar las emisiones a las televisiones asociativas durante períodos de elecciones.

2) *Las asociaciones cuentan con poca autonomía.* Los medios libres, en tanto que una manifestación más del movimiento asociativo, no pueden elegir sus fuentes de financiación (ej. publicidad) ni la cobertura geográfica. La televisión hertziana, que sigue siendo el principal medio de masas, está vetada en la mayoría de casos.

3) *Existen problemas de inclusión.* Desde la perspectiva de los medios libres, no se cumple la máxima "a ninguna persona se le pueden negar los derechos de los cuales otras gozan". Por un lado vemos la complicidad entre los gobiernos y las empresas en el reparto de frecuencias, que también se hace discrecionalmente, y que han acaparado el espectro radioeléctrico. Por el otro, vemos la exclusión de la sociedad civil en la toma de decisiones públicas. Las normativas más actuales obligan a la representación del sector en los entes reguladores pero las reivindicaciones de los medios dan cuenta de su exclusión.

2. Propuestas para unas políticas públicas sobre los medios libres

Las reivindicaciones de los medios libres son el indicador más claro de las principales carencias. Los colectivos exigen que se les "respete" y se les "deje de hostigar política y judicialmente", que la ley garantice el acceso justo al espectro (por ejemplo, con la exención o reducción de impuestos), que se convoquen concursos y que se les otorguen licencias, que se les permita emitir con mayor cobertura geográfica, adecuación de la normativa a sus rutinas de producción, acceso a la publicidad comercial, etc.

Garantizar, incluso promover, la actividad de los medios libres en tanto que canalizadores directos de la voz de la sociedad civil es cuestión de voluntad política, tanto para democratizar los medios como para transformar el propio aparato estatal. Como señalábamos más arriba, resulta contradictorio regular a los medios libres en el contexto de un estado fundado en la autoridad y la heterogestión. Además, habiendo observado las dinámicas históricas de violencia física, simbólica y administrativa contra estos medios resultaría ingenuo pensar que basta con una mejora en la normativa para revertir la situación. Acciones democratizadoras desde "arriba" como la formulación de políticas nacionales de comunicación en la América

Latina de los años 60 o la descentralización de los medios públicos en la Europa de los 80 se han mostrado insuficientes para la aceptación de las voces críticas y diversas. Es tiempo pues de atender a las demandas “de abajo”. Ello requiere la transformación radical del estado y por tanto una redistribución del poder a escala nacional y global.

Como señalaba Rosa María Alfaro (2001), no puede haber autogestión si no se hace cogestión con otros, sean autoridades u otras organizaciones. De lo contrario se construyen "parcelas de poder". Retomando la idea de Sáez (2008), sólo en la medida en que los agentes estatales estén preparados para velar por la democracia y no los intereses de clase y/o partido, habrá un contexto realmente propicio para la libertad de expresión y la autonomía de la sociedad civil. Dicha transformación también requieren del cambio personal. La democracia, como la autogestión, no pueden imponerse¹²¹, son necesarios unos valores personales para evitar la réplica de comportamientos basados en la jerarquía o la coerción incluso dentro de estructuras horizontales.

En la actualidad se están fundando partidos políticos alrededor de estos principios de democracia desde abajo. Este contexto representa un escenario propicio para un nuevo impulso en la democratización de los medios. Llegados a este punto vale la pena retomar las lecciones aprendidas: en contextos de crisis y apertura política los medios libres cuentan con el apoyo de partidos de políticos y otros agentes que ven próximo su acceso al gobierno; los problemas empiezan cuando los medios siguen con su función crítica con los nuevos gobernantes. Entonces, como explican los miembros de RTV Cardedeu, aquellos que los querían los odian y viceversa. Justamente ése es el valor de una comunicación libre y plural. El verdadero reto para una regulación de los medios libres es permitir su función crítica y/o contrahegemónica.

Se necesitan políticas constitutivas y redistributivas, pero antes, como primera acción, habría que eliminar los antecedentes penales y descriminalizar la transmisión sin autorización, especialmente en los casos donde se llega a esta situación a causa de la inacción administrativa. Consideramos que la penalización es una respuesta desproporcionada del estado que fomenta el miedo a ejercer la libertad de expresión. Asimismo, los agentes estatales responsables deberían rendir cuentas sobre cómo se ha llegado a esta situación, ante la sociedad y ante las instancias internacionales defensoras de los derechos humanos.

¹²¹ Bookchin (1986) proponía recuperar algunos principios de las sociedades helénicas como formar personas capaces de llegar a acuerdos, consensuar, con unas bases éticas; además de la prioridad de los asuntos políticos por sobre los económicos.

Segundo, habría que constituir colectivamente nuevas instancias de diálogo entre la sociedad civil y sus representantes en el gobierno. Tercero, se debería establecer y formalizar la consideración de las ondas de radio y otros sistemas de transmisión de señal como los satélites e internet como patrimonio de la humanidad que debe ser gestionado conjuntamente por sus usuarios (paradójicamente, la constitución política mexicana se acerca a estos principios).

En cuanto a los contenidos de las leyes, el primer paso es la definición de los medios libres y otros comunitarios, la cual no debería ser muy restrictiva para no dejar fuera a iniciativas diversas ni demasiado amplia como para que se “colaran” iniciativas que no responden a estas características. Una propuesta que lanzamos es detallar en la normativa el tipo de actores que se incluyen dentro de cada sector. Basándonos en el Informe MacBride (1980) y en los procesos políticos y legislaciones, en especial la colombiana y la argentina, proponemos una clasificación de los actores de los medios de comunicación de acuerdo a sus fines y naturaleza. El más importante debería ser el propio de la esfera de la sociedad civil, que hemos denominado sector social:

- 1) **Sector social:** representa los intereses de la sociedad civil. Para garantizar la equidad entre actores, en los concursos de licencias se distinguirían dos subgrupos:
 - a) Medios libres: agrupaciones informales autogestionadas y pequeñas asociaciones y cooperativas;
 - b) Otros medios comunitarios y del tercer sector: grandes asociaciones, cooperativas, fundaciones, sindicatos, clubes e iglesias.
- 2) **Sector estatal gubernamental:** representa los intereses de los gobiernos municipales, regionales y nacionales; además de sus agentes, como escuelas y universidades públicas. Cabe decir que en un estadio en que los intereses de los gobiernos realmente fueran los del pueblo, este segundo sector se desvanecería. Una situación similar, en el ámbito local, se da en los medios públicos holandeses, que son gestionados por diferentes agrupaciones sociales.
- 3) **Sector comercial lucrativo:** representa los intereses comerciales de individuos y empresas con fines de lucro. Se incluirían aquí los medios de centros educativos con ánimo de lucro y las fundaciones de grandes agentes del mercado (bancos, patronales, etc.), así como pequeñas fundaciones y empresas.

Acceso al espectro

La planificación de frecuencias debería priorizar a los agentes de la sociedad civil en tanto que intereses primordiales y garantes de la diversidad de emisores, temáticas y enfoques. Como mínimo, la reserva debería ser la misma para cada uno del total de cuatro actores; remarcamos que son 4 para asegurar el acceso equitativo de los colectivos más pequeños y/o con menos recursos dentro del sector social (los medios libres encuestados piden requerimientos de acceso al espectro que se adapten a su naturaleza). Por tanto, asegurar una reserva de espectro para estos medios resulta crucial para asegurar el acceso de estos grupos.

Las reivindicaciones de los medios en Argentina como suprimir la obligación de estar constituidos legalmente, cuando los miembros no viven de ello, invita a pensar fórmulas mixtas de adjudicación para colectivos más estables en tiempo y otros que se activan por necesidades sociales en periodos concretos y para los que sería más conveniente acceder a licencias temporales y con menos requisitos burocráticos que pueden obstaculizar el ejercicio de la libertad de expresión en determinadas situaciones. Cabría reservar una porción de licencias experimentales para grupos informales y/o con una actividad discontinua.

En lo que respecta a la cobertura, y partiendo de que las comunidades no solo son geográficas sino también simbólicas, todos los solicitantes deberían tener las mismas oportunidades para emitir en el área deseada. Solo así pueden materializarse los principios de justicia, equidad e inclusión que hemos definido como propios de un sistema democrático. Con más motivo aún, dada la experiencia de la transición digital de la televisión en la UE, dejando fuera a las estaciones libres en España, Francia y el Reino Unido, se presta una visión integradora de los derechos de la ciudadanía en el ámbito comunicación que incluya todos los soportes (prensa, radiodifusión e internet), algo que se plasmó en la ley argentina de 2009. Esta reflexión cobra urgencia en la medida en que las dinámicas de comercialización del espectro radioeléctrico se están reproduciendo en la red (tal como se evidencia con el veto a las lógicas P2P o la reivindicación de legislaciones que garanticen a los autores la propiedad de sus contenidos, y no a las plataformas de producción).

Autonomía y sostenibilidad

El siguiente reto de las regulaciones sería garantizar la máxima autonomía de los medios libres, sobre todo en los aspectos económicos y en las rutinas de producción.

“Sin ánimo de lucro” no supone necesariamente “con ánimo de quiebra” (Téllez, 2003). Los medios libres tienen que estar en el aire cotidianamente y/o actualizar sus páginas web, lo que implica una inversión de tiempo y recursos, sobre todo en el caso de la televisión. Para poder llevar a cabo su actividad necesitan encontrar las formas de financiación que les resulten más apropiadas. Lo deseable es que todas las instituciones tengan utilidades, sean rentables y sostenibles para cumplir con sus funciones sociales. Aspirar a generar utilidades es perfectamente compatible con la ausencia de ánimo de lucro, incluso con la emisión de publicidad, cada tipo de medio elegirá a sus anunciantes en base a sus principios y valores. Ausencia de ánimo de lucro no significa tampoco depender de subsidios. Cada colectivo debe de tener autonomía de decisión en cuanto a sus fuentes y estrategias para la obtención de recursos. Un aspecto a resaltar es la imposición de altos pagos de derechos de autor que pueden acabar con la estabilidad económica de estos medios.

Entre las propuestas que se hacen desde el sector (AMARC, CMFE) y la academia (Milan, 2006) para garantizar la independencia de estos medios figuran la creación de fondos específicos que podrían obtenerse de impuestos de emisiones comerciales (como en el caso francés) o provenientes de otros fondos estructurales. Los legisladores deberían dejarles la posibilidad de aceptar o no anuncios comerciales.

En tanto que actores no lucrativos y más próximos a la economía social, los medios libres deberían estar exentos de impuestos y contar con el apoyo del estado en lo relativo a las pruebas y estudios técnicos. Garantizar el acceso al espectro también debería pasar por evitar imponer demasiados requisitos nada más empezar, especialmente aquellos relativos a las evidencias de recursos económicos y pagos de impuestos en caso de haberlos. Este muro inicial que encontramos en varias legislaciones debería sustituirse por medidas de seguimiento. Es más, si pasado un tiempo equis comunidades no alcanzaran sus propósitos, en vez de penalizarlas, el estado debería facilitar opciones para solventarlo.

La normativa debe considerar las rutinas de producción tan particulares de estos colectivos. El paso de muchas y nuevas personas, con bagajes y conocimientos diversos, influye en los tiempos de producción y por tanto en la parrilla de programación. Por otro lado, vimos que hay colectivos cuyos miembros dedican muy pocas horas semanales a la producción; por lo tanto, las horas mínimas de programación original deberían poder ser inferiores a las de los medios estatales y comerciales.

Finalmente, cabe señalar el hecho de que no se someta a los medios libres a una sobrerregulación. Como vimos repasando el entorno legal de internet, los intereses comerciales se han servido del estado para proteger sus intereses hasta el punto de regular aspectos de los hábitos culturales de las personas que hasta ahora no habían quedado bajo la ley. Lessig (2004), advierte que tal entorno coarta la creatividad y la innovación.

3. Futuras líneas de investigación

— **Nuevas formas de coopeativismo, comunes y economía solidaria.** Durante la elaboración de esta tesis ha ido cobrando relevancia la actualización de las prácticas autogestionarias al confluir con el uso de internet. El cooperativismo de plataforma, por ejemplo, se plantea como un nuevo motor de la economía solidaria en el ámbito de internet. La necesidad de nuevas figuras jurídicas que se ajusten a estas particulares formas de producción, así como su regulación, son cuestiones que se encuentran en la agenda internacional y que están suscitando un fuerte debate académico. En especial, también nos interesa conocer en qué medida se ajusta la regulación que se está diseñando actualmente sobre economía colaborativa a la economía colaborativa procomún.

— **Comunes digitales.** La definición legal de los comunes está aún sin consensuar, en parte a causa de las diferentes interpretaciones sobre lo que son. El estudio de experiencias y políticas públicas es requerido para avanzar en esta tarea. Las prácticas y aprendizajes de los medios libres son una aportación relevante al respecto.

— **Los medios libres y comunitarios en los países nórdicos.** Tras haber conocido los procesos políticos y las normativas de los medios libres en países de cultura latina y anglófona, quisiéramos conocer las diferencias y similitudes que se dan en los países nórdicos. En estos países -que finalmente no estudiamos aquí por las limitaciones lingüísticas (dificultad de acceder a la legislación en lengua holandesa y danesa) y la escasa respuesta de los medios al cuestionario que enviamos- los medios públicos locales son de gestión comunitaria, lo que nos lleva a interrogarnos sobre hasta qué punto gozan de autonomía los colectivos participantes, así como si existen radios y televisiones libres.

— **Lo comunitario como germen de lo público y el retorno de lo público a lo comunitario.** El caso de los medios libres nos ha servido para vislumbrar también la tensión

entre la ayuda mutua o comunitaria y el servicio público estatal. El repaso histórico que hemos realizado sobre la autogestión nos lleva a concluir que lo comunitario es germen y propenso a quedar integrado en los servicios gestionados por el estado. De la misma manera que la solidaridad obrera fue domesticada por el estado del bienestar, la comunicación libre lo fue por los medios municipales y otros comunitarios de implantación que buscaban una participación controlada. Una futura línea de investigación sería sistematizar estas dinámicas en otros ámbitos y conectarlas con las políticas de participación que están impulsando los nuevos gobiernos basados en el municipalismo.

Discusión. Nuevos enfoques sobre los medios libres (esp.)

En este apartado esbozamos algunas cuestiones sobre la vinculación de los medios libres con los ideales de los comunes, la economía solidaria y el cooperativismo que surgieron durante la elaboración de la tesis y que desarrollaremos posteriormente. Por un lado, al definir a estos medios por su carácter autogestionado, en contraposición a los de acceso abierto, propusimos considerarlos como nuevos comunes; además, su situación y reivindicaciones entroncan con las del movimiento del procomún digital. Por el otro, el hecho de que estos medios presenten prácticas propias de la economía solidaria nos lleva a conceptualizarlos también como parte de este movimiento y a conocer los cambios que se están dando en el ámbito de internet. El fortalecimiento de estas contraculturas, en la medida que recuperan y actualizan los valores de la autogestión, podría resultar en un entorno más favorable para la actividad de los medios libres.

1 Procomún y medios de comunicación

El término comunes o procomún proviene de la expresión inglesa *commons* y designa aquellos recursos de provecho común. Los *commons* eran una forma de gestión colectiva de los campos en Inglaterra que se hizo popular en los siglos XV y XVI y fue criminalizada por los agentes con intereses en privatizarlos. Hoy día, se ha recuperado la noción de los comunes como paradigma de resistencia al acaparamiento de los bienes y recursos de la humanidad, dinámicas que se han acentuado en la época neoliberal. Una de las principales impulsoras de esta forma de gobernanza fue la politóloga Elinor Ostrom, quien demostraría la falsedad de la creencia que la gestión óptima de los recursos como el agua o los bosques se logra con la regulación centralizada por parte de unas autoridades o bien con la privatización¹²². Ostrom sostiene que hay determinadas circunstancias en que los regímenes de propiedad común son sostenibles y

¹²² La legitimidad que han tenido los agentes estatales y de mercado gestionando los recursos comunes deriva de la creencia que las comunidades tienden a gestionar mal el procomún. A la aceptación de tal creencia contribuiría, a finales de los años 60, el ecologista Garrett Hardin, quien formuló la teoría de la tragedia del procomún. En el artículo *The tragedy of commons* (1968), explicaba que la acción en beneficio personal o de lucro empresarial puede llevar a la destrucción del medio ambiente aunque esto sea perjudicial para aquellos que lo hacen. Lo ejemplificaba con una zona de pasto cuyos usuarios, guiados para sacar el máximo de provecho, terminaban sobreexplotándola.

posiblemente más eficientes que los de propiedad individual. Algunos de los principios que garantizan la sostenibilidad del procomún son los acuerdos colectivos, es esencial que los usuarios puedan participar en los procesos de decisión pero también que la autogestión de la comunidad sea reconocida por las instituciones de instancias superiores. Los mecanismos de resolución de conflictos y una escala progresiva de sanciones, son otras de las condiciones.

Los estudios reciente que retoman el pensamiento de Ostrom (Hess y Ostrom, 2007; Hess, 2008, Bollier, 2003, 2014, Bollier y Helfrich 2014) dan cuenta que lo que define los comunes no son los recursos sino la forma en cómo se gestionan. Por eso, más que un nombre, el procomún es un verbo (*commoning*) que designa un proceso social continuo y que nunca se repite exactamente de la misma manera. De Angelis (VVAA, 2014), pone el foco en el disfrute colectivo y la autorreproducción de la comunidad a partir de los propios recursos. Para este autor, las organizaciones sociales del procomún responden a la pulsión de retomar el control de nuestras vidas y rechazar la desigualdad social y la explotación. Para los autores de la escuela de Ostrom, el procomún es una forma de abogar a favor de una democracia más radical:

“Democracy should involve much more than simply having free elections and then delegating all responsibility to professional politicians. We need to radically democratise the political, social and economic sphere –and we need a framework for doing so which is beyond both the market and the state. That, in my view, is precisely what the commons is all about [...] it implies a self-determined decisions making process (within a great variety of contexts, rules and legal settings) that allows all of us to use and reproduce our collective resources” (Helfrich, en Poynder 2010:2).

Este paradigma se perfila como tercera vía para una transformación social que devuelva la soberanía del pueblo; por lo tanto, los partenariados con gobiernos y empresas comportan devolver a la comunidad lo que se extrae de ella (Helfrich, *ibid.*). Hoy día, a los comunes tradicionales (la agricultura, la pesca, los campos de pasto, etc.) se añaden otros ámbitos como la salud y los servicios médicos, las relaciones de vecindad (vivienda, calles, seguridad, ruidos, etc.), los mercados, así como los procesos e infraestructuras relacionados con la cultura, el conocimiento y los medios de comunicación, desde el acceso a internet y la producción colaborativa hasta el espectro radioeléctrico, la comunicación inalámbrica y los medios de masas (Hess, 2008).

La cultura, entendida en el sentido amplio de cosmovisiones, valores, identidades, conocimientos, hábitos, etc., es un don de la humanidad que con la digitalización va quedando sujeto a nuevas formas de confinamiento. El año 1955, el antropólogo Claude Lévi-Strauss

escribiría en su obra *Tristes Trópicos* que la humanidad se instala en la monocultura, se prepara para producir la civilización en masa, como si se tratara de remolacha. El ataque a la diversidad cultural y a la biológica forman parte de un problema mucho más vasto: respetar las culturas distintas es un aspecto particular del respeto que deberían infundir a la humanidad todas las formas de vida. Igual que en campo, en los medios de comunicación la máquina y la industria han quedado al servicio de los intereses contrarios a las formas de producción comunales, las cuales son heterogéneas por naturaleza. La diversidad se ve amenazada por el uso extensivo de los medios de masas en tanto instrumentos al servicio del proyecto ideológico hegemónico. El acaparamiento de la tecnología se ha realizado con medidas drásticas, incluso violentas, y a base de sobre regular sus usos. Por ejemplo, en los años 30, la Radio Corporation of America (RCA), que emitía por la banda AM, trataría de impedir la popularización en el uso de la banda FM nombrando altos cargos en la Comisión Federal de Comunicaciones (FCC) para que impusieran medidas nacionales como el corte de banda FM y la obligación a los aficionados a utilizar otra banda de frecuencias. Otra medida más sofisticada sería la presión para conseguir leyes *ad hoc*, entre ellas, las que protegieran los derechos de autor. Estos agentes han dado lugar a un paisaje mediático caracterizado por la concentración y la integración de las industrias de la información, la cultura y las telecomunicaciones imbricadas con la élite empresarial, la banca y el poder político y que controlan el flujo de contenidos en diferentes soportes, las diferentes fases de la producción y la financiación. Este panorama recuerda el monopolio de los editores de libros en la Edad Media; la tendencia es hacia un sistema muy cercano al feudal (Lessig, 2004).

“Cuando los oligarcas se van de compras para hacerse de medios de comunicación, con fines personales o para ponerlos al servicio de sus grupos económicos; cuando los gobiernos usan los medios de comunicación del Estado para emprender guerras de información; cuando los «comunicadores» de movimientos religiosos hacen como si crearan medios de comunicación, que no son sino soportes de difusión de sus ideas, entonces, el debate público, como se concibe desde la época de las luces, está en peligro” (Levi, 2016: 55).

Los métodos con que los oligarcas matan la libertad de información se pueden resumir en cinco: 1) Poner su imperio mediático al servicio del régimen. 2) Cambiar información para entretenimiento. 3) Utilizar su medio de comunicación contra los opositores. 4) Censurar todo lo que vaya contra sus intereses. 5) Comprar un medio de comunicación para corromper el poder. La capacidad de elección entre una oferta mediática diversa no es más que una

ilusión¹²³. En realidad se trata de una variedad limitada, controlada por una decena de grandes corporaciones, seis de ellas de Estados Unidos (Levi, 2016).

Por otro lado, los representantes de los derechos de autor se han convertido en una pieza clave en este entramado de industria y cultura. Utilizan la propiedad intelectual para generar un modelo económico basado en la creación artificial de carencia obligando a pagar un alto valor agregado a los productos. Estos precios limitan la posibilidad de un uso universal de los productos y servicios culturales así como la posibilidad de generar directamente (Vila-Viñas & Barandiaran, 2015). El abogado Lawrence Lessig (2004) se plantea qué hubiera pasado si los usos de la cámara fotográfica Kodak hubieran sido sometidos a la sobrerregulación de internet, concluyendo que se hubieran coartado enormemente la creatividad y la innovación. La regulación de internet todavía ha supuesto un cambio más dramático en los hábitos culturales. La propia arquitectura de la web, que facilita la difusión y el intercambio de contenidos y archivos, ha provocado el recelo del lobby de los derechos de autor. La presión de estos agentes ha derivado en una regulación excesiva de los usos de los contenidos. Hábitos que antes no se regulaban, por ejemplo dejar un libro, ahora quedan sujetos a una ley hecha a medida para maximizar los beneficios de los copyright. *Lessig* pone como ejemplo los permisos de su e-book de Adobe:

“Alice’s Adventures in Wonderland [...] Here was a public domain children’s book that you were not allowed to copy, not allowed to lend, not allowed to give, and, as the “permissions” indicated, not allowed to “read aloud!” (ibid.:153)

La presión del *lobby* de los derechos de autor ha conseguido una regulación más restrictiva de la radio emitida por internet. Tales imposiciones han contribuido a la concienciación sobre la importancia del *software* y la cultura libre. Los contenidos informativos han sido conceptualizados como un bien público en el sentido económico estricto así como una entrada en su propio proceso productivo (Benkler, 2005). Las licencias *Creative Commons* ofrecen una serie de usos alternativos al "todos los derechos reservados" de los derechos de autor. Desde entonces se considera que una obra es libre cuando 1) se pueden hacer todos los usos derivados como ejecutarla o interpretarla, cuando 2) se puede estudiar y aplicar la información (no se puede restringir la ingeniería inversa), cuando 3) se pueden redistribuir copias, y 4) versiones derivadas (Vila-Viñas & Barandiaran, 2015).

¹²³ La misma ilusión de diversidad la encontramos también en la misma publicidad. Tras multitud de marcas encontramos unos productos que encajan en el modo de vida que proponen los anunciantes, los cuales, finalmente, son unas pocas empresas y bancos.

Al mismo tiempo, acontecimientos como el bloqueo del servicio internet con motivos políticos (en Egipto durante las movilizaciones de enero de 2011, en Camerún durante revueltas en las zonas anglófonas en abril de 2017), contribuyen también a la concienciación sobre la importancia de la neutralidad de las infraestructuras de la comunicación. Sin el control sobre la infraestructura, los comunes no pueden prosperar.

La construcción de bienes comunes digitales y movilizaciones sociales van dirigidas contra los medios de comunicación hegemónicos y las industrias culturales, incluidos sus grupos de presión, y contra las instituciones políticas, a escala nacional, regional y mundial. Por otro lado, las corporaciones aprenden de la creatividad militante y del software libre experimentando nuevas formas de economía basadas en la cooperación y el intercambio, sacando provecho de la arquitectura de la participación virtual con fines lucrativos (Fuster, 2010).

1.1. Los medios libres como nuevos comunes

Si a principios del siglo XXI el movimiento para la justicia global reclamaba una globalización desde abajo como resistencia a la globalización neoliberal, una década más tarde, el movimiento para la cultura libre defendía los comunes digitales como contraste al dominio de las corporaciones sobre internet. Las secciones de este movimiento en el sur de Europa se vincularían con las redes de medios de comunicación alternativos (Fuster, 2010). Entre estos medios, que proliferan en contextos en que la sociedad civil no ve canalizadas sus demandas en los medios hegemónicos o convencionales, encontramos aquellas iniciativas de producción de información bajo la lógica de los comunes. Éstas se caracterizan por la autogestión y la independencia financiera, cada vez más sacan provecho al *software libre* al tiempo que las licencias *Creative Commons* les permiten compartir y acceder a información y obras. Los medios libres, en tanto que un caso más del procomún, conforman un modelo comunicativo opuesto al régimen de uso y la estructura de propiedad típica de los medios convencionales, que por definición impiden el acceso de la ciudadanía.

A lo largo de la tesis hemos visto que a pesar de la expansión de internet, estos medios siguen luchando por el acceso al espectro radioeléctrico, sometido al acaparamiento por parte de gobiernos y empresas que se sirven de la adjudicación de licencias para mantener la hegemonía política y el control de los mercados (Benkler, 2005). La exclusión de la ciudadanía del goce de

este bien común, donde la subasta y el subarrendamiento son prácticas habituales, convida a pensarlo también desde la lógica de los comunes:

“Cuando la tecnología ponga en duda los presupuestos mismos de la escasez del espectro y la digitalización haga posible nuevos modos de transmisión y recepción (ampliamente basados en el uso intensivo de la informática para, por ejemplo, detectar si un canal está siendo utilizado y liberarlo cuando se demanda su uso, o para identificar en el “ruido” la señal útil aunque no se someta a una sola frecuencia) que no necesariamente requieren la “exclusión” de toda otra señal interferente, y cuando, por otra parte, el modo de planificación, mando y control sea sometido a crítica por los economistas desde el punto de vista de la eficiencia de tal sistema, surgirá la necesidad de plantearse un nuevo modelo de gestión del espectro, con un enfoque fragmentado de la reforma del espectro resultará más difícil alcanzar estos objetivos” (Cruz, 2014: 13).

Iniciativas como la red de *wi-fi* comunitaria Guifi.net (España) y las operadoras de telefonía móvil autogestionadas por poblaciones indígenas oaxaqueñas (México) son ejemplos de la gestión de las infraestructuras bajo los principios del procomún.

Por otro lado, frente a la presión de la sociedad civil ante la gestión del espectro bajo criterios economicistas algunos estados han hecho concesiones en el plano legal. La Comisión Federal de Comunicaciones de Estados Unidos dictaminó en noviembre de 2008 que las partes no utilizadas del espectro (conocidas como espacios en blanco) quedan disponibles para uso público. La condición es que los dispositivos incluyan tecnologías de detección de espectro y geolocalización para evitar interferencias¹²⁴ (VV.AA, en línea). En Argentina y Uruguay se ha ordenado una redistribución del espectro reservando un tercio de las frecuencias de radio y televisión para el uso de la sociedad civil; si bien aun no se reflejan en la realidad, estas disposiciones representan un gran avance en el plano formal.

2. La economía solidaria y los medios libres

Las relaciones de solidaridad son propias de la esfera de la sociedad civil. La economía solidaria se puede definir como un conjunto de iniciativas policéntricas en que la sociedad civil lleva a cabo relaciones económicas que garanticen la reproducción ampliada de su vida como alternativa a las prácticas dominantes y el capitalismo (Razeto, 2007).

¹²⁴ Las tecnologías de detección de espectro se conocen como radio cognitiva y consisten en una forma de comunicación inalámbrica en el que un transceptor puede detectar los canales de comunicación en uso y libres. Esto optimiza la disponibilidad de radiofrecuencia del espectro y reduce al mínimo la interferencia a otros usuarios.

El concepto de solidaridad ha adquirido diferentes acepciones¹²⁵ que podemos dividir en dos, una crítica y otra integrada. La primera corresponde a las formas organizativas del movimiento obrero mientras la segunda hace referencia a la caridad, generalmente a cargo de la iglesia y que implica una relación asimétrica donde aquellos individuos en posición favorecida ayudan a los desfavorecidos, sin cuestionar las bases que crean esta desigualdad (VV.AA, 2013); en muchos casos, la labor de las agencias de desarrollo, queda integrada en esta segunda acepción. Recientemente, frente estos procesos de "solidaridad" institucional y bajo un control vertical, destaca la recuperación y promoción de viejas y nuevas prácticas de solidaridad "indisciplinada y extitucional" (Martínez-Guzmán, 2013: 11).

“Podemos distinguir una ‘cultura de la solidaridad’ dominante y domesticada frente a una ‘contracultura de la solidaridad’ emergente y transformadora” (Díaz Salazar, 1996; García Roca, a Nos Aldás et al., 2006: 96).

Para simplificar, podemos considerar que en la primera tendencia se incluyen las iniciativas que se basan en la autogestión. Parte de estas iniciativas suelen autodefinirse como parte de la economía solidaria mientras que el término economía social es más amplio y engloba también a otros actores ánimo de lucro, entre los que se encuentran las ONG y la iglesia (Guerra, en línea). La economía social también se equipara al tercer sector. Éste se ha ido profesionalizando –se requieren expertos para la gestión de los fondos públicos o grandes donaciones, las campañas de sensibilización, etc. – hasta el punto que puede acabar siendo una vía de precarización del trabajo (Nos Aldás, 2006).

Las formas de organización productiva solidaria se basan en la autogestión, esto es, la administración democrática donde todos tienen poder de decisión, independientemente de su calificación o aportación de capital, mientras que las empresas capitalistas se basan en la heterogestión, la administración jerárquica a partir de diferentes niveles de autoridad (Singer, 2002 en Sarria, 2008: 96).

El paradigma de la economía solidaria se dio a conocer en América Latina a principios de los años 80, y a finales de esa misma década se hacía resonar en Francia y otros países europeos, sumándose a las corrientes del cooperativismo y la economía social. En 1982, cuando Chile enfrenta una de sus crisis económicas más profundas, el sociólogo Luis Razeto propuso el concepto de economía de la solidaridad para referirse a una forma de relaciones que se dan en

¹²⁵ La del lema de la Revolución Francesa, *fraternité*, hace referencia a relaciones de reciprocidad y confianza sostenidas en el tiempo. Este tercer elemento del lema embargo, nunca se llegaría a poner en práctica en las instituciones gubernamentales puesto que la relación horizontal entre sujetos es incompatible con el principio de autoridad sobre el que se fundan las instituciones del estado.

las diferentes fases de la economía. En el plano de la producción, el elemento sustancial de esta racionalidad económica es la preeminencia del factor trabajo por encima del capital y sobre todo, la centralidad de los factores comunitarios (participación, uso compartido de conocimientos e informaciones, adopción colectiva de decisiones, tiempo de convivio, etc.). En el proceso de distribución, destaca que el intercambio no sólo se da con moneda sino también mediante otras relaciones económicas de reciprocidad, redistribución, cooperación, donación, etc., que permiten una mayor integración social. En el consumo, se prioriza el acceso comunitario sobre el individual, la proximidad del producto y otros aspectos ecológicos. Todos estos procesos permitirían pasar de una sociedad "de" mercado a una sociedad "con" mercado, donde el elemento central fuera el bienestar de todos y no el capital (Guerra, en línea).

Razeto (1999) pone énfasis en que la solidaridad no ha de ser un remedio ante los problemas del actual sistema mundial sino una lógica de transformación de este sistema, la cual se da en una doble dimensión: la solidarización progresiva de la economía global y la construcción y desarrollo gradual de un sector especial de economía de solidaridad. Presentes en ambas dimensiones, encontramos diferentes caminos hacia el mismo fin.

Uno es el camino de la economía popular, que se activa con la urgencia cotidiana de los pobres, llevando a vivencia de compartir lo poco que se tiene, crear comunidades y ayuda mutua. Estas prácticas de reciprocidad se entrecruzan con subsidios públicos, proyectos de ONG y la caridad en forma de donaciones. Otro camino es el del trabajo. Junto a la solidaridad obrera, encontramos formas de trabajo autónomo, independiente y asociativo, empresas autogestionadas y cooperativas de trabajadores que aspiran a recuperar la dignidad y plenitud humana del trabajo. Estas últimas iniciativas convergen con el camino de los movimientos sociales hacia un nuevo tipo de economía diferente a la capitalista, de la que se critica la explotación y subordinación del trabajo, la división de clases sociales, la distribución desigual de la riqueza, el individualismo y el consumismo exagerados. La participación social es una forma de comprometer a las personas a una empresa o proyecto común; ésta se da de dos: como cooperación de grupos dirigidos por una autoridad y como forma de gestión asociativa y solidaria.

Otro camino es el del desarrollo alternativo al hegemónico, el cual ha superado límites y empieza a generar más problemas que beneficio. Otro desarrollo significa otra economía, los que nos lleva al camino de una economía basada en la ecología, preocupada por los efectos

que tienen nuestras decisiones y actividades sobre los demás seres vivos y sobre las generaciones futuras. En este andar van avanzados los pueblos antiguos, cuyos valores en torno a la naturaleza ahora son puestos como ejemplo a seguir. Además, esta variedad de pueblos y culturas están revalorizando sus modos tradicionales de hacer economía, sea por reacción contra un modelo económico que los excluye o por la simple necesidad de subsistir en un contexto adverso. Por último pero no menos importantes en la economía de solidaridad son los caminos de la mujer y de la familia, creando condiciones para una inserción de la mujer no subordinada ni discriminatoria en el trabajo y la sociedad, así como del camino del espíritu, insuficiente sino se incide en el entorno pero que ayuda a la transformación personal.

"todos ellos van introduciendo solidaridad en sus experiencias económicas y en la economía en general. Los procesos que impulsan asumen diferentes nombres: economía popular, autogestión, cooperativismo, organización de base, desarrollo local, economía alternativa, movimiento ecológico, desarrollo de la mujer, microempresas familiares, identidad étnica, artesanía popular, economía cristiana, gandhiana, etc. Es la expresión de la riqueza de contenidos y formas de esta búsqueda polivalente." (Razeto, Luis (1999:13)

La característica que unía estas experiencias es la organización comunitaria y unas relaciones no centradas en el dinero; gran parte de estos grupos de la sociedad civil también presionan al estado para la implantación de políticas públicas (André Mance, 1999).

Por otro lado, la definición de los medios comunitarios propuesta por la Asociación Mundial de Radios Comunitarias (AMARC) está en consonancia con los planteamientos del cooperativismo y de la economía solidaria, y también de los comunes:

"Las radios y televisiones comunitarias son actores privados que tienen una finalidad social y se caracterizan por ser gestionadas por organizaciones sociales de diverso tipo sin fines de lucro. Su característica fundamental es la participación de la comunidad tanto en la propiedad del medio, como en la programación, administración, operación, financiación y evaluación. Se trata de medios independientes y no gubernamentales, que no realizan proselitismo religioso ni son de propiedad o están controlados o vinculados a partidos políticos o empresas comerciales (AMARC, 2009).

Este modelo organizativo solidario se refleja en el funcionamiento de los medios libres. A través de la información brindada por los informantes de esta tesis, sabemos que estos medios se aseguran la independencia de los contenidos con dinámicas propias de la economía solidaria. Primeramente, se sostienen gracias al trabajo voluntario y a las cuotas de los socios, así como la organización de eventos. Otras fuentes de financiación son la prestación de servicios, el alquiler de equipos o la formación a terceros. Unos medios evitan las ayudas públicas y otros las buscan y tratan de no depender de ellas. Lo mismo sucede con la

publicidad. Mientras unos medios rehúyen de cualquier tipo de anuncios, otros lo que hacen es evitar anunciantes cercanos a la economía capitalista y publicitar formas de comercio local, justo y solidario. También se acercan a las entidades financieras éticas (en España recurren a Coop57 o Triodos Bank; en Argentina algunos medios han sido financiados con fondos de cooperativas de producción). A parte, muchos medios libres se han especializado en la economía solidaria (por ejemplo, la publicación *El Salmón Contracorriente*, en España, y la radio *La Cooperacha*, en México)

"Nuestros temas centrales son el cooperativismo y la economía solidaria. Son temas con poca o nula visibilidad en México, por lo que no pesa tampoco en la agenda pública. Nuestro esfuerzo se dirigen a dar mayor visibilidad a esfuerzos nacionales e internacionales asociados a esos tópicos, afines además al consumo responsable, la sustentabilidad, las energías alternativas, las monedas locales, las finanzas éticas, el uso de tecnologías libres, y en general, una economía centrada en las personas, no en el lucro." (La Coperacha, México. AC, 2007).

En relación a la idea de Razeto (1999) acerca de la doble dimensión del avance de la economía solidaria, hemos observado un movimiento desde los medios comerciales convencionales hacia lógicas de la economía solidaria. Un ejemplo de ello es la publicación electrónica española, *InfoLibre*, una Sociedad Limitada que apuesta por fórmulas mixtas de financiación como cuotas específicas en el accionariado y la suscripción de los lectores, con el propósito de controlar la influencia de los intereses del mercado sobre los contenidos periodísticos.

“Si usted quiere que un medio no esconda la noticia de que El Corte Inglés lleva cinco años sin pagar el impuesto de sociedades y además desea que ese mismo medio no dependa del poder político de turno, ¿cómo cree que se puede financiar? Parece evidente: el periodismo lo puede pagar El Corte Inglés (y las demás grandes empresas), lo puede pagar Moncloa o el Gobierno autonómico o local al mando o lo pueden pagar los lectores. No hay más” (Rico, 05/09/2016).

Asimismo, muchos periodistas exempleados de los medios dominantes, aprovecharon la coyuntura del despido para fundar nuevos medios electrónicos basados en la figura legal de la cooperativa como forma de aunar el compromiso ético informativo con el control de su propia empresa. Estos nuevos medios cooperativos, que se suman a otros veteranos, tratan de hacerse lugar entre la prensa de referencia.

2.1 El cooperativismo y los medios libres

El cooperativismo es la manifestación de la cultura de la autogestión en el ámbito de la empresa. Las sociedades cooperativas surgirían como alternativa a la explotación y la precariedad a las que derivó la economía de mercado durante la revolución industrial europea.

La capacidad organizativa y la fuerza política del movimiento obrero haría que, a pesar de ser reprimido por grandes poderes económicos y las dictaduras burocráticas (Kliksberg, 2012 en VV.AA, 2012: 35), las élites no tuvieron más remedio que combinar la represión con la regulación (Wallerstein, 1998). Esto explica que numerosos países europeos cuenten con agencias específicas, normativas especiales y políticas públicas orientadas a este sector. Las formulaciones de la economía social entrarían más tarde en la agenda pública de América Latina (Coraggio, 2007).

En las últimas dos décadas observamos un resurgimiento del cooperativismo, en paralelo a las denuncias en torno a la globalización del capital financiero y los procesos de deslocalización. El año 2013, fue el año internacional de las cooperativas, sector que menos había sufrido el impacto de la caída económica capitalista. Este florecimiento tiene su contrapartida en los medios de comunicación. Cabe decir, que en los años 40 ya se tenía constancia de medios de comunicación organizados bajo este modelo.

Algunos ejemplos de viejos y nuevos medios cooperativos en Europa			
Nombre	Fecha de aparición	País	Soporte
Junge Welt	1947	Alemania	Impreso y online
Il manifesto	1969	Italia	Impreso y online
New Internationalist	1973	Reino Unido	Impreso y online
Taz.de	1978	Alemania	Impreso y online
Alternatives Economiques	1980	Francia	Actualmente online
Sheffield Live	2003	Reino Unido	TV y Online
West Highland Free Press	2009	Escocia	Impreso y online
La Marea	2012	España	Impreso y online
Alternativas económicas	2014	España	Online
Bristol Cable	2014	Reino Unido	Impreso y online
El Critic	2015	España	Online
The Ferret	2015	Escocia	Online

Fuente: reelaboración a partir de Wikipedia, Media cooperative.

Aplicación de los principios cooperativos en el análisis del funcionamiento de los medios libres

La Alianza Cooperativa Internacional (ACI) establece los siete principios que caracterizan a las sociedades cooperativas. Los medios libres, sean o no cooperativas, se rigen por muchos de ellos. A continuación los aplicamos a partir de la información obtenida con el cuestionario que enviamos al sector durante 2015 y 2016.

1º. adhesión voluntaria. Todos los encuestados han tomado la decisión libre de formar parte de la organización.

2º. Gestión democrática por parte de los socios. Casi todos de los medios libres consultados se gobiernan con un sistema 100% asambleario, el cual está específicamente definido en el segundo principio cooperativo: igualdad, "un socio un voto". La distribución de votos no se basa en el capital y tampoco la participación, todos los miembros tienen el derecho y el deber de ser elegidos para los cargos sociales. Sea cual sea el modo de constitución formal del colectivo, los medios libres buscan practicar formas de participación democrática más directa, más sustanciosa. La asamblea como órgano máximo para la toma de decisiones es una práctica que se identifica como parte del paradigma comunitarista (lo que es común a todos debe ser gestionado por los mismos afectados). Los valores implícitos en estas prácticas son la autogestión, la deliberación, los acuerdos, la responsabilidad y el compromiso socializado.

3º. Participación económica de los socios. Esta es la clave de la economía solidaria: la democracia económica. Los medios encuestados aportan capital y lo gestionan de forma democrática.

4º. Autonomía e independencia. Al igual que las cooperativas, los medios libres son organizaciones autónomas, gestionadas por sus miembros y que buscan la libertad de controlar su propio destino. De acuerdo con la encuesta realizada, la sostenibilidad de estos medios depende del trabajo y la participación económica de los miembros, sea contribuciones dineraria y/o en especie, así como de los eventos de recaudación y la prestación de servicios. Todas estas estrategias redundan en la autofinanciación del medio como forma de asegurar la autonomía y la independencia. La financiación externa (patrocinios, subsidios del Estado, donaciones, etc.) se evita o se controla para que ésta no afecte a la soberanía.

5º. Educación, formación e información. Los medios libres se caracterizan por emprender procesos de educación informal en alfabetización mediática, periodismo, gestión económica, toma de decisiones, etc. Se trata de un trabajo vocacional/comprometido que normalmente comprende

pocas horas semanales –lo que indica que hay otro trabajo principal– pero que puede conllevar muchas horas en el caso de eventos sociales considerados relevantes. La reconciliación del ocio y el trabajo es un elemento central.

6°. Cooperación entre cooperativas. Los medios libres intercambian informaciones, conocimientos, experiencias, materiales y todos aquellos recursos que redunden en el bien común del movimiento, a escala local, nacional, regional e internacional.

7°. Interés por la comunidad. Como las cooperativas, los medios libres promueven una cultura de responsabilidad con el entorno y de participación en el desarrollo de la comunidad o comunidades en las que forman parte.

A pesar de la antigüedad del sector, el reconocimiento de la figura legal de los medios cooperativos aún es incipiente. Argentina y Colombia son los países de los seis aquí analizados que han desarrollado políticas de comunicación desde los marcos de la economía solidaria. En estos países es donde más medios cooperativos hemos localizado.

En Colombia, las regulaciones de la televisión comunitaria son totalmente ajustadas al modelo cooperativo: deben ser sociedades autogestionadas y horizontales, con estatutos y aportaciones de los socios al día, con asamblea general y procedimientos democráticos de elección que garanticen el acceso de todos los socios a los cargos directivos y de administración de la comunidad. También debe haber transparencia con las cuentas y la gestión. Como hemos visto en los capítulos anteriores, sin embargo, en la práctica se conceden licencias a otros actores. Son varios cientos de cooperativas de medios las computadas en el país. Las exigencias normativas de los entes reguladores estatales y el propósito de ofrecer variedad de contenidos llevaron las comunidades de radio y televisión a formalizar su trabajo bajo esta figura jurídica. En el ámbito de la televisión resulta ideal porque les permite hacer frente colectivamente a requisitos económicos impuestos por ley, además de intercambiar y realizar conjuntamente productos televisivos (Henao et al., 2014). En general, el cooperativismo se ha convertido en un nuevo motor económico en la realidad colombiana (VV.AA, 16/10/2014).

En Argentina, el sector proliferó tras el colapso financiero de 2005, y en menos de diez años se registraban más de 20.000 agrupaciones y empresas de comunicación que se autodenominan solidarias. Estas comprenden desde medios locales impulsados por pequeñas cooperativas de trabajo hasta grandes instituciones como el Centro Cultural de la Cooperación

Floreale Gorini, pasando por servicios de internet de fibra óptica, imprentas, periódicos o productoras de cine (VV.AA, 2012). Muchos periódicos han resurgido tras ser abandonados por sus propietarios, dejando a los trabajadores sin sueldos ni empleo. Algunos ejemplos son el diario El Tiempo antigua propiedad del Grupo 23, que actualmente se financia a través de la suscripción de los lectores (Correa, 22/04/2016); e Infonews, reinagurado en 2016 como medio autogestionado (VV.AA, 10/08/2016). Muchas de estas nuevas iniciativas forman parte de la Red de Cooperativas de Comunicación y la Red Argentina de las Infocomunicaciones de la Economía Solidaria (Coomunicar). Los siguientes testimonios ilustran el cambio de paradigma en el campo de la comunicación:

“Para sobrevivir al despojo neoliberal y estando hoy en condiciones de seguir caminando hacia el horizonte de la sociedad que queremos, dejamos el ejercicio de la crítica del discurso y pusimos el tiempo en perfeccionar nuestras herramientas [...] no es el producto mismo quien explica la comunicación. Las relaciones sociales y organizativas que lo anteceden son la condición de la posibilidad del proceso de comunicación y del producto mismo.” (VV.AA, 2012:20).

Los periodistas ven en el cooperativismo una vía para lograr la sostenibilidad de los medios sin depender de agentes externos que los doten de legitimidad o recursos así como una oportunidad para hacer un periodismo cuyo valor no sea el consumo sino la utilidad social.

“Si entendemos la comunicación como algo “externo” a nuestra acción, concluimos buscando un instrumento también “externo” a nosotros para comunicar nuestra acción: es lo que solemos expresar como ‘los medios...’. En esta visión externa y estática [...] la TV privada nacional, la radio privada, los diarios nacionales constituyen lo que casi consideramos los ‘únicos’ medios de comunicación. [...]. Pretender por nuestra parte que esos ‘medios’ sean el instrumento de nuestra concepción comunicacional y económica transformadora, de nuestros principios democráticos y solidarios, de nuestra capacidad de gestión social y económica exitosa, es cuando menos un error conceptual.” (VVAA, 2012: 26-27).

El trabajo de base realizado por el partenariado privado-estatal Usina de Medios ha derivado en la formulación de políticas públicas de comunicación. Usina es una alianza estratégica entre los representantes de la Economía Solidaria argentina y el estado nacional a través del Instituto Nacional de Asociativismo y Economía Social (INAES). El programa tiene tres tipos de actores articulados entre ellos:

- a) Empresas mutuales, cooperativas, pymes y organizaciones civiles y otros que se adhieran;
- b) Medios de comunicación y servicios productivos sectoriales (productoras de contenidos, imprentas, etc.) gestionados por mutuales y cooperativas, pero también

pymes y otros actores sin ánimo de lucro que se adhieran a los principios de asociacionismo que impulsa el programa.

- c) Referentes, técnicos, profesionales, trabajadores, consumidores, etc. vinculados al sector comunicacional.

Por el momento -recordemos que este tema es una de las líneas de investigación a desarrollar, no hemos localizado iniciativas de políticas similares en Europa, la región con mayor concentración de cooperativas según la Alianza cooperativa Internacional. Cabe señalar, por otro lado, que el cooperativismo encuentra en internet nuevas formas de producción e intercambio, las cuales se ven marginalizadas por los servicios de la economía colaborativa.

El cooperativismo de plataforma como alternativa a la economía colaborativa

¿Es posible escapar de corporaciones como Facebook, Google, Netflix, Amazon o Uber? Se interroga Trebor Scholz (2016), y su respuesta es sí. La alternativa es recuperar la tradición de cien años de cooperativismo como cultura del trabajo basada en los valores democráticos, la justicia social y la falta de ánimo de lucro. La combinación del cooperativismo y las nuevas tecnologías es denominada por Scholz "cooperativismo de plataforma". El resultado ha de ser un modelo de trabajo en red que respete las condiciones laborales así como las comunidades donde tiene lugar o efecto la actividad, incluyendo el medio ambiente. En este sentido, el cooperativismo de plataforma es el modelo antagónico a la economía colaborativa capitalista o *sharing economy*, que tras la crisis global de 2008 ha quedado dirigida por el capital de riesgo y por la búsqueda de beneficios empresariales a corto plazo a costa de dismantelar los derechos laborales.

“La economía colaborativa es ‘reaganismo’ por otros medios. [...] Los tecnólogos multimillonarios saltaron de cabeza, cabalgando a lomos de los que buscan desesperadamente trabajo, [...] los conductores de Uber en Los Ángeles están cobrando por debajo del salario mínimo; [...] los trabajadores de Crowdfunder y Mechanical Turk ganan no más de dos a tres dólares por hora” (Scholz, 2016: 10-11).

Además de basarse en la ilegalidad como método, violando los derechos de los trabajadores y evadiendo pagar impuestos, estas empresas surgidas en Estado Unidos compran campañas contra la regulación de su actividad: Airbnb gastó más de ocho millones de dólares cuando los residentes de San Francisco votaron sobre su regulación; Uber gasta más dinero en grupos de

presión que la cadena Walmart. Ambas empresas utilizan sus aplicaciones como plataformas políticas movilizandando sus clientes ante las amenazas de regulación (ibid.).

En las antípodas de este modelo económico, el cooperativismo de plataforma va diversificando su oferta y su forma. Pueden ser propiedades de los productores/usuarios (*producers*), como Member's Media, Stocksy o Resonate, que ofrecen a los miembros ser copropietarios del sitio web a través del cual distribuyen sus obras. Member's Media es una plataforma de medios de comunicación de propiedad cooperativa que reúne a productores y aficionados al cine de ficción independiente. Stocksy es una cooperativa de archivo fotográfico que permite a los miembros hacerse propietarios. Resonate es un sistema cooperativo de *streaming*, etc., etc. Scholz remarca que el cooperativismo de plataforma no se restringe a la figura jurídica de la cooperativa sino que lo importante es que estos valores se pongan en práctica, ya sea en asociaciones, empresas o fundaciones.

Berlinguer et al. (2013), dan cuenta de plataformas de colaboración en España como VjSpain.com, que reúne a comunidades de videojockeys para compartir recursos, DOCúpate, que proporciona recursos e intercambios entre productores de documentales, o Ableton Live Barcelona, una comunidad para compartir conocimiento entre usuarios de software para la producción musical. En algunos de estos casos se difuminan las fronteras profesionales y *amateurs*, productores y usuarios. Asimismo se hace difícil concebir estos modelos de producción y difusión como organizaciones formales. Estos autores también señalan que la sostenibilidad de los proyectos depende en gran medida de relaciones de confianza y de interdependencia voluntarias entre diferentes agentes, contribuciones y retribuciones de carácter no monetario. Dos recursos no monetarios que resultan esenciales son las contribuciones voluntarias y el acceso a recursos libres y abiertos. Estas relaciones de producción donde prevalece el valor social no se expresan en los balances ni en los cómputos monetarios pero tienen un efecto en la "economía real".

Los medios libres que producen y se organizan mediante internet pueden considerarse una modalidad más del cooperativismo de plataforma. Puede que el acceso a las interfaces de gestión de contenidos sólo sea para los miembros del grupo o puede que sean abiertas en general, como Indymedia o Tejemedios (México), donde los usuarios pueden registrarse y publicar sus informaciones. La apertura genera algunos dilemas técnicos y de confianza entre los colectivos. Así lo expresan los miembros de la televisión por internet mexicana CoAATV,

impulsada por los miembros del *hackerspace* el Rancho Electrónico y del Laboratorio Popular de Medios Libres (LPML) del centro social Chanti Ollin.

“no exentos de tropiezos, hemos aprendidos a trabajar en horizontal pero organizados. Este modo tecnopolítico de organización es resultado de un proceso largo de intercambio de saberes, pero también es resultado de la articulación de relaciones y la generación de confianzas [...] un conjunto de modos de hacer y reglas no escritas que todos compartimos y que permiten que las tareas se lleven a cabo de manera descentralizada y de forma mas o menos fluida. [...] no podemos dejar de lado el reto que implica dar apertura a los espacios sin debilitar la red de confianza. Bueno, en esas andamos; descentralizados, con software libre, sin facebook, sin google, sin twitter... pero con mucho goce y disfrute colectivo”. (CoAATV, en línea)

El proyecto de COAA TV es la germinación de casi cuatro años desarrollando talleres, encuentros y jornadas relacionadas con la producción audiovisual con software libre, la distribución de contenidos con licencias abiertas, la autodefensa digital para comunicadores y la autogestión de infraestructuras sociales e informáticas para la comunicación alternativa. Las redes sociales corporativas son substituidas por redes libres como StatusNet y Diáspora, también utilizan las listas de correo soportadas por el servidor autónomo Espora.

○ SÍNTESIS: Las características de los medios libres los acercan a los movimientos del procomún digital, el cooperativismo y la economía solidaria, como podemos ver en su modelo organizativo (libre adhesión, autogobierno, horizontalidad), productivo (autonomía, cooperación, autoformación, convivio, usos del *software* libre y licencias *creative commons*) y económico (renuncia al lucro, fomento de los intercambios y la ética en el consumo y la financiación). Por otro lado, su actividad tiene lugar en un contexto marcado por la concentración de la industria de la comunicación y el acaparamiento del espectro por los agentes gubernamentales y lucrativos, sometiendo a un cerco a la información pública y la cultura. En este capítulo hemos abordado estas cuestiones, situando a los medios libres como parte de los comunes, los cuales comprenden en su esencia un bien común, una comunidad asociada a él y un modo de gobernanza basado en relaciones sociales horizontales y empáticas. También hemos constatado que los principios del cooperativismo, que nutren la economía solidaria y que pueden resumirse en permitir el libre desarrollo de iniciativas basadas en el interés social y la autonomía de las comunidades, aplican también a los medios libres. Por tanto, unas políticas públicas normalizando estas prácticas y valores podrían favorecer a los

medios libres en la medida que al reorientar las relaciones de producción cobraría relevancia el rol de los medios libres, cuyo modo organizativo favorece la diversidad informativa. Sin embargo, como apuntábamos en las conclusiones, la formulación de unas auténticas políticas requiere de una revolución en las instituciones estatales. Las apuestas por el municipalismo pueden significar un avance en ese sentido.

Referències bibliogràfiques

- ADORNO, T.; HORKHEIMER, M. (1944-1947) (1988). “La industria cultural. Iluminismo como mistificación de masas”. *Dialéctica del iluminismo*. Buenos Aires: Edit. Sudamericana.
- ALFARO, R. M. (2001). “Culturas populares y comunicación participativa: en la ruta de las definiciones”. GUMCIO DAGRON, A.; TUFTE, T. (eds.) (2008). *Antología de Comunicación para el Cambio Social: lecturas históricas y contemporáneas*. Nova Jersey: Consorcio de la Comunicación para el Cambio Social.
- ALIENA, R. (coord.) (2008). *Los equilibrios del Tercer Sector. Una filosofía del pluralismo de funciones*. IV Foro del Tercer Sector. Madrid: Fundación Luis Vives, recuperat de http://www.fundacionluisvives.org/upload/66/34/Cuaderno_TS_IV_def.pdf (accés, 09/2010).
- ANDRÉ MANCE, E. (2000). *A Revolução das redes: a colaboração solidária como uma alternativa pós-capitalista à globalização atual*. Petrópolis: Vozes.
- ARRUDA, M. (2001). *Globalización y sociedad civil*. Recuperat 15 de maig de 2014, a partir de http://www.socioeco.org/bdf_fiche-document-1264_es.html.
- ATTON, C. (2002). *Alternative Media*. Londres: SAGE.
- AZURMENDI, Ana (2001). *Derecho de la información: guía jurídica para profesionales de la comunicación*. Pamplona: Ediciones de la Universidad de Navarra.
- BARRANQUERO, A.; SÁEZ, C. (2015). “Comunicación y buen vivir. La crítica descolonial y ecológica a la comunicación para el desarrollo y el cambio social”. *Palabra Clave*, 18 (1).
- COYER, K.; DOWMUNT, T.; FOUNTAIN, A. (2007). *The alternative media handbook*. Londres: Routledge.
- BAILEY, O. G.; CAMMAERTS, B.; CARPENTIER, N. (2007). *Understanding Alternative Media*. Londres: McGraw-Hill.
- BAKUNIN, M. (2003). *Dios y el Estado*. Argentina: Utopía Libertaria.
- BALDELLI, P. (1977). *Informazione e Controinformazione*. Milano: Mazzotta.
- BARRANQUERO, A. (2009). *Latinoamerica en el paradigma participativo de la comunicación para el cambio*. Málaga: Universidad de Málaga. Servicio de publicaciones –SPICUM.
- BARRANQUERO, A.; SÁEZ, C. (2015). “Comunicación y buen vivir. La crítica descolonial y ecológica a la comunicación para el desarrollo y el cambio social”. *Palabra Clave*, 18 (1).
- BASSETS, LL. (ed.). *De las ondas rojas a las radios libres*. Barcelona: Gustavo Gili, pp. 48-61.
- BELTRÁN, L. R. (1979). “Adiós a Aristóteles: la comunicación ‘horizontal’”. GUMUCIO DRAGON, A.; TUFTE, T. (eds.) (2008). *Antología de Comunicación para el Cambio Social: lecturas históricas y contemporáneas*. Nova Jersey: Consorcio de la Comunicación para el Cambio Social.
- BENKLER, Y. (1998). “The Commons as a Neglected Factor of Information Policy”. Alexandria, VA: 26th Annual Telecommunications Policy Research Conference, October 3, 1998. Recuperat de <http://community-wealth.org/content/commons-neglected-factor-information-policy> (accés, 03/2014).

- BENKLER, Y. (2001). "Between Spanish Huertas and the Open Road: A Tale of Two Commons?" *Convening Cultural Commons conference*. Nova York: New York University, 23-24 de setembre de 2011. Recuperat de http://www.benkler.org/Commons_Unmodified_Benkler.pdf (accés, 06/2017).
- BERGÉS, L. (2012). "Spain: An Information Society Without Traditional Offline Community Media?". *Journal of Radio & Audio Media*, vol. 19, n. 2.
- BERLINGUER, M.; MARTÍNEZ, R.; FUSTER, M.; SUBIRATS, J. (2013). "Modelos emergentes de sostenibilidad de procomunes audiovisuales". *Tecnokultura*, Vol. 10, n. 1., recuperat de <http://revistas.ucm.es/index.php/TEKN/article/view/48057/44934> (accés, 04, 2014).
- BERTOLO, A.; LOURAU, R. (1979). *Autogestión y Anarquismo*. Antorcha.net. Recuperat de http://www.antorcha.net/biblioteca_virtual/politica/autogestion/2.html (accés, 06/2017).
- BOLLIER, D. (2014). *The Commons as a Template for Transformation*. Recuperat de <http://www.greattransition.org/document/the-commons-as-a-template-for-transformation> (accés, 03/2014).
- BOLLIER, D.; Helfrich, S. (2014). *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press.
- BOLLIER, D.; Helfrich, S. (2016). "Patterns of Commoning: Overture". P2P Foundation, recuperat de <https://blog.p2pfoundation.net/patterns-commoning-overture/2016/10/06> (accés, 05/2017).
- BOLLIER, D. (2003). *El redescubrimiento del procomún*. Recuperat 29 d'agost de 2014, a partir de <http://biblioweb.sindominio.net/telematica/bollier.html>.
- BONANNO, A. M. (1977). *Autogestión*. Madrid: Campo Abierto Ediciones.
- BOOKCHIN, M. (1986). "Autogestión y nueva tecnología", *Comunidad* 53-54.
- BRECHT, B. (1967). "Teoría de la radio (1927-1932)". Recuperat de <http://radiosederecrgdf.blogspot.com.es/2011/11/teoria-de-la-radio-1927-1932-bertolt.html> (accés, 03/2011).
- BUCKLEY, S. (2010). "Third pillar of media pluralism: community broadcasting in the UK and Europe". *MeCCSA 2010 Conference - London School of Economics*. Londres: 6-8 gener de 2010. Recuperat de <http://www.lse.ac.uk/media@lse/events/MeCCSA/pdf/papers/SteveBuckley.pdf> (accés, 02/2016).
- CALDEVILLA, D. (2009). "Democracia 2.0: La política se introduce en las redes sociales". *Pensar la Publicidad. Revista Internacional de Investigaciones Publicitarias*. Vol. 3, n. 2 (2009). Recuperat de <http://revistas.ucm.es/index.php/PEPU/article/view/16073> (accés, 06/2017).
- CALLEJA, A.; SOLÍS, B. (2007). *Con permiso. La radio comunitaria en México*. México: Asociación Mundial de Radios Comunitarias. 2ª ed.
- CAMMAERTS, B.; CARPENTIER, N. (eds.) (2007). *Reclaiming the media*. <http://www.intellectbooks.co.uk/ppbooks.php?isbn=9781841501635> (accés: 09/2009).
- CARPENTIER, N., LIE, R.; SERVAES, J. (2003). "Making Community Media Work". SERVAES, J. (ed.), *Approaches to Development Communication*, París: UNESCO.
- CASTELLS i TALENS, A. (2011). "¿Ni indígena ni comunitaria?. La radio indigenista en tiempos neoindigenistas". *Comunicación y Sociedad*, núm. 15, gener-juny, 2011, pp. 123-142. Recuperat de <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=34615397006> (accés, 02/2015).
- CASTELLS, M. (1997). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura*. Vol. 1. La sociedad red. Madrid: Alianza.
- CASTELLS, M. (2009). *Comunicación y poder*. Madrid: Alianza Editorial.
- CASTRO, M. (2010). "La qualitat de la democràcia: estat de la qüestió i marc analític". Parés, M. (Coord). *Informe sobre l'estat de la democràcia a Catalunya 2010*. Bellaterra: Institut de Govern i Polítiques Públiques.

- CHAPARRO, M. (2008). “Medios comunitarios y ciudadanos. Los escenarios europa y latinoamericano”. *Telos* 74. Gener-març 2008. Recuperat de https://books.google.com.mx/books?id=wYXJCgAAQBAJ&pg=PA146&lpg=PA146&dq=Red+del+R%C3%ADo+Magdalena+%2B+radio&source=bl&ots=k4MZZzYqe-&sig=TzVpAKgqe03_y44wHCPrPlq6c8w&hl=ca&sa=X&ved=0ahUKEwien564t9HPAhUHrD4KHetHBMwQ6AEIODAH#v=onepage&q=Red%20del%20R%C3%ADo%20Magdalena%20%2B%20radio&f=false (accés, 02/2016).
- CILA (2002). “Radios mineras bolivia”. *Red de la iniciativa de la Comunicación*. Recuperat de <http://www.comminit.com/en/node/150017> (accés, 2010)
- CLUA, A.; FERNÁNDEZ, M.; GARCÍA, J. (2006). “Medios sin ánimo de lucro en la regulación del audiovisual. El caso de España: del vacío legal al espacio marginal”. *ULEPICC. I Congreso Nacional de Pensamiento Crítico, Comunicación y Cultura*. Sevilla, 17 de novembre 2006.
- COLECTIVO IOÉ (2003). *Investigación Acción Participativa: Propuesta para un ejercicio activo de la ciudadanía*. Encuentro de la Consejería de Juventud. Córdoba: juny de 2003. Recuperat de <https://www.colectivoioe.org/uploads/89050a31b85b9e19068a9beb6db3dec136885013.pdf> (accés, 04/2015).
- COLLIN HARGUINDEGUY, L. (2012). *Economía solidaria. ¿Capitalismo moralizador o movimiento contracultural?* México: El Colegio de Tlaxcala.
- CORAGGIO, José Luis. (2007). *La economía social desde la periferia. Contribuciones latinoamericanas*. Buenos Aires: Altamira.
- CORREA, P. (22/04/2016). “Autogestionado, el periódico Tiempo Argentino regresa a los kioskos”. *La Cooperacha*. Recuperat de, <http://www.lacooperacha.org.mx/periodico-tiempo-argentino-regresa-kioskos-autogestionado.php> (accés 12/2016).
- COYER, K.; HINTZ, A. (2010). “Developing the ‘Third sector’: Community Media Policies in Europe. Media Freedom and Pluralism”. KLIMKIEWICZ, B. *Media Policy Challenges in the Enlarged Europe*. Hongria: Central university Press, pp. 275-297.
- CRUZ, K. (2014). “El espectro radioeléctrico como bien común”. *El Topil*, n.21, recuperat de https://www.academia.edu/7940462/El_espectro_radioel%C3%A9ctrico_un_bien_comunal?auto=download (accés, 02/2016).
- DAHL, R. A. (2012). *La democracia*. Barcelona: Ariel.
- DENTE, B.; SUBIRATS, J. (2014). *Decisiones públicas. Análisis y estudio de los procesos de decisión en políticas públicas*. Barcelona: Ariel.
- DE SOUSA SANTOS, B.; MONEDERO, J. C. (2005). *El milenio huérfano: ensayos para una nueva cultura política*. Madrid: Editorial Trotta.
- DE SOUSA SANTOS, B. (2009). *Una epistemología del sur: la reinención del conocimiento y la emancipación social*. México: Editorial Siglo XXI.
- DE SOUSA SANTOS, B. (2011). *Producir para Vivir: Los Caminos de la Producción No Capitalista*. Mèxic: Fondo De Cultura Económica.
- DOWNING, J. (1984) *Radical alternative media. The political experience of alternative Communications*. Boston: South End Press.
- DOWNING, J. (ed.) (2001). *Radical Media. Rebellious Communication and Social Movements*. Londres: SAGE.
- DUNHAM, J. et al. (2015). *Press Freedom in 2014. Harsh Laws and Violence Drive Global Decline*. Freedom House. Recuperat de https://freedomhouse.org/sites/default/files/FreedomofthePress_2015_FINAL.pdf (accés, 01/2017).
- ENZENSBERGER, H. M. (1974). *Elementos para una teoría de los medios de comunicación*. Barcelona: Anagrama.

- ESCOBAR, A. (2003). “*Mundos y conocimientos de otro modo*”. El programa de investigación de modernidad/colonialidad latinoamericano”. *Tabula Rasa*, n. 1: 51-86, gener-desembre de 2003.
- FERNÁNDEZ DE MOSTEYRÍN, L.; MORÁN, M. L. (2004). “Encontrar la cultura: estrategias de indagación para el análisis sociopolítico”. *Revista de Estudios Sociales*, núm. 50, setembre-diciembre, 2014, pp. 43-56.
- FLEISCHMAN, L.; REGUERO, N.; SÁEZ, C. (2009). "Políticas de comunicación y sustentabilidad del tercer sector de la comunicación: el caso catalán en el contexto español y europeo". VII Congreso Internacional de la Unión Latina de Economía Política de la Información, la Comunicación y la Cultura (ULEPICC), “Políticas de cultura y comunicación: creatividad, diversidad y bienestar en la Sociedad de la Información”. Getafe: 7 - 9 octubre 2009.
- FLEISCHMAN, L.; SÁEZ, C. (2009). “Present and future sustainability of alternative TV projects in Spain: a multidimensional análisis”. 27º congreso de la Asociación Internacional de Estudios en Comunicación Social (AIECS). México: julio 2009.
- FLEISCHMAN, L.; REGUERO, N.; SÁEZ, Ch. (2010). “Movilización social y políticas del tercer sector en Cataluña. El caso del decreto para los medios sin fines de lucro en el contexto español y europeo (2009 - 2010)”. 28º congreso de la Asociación Internacional de Estudios en Comunicación Social (AIECS), “Communication and Citizenship”. Braga (Portugal): 18-22 de julio de 2010.
- FUSTER MORELL, M. (2010). *Governance of online creationcommunities. Provision of infrastructure for the building of digital commons*. Tesi doctoral. Florència: Institut Universitari Europeu.
- FUSTER MORELL, M. (2014). “Governance of online creation communities for the building of digital commons: Viewed through the framework of the institutional analysis and development”. MADISON, M. J.; STRANDBURG, K.; FRISCHMANN, B., *Convening cultural commons*. Oxford: Oxford University Press.
- GARAUDY, R. (1972). *L'alternative. Charger le monde et la vie*. París: Robert Laffont.
- GARCÍA DE MADARIAGA, J. M.; CALVI, J. C.; TUCHO FERNÁNDEZ, F.; MEDA GONZÁLEZ, M. (eds.) (2008). *Políticas de comunicación en España y Latinoamérica*. Madrid: Dickinson.
- GARCÍA GARCÍA, J. (2008). “Medios comunitarios en España. De las Radios Libres al Tercer Sector Audiovisual”.
- GARRIDO, F. (1970). *Historia de las clases trabajadoras 4. El trabajador asociado*. Madrid: Zero.
- GIRARD, B. (2002). *Radio Apasionados. Experiencias de la radio comunitaria en el mundo*. [En línea:] <http://comunica.org/apasionados/pdf/radioapasionados.pdf> [Darrera consulta: 04, 2009].
- GNU, en línea. (s. f.). ¿Qué es el software libre? Recuperat de <http://www.gnu.org/philosophy/free-sw.es.html> (08/2014).
- GOONEWARDENA, K. (2011) "Henri Lefebvre y la revolución de la vida cotidiana, la ciudad y el Estado". *Urban*. SEP2011–FEB2012 NS02.
- GRACIO DAS NEVES, R. M. (2016). *Cuando la utopía era ahora: una teorización sociológica holística sobre la autogestión libertaria*. Tesi doctoral. Madrid: UCM.
- GRAY, P.; LEWIS, P. (1992). “Great Britain: Community broadcasting revisited”. JANKOWSKY, N.; PREHN, O.; STAPPERS, J. (1999). *The people’s voice. Local radio and television in Europe*. Londres: John Libbey & Co.
- GUERRA, P. (En línea). *Economía de la Solidaridad. Una introducción a sus diversas manifestaciones teóricas*. Recuperat de <http://tacuru.ourproject.org/documentos/guerra.pdf> (accés, 04/2014).
- GUIMERÀ, J. À. (2007). *La televisió local a Catalunya: gestació, naixement i transformacions (1976-2006)*. Tesi doctoral. Departament de Periodisme i de Ciències de la Comunicació. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

- GUITTON, C. (2012). “Les radios associatives en France. Leur rôle dans la prescription musicale aujourd’hui”. *Communication et information scientifique*. Recuperat de https://memsic.ccsd.cnrs.fr/mem_00983308/document (accés, 12/2016).
- GUMUCIO DRAGÓN, A. (2001). *Haciendo olas. Historias de comunicación participativa para el cambio social*. Nova York: Rockefeller Foundation.
- GUMUCIO DRAGÓN, A. (2003). “Arte de Equilibristas: la Sostenibilidad de los Medios de Comunicación Comunitarios”. *Cuarta Conferencia Internacional de Comunicación Social: Perspectivas de la Comunicación para el Cambio Social y el Tercer Encuentro Our Media/Nuestros Medios*. Barranquilla: Universidad del Norte, 19-21 de maig de 2003. Recuperat de <http://www.comminit.com/en/node/149680/37> (accés, 07/2014).
- HABERMAS, J. (2002). *Historia y Crítica de la Opinión Pública*. Mèxic: Gustavo Gili.
- HADL, G. (2004). “Civil Society Media Theory: Tools for Decolonizing the Lifeworld”. *Ritsumeikan Social Sciences Review*. 2004 – 12. Recuperat de <http://www.ritsumei.ac.jp/acd/cg/ss/sansharonshu/403pdf/hadl.pdf> (accés: 08/2010).
- HADL, G. (2007). “‘Community Media?’ ‘Alternative Media?’ Unpacking Approaches to Media By, For and Of the People”. *Papers in International and Global Communication*, n. 2/07. Recuperat de <http://ics.leeds.ac.uk/papers/cicr/exhibits/45/hadl.pdf> (accés: 08/2010).
- HALLIN, D.; MANCINI, P. (2004). *Comparing media systems : three models of media and politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HESS, C. (2008). *Mapping the New Commons*. Rochester, NY: Social Science Research Network. Recuperat de <http://papers.ssrn.com/abstract=1356835> (accés, 04/2014).
- HINZ, A. (2007). “Civil Society Media at the WSIS: a new actor in global communication governance?”. CAMMAERTS, B.; CARPENTIER, N. (eds.) (2007). *Reclaiming the media*, pp. 243-264. Recuperat de <http://www.intellectbooks.co.uk/ppbooks.php?isbn=9781841501635> (accés 09/2009).
- HOWLEY, K. (2005). *Community Media: people, places and Communication technologies*. New York: Cambridge University Press.
- HUDSON, J. P. (2010). “Formulaciones teórico–conceptuales de la autogestión”. *Revista mexicana de sociología*. Vol.72 no.4 México oct./dic. 2010. http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0188-25032010000400003 (accés, 03/2017).
- ILLICH, I. (1985). *La convivencialidad*. Mèxic: Planeta.
- INTERMON-OXFAM (en línia). “Tras la marca. El papel de las 10 grandes empresas de alimentación y bebidas en el sistema alimentario”, recuperat de <http://www.oxfamintermon.org/es/documentos/26/02/13/tras-marca-papel-de-10-grandes-empresas-de-alimentacion-bebidas-en-sistema-alim-0> (accés, 05/2017).
- JANKOWSKY, N. W. (eds) (2002). *Community media in the information age. Perspectives and prospects*. New Jersey: Hampton Press.
- JANKOWSKY, N. W.; PREHN, O.; STAPPERS, J. G. (1992). *The people’s voice. Local Radio and Television in Europe*. London: Libbey.
- JIMÉNEZ, I. (6/02/2015) “Siete heridas del periodismo. Factores que limitan la libertad de prensa”. *El Salmón Contracorriente*. Recuperat de <http://www.elsalmoncontracorriente.es/?Siete-heridas-del-periodismo> (accés, 01/2017).
- KANLI, T. (2008). *Alternative in the Mainstream?: A “Radical” Newspaper of Turkey*. Tartu (Estònia), European Media and Communication Doctoral Summer School. 27 de juliol – 9 d’Agost de 2008.
- KAPLÚN, M. (1998). *Una Pedagogía de la comunicación*. Madrid: Ediciones de la Torre.

- LAFUENTE I CORSÍN (2015). “Economías y tecnologías del don”. *El procomún y los bienes comunes*. Economistas sin Fronteras, n. 16, 2015.
- LEÓN CEDEÑO, A. (2006). *Emancipação no cotidiano: iniciativas igualitárias em sociedades de controle*. Tesis de doctorat en Psicología Social, PUC-SP. São Paulo, 2006.
- LESSIG, L. (2004). *Free Culture: The Nature and Future of Creativity*. Nova York: Penguin. Recuperat de <http://www.free-culture.cc/freeculture.pdf> (accés, 04/2014).
- LEVY, A. (2016). *Medios de comunicación. Los oligarcas se van de compras*. París: Reporters sense Fronteres.
- LEWIS, P. (ed.) (1984). *Media for people in cities a study of community media in the urban context*. París: Unesco.
- LEWIS, P. (ed.) (1995). *Medios de comunicación alternativos: la conexión de lo mundial con lo local*. Estudios y documentos de comunicación de masas. París: Unesco.
- LOVINK, G. (2007). *Zero Comments: Blogging and Critical Internet Culture*, London: Routledge.
- MALBA, N. (s.d). *El anarquismo ya no es lo que era*. Materials del curs en línia “Autogestión: Teoría y práctica de la rebelión económica. De la utopía a la realidad”, impartit per la revista *El Salmón contracorriente*, del 18/01/2017 al 22/02/2017.
- MALERBA, J. (2012). (17/09/2012). “Panorama da situação legal na América Sul”. *Observatorio da Imprensa*, 712. Recuperat de http://observatoriodaimpresa.com.br/interesse-publico/_ed712_panorama_da_situacao_legal_na_america_sul/ (accés, 06/2015).
- MALOUNEY (31/01/2017). “¿Es un pájaro? ¿Es un avión? !No, es Superman!” *El Salmon contracorriente*, recuperat de <http://www.elsalmoncontracorriente.es/?Es-un-pajaro-es-un-avion-No-es> (accés, 02/2017).
- ANDRÉ MANCE, E. (2000). *A Revolução das redes: a colaboração solidária como uma alternativa pós-capitalista à globalização atual*. Petrópolis: Vozes.
- MARCUSE (2010/1968). *L'home unidimensional*. Barcelona: Ariel.
- MARCOS, Adeline (28/11/2008). "Un siglo con Claude Lévi-Strauss". *Sinc*. Recuperat de <http://www.agenciasinc.es/Reportajes/Un-siglo-con-Claude-Levi-Strauss> (Accés, 04/2016).
- MARKOVIC (1973). “Autogestión y humanismo”. Mihailo Markovic. X Jornada de treball de l'Escola de Ciències Socials de Korcula, Yugoslavia, agost de 1973.
- MATTELART, Armand (2002). *Geopolítica de la cultura*. Uruguay: Trilce.
- MARÍ, V. (2010a). “El enfoque de la comunicación participativa para el desarrollo y su puesta en práctica en los medios comunitarios”. *Razón y Palabra*, n. 71. Febrer-abril.
- MARÍ, V. (2010b). *Investigar desde los márgenes. Reflexiones sobre investigación, comunicación y cambio social*. Cadis: Ediciones Universidad de la Frontera.
- MARTÍNEZ-GUZMÁN, Antar (Coord.) (2013). “Solidaridades a revisión. Consideraciones y desafíos actuales”. *CIDOB Dinámicas Interculturales*. N. 17. Barcelona: març 2013.
- MATTELART, A. (2002). *Geopolítica de la cultura*. Santiago de Chile: Lom Ediciones.
- MAYUGO, C. (09/03/2006). “El ‘tercer sector audiovisual’ irrumpe en la agenda política española. *Revista Pueblos*.
- MAYUGO, C. (2015). *La confluencia entre educomunicación y comunicación comunitaria en las prácticas de creación audiovisual participativa*. Tesis defensada al Departamento de Ciencias da Comunicación. Programa de Doctorado en Comunicación e Xornalismo. Facultade de ciencias da comunicación. Santiago de Compostela: Universitat de Santiago de Compostela.
- McCHESNEY, R. (2000). *Rich media, poor democracy. Communication Politics in Dubious Times*. Nova York: The New Press.

- McCHESNEY, R. W. (2008). *The Political economy of media: enduring issues, emerging dilemmas*. New York, N.Y: Monthly Review Press.
- McQUAIL, D. (2000). *Introducción a la teoría de la comunicación de masas*. Barcelona: Paidós.
- MEDA, M. (2014). *El tratamiento de los medios comunitarios en el marco de la Ley General de la Comunicación Audiovisual*. Tesis doctoral. Madrid: Universitat Complutense. Departament de Periodisme II.
- MERINO et al. (2015). *Diagnóstico sobre el acceso del sector sin fines de lucro a medios audiovisuales*. Argentina. Recuperat de <https://martinbecerra.wordpress.com/2015/03/20/diagnostico-sobre-el-acceso-del-sector-sin-fines-de-lucro-a-medios-audiovisuales/> (accés, 21/2016).
- MIGNOLO, W. (2010). *Desobediencia epistémica: retórica de la modernidad, lógica de la colonialidad y gramática de la descolonialidad*. Buenos Aires: Ediciones del Signo.
- MILAN, S. (2006). "Medios comunitarios y regulación. una perspectiva de comunicación para el desarrollo". *Investigación y desarrollo*, vol. 14, n. 2, recuperat de <http://www.redalyc.org/html/268/26814202/> (accés, 02/2017).
- MILAN, S. (2009). *Stealing the fire: a study of emancipatory practices in the field of communication*. Tesis doctoral. Florència: European University Institute.
- MORAN ESPARZA, J. L. (2008). "La Economía Social Solidaria: Redes Productivas". *Contribuciones a la Economía* (gener de 2008). Recuperat de <http://www.eumed.net/ce/2008a/jlme.htm> (accés 06/10/2014).
- MORK, s. (2013). Loser-generated content: de la participación a la explotación. Nodo50. Recuperat de <http://info.nodo50.org/Loser-generated-content-de-la-5099.html> (02/2017) MOUFFE, C. (ed.) 1992. *Dimensions of radical democracy*. London: Verso.
- MUÑOZ, B. (1989). *Cultura y comunicación. Introducción a las teorías contemporáneas*. Barcelona: Barcanova.
- NOS ALDÁS, E.; GÁMEZ FUENTES, M. J. (eds.) (2006). *Medios de comunicación y solidaridad: reflexiones en torno a la (des)articulación social*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- NOS ALDÁS, E.; GÁMEZ FUENTES, M. J. (eds.), (2006). *Medios de comunicación y solidaridad: reflexiones en torno a la (des)articulación social*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- ÖCALAN, A. (2005). *Confederalismo democrático*. Colònia: International Initiative Edition.
- OSTROM, E. (1990). *The Evolution of Institutions for Collective Action*. Political Economy of Institutions and Decisions. Cambridge: Cambridge University Press. Recuperat de http://wtf.tw/ref/ostrom_1990.pdf (accés, 04/2014).
- OSTROM, E.; BURGER, J.; FIELD, C. B.; NORGAARD, R. B.; POLICANSKY, D. (1999). "Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges". *Science*, 284(5412), 278-282. doi:10.1126/science.284.5412.278
- OSTROM, E.; HESS, C. (2007). "Private and Common Property Rights". Rochester, NY: Social Science Research Network. Recuperat a partir de <http://papers.ssrn.com/abstract=1304699>
- PEISSL, H.; TREMETZBERGER, O. (2008). *Community media in Europe. The legal and economic framework of the third audiovisual sector in UK, Netberlands, Switzerland, Niedersachsen (Germany) and Ireland*. Austria: RTR.
- POTEETE, A.; JANSSEN, M., OSTROM, E. (2010). *Working Together: Collective Action, the Commons, and Multiple Methods in Practice*. Princeton: Princeton University Press.
- POYNDER, R. (04/10/2010). "Silke Helfrich on the commons and the upcoming International Commons Conference". *Open and Shut?* Recuperat de <http://poynder.blogspot.mx/2010/10/silke-helfrich-on-commons-and-upcoming.html> (accés 03/2014).
- QUIJANO, A.; WALLERSTEIN, I. (1992). "Americanity as as concept, or the Americas in the modern world-system". *Determinants of development*, 134. Pp.: 549-557.

- RAMOS, J. (2015). *La revolución de los desheredados. Participación de las redes de medios comunitarios y alternativos en la construcción de políticas de comunicación en Bolivia*. Tesis doctoral. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- RAMÍREZ, C. (03/03/2017). “Cuando Mayo del 68 se encontró con el 15M”. *El Huffington Post*, recuperat de http://www.huffingtonpost.es/2016/05/15/15m-y-mayo-del-68_n_9934794.html (accés, 03/2017).
- RAZETO, L. (1999). LA ECONOMÍA SOLIDARIA: CONCEPTO, REALIDAD Y PROYECTO. *Persona y Sociedad*, Volumen XIII, n. 2 Agost.
- REGUERO, N.; SCIFO, S. (2009). “Community media in the context of European media policies”. *Telematics & Informatics*. 2010.
- REGUERO, N. (2010). *Les polítiques en matèria de “Mitjans de la societat civil” a la Unió Europea (1987-2009) Els casos francès, britànic i espanyol*. Treball de recerca de 12 crèdits. Cerdanyola del Vallès: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Mitjans, Comunicació i Cultura.
- REGUERO, Núria (2011). “Los medios ciudadanos ante la digitalización en Francia y España. Una aproximación desde el derecho a comunicar”. *Revista Electrónica Internacional de Economía Política de las Tecnologías de la Información y Comunicación (EPTIC)*. Vol. 13, No 3 (2011). ISSN 1518-2487.
- RETAMOZO, M. (2006). “Esbozos para una Epistemología de los Sujetos y Movimientos Sociales”. Cinta de Moebio. *Revista de Epistemología de Ciencias Sociales*, 26, pp: 207-218. Recuperat de www.moebio.uchile.cl/26/retamozo.htm (accés, 07/2015).
- RODRÍGUEZ, C. (2001). *Fissures in the mediascape. An international study of citizens' media*. Nova York: Hampton Press.
- RUSIÑOL, P. (24/01/2017). “Economía solidaria: un plan de negocio para cambiar el mundo” *Eldiario.es*, recuperat de http://www.eldiario.es/alternativaseconomicas/Economia-Solidaridad-Crisis_6_605149489.html (accés, 01/2017).
- SAEZ BAEZA, C. (2008). *Tercer Sector de la Comunicación. Teoría y praxis de la comunicación alternativa. Una mirada a los casos de España, Estados Unidos y Venezuela*. Bellaterra: Departament de Periodisme. Universitat Autònoma de Barcelona.
- SÁEZ BAEZA, C. (2009). “Invisibilización de la comunicación alternativa: propuestas de entrada y salida”. *Revista Latina de Comunicación Social*, 64 – 2009 pp. 416-423.
- SCHILLER, H. (1974). *Los manipuladores de cerebros. Libre empresa, imperialismo y medios de comunicación*. Buenos Aires: Granica.
- SENECAL, M. (1986). *Televisión y radios comunitarias. Teoría y práctica de una experimentación social*. Barcelona: Editorial Mitre.
- SILVA, J. (2011). “De la Globalización a la Economía Social y Solidaria. Transformaciones en el mercado laboral y alternativas en la generación de trabajo y empleo”. Programa de seminario. Recuperat de <http://catedraeconomiasolidaria.blogspot.mx/p/programa.html>
- SOLDEVILA, P.; CORDOBÉS, M. (2012). “La gestión en las Entidades No Lucrativas: Aspectos distintivos”. *Revista de Contabilidad y Dirección*. Vol. 14, año 2012, pp. 11-50, recuperat de http://www.accid.org/revista/documents/La_gestion_en_las_Entidades_No_Lucrativas_Aspectos_distintivos.pdf (accés, 02/2017)
- SCHCLAREK CURUTCHET, A. (2013). “Razones teóricas para la existencia de las empresas del Estado”. A Chavez: D.; Torres; S. eds., *La reinención del Estado. Empresas públicas y desarrollo en Uruguay, América Latina y el Mundo*. Montevideo: Transnational Institute. Recuperat a partir de <http://www.tni.org/sites/www.tni.org/files/download/montevideobook.pdf>
- SCHOLZ, T. (2016). *Cooperativismo de plataforma. Desafiando la economía colaborativa corporativa*. Barcelona: Digital Commons Research Group (Dimmons). Internet Interdisciplinary Institute. Universitat Oberta de Catalunya (UOC).

- TORET, J. (coord.) (2015). *Tecnopolítica y 15M: la potencia de las multitudes conectadas. Un estudio sobre la gestación y explosión del 15M*. Barcelona: UOC Ediciones.
- VILA-VIÑAS, D.; BARANDIARAN, X. E. (eds.). *FLOK Society. Buen conocer. Modelos sostenibles y políticas públicas para una economía social del conocimiento común y abierto en Ecuador*. Quito: Instituto de Altos Estudios Nacionales. La Universidad de Posgrado del Estado.
- VILLAMAYOR, C.; LAMAS, E. (1998). *Gestión de la radio comunitaria y ciudadana*. FES/ AMARC. Recuperat de http://www.vivalaradio.org/comunicacion-alternativa/PDFs/COM_manualdegestion_mod4.pdf (accés, 02/2015).
- VIQUIPÈDIA. “Radio pirata”. Recuperat de https://es.wikipedia.org/wiki/Radio_pirata, accés 03/2017.
- VIQUIPÈDIA: “Mayo francés”. Accés, gener, 2017.
- VIQUIPÈDIA: “Historia del Estado del Bienestar”. Accés, març 2017.
- VIQUIPÈDIA, en línia. Media cooperative. Recuperat de https://en.wikipedia.org/wiki/Media_cooperative (accés, 05/2017).
- VIQUIPÈDIA: “Semaine sanglante”. Accés, gener 2017.
- VIQUIPÈDIA: “Protesta contra SOPA”, accés, juny 2015.
- VIQUIPÈDIA: “Censura de Internet en Francia”, accés, febrer 2017.
- VV.AA (2013). *Solidaridades a revisión: consideraciones y desafíos actuales*. Fundació CIDOB., Vol. 1. Barcelona: Documentos CIDOB Dinámicas Interculturales.
- VV.AA (13/07/2015). “Entrevista con Frank La Rue, ex Relator Especial de la ONU sobre libertad de opinión y expresión”. Rights International Spain. Recuperat de <http://rightsinternationalspain.org/en/blog/83/entrevista-con-frank-la-rue-ex-relator-especial-de-la-onu-sobre-libertad-de-opinion-y-expresion> (accés, 02/2017).
- VV.AA (2012). “Mitjans socials alternatius”. Cicle “Ciutadania, Internet i democràcia. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona. Barcelona: novembre de 2012. Recuperat de <http://blogs.cccb.org/veus/debats/geert-lovink-mitjans-alternatius/> (accés, 03/2014).
- VV.AA (2014). “El procomún, un paradigma para avanzar hacia sociedades más autónomas y solidarias”. *Fundació Fòrum Universal de les Cultures*. Recuperat de http://fundacioforum.org/actualitat_det.asp?id=693&lng=eng (accés, 07/2014).
- VV.AA (2016). “Clasificación Mundial de la Libertad de Prensa 2016: la paranoia de los dirigentes frente a los periodistas”. *Reporteros Sin Fronteras*. Recuperat de <https://rsf.org/es/clasificacion/analisis> (accés 01/2017).
- VV.AA (en línia). “Cognitive radio”. SearchNetworking, recuperat de <http://searchnetworking.techtarget.com/definition/cognitive-radio> (accés, 09/2016).
- WALLERSTEIN, I. (1998). *El capitalismo histórico*. Mèxic: Siglo XXI.
- WALZER, M. (1992). “The civil society argument”. MOUFFE, Chantal (ed.). *Dimensions of radical democracy*. London: Verso, pp. 89-107.
- WOLLIN, S. (1992). “What revolutionary action means today”. Mouffe (ed.). *Dimensions of radical democracy*. London: Verso.
- ZEPEDA, J. (2010). “Entrevista a Armand Mattelart”. *Wereld Omroep*. Recuperat de <http://archieff.wereldomroep.nl/espanol/article/entrevista-armand-mattelart> (accés, 02/2015).
- YPRODUCTIONS (2006). *Estrategas en Barcelona*. Barcelona: 20 de abril – 20 de mayo de 2006.

Campanyes i pronunciaments internacionals dels mitjans lliures i altres comunitaris

- AMARC-ALC (2004). *Libertad de Antena: acceso equitativo a las frecuencias de radio y TV. Fundamentos jurídicos* [En línia:] http://www.vivalaradio.org/medios-comunicacion/PDFs/MEDIOS_derecho2_libertaddeantena.pdf [Darrera consulta: 06/2010]
- AMARC/UNESCO (2009). Concluding Statement of AMARC/UNESCO International Community Media Seminar UNESCO, Paris, 11 November 2009. [En línia:] <http://wiki.amarc.org/?action=shownews&id=1074&lang=EN> [Darrera consulta: 12/2009]
- ASSOCIACIÓ MUNDIAL DE RÀDIOS COMUNITÀRIES (AMARC) (2009). *Principios para un Marco Regulatorio Democrático sobre Radio y TV Comunitaria*. Recuperat de http://www.amarc.org/documents/14Principios_Legislacion_Radiodifusion_Comunitaria_ES.pdf (accés, 07/2015).
- AMARC-México (2014). *Segundo informe sobre la situación de la radiodifusión comunitaria en México*. Mèxic: Red de Radios Comunitarias de México, A.C. Recuperat de http://www.amarcMexico.org/phocadownloadpap/2do_informe_amarc_2014.pdf (accés, 02/2015).
- COMMUNITY MEDIA FORUM EUROPE (2006). *Position on the White paper on European communication policy COM(2006)35*. [En línia:] http://www.cmfe.eu/docs/1165520153_CMFE-position%20on%20white%20paper%2020060720.pdf [Darrera consulta: 09/2010].
- COMMUNITY MEDIA FORUM EUROPE (2009): *Declaración del Foro Europeo de Medios Comunitarios a favor de los Medios Comunitarios en España*. [En línia:] http://www.cmfe.eu/docs/_Annex_1_spanish.pdf [Darrera consulta: 11/2009].
- COMMUNITY MEDIA FORUM EUROPE (2012). *Community Radio/Television Stations in Europe*. Recuperat de https://docs.google.com/spreadsheet/pub?key=0AvZa5iTe_EmWdGNiRFhqRnJaa2c3NXRhNXpSZUhkQmc&single=true&gid=0&output=html (accés, 12/2016).
- CUMBRE MUNDIAL DE LA SOCIEDAD DE LA INFORMACIÓN - SOCIEDAD CIVIL (2008). *Report of the Moderator of the Sub-Group on Community Media. WSIS Action Line C9 Media*. Ginebra: 21/05/2008. [En línia:] http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=28683&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [Darrera consulta: 09/2009].
- ESCOBAR, R. et al. (ed.) (2008). *Atrapa sueños. La sostenibilidad en las radios populares y comunitarias*. Asociación Latinoamericana de Educación Radiofónica (ALER) - Asociación Mundial de Radios Comunitarias América Latina y Caribe (AMARC ALC), recuperat de http://www.amarc.org/documents/manuals/Atrapa_suenos_1.pdf (accés, 02/2016).

Pronunciaments d'organismes internacionals

Unesco/Nacions Unides

- BERRIGAN, F. J. (1977). *Access: some Western models of community media*. París: Unesco.
- CARPENTIER, N.; LIE, R.; SERVAES, J. (2003). "Making Community Media Work". SERVAES, J. (ed.), *Approaches to Development Communication*, París: UNESCO.
- LEWIS, P. (ed.) (1984). *Media for people in cities a study of community media in the urban context*. París: Unesco.
- MACBRIDE, S. (1980). *Many Voices, One World: Towards a New, More Just, and More Efficient World Information and Communication Order*. Nova York: Unesco. Recuperat de <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf> (accés 06/2010).

MENDEL, T. (2013). *Tuning into development: international comparative survey of community broadcasting regulation*. París: Unesco.

ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES (1948). *Declaració Universal dels Drets Humans*.

PROGRAMA DE DESENVOLUPAMENT DE NACIONS UNIDES, PNUD (2004). *Informe sobre Desarrollo Humano 2004. La libertad cultural en el mundo diverso de hoy*. Madrid: Mundi-Prensa. Recuperat de <http://hdr.undp.org/es/content/informe-sobre-desarrollo-humano-2004> (accés, 01/2016).

Institucions europees

BEAUD, P. (1980). *Media communautaires: radios et télévisions locales et expériences d'animation audiovisuelle en Europe*. Estrasburg: Consell d'Europa.

COMISSIÓ EUROPEA/KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN (et al.) (2009). *Indicators for Media Pluralism in the Member States – Towards a Risk-Based Approach*. Comissió Europea. Recuperat de http://ec.europa.eu/information_society/media_taskforce/pluralism/study/index_en.htm (consulta 05/2010).

CONSELL D'EUROPA/LEWIS, P. (2008). *Promoting social cohesion. The role of community media*. Estrasburg: Consell d'Europa. Recuperat de [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/H-Inf\(2008\)013_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/H-Inf(2008)013_en.pdf) (03/10/2008).

PARLAMENT EUROPEU/KERN EUROPEAN AFFAIRES (2007). *The state of community media in the European Union*. Brussel·les: Parlament Europeu. Recuperat de <http://www.europarl.europa.eu/activities/expert/eStudies.do?language=EN> (accés, 01/2015).

PARLAMENT EUROPEU (2008). *Resolution of 25 September 2008 on concentration and pluralism in the media in the European Union (2007/2253(INI))*. Recuperat de <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0459+0+DOC+XML+V0//EN> (accés 03/2010).

Institucions d'Amèrica Llatina

COMISIÓN INTERAMERICANA DE DERECHOS HUMANOS (2000). *Declaración Interamericana de Principios sobre la Libertad de Expresión*. Recuperat de, www.cidh.org/Basicos/Basicos13.htm (accés, 01/2016)

ORGANIZACIÓN DE LOS ESTADOS AMERICANOS (1978). *Convención Americana sobre los Derechos Humanos (1978)*, recuperat de https://www.oas.org/dil/esp/tratados_b-32_convencion_americana_sobre_derechos_humanos.htm (accés, 01/2016)

Literatura i legislació sobre els països analitzats

Mèxic

AMARC - México (2013). *Propuesta de la AMARC-Mx para la reglamentación de las concesiones de tipo social en leyes secundarias en materia de telecomunicaciones*: <http://es.scribd.com/doc/232156629/Propuesta-de-AMARC-Sobre-LeyTelecom> (accés, 01/2016)

AMARC- México (2014). *Segundo informe sobre la situación de la radiodifusión comunitaria en México*. Mèxic: Red de Radios Comunitarias de México, A.C.

AMARC - México (01/07/2014). "La LeyTelecom que queremos". Mèxic: Asociación Mundial de Radios Comunitarias. Recuperat de <http://amarcmxico.org/index.php/amarc/informacion/eventos/item/301-organizaciones-y-ciudadan%C3%ADa-queremos-una-ley-con-una-perspectiva-transversal-de-derechos->

- humanos-que-garantice-la-libertad-de-expresi%C3%B3n-los-derechos-a-la-informaci%C3%B3n-y-comunicaci%C3%B3n-de-acuerdo-a-los-est%C3%A1ndares-internacionales (accés, 01/2016).
- AMEDI (2013). *Iniciativa ciudadana de Ley convergente de telecomunicaciones y radiodifusión, que presenta la Asociación Mexicana de Derecho a la Información, A. C.* Mèxic: Amedi. Recuperat de http://www.senado.gob.mx/comisiones/radio_tv_cine/docs/Iniciativa_AMEDI.pdf (accés, 01/2016).
- ÁNGELES, R. (04/02/2010). "Otorga Cofetel permiso a Radio Mintzita en Paracho". *Cambio de Michoacán*. Recuperat de <http://www.cambiodemichoacan.com.mx/nota-117661> (accés, 01/2016)
- ARELLANO, C. (9/09/2016). "Ifetel hostiga y decomisa equipo a Radio Zapote, denuncian miembros del colectivo". *La Jornada*. Recuperat de <http://www.jornada.unam.mx/2016/09/09/politica/013n1pol>(accés 12/2016).
- AYALA, A. (10/08/2014). Axocotzin Radio buscará recuperar su frecuencia en FM. *LadoBe*, recuperado de <http://ladobe.com.mx/2014/08/axocotzin-radio-buscar-recuperar-su-frecuencia-en-fm/>
- AYALA, A. (18/07/2016). Radios comunitarias de Tlaxcalancingo y Zacatepec logran concesión para emisora regional. *LadoBe*, recuperado de <http://ladobe.com.mx/2016/07/radios-comunitarias-de-tlaxcalancingo-y-zacatepec-logran-concesion-para-emisora-regional/>
- BAÑUELOS, C. (16/06/2017). Despiden a reportera de radio en Aguascalientes. *La Jornada*, recuperat de <http://www.jornada.unam.mx/2007/06/17/index.php?section=estados&article=033n1est> (accés, 05/2017)
- CALLEJA, A.; SOLÍS, B. (2007). *Con permiso. La radio comunitaria en México*. Mèxic: Asociación Mundial de Radios Comunitarias. 2ª ed.
- COATV (en línia). "CoAA TV: sin facebook y en horizontal organizado". CoAA TV, recuperat de <https://coaa.tv/coaa-tv-sin-facebook-y-en-orizantal-organizado> (accés, 05/2017).
- COMISIÓN NACIONAL DE LOS DERECHOS HUMANOS (CNDH). (2016). *Recomendación general No. 24 Sobre el ejercicio de la libertad de expresión en México*. Recuperat de http://www.cndh.org.mx/sites/all/doc/Recomendaciones/generales/RecGral_024.pdf (accés, 12/2016)
- COLÍN, J. (21/09/2016). ¿Radio para quién? Article19, recuperado de <http://www.animalpolitico.com/blogueros-altoparlante/2016/09/21/radio-para-quien/>
- COORDINADORA NACIONAL DE MEDIOS LIBRES Y COMUNITARIOS (2014). "3er manifiesto a la nación de la Coordinadora Nacional de Medios Libres". Recuperat de <http://mexico.indymedia.org/spip.php?article3212> accés, 12/2015)
- COYOTL, E. (19/07/2015). *IFT presenta resultados sobre consulta de lineamientos para solicitar concesiones de Radio Indígenas y Comunitarias*. Cholollan Radio Comunitaria. Recuperat de <http://www.fmcholollan.org.mx/ift-presenta-resultados-de-consulta-para-concesiones-de-radio-indigenas-y-comunitarias> (accés, 01/2016).
- COYOTL, E. (27/04/2015). Regresa radio comunitaria en Tlaxcalancingo. Cholollan Radio, recuperado de <http://www.fmcholollan.org.mx/regresa-radio-comunitaria-en-tlax>
- COYOTL, E. (11/01/2016). La Radio Comunitaria que parió el Pueblo Autónomo de Amilcingo Morelos. *Cholollan Radio Comunitaria*, recuperado de http://www.fmcholollan.org.mx/la_radio_comunitaria_que_pario_amilcingo_morelos_cumple_dos_anios
- CHÁVEZ, A. (15/10/2014). Represión en Puebla, ahora contra radio comunitaria. *Desinformémonos*, recuperado de <https://desinformemonos.org/represion-en-puebla-ahora-contra-radio-comunitaria/>
- CHOLLOLLAN RADIO COMUNITARIA. (05/04/2016). Radios comunitarias vs crimen del IFT. Recuperado de <https://www.youtube.com/watch?v=KmjbiAjugKQ>
- ESTRADA, J. (23/01/2013). "Cherán Keri tendrá su propio canal de televisión, a partir del 15 de abril". *Cambio de Michoacán*. Recuperat de <http://www.cambiodemichoacan.com.mx/nota-190951> (accés, 12/2016).

- FRENTE DE PUEBLOS EN DEFENSA DE LA TIERRA Y DEL AGUA, MORELOS, PUEBLA, TLAXCALA (05/08/2014). *Hijos de la Tierra*. Comunicado recuperado de <http://hijosmadretierra.blogspot.mx/2014/08/boletin-de-prensa-ifetel-allanan-y.html>
- JUÁREZ, B. (27/07/2016). Otorgan primeras dos concesiones a radios indígenas de Oaxaca y Puebla. La Jornada, recuperado de <http://www.jornada.unam.mx/2016/07/27/politica/014n1pol>
- FAZIO, C. (2016). *Estado de emergencia*. Mèxic: Debate.
- FRENTE POR LA COMUNICACIÓN DEMOCRÁTICA (2013). *Iniciativa Ciudadana de Ley Convergente en Materia de Telecomunicaciones y Radiodifusión* (2013). Mèxic: Frente por la Comunicación Democrática. Recuperat de <http://nomaspoder.amedi.org.mx/iniciativa-ciudadana> (accés, 01/2016).
- FUENTES, R. (21/04/2015). “Acuérdate de abril: muerte en la radio”. *Análisis a Fondo*. Recuperat de <http://www.analisisafondo.com/index.php/opinion/item/17707-acuerdate-de-abril-muerte-en-la-radio> (accés, 01/05/2015).
- GILET, E. (04/11/2015). La experiencia de Axocotzin: la radio de Tlaxcalancingo que sustituyó la campana. *Desinformémonos*, recuperado de <https://desinformemonos.org/la-experiencia-de-axocotzin-la-radio-de-tlaxcalancingo-que-sustituyo-la-campana/>
- LA COPERACHA (en línia). “Quiénes somos”. La Coperacha, recuperat de <http://www.lacoperacha.org.mx/quienes-somos.php> (accés, 02/2015).
- PUEBLA ONLINE (17/12/2015). Habitantes de la zona del Popocatepetl exigen concesión de radio indígena. Recuperado de <http://www.pueblaonline.com.mx/2015/portal/index.php/estado/item/33542-habitantes-de-la-zona-del-popocatepetl-exigen-concesion-de-radio-indigena#.V9x2eTVrWik>
- RADIO TEOCELO (en línia). radioteocelo.org.mx
- RICHART, F. (06/08/2014). El reto para las radios comunitarias, salir de la clandestinidad. Agencia Cuadratín, recuperado de <https://mexico.quadratin.com.mx/El-reto-para-las-radios-comunitarias-salir-de-la-clandestinidad/>
- ROJAS, R. (26/02/2016). El Ifetel otorga libertad de expresión a quien puede pagarla y censura las radios comunitarias indígenas: Radio Comunitaria de Tlaxcalancingo. *Desinformémonos*, recuperado de <https://desinformemonos.org/el-ifetel-otorga-libertad-de-expresion-a-quien-puede-pagarla-y-censura-las-radios-comunitarias-indigenas-radio-comunitaria-de-tlaxcalancingo/>
- SAVIO, I. (08/02/2017). “Los micrófonos indígenas en México”. *Esglobal*. <https://www.esglobal.org/los-microfonos-indigenas-mexico/> (Accés: 03/2017)
- SISCAR, M. (09/09/2014). “Cinco radios comunitarias se ampararán esta semana contra la ley Telecom”. *Animal Político*, recuperat de <http://www.animalpolitico.com/2014/09/cinco-radios-comunitarias-se-ampararan-esta-semana-contra-la-ley-telecom/> (accés, 10/2014).
- SOSA, G. (16/03/2012). “Refrendos de radio: todos calladitos”. *El Universal*, recuperat de <http://www.eluniversalmas.com.mx/columnas/2012/03/94921.php> (accés, 05/2017).
- SURSIENDO (en línia) “Quiénes somos”, blog de Sursiendo. Recuperat de <https://sursiendo.com/blog/quienes-somos/> (accés, 05/2017).
- TONANTZIN, P. (28/09/2016). “Cierran tres radios comunitarias en el Oriente de Morelos, impiden clausura en Temoac”. *Sur digital*. Recuperat de <http://www.surdigital.com.mx/2016/09/28/cierran-tres-radios-comunitarias-en-el-oriente-de-morelos-impiden-clausura-en-temoac/> (accés 12/2016).
- VÁZQUEZ, I. (17/07/2015). Radios comunitarias e indígenas, a un año de la publicación de la LFTR. AMARC México. Recuperado de <http://www.amarcMexico.org/index.php/amarc/informacion/comunicados/item/315-radios-comunitarias-e-indigenas-a-un-a%C3%B1o-de-la-publicaci%C3%B3n-de-la-lf>

- VV.AA (14/03/2011). “Cooperativas, una alternativa en México”. Centro Cultural. Recuperat de <http://www.centrocultural.coop/blogs/cooperativismo/2011/03/14/cooperativas-una-alternativa-en-mexico/> (accés, 12/2016).
- VV.AA (24/04/2014). Cierran radio comunitaria maya en Mérida. *Reporteros hoy*. Recuperat de <http://reporterohoy.mx/wp/cierran-radio-comunitaria-maya-en-merida.html> (accés, 01/2015).
- VV.AA (12/10/ 2014). “Dos cruzados de Televisa en guerra santa contra los medios sociales”. *Radio TyL*. Recuperat de <http://radiolameramera.blogspot.mx/2014/10/dos-cruzados-de-televisa-en-guerra.html> (accés, 01/2016).
- VV.AA (05/10/2015). “Lapidario informe sobre libertad de expresión en América latina: Cuba, Venezuela y Ecuador, los países más autoritarios”. *Infobae*. REcuperat de <http://www.infobae.com/2015/10/05/1760268-lapidario-informe-libertad-expresion-america-latina-cuba-venezuela-y-ecuador-los-paises-mas-autoritarios/> (accés, 01/2017)
- VV.AA (18/03/2015). “Cooperativas en el mundo. México sin datos sobre su sector cooperativo”. *La Coperacha*, recuperat de <http://www.lacoperacha.org.mx/Cooperativas-mundo-Mexico-sin-datos-sobre-sector-cooperativo.php> (accés, 01/2017)
- VV.AA (27/06/2016). “Torturan y asesinan a conductor de radio comunitaria en Oaxaca”. *Jen Pøj Radio*. Recuperat de <http://jenpojradio.info/inicio/2016/06/27/torturan-y-asesinan-a-conductor-de-radio-comunitaria-en-oaxaca/>(accés, 08/2016).
- VV.AA (15/07/2016). “Otorgan Concesión indígena a radio Jënpoj, histórico en México”. *Xuumy*, recuperat de <http://www.xuumy.com/otorgan-concesion-indigena-a-radio-jenpoj-historico-en-mexico/> (accés, 12/2016)
- VV.AA (19/08/2016). “IFT refrenta otorgamiento de concesión de uso social indígena a Radio Nahndi’a”. *La Voladora Radio*. Recuperat de <http://lavoladora.net/?p=1647> (accés, 12/2016).
- URRUTIA, A. (11/07/2011). La reglamentación de radios comunitarias no les confiere un régimen especial: IFE. *La Jornada*. Recuperado de <http://www.jornada.unam.mx/2011/07/11/politica/008n1pol>

Legislació, regulació i altres actes administratius

- ESTATS UNITS MEXICANS. *Constitución política de los Estados Unidos Mexicanos*, reforma de 2013 (*DECRETO por el que se reforman y adicionan diversas disposiciones de los artículos 6o., 7o., 27, 28, 73, 78, 94 y 105 de la Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos, en materia de telecomunicaciones*. Diario Oficial 11 de junio de 2013).
- GACETA PARLAMENTARIA DE PUEBLA, Número 3746-VII, jueves 11 de abril de 2013. Recuperado de <http://gaceta.diputados.gob.mx/Black/Gaceta/Anteriores/62/2013/abr/20130411-VII/Proposicion-27.html>
- INSTITUTO FEDERAL DE TELECOMUNICACIONES (2014). *Comunicado de Prensa No. 28/2014.El pleno del IFT resuelve más de 65 trámites en materia de telecomunicaciones y radiodifusión*. Mèxic: Instituto Federal de Telecomunicaciones. Recuperat de <http://www.ift.org.mx/sites/default/files/comunicacion-y-medios/comunicados-ift//comunicado-28-ift-final.pdf> (accés, 01/2016).
- SECRETARÍA DE GOBERNACIÓN DE LOS ESTADOS UNIDOS MEXICANOS (14/07/2014). *DECRETO por el que se expiden la Ley Federal de Telecomunicaciones y Radiodifusión, y la Ley del Sistema Público de Radiodifusión del Estado Mexicano; y se reforman, adicionan y derogan diversas disposiciones en materia de telecomunicaciones y radiodifusión*. DOF: 14/07/2014. Recuperat de http://www.dof.gob.mx/nota_detalle.php?codigo=5352323&fecha=14/07/2014 (accés, 09/2014).
- SECRETARÍA DE GOBERNACIÓN DE LOS ESTADOS UNIDOS MEXICANOS (24/07/2015). *ACUERDO mediante el cual el Pleno del Instituto Federal de Telecomunicaciones aprueba y emite los Lineamientos generales para el otorgamiento de las concesiones a que se refiere el título cuarto de la Ley Federal de Telecomunicaciones y*

Radiodifusión. (Continúa en la Quinta Sección). DOF: 24/07/2015. Recuperat de http://dof.gob.mx/nota_detalle.php?codigo=5401773&fecha=24/07/2015 (accés, 12/2016).

SECRETARÍA DE GOBERNACIÓN DE LOS ESTADOS UNIDOS MEXICANOS (18/11/2015). *DECRETO por el que se reforman, adicionan y derogan diversas disposiciones de la Ley Federal de Derechos.* DOF: 18/11/2015. Recuperat de http://www.dof.gob.mx/nota_detalle.php?codigo=5415877&fecha=18/11/2015 (accés, 12/2016)

PARLAMENTO (12/04/2016). *Gaceta Parlamentaria, Número 4506-VII, martes 12 de abril de 2016. Iniciativa, Que reforma el artículo 239 de la Ley Federal de Derechos, a cargo del diputado Vitalico Cándido Cobeto Martínez, del Grupo Parlamentario del PRI.* Recuperat de <http://gaceta.diputados.gob.mx/Black/Gaceta/Anteriores/63/2016/abr/20160412-VII/Iniciativa-10.html> (accés, 01/2017).

SECRETARÍA DE GOBERNACIÓN DE LOS ESTADOS UNIDOS MEXICANOS (03/03/2017). *ACUERDO mediante el cual el Pleno del Instituto Federal de Telecomunicaciones modifica el Programa Anual de Uso y Aprovechamiento de Bandas de Frecuencias 2017.* DOF: 03/03/2017, recuperat de http://www.dof.gob.mx/nota_detalle.php?codigo=5475274&fecha=03/03/2017 (accés, 05/2017)

Colòmbia

AGENCIA NACIONAL DE TELEVISIÓN (20/05/2013). “ANTV fortalece la televisión comunitaria en Colombia con nuevas reglas de juego”. *Agencia Nacional de Televisión*, recuperat de <http://www.antv.gov.co/index.php/prensa/noticias/item/78-antv-fortalece-la-television-comunitaria-en-colombia-con-nuevas-reglas-de-juego> (accés 12/2016).

ASOCIACIÓN DE MEDIOS Y EXPERIENCIAS DE COMUNICACIÓN COMUNITARIA DEL HUILA. <http://asomecohuila.blogspot.com.es/>

CORTESÍA ECOPETROL (14/09/2014). "Ecopetrol fortaleció emisoras comunitarias de Norte de Santander". *Sobredosis Radial*. Recuperat de <http://paralosamantesdelradio.blogspot.mx/2014/09/ecopetrol-fortalecio-emisoras.html> (accés, 01/2015).

MONROY GUERRERO, Rosa Helena. *Comentarios del proyecto que modifica la resolución 433.* ACOTV SIMIJACA. Recuperat de http://200.13.255.196/sites/default/files/14_-_acotv_201300010398.pdf (accés 12/2016)

TECNOLOGÍA PROFESIONAL (21/05/2015). “Colombia: ANTV reporta que hay 4,951 millones de suscriptores a TV paga”. *Tecnología profesional*, recuperat de <http://www.tecnologiaprofesional.com/tecnopro/?p=4647> (accés, 12/2016).

TECNOSFERA (17/11/2015). “ANTV revisará reglamentación de la televisión comunitaria en el país”. *El Tiempo*, recuperat de <http://www.eltiempo.com/tecnosfera/novedades-tecnologia/revisaran-reglamentacion-de-la-television-comunitaria-en-colombia/16433857> (accés 12/2016).

LOZANO, Constanza. (15/09/2015). “Impactada por la crisis, la TV comunitaria apaga su feria”. *Cableservicios*. Recuperat de <http://cableservicios.com/blog/blog/category/tv-comunitaria-2/> (accés, 01/2016).

LOZANO, Constanza. (17/11/2015). “La ANTV tramita la cancelación de 47 licencias de TV comunitaria”. *Cableservicios*. Recuperat de <http://cableservicios.com/blog/blog/category/tv-comunitaria-2/> (accés, 01/2016).

LOZANO, Constanza (15/05/2013). “ANTV reglamentó TV comunitaria”. *Cableservicios*, recuperat de <http://cableservicios.com/blog/blog/antv-reglamento-tv-comunitaria/> (accés 01/2016).

LOMBANA, N. (18/04/2012). “Cerrada la primera emisora comunitaria en Colombia, en Libano, Tolima”. *Agencia Prensa Rural*. Recuperat de <http://prensarural.org/spip/spip.php?article7968> (accés, 01/2017)

NAGLES, J. (10/2011). “ASOMECO recibió exaltación de parte de la Asamblea del Huila”. *20 de abril*. Recuperat de <http://20deabril.jimdo.com/noticias-generales/asomeco/> (accés 12/2016)

- TÉLLEZ, María Patricia (2003). "La Televisión Comunitaria en Colombia. O de cómo la perseverancia trae ventura...". *Cuarta Conferencia Internacional de Comunicación Social: Perspectivas de la Comunicación para el Cambio Social y el Tercer Encuentro Our Media/Nuestros Medios*. Barranquilla: Universidad del Norte, 19-21 de maig de 2003. Recuperat de <http://www.comminit.com/la/content/la-televisi%C3%B3n-comunitaria-en-colombia-o-de-c%C3%B3mo-la-perseverancia-trae-ventura> (accés, 01/2016).
- VV.AA (16/12/2014). "Los medios libres en Colombia". *Periódico el Turbión*. Recuperat de <http://elturbion.com/?p=10441> (accés, 01/2016).
- VV.AA (16/09/2013). "Red de Emisoras Comunitarias del Magdalena Medio: 15 años de historia". *Radio Nacional de Colombia*. Recuperat de <http://www.radionacional.co/documentales/red-de-emisoras-comunitarias-del-magdalena-medio-15-os-de-historia> (accés, 01/2016).
- VV.AA (21/06/2012). "Emisoras comunitarias tienden a desaparecer". *Periódico El Turbión*. Recuperat de <http://elturbion.com/?p=4150> (Accés, 12/2016)
- VV.AA (13/05/2005). "Cerradas 200 emisoras comunitarias ilegales en toda Colombia". *Caracol Radio*. Recuperat de http://caracol.com.co/radio/2005/05/13/nacional/1115991000_172337.html (accés, 01/2017)
- VV.AA (2005). *Ejercicio de la libertad de expresión por medios de comunicación comunitarios. Informe Anual sobre situación en Colombia 2004-2005*. BORRADOR. Asociación para el Progreso de las Comunicaciones (APC). Recuperat de http://www.apc.org/apps/img_upload/5ba65079e0c45cd29dfdb3e618dda731/ALC_Informe_situacion_en_Colombia.pdf (accés, 01/2017).
- VV.AA (10/08/2016). "Infonews toma el ejemplo de Tiempo Argentino para enfrentar el vaciamiento". *La Coperacha*. Recuperat de <http://www.lacoperacha.org.mx/infonews-vuelve-como-cooperativa-Argentina.php> (accés, 01/2017).
- VV.AA (16/10/2014). "Cooperativas: un impulso económico y social al país". *Portafolio*. Recuperat de <http://www.portafolio.co/negocios/empresas/cooperativas-impulso-economico-social-pais-44998> (accés, 01/2016).

Legislació, regulació i altres actes administratius

REPÚBLICA DE COLOMBIA. *Constitución política*, 1991.

- AUTORIDAD NACIONAL DE TELEVISIÓN (2013). *Resolución 1133 DE 2013 (Diciembre 3). Modifica la resolución 433 de 2013, en lo atinente al otorgamiento y plazo de la licencia para la prestación del servicio de televisión comunitaria cerrada sin ánimo de lucro, pagos por concepto de compensación a cargo de las comunidades organizadas titulares de licencia para prestar el servicio de televisión comunitaria cerrada sin ánimo de lucro, y con respecto a las obligaciones de las comunidades organizadas prestatarias del servicio de televisión comunitaria cerrada sin ánimo de lucro. Deroga la resolución 1033 de 2013*. Recuperat de http://legal.legis.com.co/document?obra=legcol&document=legcol_ee50617999ff0228e0430a0101510228 (accés, 12/2016).
- CORTE CONSTITUCIONAL (2006). *Sentencia T-460/06 Concesión de licencias para la prestación del servicio de radio comunitaria en Bogotá*. Recuperat de <http://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2006/T-460-06.htm> (accés, 12/2016).
- ENACOM (05/08/2016). Enacom firmó un convenio con Microsoft. Enacom. Recuperat de http://www.enacom.gob.ar/institucional/enacom-firmo-un-convenio-con-microsoft_n1326 (accés, 01/2017)
- MINISTERIO DE LA INFORMACION Y LAS COMUNICACIONES (2010). *Resolución número 00415 de 13 abr. 2010 "Por la cual se expide el Reglamento del Servicio de Radiodifusión Sonora y se dictan otras disposiciones"*. Recuperat de http://www.mintic.gov.co/portal/604/articulos-3797_documento.pdf (accés, 12/2016).
- MINISTERIO DE LA INFORMACION Y LAS COMUNICACIONES (2013). *Resolución 433 de 15 de abril de 2103*, recuperat de http://200.13.255.196/sites/default/files/resolucion_433_2013.pdf (accés, 12/2016).

- MINISTERIO DE LA INFORMACION Y LAS COMUNICACIONES (2013). *Resolución 668 de 18 de julio de 2013*. Recuperat de http://legal.legis.com.co/document?obra=legcol&document=legcol_e9ebf1edbf18020ae0430a010151020a (accés, 12/2016).
- MINISTERIO DE LA INFORMACION Y LAS COMUNICACIONES (2013). *Resolución 1033 de 08 de noviembre de 2013*. Recuperat de http://legal.legis.com.co/document?obra=legcol&document=legcol_ce500a85fc9b0072e0430a0101510072 (accés, 12/2016).
- MINISTERIO DE LAS COMUNICACIONES (03/08/2015). *Sector de radiodifusión sonora en Colombia. Emisoras en Colombia. Radio Comunitaria*. Recuperat de <http://mintic.gov.co/portal/604/w3-article-9214.html> (accés, 01/2016).
- MINISTERIO DE TECNOLOGÍAS DE LA INFORMACIÓN Y LA COMUNICACIÓN (2015). *Cómo obtener una Emisora Comunitaria*. Recuperat de <http://mintic.gov.co/portal/604/w3-article-8578.html> (accés 12/2016).
- Argentina**
- ÁLVAREZ, R. (03/11/2016). “Clarín está ocupando frecuencias de TV sin licencia”. Observacom. Recuperat de http://www.observacom.org/clipping/clarin-esta-ocupando-frecuencias-de-tv-sin-licencia/#post_content (accés: 12/2016)
- AMARC Argentina; FARCO; RNMA; Red Colmena; Red PAC; Barricada TV; Urbana TeVe, (23/11/2016) “La ley y las deudas se cumplen enteras”. Recuperat de <https://www.facebook.com/notes/red-nacional-de-medios-alternativos/la-ley-y-las-deudas-se-cumplen-enteras/915883778511493> (accés, 12/2016)
- CAMPOS, M. (2015). “La RNMA y la lucha por la democratización de los medios en Argentina”. *Pacarina del Sur*. Año 7, Núm.25. Octubre-diciembre. Recuperat de <http://www.pacarinadelsur.com/home/abordajes-y-contiendas/1209-la-rnma-y-la-lucha-por-la-democratizacion-de-los-medios-en-argentina> (Accés, 12/2016).
- COALICIÓN PARA UNA COMUNICACIÓN DEMOCRÁTICA (04/12/2016). *Documento “Un año fuera de la Ley”. Declaración y puntos de acción aprobados por aclamación en el 2º Encuentro Federal por una Comunicación Democrática*. Buenos Aires, 2 de diciembre de 2016. Coalición para una Comunicación Democrática, recuperat de <http://www.coalicion.org.ar/documento-un-ano-fuera-de-la-ley/> (accés, 01/2017)
- COORDINADORA EN DEFENSA DE LA COMUNICACIÓN COMUNITARIA, ALTERNATIVA Y POPULAR (7/11/2011). ¿Que está concursando el AFSCA? Defendamos la comunicación. Recuperat de <http://defendamoslacomunicacion.blogspot.mx/> (accés, 12/2016).
- CONSEJO FEDERAL COOPERATIVO Y MUTUAL (2006). *Consenso de Sunchales*. Recuperat de http://www.cooperar.coop/sites/default/files/documentos/consenso_de_sunchales.pdf (accés, 12/2016).
- CRETTAZ, J. (19/11/2011). “La TV comunitaria busca su futuro”. *La Nación*. Recuperat de <http://www.lanacion.com.ar/1407292-la-tv-comunitaria-busca-su-futuro> (accés, 12/2016).
- CRETTAZ, J. (06/04/2016). “Diputados convalidó el DNU que derogó parcialmente la ley de medios”. *La Nación*. Recuperat de <http://www.lanacion.com.ar/1886791-diputados-convalido-el-dnu-que-derogo-parcialmente-la-ley-de-medios> (accés, 12/2016).
- ESPADA, A.; Rubini, C. (09/12/2015). “Los medios sin fines de lucro”. Página 12. Recuperat de <https://www.pagina12.com.ar/diario/laventana/26-287848-2015-12-09.html> (accés, 01/2017)
- LANZA, E. (2016). *Informe anual de la Comisión Interamericana de Derechos Humanos 2015. Informe Anual de la Relatoría para la libertad de expresión*. Washington: Secretaría General de la Organización de los Estados Americanos.. Recuperat de <http://www.oas.org/es/cidh/expresion/docs/informes/anuales/informeannual2015rele.pdf> (accés 01/2017).

- MEDIOS COMUNITARIOS, ALTERNATIVOS Y POPULARES (en línea). Campaña 365 días. Recuperat de <http://365d.org> (accés, 12/2016).
- MERINO et al. (2015). *Diagnóstico sobre el acceso del sector sin fines de lucro a medios audiovisuales*. Argentina. Recuperat de <https://martinbecerra.wordpress.com/2015/03/20/diagnostico-sobre-el-acceso-del-sector-sin-fines-de-lucro-a-medios-audiovisuales/> (accés, 21/2016).
- MERINO, S. (01/11/2016). “Cambiamos y los medios comunitarios: sin lucro ni diálogo”. Observacom. Recuperat de http://www.observacom.org/clipping/13851/#post_content (accés, 12/2016).
- OBSERVACOM (25/08/2016). Debaten uso de “white spaces” en el espectro de TV para acceso a internet en Argentina. *Observacom*. Recuperat de <http://us3.campaign-archive1.com/?u=460098614e2e18abf939ad0ea&id=38ae4ea391&e=e164645645>
- REINOSO, S. (25/08/2001). “Hay 5000 radios FM ilegales en el país”. *La Nación*. Recuperat de <http://www.lanacion.com.ar/330300-hay-5000-radios-fm-ilegales-en-el-pais> (accés, 01/2017)
- RIERA, A. (15/11/2013). ¿Cuántas licencias entregó la AFSCA y a quiénes? *Chequeado*. Recuperat de <http://chequeado.com/el-explicador/icuantas-licencias-entrego-la-afsca-y-a-quienes/> (accés: 01/2017)
- RIERA, A. (24/02/2014). “Stubrin: 'En concursos públicos abiertos y permanentes, y en el plan técnico, a lo largo de estos 4 años no se hizo absolutamente nada’”. *Chequeado*. Recuperat de <http://chequeado.com/ultimas-noticias/stubrin-en-concursos-publicos-abiertos-y-permanentes-y-en-el-plan-tecnico-a-lo-largo-de-estos-4-anos-no-se-hizo-absolutamente-nada/> (accés, 01/2017)
- USINA DE MEDIOS. Argentina <http://udemedios.blogspot.mx/p/nosotros.html>
- VV.AA (2012). “La AfscA otorgó las primeras licencias para radios comunitarias” *Telam*. Recuperat de <http://www.telam.com.ar/notas/201212/2816-la-afsca-otorgo-las-primeras-licencias-para-radios-comunitarias.html> (accés, 12/2016).
- VV.AA. (2012). *La economía solidaria, clave para otro mapa de medios. Textos, contextos y propuestas del cooperativismo y mutualismo*. Argentina: Usina de Medios. Recuperat de <http://www.radiotemblor.org/wp-content/uploads/2013/07/Econom%C3%ADa-Solidaria-hacia-un-Nuevo-Mapa-de-Comunicaci%C3%B3n.pdf> (accés, 08/2014).
- VV.AA (18/01/2013). El AFSCA entregó las primeras licencias para radios comunitarias. *DERF Agencia Federal de Noticias*. Recuperat de http://www.agenciaderf.com/despachos.asp?cod_des=531428 (accés, 12/2016)
- VV.AA (2013). “Relevamiento de resoluciones del AFSCA”. *Chequeado*. Recuperat de https://docs.google.com/spreadsheets/d/14mDq42ApYO9fdstHA_LnWtHC-OpWn_82XI6ez9yDxmI/edit#gid=0 (accés, 01/2017)
- VV.AA (16/04/2014). AATECO: ‘Hoy no somos un mercado, pero queremos serlo’. *Prensario Internacional*. Recuperat de <http://www.prensario.net/8491-AATECO-Hoy-no-somos-un-mercado-pero-queremos-serlo.note.aspx>
- VV.AA (11/02/2016). “Preocupación de académicos”. Página 12. Recuperat de <https://www.pagina12.com.ar/diario/elpais/1-292226-2016-02-11.html> (accés, 02/2016).
- VV.AA (17/11/2016). “Nuevo procesamiento para Antena Negra TV”. *ANRed*. Recuperat de <http://www.anred.org/spip.php?article13191> (Accés, 12/2016)
- VV.AA (25/11/2015). “AFSCA aprobó nuevas licencias y reconocimientos para medios comunitarios”. Agencia Informativa del Foro Argentino de Radios Comunitarias. Recuperat de <http://agencia.farco.org.ar/noticias/afsca-aprobo-nuevas-licencias-y-reconocimientos-para-medios-comunitarios/> (accés, 12/2016)
- VV.AA (10/08/2016). “Infonews toma el ejemplo de Tiempo Argentino para enfrentar el vaciamiento”. *La Coperacha*. Recuperat de <http://www.lacoperacha.org.mx/infonews-vuelve-como-cooperativa-Argentina.php> (accés 12/2016).

VV.AA (2006). "TV comunitaria, algunas reflexiones para el debate". Grupo Alavío. Recuperat de http://www.zemos98.org/festivales/zemos988/pack/tvcomunitaria_alavio_latelevisionnolofilma.pdf (accés, 21/2016).

Legislació, regulació i altres actes administratius

REPÚBLICA DE ARGENTINA. *Constitución Nacional Argentina* (reforma de 1994).

MINISTERIO DE JUSTICIA Y DERECHOS HUMANOS. PRESIDENCIA DE LA NACIÓN. *Ley 26.522. Servicios de comunicación audiovisual*. Sancionada: Octubre 10 de 2009. Recuperat de <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/155000-159999/158649/norma.htm> (accés, 09/2016).

Espanya

EJERIQUE, R. (14/10/2015). "Un informe interno de Industria revela cómo se manipula el sector audiovisual y la concesión de TDT". *Eldiario.es*. Recuperat de http://www.eldiario.es/sociedad/borrador-Gobierno-preparado-concesion-TDT_0_439206934.html (accés, 15/10/2015).

EL SALMÓN CONTRACORRIENTE (en línia). "Quiénes somos". *El Salmón contracorriente*, recuperat de <http://www.elsalmoncontracorriente.es/?Quienes-somos> (accés, 05/2017).

EL SALTO (en línia). "Qué es El Salto". *El Salto*, recuperat de <https://saltamos.net/que-es-el-salto/> (accés, 05/2017).

ESCOLAR, I. (20/10/2016). "Juan Luis Cebrián y las amenazas a la libertad de expresión". *El Diario.es*. Recuperat de http://www.eldiario.es/escolar/Cebrian-amenazas-libertad-expresion_6_571552887.html (accés, 01/2017).

LEMA-BLANCO, I.; RODRÍGUEZ-GÓMEZ, E.; BARRANQUERO-CARRETERO, A. (2016). "Jóvenes y tercer sector de medios en España: Formación en comunicación y cambio social". *Comunicar*, 48, 91-99.

GUIMERÀ i ORTS, J. À. (2006). "La televisió local a Catalunya: gestió, naixement i transformacions (1976-2005)". Tesi defensada al Departament de Periodisme i Ciències de la Comunicació. Universitat Autònoma de Barcelona (UAB).

MORGADES, L. (03/01/2008). "Televisió en transició". *El País*. Recuperat de http://elpais.com/diario/2008/01/03/quaderncat/1199324717_850215.html (accés, 01/2016)

GÓMEZ, R. (2010). "Por fin somos legales". *El País*. 06/12/2010. Recuperat de http://elpais.com/diario/2010/12/06/radiotv/1291590003_850215.html (accés, 01/2016)

VV.AA (10/2009). "Enmiendas para la Ley Audiovisual: piden obligaciones de servicio público para las privadas". *MundoPlusTV*. Recuperat de http://www.mundoplus.tv/zonatdt/noticia.php?seccion=tv_digital&id=7208 (accés, 01/2015).

RICO, M. (05/09/2016). "La SER y la libertad de expresión". *InfoLibre*. Recuperat de http://www.infolibre.es/noticias/opinion/2016/09/06/la_ser_libertad_expresion_54293_1023.html (accés, gener 2017).

RUSIÑOL, P. (12/12/2016). "El pobre Cebrián y los llantos del 'establishment'". *El Diario.es*. Recuperat de http://www.eldiario.es/zonacritica/pobre-Cebrian-llantos-establishment_6_590101003.html (accés, 01/2017)

TELE-K (en línia) "Historia". *Tele-K*, recuperat de <http://tele-k.org/historia/> (accés, 05/2017).

VIQUIPÈDIA. RTV Cardedeu. Recuperat de https://ca.wikipedia.org/wiki/R%C3%A0dio_Televisi%C3%B3_Cardedeu, febrer 2017.

- VV.AA (03/09/2016). “El periodista Fernando Berlín, despedido de la Ser”. *InfoLibre*. Recuperat de http://www.infolibre.es/noticias/medios/2016/09/03/el_periodista_fernando_berlin_despedido_ser_54233_1027.html (Accés, gener, 2017).
- VV.AA (13/10/2015). “Volkswagen, cuarto anunciante de España, ‘silencia’ su escándalo en la Prensa”. *PR Noticias*. Recuperat de <http://prnoticias.com/prensa/20145280-volkswagen-escandalo-prensa> (accés 01/2017).
- VV.AA (06/06/2016). “Un expresentador de Canal 9 dice que hubo censura con el accidente”. *El País*. Recuperat de http://ccaa.elpais.com/ccaa/2016/06/06/valencia/1465224634_500289.html (accés, 01/2017).
- VV.AA. (2014) *España: el derecho a protestar, amenazado*. Madrid: Amnistía Internacional. Recuperat de <https://doc.es.amnesty.org/cgi-bin/ai/BRSCGI?CMD=VERDOC&BASE=SI&SORT=-FPUB&DOCR=1&RNG=10&SEPARADOR=&&INAI=EUR4100114> (accés 01/2017).
- Otro Madrid.org blog. “Manifiesto de Villaverde sobre las radios libres, 1983”, entrada escrita el 20/10/2007. [En línia:] <http://www.otromadrid.org/articulo/4277/manifiesto-villaverde-sobre-radios-libres/> [Darrera consulta 09/2010].
- VV.AA (22/11/2016). “La lucha contra las radios piratas en España”. *Gorka Zumeta*, recuperat de <http://www.gorkazumeta.com/2016/11/la-lucha-contras-las-radio-piratas-en.html>, (accés 05/2017).
- VV.AA. (18/07/2012). “La banca aprovecha la crisis para hacerse con el control de medios”. *Periodista Digital*. Recuperat de, <http://www.periodistadigital.com/periodismo/prensa/2012/07/18/mongolia-propiedad-medios-banca-capital-prisa-vocento-planeta-unidad-editorial.shtml> (accés, 03/2017)
- YMedia (2017). Medios de Comunicación en España. Enero de 2017, recuperat de https://www.ymedia.es/media/swf_medios/mapa-de-medios-U1buu.swf (accés, 03/2017)

Legislació, regulació i altres actes administratius

REINO DE ESPAÑA. *Constitución política*, 1978.

Real Decreto 2648/1978, de 27 de octubre, por el que se aprueba el Plan Técnico Transitorio del Servicio Público de Radiodifusión Sonora en Frecuencia Modulada. BOE, 268 de 9/11/1978. Pp. 25636 – 25637. Recuperat de http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-1978-27959 (accés 09/2010).

Orden de 28 de agosto de 1980 por la que se desarrolla el real decreto 1433/1979, de 8 de junio, sobre radiodifusión sonora en ondas métricas con modulación de frecuencia. BOE, 209 de 30/8/1980. Pp. 19570 - 19571. Recuperat de http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-1980-18706 (accés 09/2010).

Ley de Ordenación de las Telecomunicaciones. BOE, núm. 83 de 7 de abril de 1994. Recuperat de <http://www.boe.es/boe/dias/1994/04/07/pdfs/A10753-10753.pdf> (accés 09/2010).

Ley 41/1995, de 22 de diciembre, de Televisión Local por Ondas Terrestres. BOE, 309 de 27/12/1995. Pp. 36940 - 36944. Recuperat de http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-1995-27707 (accés 09/2010).

Plan Técnico de FM (Real Decreto 1388/1997). BOE, 220 de 13/9/1997. Pp. 27154 a 27183. Recuperat de http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-1997-19786 (accés 09/2010).

Ley 53/2002, de 30 de diciembre, de Medidas Fiscales, Administrativas y del Orden Social. BOE, A-2002-25412. Pp. 46086 - 46191. Recuperat de http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2002-25412 (accés 09/2010).

Ley 3/2003 General de Telecomunicaciones. BOE 04/11/2003, Pp. 38890 - 38924. Recuperat de www.boe.es/boe/dias/2003/11/04/pdfs/A38890-38924.pdf (accés 09/2010).

Plan Técnico Nacional de FM (Real Decreto 964/2006). BOE, 220 de 13/9/1997. Pp. 27154 - 27183. Recuperat de http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-1997-19786 (accés 09/2010).

- Ley 56/2007, de 28 de diciembre, de Medidas de Impulso de la Sociedad de la Información.* BOE, 312 de 29/12/2007. Pp. 53701 - 53719. Recuperat de http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-2007-22440 (accés 09/2010).
- Grupo Parlamentario Popular en el Senado (GPP)(2009): “Proyecto de Ley de medidas urgentes en materia de telecomunicaciones (procedente del Real Decreto-Ley 1/2009, de 23 de febrero)”. Recuperat de www.senado.es/cgi-bin/cgileelob9?0&3604&nada (accés 09/2010).
- Ley 7/2010, de 31 de marzo, General de la Comunicación Audiovisual.* BOE, 79, d'1/04/ 2010. Pp. 30157 - 30209. Recuperat de www.boe.es/boe/dias/2010/04/01/pdfs/BOE-A-2010-5292.pdf (accés 09/2010).
- Llei de 22/2005 de l'Audiovisual de Catalunya.* DOGC, núm. 4543 de 03/01/2006. Recuperat de <http://www.gencat.cat/diari/4543/05363034.htm> (accés 09/2010).
- Projecte de Decret sobre els serveis de comunicació audiovisuals sense ànim de lucre a Catalunya.* Recuperat de http://www20.gencat.cat/docs/CulturaDepartament/MC/SMC/Documents/Arxius/Decret%20%20serveis%20de%20comunicaci%C3%B3%20audiovisuals%20sense%20%C3%A0nim%20de%20lucre%2016_2010.pdf (accés 09/2010).

França

- BORDE, T. (2011a). “Avenir de la radio: la Radio Numérique Terrestre (RNT) en question”. *MediasCitoyens*. Recuperat de <http://www.mediascitoyens.org/Avenir-de-la-radio-la-Radio.html>.H (accés 05/2011).
- BORDE, T. (2011b). “Mission sur la RNT de David Kessler : rapport d'étape sans réponse”. *MediasCitoyens*. Disponible en: [Hhttp://www.mediascitoyens.org/Mission-sur-la-RNT-de-David.html](http://www.mediascitoyens.org/Mission-sur-la-RNT-de-David.html).H. (accés 05/2011).
- CONSEIL SUPÉRIEUR DE L'AUDIOVISUEL (31/01/2000). *Le tiers secteur audiovisuel : un accès citoyen à la télévision.* Recuperat de <http://www.csa.fr/Espace-Presse/Interventions-publiques/Le-tiers-secteur-audiovisuel-un-acces-citoyen-a-la-television> (accés, 12/2016).
- GUITTON, C. (2012). “Les radios associatives en France. Leur role dans la prescription musicale aujourd'hui”. *Communication et information scientifique*. Recuperat de https://memsic.ccsd.cnrs.fr/mem_00983308/document (accés, 12/2016).
- MINISTÈRE DE LA CULTURE ET DE LA COMMUNICATION (2003). *Quelles perspectives de développement pour les télévisions locales?* Recuperat de <http://www.culture.gouv.fr/culture/actualites/rapports/rapporttelelocales.pdf> (accés, 01/2017).
- PINEAU, G. (2005). Les médias associatifs audiovisuels: bref historique et état des lieux. Recuperat de <http://www.acrimed.org/article1900.html> (accés, 01/2017).
- PINEAU, G. (2010). “Télévisions associatives: une longue marche inachevée” a CAILLER, B, et al. *La longue marche des télévisions associatives*. Paris: L'Harmattan.
- SERVENAY, D. (05/03/2008). “Lagardère censura un cartel de Courrier International sobre Sarkozy”. *L'OBS Rue 89*. Recuperat de <http://rue89.nouvelobs.com/2008/03/05/lagardere-censura-un-cartel-de-courrier-international-sobre-sarkozy-7120> (accés, 01/2017).
- VIQUIPÈDIA. Censura d'Internet a França. Recuperat de https://fr.wikipedia.org/wiki/Censure_d'Internet_en_France (accés 01/2017).

Legislació, regulació i altres actes administratius

REPÚBLICA DE FRANÇA. *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, 1789.

Loi du 1er juillet 1901 relative au contrat d'association. Legifrance. Recuperat de www.legifrance.gouv.fr/texteconsolide/AAEBG.htm (accés 09/2010).

CONSEIL SUPERIEUR DU L'AUDIOVISUEL (13/12/2005). "Síntesis de la consulta pública para una llamada a las candidaturas de radio en Córcega". Recuperat de <http://es.www.csa.fre05d.systranlinks.net/Etudes-et-publications/Les-dossiers-d-actualite/Synthese-de-la-consultation-publique-en-vue-d-un-appel-aux-candidatures-radio-en-Corse/Synthese-des-reponses> (accés, 02/2015)

Loi 82-652 du 29 Juillet 1982. Loi sur la communication audiovisuelle. Legifrance. Recuperat de www.legifrance.gouv.fr/texteconsolide/PCEAE.htm (accés 09/2010).

Loi n° 86-1067 de 30 septembre de 1986 relative à la liberté de communication, actualitzada al Decret n. 2006-1067 de 25 d'aout de 2006. Legifrance. Recuperat de <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000512205&fastPos=1&fastReqId=1134755128&categorieLien=cid&oldAction=rechTexte> (accés 09/2010).

Décret n° 97-1263 du 29 décembre 1997 portant création d'une taxe parafiscale au profit d'un fonds de soutien à l'expression radiophonique. Legifrance. Recuperat de deadmi.net/jo/19971230/MCCT9700891D.html (09/2010).

Projet de Loi de Finances pour 1998 adopté par l'ASSEM. Senat de France: Rapport General N° 85 Tome 3 Annexe 7. Legifrance. Recuperat de <http://www.senat.fr/rap/197-085-3-a7/197-085-3-a733.html> (accés 12/2009).

Loi n° 2000-719 du 1 août 2000 modifiant la loi n° 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication. Legifrance. Recuperat de www.legifrance.gouv.fr/texteconsolide/PCEBC.htm (accés 09/2010).

Loi n° 2004-669 du 9 juillet 2004. Legifrance. <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000439399&fastPos=1&fastReqId=613069415&categorieLien=id&oldAction=rechTexte> (09/2010).

Loi n° 2007-309 du 5 mars 2007. Legifrance. Recuperat de <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000248397> (accés 09/2010).

Loi n° 2009-258 du 5 mars 2009 relative à la communication audiovisuelle et au nouveau service public de la télévision. Legifrance. Recuperat de <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000020352071> (accés 09/2010).

Regne Unit

LABIO, A.; FERNÁNDEZ; I.; DÍAZ, M. J.; GUIMERA, J. À.; REGUERO, N. (2011). "Políticas de comunicación y medios comunitarios en Europa. Análisis de la situación en Reino Unido, Francia y Países Bajos". *Derecho a comunicar*. Núm. 1; Enero – Abril 2011. Pp. 52-79. ISSN: 2077137X.

LEWIS, P. M.; Booth, J. (1992). *El Medio invisible: radio pública, privada, comercial y comunitaria*. Barcelona: Paidós.

MEDIA CO-OP.NET (en línia). Welcome to Media Co-op. Media Co-op.net, recuperat de <http://mediacoop.net/> (accés, 05/2017).

VALE, P. (22/05/2015). "Sajid Javid Rebukes Theresa May's Proposal For Ofcom To 'Censor' Television Programmes". *The Huffington Post*. Recuperat de http://www.huffingtonpost.co.uk/2015/05/21/sajid-javid-publically-rebuked-theresa-mays-proposal-for-ofcom-to-censor-television-programmes_n_7418298.html (accés, 01/2017).

- VV.AA (28/05/2012).. “Rupert Murdoch utiliza los medios como instrumentos políticos”. *El Mundo*. Recuperat de <http://www.elspectador.com/noticias/elmundo/rupert-murdoch-utiliza-los-medios-instrumentos-politico-articulo-349254> (accés, 01/2017).
- VV.AA (2015). “The UK co-operative economy 2015: an ownership agenda for Britain”. Co-operatives UK, recuperat de <http://www.uk.coop> (accés, 05/2017).
- WILLIAMS, O. (14/11/2014). “Mehdi Hasan: sanctions for 'dishonest, demonising press coverage' of Muslims”. *The Guardian*. Recuperat de, <https://www.theguardian.com/media-network/2014/nov/14/mehdi-hasan-demonising-press-coverage-of-muslims> (accés, 01/2017).

Legislació, regulació i altres actes administratius

- REGNE UNIT. Preceptes constitucionals. *Public Order Act 1986. Chapter 64. Protection of Freedom of Expression. Harassment, alarm or distress*
- HER/HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE. *Broadcasting Act* (1990). Recuperat de <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/42/contents> (accés 09/2010).
- HER/HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE. *Communications Act* (2003). Recuperat de <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/21/contents> (accés 09/2010).
- HER/HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE. *The Community Radio Order* (2004). Recuperat de <http://www.opsi.gov.uk/si/si2004/20041944.htm> (accés 09/2010).
- AUTHORITY OF THE HOUSE OF LORDS (2005). *BBC Charter Review. Broadcasting Code*. Recuperat de www.publications.parliament.uk/pa/ld200506/ldselect/ldbbc/128/128i.pdf (accés 09/2010).
- OFCOM (2009). *Ofcom's Annual Report of Community Radio*. Recuperat de http://www.ofcom.org.uk/radio/ifi/rbl/commun_radio/cr_annualrpt/ (accés 09/2010).
- STATUTORY INSTRUMENTS. *The Community Radio (Amendment) Order 2015*. Made 26th March 2015. Recuperat de http://www.legislation.gov.uk/uksi/2015/1000/pdfs/uksi_20151000_en.pdf (accés, 01/2016).

Abstract (Eng.)

Public policies and sustainability of free media in Latin America and Europe. From free radios to digital commons

This PhD thesis argues that the nature of free media, based on self-government and social critic, affects them negatively in their legal recognition and obligations as a part of the audiovisual sector (radio and TV). Through a process-tracing in six countries of Latin America and Europe, regions where these media are more developed, we shed light on the state's strategies to hinder their activity and the achievement of their legal status, usually under pressure of lucrative interests. National governments and corporations hoard the radio spectrum while the legal recognition of the new actors comes late and imposing arbitrary barriers (technical and economical); the law is partially implemented in several cases. Another strategy is the implantation of local participatory media, also known as open access model (ex. *indigenistas* in Mexico and *municipal* radios in Spain). Free media differ from them as they are open also to governance, for this reason are considered the authentic community media, and they can be conceived too as a new commons. Coexistence of both kinds of initiatives creates confusion in legal definitions. National frameworks select the term community media but it is used in a wider sense, close to third sector concept: licenses are granted to religious institutions, Unions, employers' foundations, small businesses, etc., free initiatives are often excluded. Also, some frequencies reserved for community media are granted to businessmen.

The reason for these obstacles is political. Free media's contents and democratic aspirations make them unwelcome by the *statu quo*. By broadcasting alternative visions to hegemonic media, they question the principles of neutrality and diversity that legitimate them; and claiming to participate in the policymaking they question the democratic nature of public institutions. The transformative role of free media also concerns to their organisation (self-government, assembly), production (cooperation, horizontality, des-professionalization) and economy. Seeking maximum autonomy is what unites apparently different projects such as Parisian free radios and Oaxaca's indigenous community stations. Autonomy can be achieved through finance independency from state and big corporations. Other characteristics of free media are the reunification of work and leisure and the fluctuation of participants and economic sources. Free media members present a variety of ideologies (some of them are anarchists, communists, ecologists, feminists, punks, commoners, advocate for free culture and solidarity economy, etc.). This diversity ends in discrepancies between the supporters to claim for their rights to the state (better regulations, public founding) and the supporters to stay out in order to preserve their autonomy. Some collectives do not recognize the state as a legitimate actor. Mistrust of political institutions is commonplace. On the other hand, regulation of free media appears to be a contradiction in the context of the capitalist state, based on authoritarianism, heteronomy and the substitution of civil society's spontaneous solidarity. For this reason, a law which adjusts to free media's nature –ex., ensuring access to the spectrum under equal conditions- requires a radical change of the state. The paradigms of commons and solidarity economy offer new approaches to reflect from a broader perspective on the place self-government has in current societies. We combine qualitative and quantitative (a survey answered by 60 media collectives) methods. Selected countries have common and contrast elements (Latin vs. Anglo-Saxon cultures; old vs. young democracies; central vs. peripheral economies; presence of indigenous peoples). This allowed us to show that free media exclusion is not related to regional differences but to government's ideologies.

Annexos

1. Recollida de dades

Les dades sobre les característiques dels mitjans lliures les hem obtingut a partir de l'observació participant, l'etnografia virtual i l'enviament d'un qüestionari. Les dades sobre els processos polítics i les reivindicacions dels mitjans les hem recavat a través de la cerca documental de bibliografia acadèmica, notícies i campanyes i pronunciaments dels diferents actors. Pel que fa a la regulació, hem consultat fonts primàries a través dels diaris oficials nacionals en línia. Altres fonts primàries que fem són entrevistes en profunditat i consultes personals.

Observació participant

Aquest treball s'origina en un procés de reflexió-acció iniciat l'any 2007 amb la participació a la televisió lliure LaTele de l'Assemblea de la Comunicació Social (Barcelona, Espanya). La producció de continguts però, de seguida deixaria lloc a la lluita legal i diferents processos de coordinació dels mitjans lliures a escala regional, estatal i internacional, amb la integració formal al Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris, un *think tank* dedicat a l'estudi i la pressió política davant les institucions europees. Gran part de l'activitat en aquestes xarxes ha estat dedicada a l'estudi de les regulacions i a articular i canalitzar les demandes dels mitjans endegant processos de diàleg amb les diferents administracions (per exemple, amb el Consell Audiovisual de Catalunya i la Conselleria de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, als quals també es van presentar les recomanacions del Parlament Europeu). Una tasca important realitzada amb altres membres del Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris va ser l'elaboració l'instrument *Community Media Rating*, per comparar l'estat del sector entre països europeus i fer un rànquing dels millors casos a partir de diferents paràmetres¹²⁶.

Alguns dels esdeveniments en què s'ha participat són els següents:

¹²⁶ 1. *Volum del sector* (núm. en relació amb el nombre d'habitants i balanç amb els sectors públic i comercial); 2. *Regulacions* (Possibilitats. Transparència. Independència en la producció de programes); 3. *Fons públics* (directes o indirectes); 4. *Estructura tècnica proveïda* (Operador independent. Aire / TDT i cable / Només cable. Cobertura. Inclusió en la digitalització); 5. *Tendència general de desenvolupament* (Positiva (6-10); sense prospectiva (5); Negativa (0-4).

— *I Trobada de Mitjans del Tercer Sector de la Comunicació. Barcelona (Espanya). 25 d'abril 2009*

Participació en l'organització, amb l'equip de l'Assemblea de la Comunicació Social (ACS) de Barcelona. Convidada com a membre de la Junta de Direcció del Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris (CMFE) per explicar les polítiques europees en matèria de mitjans comunitaris.

<http://www.hangar.org/drupal/?q=content/trobada-de-mitjans-del-3r-sector-de-la-comunicaci%C3%B3>

— *V Trobada estatal de la Xarxa de Mitjans Comunitaris (ReMC). Barcelona (Espanya). 6-8 novembre 2009*

Participació en l'organització, amb l'equip de l'Assemblea de la Comunicació Social (ACS) de Barcelona. Convidada com a membre de la Junta de Direcció del Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris (CMFE) per explicar les polítiques europees en matèria de mitjans comunitaris.

<http://medioscomunitarios.net/barcelona/>

— *Jornada "Els mitjans audiovisuals sense ànim de lucre. Present i futur de les ràdios i televisions comunitàries a Catalunya", organitzada pel Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya i el Consell Audiovisual de Catalunya (CAC). Barcelona (Espanya). 10 desembre 2010*

Convidada com a membre de la Junta de Direcció del Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris (CMFE) per revisar i comentar el projecte de decret per regular els mitjans comunitaris a Catalunya.

<http://www20.gencat.cat/docs/CulturaDepartament/MC/SMC/Documents/Arxius/TripticJornada101209.pdf>

— *I Trobada de Xarxes de Comunicació Alternativa. Madrid (Espanya) 4-5 de juny de 2016.*

Participació com a assistent a la jornada, celebrada el marc de la Fira d'Economia Social i Solidària de Madrid.

D'altra banda, també s'ha organitzat seminaris per debatre amb i sobre els mitjans lliures i comunitaris entre aquests i l'acadèmia. Alguns d'ells són:

— *Seminaris doctorals: "Sostenibilidad de los Medios Comunitarios" i "Pluralidad cultural y comunicación participativa" (a càrrec d'Alfonso Gumucio-Dagron). Organitzat per la Càtedra Unesco de Comunicació InCom-UAB. Facultat de Ciències de la Comunicació (UAB), 31 maig i 1 de juny de 2010.*

- *Seminaris doctorals*: "Tecnologías para nombrar al mundo. Procesos de apropiación y uso de las Tecnologías de Información" i "Punto de partida Marx, punto de llegada Butler. Un recorrido por las nociones de poder dentro de la teoría crítica" (a càrrec de Clemencia Rodríguez, U. de Oklahoma). Organitzat per la Càtedra Unesco de Comunicació InCom-UAB. Facultat de Ciències de la Comunicació (UAB), 18 de maig de 2010.
- *Conferència i taller*: "Medios comunitarios, movimientos sociales y redes"(a càrrec de John Downing, U. Southern Illinois). Organitzat per la Càtedra Unesco de Comunicació InCom-UAB. Facultat de Ciències de la Comunicació (UAB), 15 i 18 de març de 2010.

Estada de recerca a Mèxic

El treball de camp també l'hem realitzat amb una estada de recerca de dos anys a Mèxic, on hem entrat en contacte amb diferents mitjans, activistes de la comunicació i altres representants del sector davant les institucions. També hem realitzat l'estudi de cas de Radio Cholollan (Puebla) i hem participat a diferents trobades acadèmiques on han participat diferents col·lectius impulsors de mitjans lliures i altres comunitaris. Entre aquests esdeveniments destaca el *I Congreso Internacional de Comunalidad*. Celebrat a la Benemèrita Universitat Autònoma de Puebla, els dies 26 a 29 de octubre 2015.

Qüestionari

Hem volgut aprofundir en el coneixement de les característiques dels mitjans lliures per tal de contrastar-hi les disposicions legals. Per això hem enviat a uns 300 col·lectius un qüestionari de 10 preguntes que ha estat respost per 60 informants. L'enviament s'ha fet a mitjans que complien dos requisits: localitzar-se a països europeus i llatinoamericans on el sector està reconegut legalment i ser promoguts per col·lectius socials autogestionats (és a dir, no ser fundacions d'empreses, per exemple). Hem escollit aquest tipus de mitjans, conformat principalment per associacions i agrupacions informals de persones que tracten de mantenir la seva independència respecte el govern i les empreses comercials perquè hem observat que queden en desavantatge en el repartiment de freqüències respecte altres actors comunitaris amb millor infraestructura i capacitat financera.

A la mostra, hem inclòs dues iniciatives amb propòsits similars als mitjans lliures però que no ho són. Es tracta del projecte d'una ONG (La pública) i d'una empresa de comunicació (InfoLibre). El contrast de les característiques d'aquests actors amb les dels mitjans lliures ens permet comprendre millor les particularitats de cada model.

El qüestionari l'hem enviat a ràdios i televisions que emeten a través de l'espectre i també a altres mitjans que només emeten per internet, per tal d'obtenir una imatge més completa del sector en l'actualitat.

Les preguntes es divideixen en tres grups: 1) relatives a la identitat i els valors; 2) funcionament; i 3) experiència en processos polítics i aspiracions en relació als marcs legals.

Les dades es troben disponibles accedint al següent enllaç:

https://es.surveymonkey.com/analyze/5bCtiF80x3qcprSC98_2FiXah2L43jy2y6iA50n9QFLa_c_3D

Community media governance // Gobernanza de los medios libres y comunitarios

1. Medium's basic data // Datos básicos del medio:
 Name, City&country, Starting date // Nombre, Ciudad y país, Fecha de creación:
 Main broadcasting platform // Principal soporte de difusión: Radio, TV, internet
 Contact's for this research // Contactos para esta investigación (e-mail)

2. Type of group // ¿Cómo está constituido el colectivo?:
 Informal group // Agrupación informal
 Non-profit organisation // Asociación civil
 Cooperative // Cooperativa
 Other, specify // Otro, especifique:

3. Management and finance decisions... // Las decisiones de gestión y financiación del medio...
 Are taken in assemblies and/or by commissions elected collectively // Se toman en asambleas y/o comisiones elegidas por el colectivo
 Are taken by officers who are elected by managerial positions // Las toman cargos designados desde arriba
 Other, specify // Otro, especifique:

4. ¿How many hours per week (aprox.) dedicates the common member to contents production or which is the usual dedication? // Aproximadamente, ¿cuántas horas semanales dedica a la producción el miembro común o cuál es la

Etnografía virtual i cartografia del sector

Per tal de localitzar la mostra de mitjans hem fet una cerca a internet i hem seguit la tècnica de la bola de neu. Hem explorat les pàgines web i xarxes socials en busca de les seves autodefinicions, estratègies de finançament i principis o valors. Els mitjans seleccionats el hem anat afegint a directoris classificats per països on hem incorporat també informació extreta de les seves pàgines web com la missió i autodefinició o les xarxes de mitjans a què pertanyen. A

més d'apropar-nos al sector, aquests directoris serveixen per complementar les dades sobre la seva identitat i valors obtingudes als qüestionaris. D'altra banda, l'any 2015 vam crear els comptes de Facebook i Twitter @mediosdetodxs i el blog Medios de Todxs, dedicats al seguiment i la difusió d'aspectes relacionats amb el funcionament dels mitjans comunitaris i les qüestions legals. A través d'aquestes plataformes hem difòs els resultats preliminars entre el sector.

Estudis de cas

Per a l'elaboració dels estudis de cas sobre les característiques i els processos polítics dels mitjans lliures hem entrevistat en profunditat i hem visitat les instal·lacions de dues iniciatives: Radio Cholollan (Tlaxcalancingo, Puebla, Mèxic) i RTV Cardedeu (Cardedeu, Catalunya, Espanya).

- Carolina Blasco, RTV Cardedeu (20/09/2013)
- Erik Coyotl, Radio Cholollan (17/01/2016)

Consultes personals

Hem adreçat consultes membres i estudiosos dels mitjans lliures i comunitaris, així com als organismes reguladors per tal d'accedir a censos dels mitjans i saber quants disposen de llicència. Altres consultes relatives a les polítiques europees s'han fet a la Direcció General de la Societat de Informació i Mitjans de la Comissió Europea; a la unitat de Polítiques culturals i Diàleg Intercultural de la EU i al Parlament Europeu.

Membres i estudiosos dels mitjans lliures i comunitaris:

- Coordinador de la Fédération des vidéos de pays et de quartiers, Thierry Michel (07/2011)
- Presidenta de BarTV, Barbara Raux (07/2011)
- President del Fòrum Europeu de Mitjans Comunitaris, Pieter de Wit (24/04/2013)
- Portaveu de la xarxa nacional de mitjans comunitaris holandesos OLON, Toos Bastiaansen (24/07/2013)

- Professor i estudiós dels mitjans comunitaris als països nòrdics, Erik Nordahl Svendsen (20/05/2013; 23/05/2013)
- Membres de RTV Marinaleda Susana Falcón, 10/01/2013; i Francisco Martos, 20/03/2013)
- Membre de Radio Tosepan (Mèxic), Bonifacio Iturbide (maig, 2016).
- Activista de la Red de Medios Comunitarios (Espanya), expert en aspectes tècnics i legals d'aquests mitjans, i membre de la xarxa de recerca Ricapp, Javier García García 11/06/2017)
- Membre de la radio Frecuencia Libre 99.1 (Mèxic), Leonardo Toledo (16/06/2017)

Organismes reguladors:

- Office Communications (OfCom). Regne Unit (Comunicació electrònica, 24/04/2017)
- Agencia Danesa per a la Cultura. Jakob Fredskild (Comunicació electrònica, 15/05/2013)

Representants de la UE:

- Portaveu de la DG Societat de Informació i Mitjans, Pierre-Yves Andrau (17/10/2008 i 24/06/2009)
- Representant del grup europarlamentari de l'Aliança de Liberals i Demòcrates per Europa, Karin Resetarits (21/08/2008).
- Portaveu de la unitat de de Polítiques culturals i Diàleg Intercultural de la EU i representant de la Comissió Europea a la Segona Sessió Ordinària de la Conferència Mundial de les Parts signants de la Convenció de la Unesco de 2005, Valérie Panis. (16/06/2009. Consulta presencial a París: 2º Conferència Mundial de les Parts de la Convenció de la UNESCO sobre la protecció i la promoció de les expressions culturals)

2. Difusió i relació amb els informants

Els primers resultats i conclusions els hem anat compartint amb diferents mitjans lliures i amb altres activistes i acadèmics especialitzats en la temàtica, els quals també ens han proporcionat els seu *feedbacks*. Alhora, hem fet públics els resultats de l'enquesta, també compartits amb els mitjans informants, i difosos per diferents plataformes: en la correspondència personal i via Twitter i Facebook (personalment, evitem aquesta plataforma però en alguns casos ha estat l'única via de contacte amb els informants). Quan concluíem aquest treball havien consultat els resultats del qüestionari més d'un centenar de persones. Es pot accedir al següent enllaç:

<https://es.surveymonkey.com/results/SM-HVXP9DFW/>

Per difondre avenços i estar en contacte amb els col·lectius de mitjans hem creat el compte a Twitter @mediosdetodxs, i un blog, mediosdetodxs.wordpress.com, on es publiquen els directoris de mitjans localitzats i altres materials sobre legislació i història del sector.

El compte de Twitter és el que hem mantingut més actiu tot i que hi ha hagut èpoques d'inactivitat. El vam iniciar a finals de 2015, seguint i difonent informació dels mitjans lliures i altres actors implicats en la comunicació alternativa i l'economia solidària i el procomú. En conclure la tesi ens seguia prop d'un centenar de mitjans. Cal destacar que no vam importar contactes d'altres comptes ni vam fer cap estratègia per captar seguidors més enllà de difondre informacions relacionades amb les temàtiques esmentades i fer-nos seguidors de mitjans.

3. Mitjans que han respost al qüestionari

Regió	País	Nom	Inici	Figura Legal	Denominació (presentació web)
Amèrica Llatina	Mèxic	La Voladora Radio lavoladora.net	2000	AC	Radio comunitaria
		Radio Zapote radiozapote.org	2001	COOP.	Colectivo radiofónico de comunicación libre y comunitaria
		Radio Tierra y Libertad radiolameramera.blogspot.com/	2001	AC	Radio comunitaria
		Radio Jen Poj jenpojradio.info	2001	AC	Radio comunitaria
		Frecuencia Libre 99.1 frecuencialibre991.blogspot.com	2002	AGRUP.	Radio ciudadana e independiente
		Radio Zapotitlan unnuevodia.wordpress.com/2011/08/10/ /radio-ecos-de-manantlan-en-jalisco/	2004	AC	Radio comunitaria
		Radio Uandarhi radiouandarhi.blogspot.com	s/d	AC	Radio comunitaria
		Radio Plantón	2005	SINDICAT	Radio sindical libre e independiente
		Zaachila zaachilaradio.org/	2006	AC	Radio Comunitaria
		Palabra Radio palabraradio.org	2006	AGRUP.	Centro de producción comunitario
		Radio Totopo FB:RADIO-COMUNITARIA-TOTOPO- 271822939542993/about/?ref=page_internal	2006	As.Popular INDÍGENA	Radio Comunitaria
		La Coperacha lacoperacha.org.mx	2007	AC	Agencia de información especializada en cooperativismo y economías solidarias
		Cholollan Radio fmcholollan.org.mx	2009	AC	Radio Comunitaria
		Agencia Subversiones subversiones.org/	2010	AGRUP.	Agencia Autónoma de Comunicación
		Proyecto Ambulante Colectivo www.proyectoambulante.org/	2010	AGRUP.	Colectivo de Medios Libres
		Sursiendo, Comunicación y Cultura Digital sursiendo.com	2011	AC	Colectivo de personas inquietas y comprometidas
		Radio Tosepan FBook: @Tosepan Titataniske.1	2012	AC	Radio Comunitaria
		Voluta Radial volutaradial.com/	2015	AC	Colectivo que crea y difunde contenidos alternativos
		Radio Tlayuda radiotlayuda.wordpress.com/	s/d	AC	
	Surco informativo www.surcoinformativo.org.mx	2016	COOP	Somos parte de los medios libres, autónomos, autogestivos o cómo se llamen	
Uruguay	El Puente FM elpuente.lateja.org	1995	AC	Radio comunitaria. Medio de comunicación alternativo y participativo	
Colòmbia	Revista El Salmón de Ibagué elsalmonurbano.blogspot.mx/	2000	AGRUP.	Medio de contrainformación alternativo	

	Equador	Radialistas Apasionadas y Apasionados radialistas.net/	2001	AC	Centro de producción al servicio de radialistas
	Brasil	Estrategia e Analise estrategiaeanalise.com.br	2005	AGRUP.	Activismo mediático con base teórica en la ciencia política
	Bolivia	La Pública (mostra de contrast) lapublica.org.bo/	2014	ONG (Fundación Hivos)	Periodismo ciudadano y ciberactivismo
	Xile	Radio Michoacán michoacanradio.blogspot.com	2014	AGRUP.	Radio comunitaria
Europa	Espanya	Onda Merlín www.omcradio.org	1983	AC	Radio comunitaria
		Radio QK radioqk.org/	1983	AC	Radio libre
		Hala Bedi irratia halabedi.eus/	1983	AC	Irrati libre (ràdio lliure)
		Onda Polígono ondapoligono.org	1985	AC	Emisora libre y comunitaria
		Onda Latina nodo50.org/ondalatina	1986	AC	Radio libre
		Radio Vallekas radiovallekas.org	1987	AC	Radio comunitaria
		Radio Almaina radioalmaina.org	1989	AC	Radio libre o emisora autónoma
		Rádio Kalimera akalimera.org	1991	AGRUP.	Radio Libre
		TeleK tele-k.org/	1993	AC	Emisora comunitaria
		Boca Ràdio bocaradio.org/	1995	AC	Ràdio associativa
		Cuac FM cuacfm.org	1996	AC	Radio comunitaria
		Radio Malva radiomalva.org	1999	AC	Emisora autogestionada
		La Haine lahaine.org	2000	AGRUP.	Contrainformación, acción directa y espacios de poder alternativos
		Rádio FilispiM, 93.9 FM opaii.blogspot.com	2005	AC	Radio Libre y comunitaria
		Artegalia Radio	2005	AC	Emisora de radio libre y comunitaria
		La República larepublica.es	2006	AGRUP.	Diario obrero y republicano
		Tercera Información tercerainformacion.es/	2006	AC	Medio de información contrahegemónica
		La Directa directa.cat	2006	COOP.	Mitjà d'informació per la transformació social
		Radiópolis radiopolis.org	2006	AC	Radio independiente
		Hortaleza Periódico Vecinal periodicohortaleza.org	2008	AC	Periódico vecinal
	Onda Color ondacolor.org	2008	AC	Emisora comunitaria	

	Ara Info arainfo.org	2010	AC	Diario Libre
	InfoLibre (mostra de contrast) infolibre.es	2013	SL	Información libre e independiente
	Onda Palmeras ondapalmeras.jimdo.com	2013	AC	Emisora comunitaria y ciudadana
	Radioactividad Granada radioactividadgranada.com	2013	AGRUP.	Radio libre y comunitaria
	Sangre Fucsia sangrefucsia.wordpress.com	2013	AGRUP.	Formamos parte de la emisora libre y autogestionada Ágora Sol Radio
	Malarrassa malarrassa.cat	2013	AC	Periòdic independent i gratuït
	Radio Siberia siberiafm.com	2013	AC	Radio libre y social
	El Salmón Contracorriente elsalmoncontracorriente.es	2014	AC	Medio de comunicación de economía crítica y social independiente
	Alderiques d'Astúries alderiquesdasturies.com/	2014	AC	Programación independiente
França	Revue Silence revuesilence.net	1982	AC	Explorateur d'alternatives
	LaNueveParis, RTV dailymotion.com/LaNueveParis	2001	AGRUP.	Cooperativa de prensa y taller de reportaje experimental
	Radio MNE radiomne.com	2010	AC	Média citoyen
Alemanya	Bermuda Funk bermudafunk.org	2000	AC	Freies Radio (ràdio lliure)

4. Països d'Amèrica Llatina que reconeixen els mitjans comunitaris com a tercer sector dels sistemes nacionals de comunicació

Primers països a reconèixer el 3er sector	Normativa	Espectre	Cobertura	Publicitat comercial	Fons públics
Colòmbia (Ràdio i TV per cable)	<i>Decreto 1446 i 1447 (1995); Decreto Nacional 2805 (2008); Resolución 00415 (2010); Ley 335 (1996); Resolución 1133 (2013)</i>	Un terç de llicències concedides	Local restringida	Sí. Amb límits segons la població	No
Paraguai (Ràdio)	<i>Ley 642/95 de telecomunicaciones (1995); Res. N° 898 (2002)</i>	Planificació de freqüències	Local	Sí. Local	No
Brasil (Ràdio)	<i>Lei 9612 da Radiodifusão Comunitária (1998)</i>	Reserva d'1 canal específic en FM	Local restringida (barri o vila)	Només patrocini	No (exemptes d'algunes taxes)

Països de la "marea rosa"	Normativa	Espectre	Cobertura	Publicitat comercial	Fons públics
Veneçuela (Ràdio i TV)	<i>Ley Orgánica de Telecomunicaciones (2000,2010); Decreto de Reglamento de Radiodifusión Sonora y Televisión Abierta Comunitaria de Servicio Público sin fines de lucro (2002); Decreto mediante el cual se exonera del pago de todos los tributos establecidos en la Ley Orgánica de Telecomunicaciones a los operadores debidamente habilitados para la prestación de servicios de radiodifusión sonora comunitaria o televisión abierta comunitaria (2002)</i>	1 freqüència per localitat	Local, amb possibilitat d'ampliar	Sí. -5 min./hora -5 segons de durada -prohibit repetir en excés	
Equador (Ràdio i TV)	<i>Reforma de la Ley de Radiodifusión y Televisión (2002)¹²⁷; Ley Orgánica de Comunicación (2013)</i>	34% de reserva	Sense restriccions	Sí. Sense restriccions	Sí
Bolivia (Ràdio i TV)	<i>Reglamento de provisión de servicios de telecomunicaciones en áreas rurales del territorio nacional (2007)¹²⁸; Ley General de Telecomunicaciones, tecnologías de la información y comunicación (2011)</i>	17% per al sector comunitari (en analògic i digital)	Local, amb possibilitat d'ampliar	Sí	No (exemptes d'algunes taxes)
Argentina (Ràdio i TV)	<i>Ley 26.522 de Servicios de Comunicación Audiovisual (2009)</i>	33% de reserva (en analògic i digital)	Sense restriccions	Sí. Màx. 14min / hora	Sí. 10% dels impostos per activitat audiovisual
Uruguai (Ràdio i TV)	<i>Ley Núm. 18.232 de Servicio de Radiodifusión Comunitaria (2007)¹²⁹; Decreto N°417/010; Ley de Comunicación Audiovisual (2014)</i>	33% de reserva (en analògic i digital)	Sense restriccions	Sí. Màx. 12min (10min/h a Montevideo)	

¹²⁷ Però encara segueixen vigents la majoria dels articles de la llei de 1975, aprovada durant la dictadura del General Guillermo Rodríguez Lara, provocant que no puguin aplicar-se les disposicions de la nova llei de 2013.

¹²⁸ Derogant el *Decreto Supremo 28526, Reglamento para el funcionamiento de la radiodifusión comunitaria (2005)*. IFEX alertava l'any 2011 que els vincles del president Evo Morales amb els col·lectius socials i indígenes farien que en la pràctica disposés del 67% de les llicències, i també denunciava la intromissió que suposava la legalitat d'escoltar trucades telefòniques privades (IFEX-ANP, 10/09/2011).

¹²⁹ La manca de pressupost no ha permès un bon funcionament del Consejo Honorario Asesor de Radiodifusión Comunitaria establert per la llei de 2007. A banda, els processos per a l'obtenció de llicència van resultar massa llargs: de les més de 400 emissores comunitàries que existien el 2013 unes 90 disposaven de llicència (Unesco, 2016).

Altres països on recentment s'ha reconegut el sector	Normativa	Espectre	Cobertura	Publicitat comercial	Fons públics
Xile (Ràdio i TV)	<i>Ley 20.433 Servicios de Radiodifusión Comunitaria (2010) i Ley 20.750 Introducción de la Televisión Digital Terrestre (2014)</i>	Ràdio: Accés a banda analògica i digital.	Ràdio i TV: local restringida.	Ràdio i TV: Sí. Local.	Ràdio: No TV: Sí
Mèxic (Ràdio i TV)	<i>Ley federal de telecomunicaciones y radiodifusión (2014)</i>	10% freqüències	Local	No	No

Font: Elaboració pròpia a partir de les legislacions nacionals i Mendel (2013).